

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE SİYASAL SİSTEMDEKİ ROLÜ VE ETKİLERİ
BAKIMINDAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI: 2011 SONRASI
DÖNEMDE TÜSİAD, TUSKON VE MÜSİAD ÖRNEKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Ayşe KOCABIYIK**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK**

Ankara-2015

**TURGUT ÖZAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE SİYASAL SİSTEMDEKİ ROLÜ VE ETKİLERİ
BAKIMINDAN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI: 2011 SONRASI
DÖNEMDE TÜSİAD, TUSKON VE MÜSİAD ÖRNEKLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Ayşe KOCABIYIK**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK**

Ankara-2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI

Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Ayşe KOCABIYIK

ONAY

[Ayşe KOCABIYIK] tarafından hazırlanan “[Türkiye’de Siyasal Sistemdeki Rolü ve Etkileri Bakımından Sivil Toplum Kuruluşları: 2011 Sonrası Dönemde TÜSİAD, TUSKON ve MÜSİAD Örnekleri]” başlıklı bu çalışma, [20.05.2015] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından [Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler] dalında [Yüksek Lisans] tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK

Doç. Dr. Mahmut AKPINAR

Doç. Dr. Şaban TANIYICI

ÖNSÖZ

Sivil toplumun gelişimi, demokrasinin yerleşmesinde önemli göstergelerden olduğu gibi, sağlıklı işleyebilmesi ve sürdürülebilmesi için kontrol-denge mekanizmasını güçlendirmektedir. Özellikle ekonomik odaklı sivil toplum örgütleri çalışmada örneklem olarak seçilmiştir. Çünkü, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de demokrasinin taşıyıcısı oldukları bilinmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan bir demokrasiye ve zayıf bir sivil topluma sahip olduğumuz düşünüldüğünde, demokrasinin sigortası olarak kodlanan sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte nasıl rol aldıkları ve politikalar üzerindeki etkilerinin araştırılması önemi dolayısıyla bu çalışmada amaçlanmıştır. Çalışmada en zor olan konulardan biri, Türkiye’nin en geniş tabanlı ve üçü birlikte ele alındığında en büyük istihdam alanını oluşturan iş adamları örgütlerini anlamaya çalışmaktır.

Bu tezin hazırlanmasında ve çalışma sürecinde yol göstericiliğini ve yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Muhammet KÖSECİK’e ve desteklerini her zaman hissettiğim Turgut Özal Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümündeki değerli hocalarıma teşekkür ederim.

Bu çalışmada verdikleri mülakatlarla önemli bir katkıda bulunan TÜSİAD Ankara Daimi Temsilcisi ve TBMM İlişkiler Sorumlusu Eray Akdağ’a, TUSKON Yönetim Kurulu Başkanı Rızanur Meral’e ve MÜSİAD Ankara Şubesi Müdürü Ali Sait Bedük’e değerli vakitlerini ayırdıkları ve samimi şekilde görüşlerini paylaştıkları için teşekkür ederim. Çalışmalarında her daim yanımda olan, destek ve yardımlarını esirgemeyen ailem ve eşime de teşekkür ederim.

ÖZET

[Ayşe, KOCABIYIK]. [Türkiye'de Siyasal Sistemdeki Rolü ve Etkileri Bakımından Sivil Toplum Kuruluşları: 2011 Sonrası Dönemde TÜSİAD, TUSKON ve MÜSİAD Örnekleri], [Yüksek Lisans Tezi] , Ankara, [2015].

Günümüzde, demokratik sistemin gelişimiyle birlikte sivil toplumun ve örgütlü yapılarının gelişmekte olduğu görülmektedir. Sivil toplumun gelişimi, demokrasinin yerleşmesinde önemli göstergelerden olduğu gibi, sağlıklı işleyebilmesi ve sürdürülebilmesi için kontrol-denge mekanizmasını güçlendirmektedir. Özellikle ekonomik odaklı sivil toplum örgütlerinin, dünyada ve ülkemizde tarihsel süreçte demokrasinin taşıyıcısı oldukları bilinmektedir. Çalışmada öncelikle, ülkemizdeki sivil toplum ve demokrasi kavramlarının nasıl algılandığı ve hangi şartlarda gelişim süreci gösterdiği ortaya konulmaktadır. Gelişmekte olan bir demokrasiye ve zayıf bir sivil topluma sahip olduğumuz düşünüldüğünde, demokrasinin sigortası olarak kodlanan sivil toplum kuruluşlarının bu süreçte nasıl rol aldıkları ve politikalar üzerindeki etkilerinin araştırılması önemi dolayısıyla bu çalışmada amaçlanmıştır. Çalışmanın çıkış noktasını oluşturan bu konuyla ilgili, son on yılda toplumsal ve siyasal hayatımızı etkileyen önemli olaylar çerçevesinde iktidar ve muhalefet partilerinin görüşleri ve tutumları değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerden yola çıkarak Türkiye'nin en önemli politika belirleyicileri arasında olan işadamları derneklerinden TÜSİAD, TUSKON ve MÜSİAD'ın, kamuoyunu ve siyaseti yakından ilgilendiren olayların yaşandığı dönemde, söylem ve tutumları ortaya konarak, sivil toplum kuruluşu olma yönleriyle rol ve etkilerinin ne olduğu görülmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu bölümde yer alan, sivil toplumun ve demokrasinin temellerini oluşturan kavramlar ve çalışmada incelenen örnek olaylarla ilgili soruların yöneltildiği mülakatların değerlendirilmesi yapılarak, demokratik sistem içinde ekonomik odaklı sivil toplum örgütlerinin söylem ve faaliyetlerde buldukları ancak, toplumun beklediği düzeyde etkin olamadıkları kanaatini kuvvetlendiren bir sonuca ulaşılmıştır. TÜSİAD ve TUSKON'un demokrasi, sivil

toplum ve siyasal katılım kavramlarıyla örtüşen yaklaşımları gözlemlenirken, MÜSİAD'ın bazı durumlarda bu kavramlarla çelişen yaklaşımları olduğu ortaya çıkmıştır. TÜSİAD ve TUSKON toplumsal ve siyasal olaylarda yaklaşım tarzıyla ve mevcut politikalarla ilgili eleştirilerini kamuoyuyla açıkça paylaştığı, MÜSİAD'ın ise hiçbir politikayı eleştirmedeği ve kamuoyunda tartışılan problemlere katılmadığı bulgular ışığında ulaşılabilen sonuçlar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşları, Demokratikleşme, Siyasal Katılım, Kutuplaşma

ABSTRACT

[KOCABIYIK, Ayşe]. [Non-Governmental Organizations in Turkey in Respect to Their Roles and Effects in Political System: Case of TÜSİAD, TUSKON and MÜSİAD in Post-2011 Era], [Master Thesis], Ankara, [2015].

Nowadays, it is seen that non-governmental organizations and organized society open out depending on progressing democratic system. Progressing of civil society strengthens check-balance mechanism for standing and sustainability of democracy. So it is one of important indicators of establishing democracy. It is known that, especially economic-based non-governmental organizations are support of democracy in Turkey and in the world in the historical process. In the study, firstly, it is proved that how concepts of civil society and democracy are perceived and which conditions they progress in Turkey. When it is considered that we have a developing democracy and weak civil society understanding, it is important to know how non-governmental organizations as assurance of democracy act in this process and how they affect policies. By virtue of this importance, in this study it is aimed to find the effects and acting of Non-governmental organizations. About this subject that is starting point of the study, attitudes and thoughts of the ruling party and the opposition parties on important issues which affected social and political sphere in last ten years were reviewed. On the basis of this review, it is aimed to see what the roles and effects of TÜSİAD, TUSKON and MÜSİAD as three of the most important policy makers of Turkey by presenting their discourses and attitudes when important events become for public and politics. Besides, in the study it is obtained as a result that economic-based non-governmental organizations react to social events/issues verbally and factually, but their effects are poor when compare to societies expectation. Interviews which were realized for this study and were asked about cases in the study were benefited to get the results. While observing approaches of TÜSİAD and TUSKON coincide with the concepts of democracy, civil society and political participation; it is appeared that approach of MÜSİAD contradicts with

these concepts from time to time. As the basic results it is seen that TÜSİAD and TUSKON present their manner of approaching clearly with public opinion about existing policies and MÜSİAD does not criticize any policies and does not attend the discussions on social problems.

Key Words: Non-governmental Organizations, Democratization, Political Participation, Polarization.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	xii
TABLolar.....	xiv
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

SİVİL TOPLUM, DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

1.1. SİVİL TOPLUM, DEVLET VE DEMOKRASİ KAVRAMLARI . 7	
1.1.1. Sivil Toplum, Sivil/Siyasal ve Kamusal/Özel Dikotomileri 7	
1.1.1.1. Tarihsel Gelişimiyle Sivil Toplum 11	
1.1.1.2. Sivil Toplum ve Siyasal Topluluk: Birinci Akım 12	
1.1.1.3. Sivil Toplum ve Devleti Anlamada Liberal Modeller: İkinci Akım 14	
1.1.1.4. Sivil Toplum ve Devleti Anlamada Eleştirel Yaklaşımda Marks Modeli: Üçüncü Akım 15	
1.1.1.5. Modern Görüşler ve Yeni Tartışmalar 17	
1.1.2. Devlet Tanımlamaları 18	
1.1.3. Demokrasi ve Liberalizm Kavramları 21	
1.1.3.1. Demokrasi 21	
1.1.3.2. Demokrasi Kamusal Alan ilişkisi..... 29	
1.1.3.3. Liberalizm ve Liberal Demokrasi..... 31	
1.1.3.4. Siyasal Kültür Bireyin Konumu ve Vatandaşlık Kavramı . 36	

1.1.3.5.	Hukuk Devleti ve Evrensel Değerler.....	38
1.1.3.6.	Otoriter Rejim ve Kutuplaşma (Polarization) Kavramı.....	39
1.2.	SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN/KURULUŞLARININ ÖZELLİKLERİ, ÇEŞİTLERİ VE İŞLEVLERİ	45
1.2.1.	Sivil Toplum Örgütlerinin/Kuruluşlarının Özellikleri.....	45
1.2.2.	Sivil Toplum Kuruluşlarının Çeşitleri.....	48
1.2.3.	Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri	50
1.2.4.	Dünya’da ve Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları ve Etkileri. 54	
1.2.4.1.	Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları.....	56
1.2.5.	Sivil toplum Kuruluşlarının Engelleri	59

2. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GELİŞİM SÜRECİ VE DEMOKRATİKLEŞME İLİŞKİSİ

2.1.	TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ.....	62
2.1.1.	Türkiye’de Siyasal Gelenek Üzerinde Osmanlı ve Muhafazakarlık Etkisi	63
2.1.1.1.	Osmanlı Toplum Yapısı ve Güçlü Devlet Anlayışı.....	63
2.1.1.2.	Türkiye’deki Siyasi Kültür Üzerinde Geçmişin Etkisi.....	69
2.1.1.3.	Muhafazakarlık Etkisi	72
2.1.2.	Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi: 80 Sonrası Dönem	76
2.1.2.1.	Sivil Toplumun Gelişemeyen Yönü: Ötekileşen Toplum ..	79
2.1.2.2.	Sivil Toplumun Politika Belirleme Süreçlerine Etkisi ve Siyasal Katılım	85
2.1.2.3.	Türkiye’de Demokratikleşme (Engelleri) ve Sivil Topluma Yansımaları	88

2.2.	2002-2011 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE SİYASAL SİSTEMDE YAŞANAN ÖNEMLİ OLAYLAR VE BU DÖNEMDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE ETKİLERİ	95
2.2.1.	AK Parti Hükümetlerinin Sivil Toplum ve Demokrasi Anlayışı	95
2.2.1.1.	58. Hükümet Programı	96
2.2.1.2.	Hükümet Programı	97
2.2.1.3.	60. Hükümet Programı	99
2.2.1.4.	61. Hükümet	100
2.2.1.5.	62.Hükümet Programı	101
2.2.1.6.	2023 Siyasi Vizyonu	102
2.2.2.	Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi Bakımından Örnek Olaylar	104
2.2.2.1.	Cumhuriyet Mitingleri, 27 Nisan E-Bildirisi, 367 Krizi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi	104
2.2.2.2.	İktidar ve Muhalefet Partilerinin Bu Olaylara Bakışı	108
2.2.2.3.	Sivil toplum Kuruluşlarının Bu Olaylara Bakışı	111
2.3.	2011 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE SİYASAL SİSTEMDE YAŞANAN ÖNEMLİ OLAYLAR VE ETKİLERİ.....	115
2.3.1.	Gezi Parkı Olayları	115
2.3.2.	17-25 Aralık Soruşturmaları ve Sonrasındaki Gelişmeler	121
2.3.3.	Basın Özgürlüğü ve Sosyal Medya	126
2.3.4.	Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Yapılan Değerlendirmeler	131

3. BÖLÜM

2011 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN ÖNEMLİ SİYASAL OLAYLAR VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ BU SÜREÇTEKİ ROLÜ VE ETKİLERİ: TÜSİAD, MÜSİAD VE TUSKON

3.1. TÜSİAD	137
3.1.1. Genel Bilgiler, Amaçları ve Faaliyetleri	137
3.1.2. TÜSİAD'ın Siyasal Sisteme Yaklaşımı ve Politika Belirleme Süreçlerine Etkisi	139
3.1.2.1. Gezi Parkı Olayları	140
3.1.2.2. 17-25 Aralık Soruşturmaları	141
3.1.2.3. Basın Özgürlüğü ve Sosyal Medya	142
3.1.3. Mülakat	145
3.1.3.1. TÜSİAD'ın Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyasal Katılım Kavramı Üzerine Değerlendirmeleri	146
3.1.4. TÜSİAD Temel Bulgular	151
3.2. MÜSİAD	152
3.2.1. Genel Bilgiler, Amaçları ve Faaliyetleri	152
3.2.2. MÜSİAD'ın Siyasi Sisteme Yaklaşımı ve Politika Belirleme Süreçlerine Etkisi	155
3.2.2.1. Gezi Parkı Olayları	155
3.2.2.2. 17-25 Aralık Yolsuzluk Soruşturmaları	157
3.2.2.3. Basın Özgürlüğü ve Sosyal Medya	160
3.2.3. Mülakat	160
3.2.3.1. MÜSİAD'ın Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyasal Katılım Kavramı Üzerine Değerlendirmeleri	161
3.2.4. MÜSİAD Temel Bulgular	167
3.3. TUSKON	168
3.3.1. Genel Bilgiler, Amaçları ve Faaliyetleri	168

3.3.2. TUSKON'un Siyasal Sisteme Yaklaşımı ve Politika Belirleme Süreçlerine Etkisi	170
3.3.2.1. Gezi Parkı Olayları	170
3.3.2.2. 17-25 Aralık Soruşturmaları.....	172
3.3.2.3. Basın Özgürlüğü ve Sosyal Medya	175
3.3.3. Mülakat.....	176
3.3.3.1. TUSKON'un Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyasal Katılım Kavramı Üzerine Değerlendirmeleri.....	177
3.3.4. TUSKON Temel Bulgular.....	180
3.4. TÜSİAD, MÜSİAD VE TUSKON'un Temel Bulgularının Karşılaştırılması	182
SONUÇ	185
KAYNAKÇA	199
EK-1: MÜLAKAT SORULARI	216

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADD	: Atatürkçü Düşünce Derneği
AİDS	: Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AVM	: Alış Veriş Merkezi
BDP	:Barış ve Demokrasi Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CİVICUS	: Küresel Sivil Toplum Ağı
ÇYDD	: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru yol Partisi
HSYK	: Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
İHDK	: İnsan Hakları Dayanışma Kurulu
LGBT	: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transgender
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	:North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NGO	: Non-governmental Organisation
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
STEP	: Sivil Toplum Endeksi Projesi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu

TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TEMA	:Türkiye Erozyonla Mücadele Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TESK	: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TİSK	: Türkiye Şeker Sanayi İşverenleri Sendikası
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TUSKON	: Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSEV	: Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği

TABLÖLÖR

Tablo 1: Türkiye’de Statülerine Göre Sivil Toplum Kuruluşları	57
Tablo 2: Faaliyet Alanlarına Göre Dernek Sayıları.....	58

GİRİŞ

Günümüzde en çok konuşulan konular arasında öne çıkan çoğulcu toplumlarda vatandaşlar arasında sivil, hür ve demokratik etkileşimin nasıl kolaylaştırılacağı ve yaygınlaştırılacağıdır. Bu açıdan sivil toplum ve örgütlü yapıları, çeşitli akımların etkisiyle farklı demokrasi tanımları olmasına rağmen vazgeçilmez ve özenilen bir unsur olmuştur. Bununla beraber demokrasinin farklı tanımları olduğu gibi sivil toplum kavramının da birçok yorumu olmuştur. Kimi düşünürlere göre devlet karşıtı hatta yıkıcı bir rol oynarken kimilerine göre ise, aşkın devlete ve medeniyete giden yolda bir basamak, ya da bireyin mutluluğunu temin eden ve koruyan bir araç olarak tanımlanmıştır.

Sivil toplum kavramı farklı siyasi, ekonomik ve kültürel aktörler tarafından kullanıldığında, yaklaşım farklılıkları dolayısıyla sivil toplumun temel işlevleri, taşıdığı temel ahlaki ve siyasi değerlerin neler olduğu ‘muğlak’ hale gelmektedir. Temelde toplumsal sorunları çözmek ve iyi bir yönetim ortamı oluşturmak gibi, topluma faydalı olmayı amaçlaması beklenen sivil toplum, siyasi, ekonomik ve kültürel aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda yaptıklarını meşrulaştırmak amacıyla kullanılabilen ve suiistimal de edilebilen bir yapıya dönüşebilir. Kavramın tanımlanması ve kullanılışındaki muğlaklık yanında, dünyada kullanılan tanımlarının genişlediği ve sivil toplumun etkinliklerinin arttığı da görülmektedir. Toplumun devletten ahlaki ve siyasi olarak daha güçlü ve daha belirleyici olduğunu gösteren, son yıllarda en geniş anlamıyla sivil toplum, “*toplumsal sorunlara etkili ve uzun-dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan, ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan*” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda sivil toplum yapılarının, aktif katılım göstererek politika üretmesinin önem ve gerekliliği yanında, seçtikleri alanlarla özel, gönüllü ve özerk olma sıfatlarının önemi açığa çıkmaktadır. Bu tanımlamada önemli bir nokta da, sivil toplumun ahlaki ve siyasi normları yaygınlaştırabilme özelliği

düşünüldüğünde, toplumsal sorunlara uzun-dönemli ve kalıcı çözümler üretilmesine katkı sağlayabilecek olmasıdır. Özellikle Türkiye gibi demokratikleşme yolunda olan ülkeler için, sivil toplum bireysel hak ve özgürlüklerin genişlemesinin birincil aktörü durumunda görülmektedir. Çalışmada ana varsayımlar da bu yaklaşım üzerine kurulmuştur.

Sivil toplumdan beklenen başlıca fonksiyon; devletin gücü ve vatandaşların hayatları arasındaki ara bölgeyi temsil eden örgütlenmeleriyle, devletin gücünü sınırlamak ve liberal demokrasinin temel esaslarını vurgulayarak demokratikleşme yolunda ilerleme kaydedilmesini sağlayan aktörlerden biri olmaktır. Bu kolay olmayacaktır çünkü, modern devletlerin, giderek büyümüş bürokrasisi, teknokratları ve profesyonel iş gruplarının etkileri söz konusudur. Bununla beraber Doğu toplumlarının otoriter devlet gelenekleri, dolayısıyla zayıf bir sivil toplumu ve siyasi kültürleri vardır. Modern demokratik toplumlar üzerinde yapılan araştırmalar; sivil toplum kuruluşlarının toplumsal faydaya yönelik amaçlarını gerçekleştirebilecek faaliyetler yapabildiklerini, kamuoyu oluşturabildiklerini, toplumun istekleri yönünde baskı unsuru olabildiklerini, toplumda siyasi kültürün (vatandaşlık bilinci) yerleşmesini sağlayabildiklerini ve kendi içlerinde demokratikleşerek katılımcı demokrasinin gelişmesine katkıda bulunabildiklerini göstermektedir. Bu açıdan toplumsal değişim ve demokratikleşmenin gerçekleşebilmesi için sivil toplum kuruluşlarına roller düşmektedir. Türkiye’de sivil toplum kuruluşları bu fonksiyonları belli oranda gerçekleştirmeye çalışmaktadır, ama sistem içindeki etkinlikleri, demokratik ülkelerle kıyaslandığında sınırlı kaldıkları görülmektedir. Bu çalışmada amaçlanan da etkinliklerinin ne derece olduğunun araştırılmasıdır.

Tarihsel süreçte orta sınıflar, kentlerin yönetimlerinin gelişmesi ve demokratikleşmenin yerleşmesi aşamalarında yardımcı olduğu ve toplumsal taleplerin taşıyıcısı olarak görülmektedir. Bununla beraber orta sınıfların iktisadi ve kültürel gelişimlerinin artması beraberinde burjuva sınıfının oluşmasını getirecektir. Burjuva kavramı için olumlu ya da olumsuz anlamlar yüklenmesinin yanında, toplumların gelişimlerini hızlandırdıkları düşünülmektedir. Türkiye’de bu kavrama sıcak bakılmasa da, ekonomik gelişmenin öncü kuruluşları olan TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON da bazılarına göre burjuva olarak görülürken, bazılarına göre de (özellikle MÜSİAD ve TUSKON) yeni orta sınıf olarak tanımlanmaktadır. Her

şekilde toplumun dinamiğini etkileyebilecek durumda oldukları söylenebilir. Bu durum örneklem olarak seçilmelerinin de en önemli nedenlerinden biridir. Diğer yandan ekonomik odaklı iş örgütleri, küreselleşen dünyada Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü yükseltmenin sadece ekonomik araçlarla olamayacağını farkındadırlar. Bu açıdan temelde üç sacayağını; 1-Serbest piyasa ekonomisinin işlemesi, 2-İnsan haklarının evrensel düzeyde değerlendirilmesi, 3-Demokrasinin sağlıklı işlemesi şeklinde birlikte ele almaktadırlar. Bu neden ekonomi dışı konularla ilgilendiklerini açıklamaktadır. Çünkü insan hakları ve demokrasinin geçerli olmadığı bir yerde piyasa ekonomisi olmaz. Kutuplaşmanın ve güvensizliğin olduğu bir ortamda, ekonomi de etkilenecektir.

Türkiye'de sivil toplumun yeterince gelişmemiş olmasının birçok nedeni vardır. Güçlü devlet anlayışının bir yansıması olarak sivil toplumun devlet tarafından sınırlandırılması, yaşanan askeri darbelerin etkisiyle, sendikaların, dernekler ve partilerin kapatılması gibi uygulamalar, sivil toplumun gelişmemesine ve toplumun örgütlü yapılanmaya karşı bakış açısının olumsuz olmasına sebep olmuştur. Oluşan bu tablo, 1960 sonrası ve özellikle 1980 sonrası halkın sivilleşme talepleri doğrultusunda değişmeye başlamıştır. Bu değişim hem örgütlü yapılarıyla sivil toplumun nitel ve nicel anlamda gelişmesini, hem de demokratikleşme sürecinin hızlanmasını sağlamıştır. Bununla beraber bu demokratikleşme sürecinin tamamlanması için, özellikle ekonomik alanda etkili olan sivil toplum kuruluşlarının siyasal katılımında etkili olması önemli bir gerekliliktir. Artık tüm dünyada ileri demokrasinin veya liberalizmin yükselişe geçtiği bir dönem yaşanmaktadır ve bu açıdan sivil toplum kuruluşlarının etkinlikleri daha fazla önem arz etmektedir.

2011 sonrası döneme baktığımızda, Gezi Parkı, 17 Aralık Soruşturması ve basın özgürlüklerinin kısıtlanması olarak bilinen önemli olayların halen etkilerinin devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla iktidar, muhalefet ve sivil toplum kuruluşlarının nihai değerlendirmeleri hakkında yorum yapmak erken olacaktır. Bu olaylarla başlayan sürecin toplumu ve siyasal sistemi ne kadar etkileyeceğinin, bugün itibarıyla tüm yönleriyle bilinmesi mümkün değildir. Ancak bu ortamda en önemli sivil toplum kuruluşlarından TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON'un baskı grupları olarak sahip oldukları gücü nasıl kullanmakta oldukları, politika belirleme süreçlerinin neresinde kaldıkları, demokratik değerleri ne kadar yansıtabildikleri ve

misyonlarını yerine getirirken iktidara karşı nasıl konumlandıkları sorularına cevap aranması bu çalışmanın özünü oluşturmuştur. Bu bağlamda çalışmanın odak noktası sivil toplum kuruluşlarıdır.

Birinci bölümde, sivil toplumun tarihi gelişimi ile siyasal sistemi anlamak adına sivil toplum, devlet, demokrasi, hukuk devleti, liberalizm gibi temel kavramlar ele alınmıştır. Ayrıca, dünyada ve Türkiye’de STK’ların çeşitleri, işlevleri ve günümüz itibarıyla durumları ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde; Osmanlıdan devralınan toplum ve siyaset kültürü ele alınarak, bugünkü durum değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye’de siyaset ve sivil toplum ilişkilerine STK’lar açısından bakılarak ve 1980’lerden itibaren gelişmeler kaydeden sivil toplum kuruluşlarının üzerinde durulmuştur. Türkiye’de STK’ların siyasi kültür oluşumunda ve politikaların belirlenmesinde nasıl bir konuma sahip oldukları incelenmiştir. Bununla beraber, Türkiye’deki demokratikleşme süreci ve bunun sivil topluma yansımaları üzerinde durularak, geliştirici ve engelleyici açıdan toplumsal zemin ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, toplumsal ve siyasal anlamda kamuoyunu etkileyen ampirik örnekler üzerinden iktidar, muhalefet ve sivil toplumun görüşleri ve tutumları analiz edilmiştir. Üst yönetimlerle yapılan mülakatlar, STK’ların söylem ve basın açıklamaları, raporları, yayınları ve faaliyetlerinden yola çıkılarak bulgular elde edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de demokrasinin kazalara uğramasını, sivil toplumun zayıflığına bağlayan görüşler yaygındır. Çünkü demokrasinin zorunlu bir koşulu ya da demokrasinin sigortası güçlü bir sivil toplumdur. Ülkemizde sivil toplumun, olası demokrasi eksiği ve duraksamasına karşı, sistemin sağlıklı çalışması adına etkili olup olmadığı cevap aramaya çalıştığımız araştırma sorumludur.

Modernleşme, küreselleşme ve Avrupalılaşma etkileriyle dönüşen ve demokratik kazanımlarını artıran Türkiye’de, gelinen noktada demokratik kazanımlardan uzaklaşıldığı yönünde tartışmalar izlenmektedir. Bununla beraber Türkiye’de demokrasi, sivil toplum ve liberalizm gibi kavramların henüz gelişmekte olduğu ve tam olarak işlevselleşmediği yaygın bir kanaattir. Bu açıdan evrensel insan hakları ve hukuk devleti çizgisinde, demokratik kazanımlarını derinleştirmeye devam eden bir Türkiye adına sivil toplumun fonksiyonu daha da önem kazanmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın amaçları şunlardır;

a) Türkiye’de siyasal sistem içinde sivil toplum ve demokrasi ilişkisini kavramsal ve teorik olarak ortaya koymak;

b) Genel özellikleri ile demokratik ve siyasal sistemin işleyişi bakımından sivil toplum kuruluşlarının rolleri ve etkilerini araştırmak;

c) Türkiye’de siyasi katılım bakımından önemli bir konuma sahip STK’lar olan TÜSİAD, TUSKON ve MÜSİAD’ın toplumu ve siyasi aktörleri ilgilendiren örnek olaylar üzerinden duruşları ve etkilerini analiz etmek;

d) Türkiye’de siyasal sistemin demokratik niteliği esas alınarak, genel olarak STK’lar özel olarak da örneklem olarak seçilen TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON’un örnek olaylardaki duruşları ve etkileri üzerinden, STK’ların demokratik sistemdeki rol ve etkileri bakımından ortaya çıkan eksiklikleri ve iyileştirilmesi gereken hususları ortaya koymaktır.

İleri demokrasilerin yaşandığı ülkelerde sivil toplumun kurumsallaşmış yapısıyla, gerektiğinde insan hakları ve özgürlükleri kısıtlayan uygulamalara karşı toplum yararını gözeterek kamu politikalarına etki edebildikleri bilinmektedir. Dolayısıyla ülkemizde de demokratik sistem içerisinde ekonomik odaklı sivil toplum kuruluşlarının önemli toplumsal olaylarda demokrasi ve temel hak ve özgürlükler çerçevesinde karar alma süreçlerine etki edebildikleri sonucuna ulaşılması beklenmiştir.

Çalışmanın teorik kısmında öncelikle sivil toplum kuruluşlarının siyasal sistemle ilişkisi açısından literatürde öne çıkan kavram ve kuramlar üzerinden tartışmalar yansıtılmaktadır. Araştırmanın özgün kısmını oluşturan örneklem olarak seçilen TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON’la ilgili analizlerde birincil verilerinden yararlanılmıştır. Basın demeçleri, önemli etkinliklerdeki konuşmalar, röportajlar ve STK üst yönetimleriyle yüz yüze gerçekleştirilen mülakatlar ile elde edilen birincil veriler söylem analizine tabi tutularak, çalışmanın amaçlarına yönelik sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada bazı kısıtlarla karşılaşmıştır. Öncelikle, bu çalışma toplumu derinden etkileyen ve halen etkileri devam eden bir süreçle ilgili olduğundan, konuyla alakalı aktörlerin rolleri henüz tamamlanmamış olabilir, söylem ve duruşları değişebilir. Dolayısıyla elde edilen bulguların zaman içinde farklılaşması ve farklı boyutlarının ortaya çıkması beklenebilir. Bunun yanında, örnek olayların nasıl

algılandığı araştırılırken, seçilen dernek yöneticileriyle yapılan mülakatlar değerlendirmeye alınmıştır. Ancak binlerce üyesi bulunan bu kuruluşların tabanlarında nasıl bir algı ve davranış şekillendiği tam ölçülmesinin zorluğu ortadadır.

Çalışmada, sivil toplumun ve demokrasinin temellerini oluşturan kavramlar baz alınarak hazırlanan mülakat sorularının değerlendirilmesi, söylem ve faaliyetlerin analizi yapılarak, örneklem olarak seçilen iş adamları örgütlerinin ne kadar kamuoyu oluşturabildikleri ve politika belirleme süreçlerinde ne kadar etkili olabildikleri incelenmeye çalışılmıştır. Sonuçta söylem ve faaliyetlerde buldukları ancak, toplumun beklediği düzeyde etkin olmadıkları kanaatini kuvvetlendiren bir sonuca ulaşılmıştır. Çalışmada ortaya çıkan bir nokta da, STK'ların bu etkileme güçlerini demokrasinin temel esasları üzerinde devam ettirmelerinin önemli ve gerekli olduğudur. Bu bağlamda STK'ların değer üretebilen ve yaygınlaştırabilen etkisi düşünüldüğünde, çalışmada STK'ların örnek olaylar incelendiğinde bazen anti-demokratik değerleri de ürettiği gözlemlenmiştir. TÜSİAD ve TUSKON'un demokrasi, sivil toplum ve siyasal katılım kavramlarıyla örtüşen yaklaşımları gözlemlenirken, MÜSİAD'ın bazı durumlarda bu kavramlarla çelişen yaklaşımları olduğu ortaya çıkmıştır. TÜSİAD ve TUSKON toplumsal ve siyasal olaylarda yaklaşım tarzıyla ve mevcut politikalarla ilgili eleştirilerini kamuoyuyla açıkça paylaştığı, MÜSİAD'ın ise genel itibarıyla hiçbir politikayı eleştirmedeği ve kamuoyunda tartışılan problemlere ve toplumsal taleplere katılmadığı bulgular ışığında ulaşılabilen sonuçlar olmuştur. Sonuç olarak, çalışmada mevcut teorileri doğrulayacak şekilde, sivil toplum kuruluşlarının ancak çoğulcu, özerk (devletten bağımsız) ve demokratik nitelikte olmaları durumunda kendilerinden beklenen, devletin denetlenmesi ve demokrasinin sigortası olma işlevlerini gerçekleştirebilecekleri görülmüştür.

1. BÖLÜM

SİVİL TOPLUM, DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

1.1. SİVİL TOPLUM, DEVLET VE DEMOKRASİ KAVRAMLARI

1.1.1. Sivil Toplum, Sivil/Siyasal ve Kamusal/Özel Dikotomileri

Sivil toplum kavramını daha iyi anlamak adına etimolojik olarak kelimenin analizine bakmak gerekir. Sivil* kelimesi, Latince'de kırsal kesimde yaşayan insanların karşıtı olarak kullanılan ve uygar şehir halkı anlamına gelen 'civilis' kelimesinden diğer dillere geçmiştir. Ülkeyi oluşturan gruplar içinde yaşayan insan, vatandaş, silahlı kuvvetlerle bağlantısı olmayan ve herhangi bir üniforma ya da özel giysi giymemiş kimse anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten türeyen *civilization* kelimesi ise dilimizde medeniyet/uygarlık olarak anlamlandırılmıştır. İngilizce'de 14.Yüzyıl'da ortaya çıkan *society* kelimesi, Latince'de diğerleriyle yapılan dostane işbirliği anlamında kullanılan *societas* kelimesinden gelmektedir. Genel olarak sosyal varlıklar arasındaki ilişki ağı olarak tanımlanan *society* kelimesi, dilimizde aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için işbirliği yapan insanların tümü, cemiyet anlamına gelen *toplum* kelimesiyle karşılık bulmuştur (Korkmaz, 2008: 6).

Sosyologların bakışıyla toplum kavramı sıklıkla devlet kavramına karşılık olarak tanımlanmıştır. Toplum kavramı, *sivil* bir faaliyet alanı-burada faaliyetin mutlaka özel ve özgürce seçilmiş olması şarttır- olarak anlaşılmışken; devlet kavramı ise, kamu işleri ve hükümetlerin resmi faaliyetleriyle (yürütme, yargı, polis, ordu, sosyal güvenlik vb.) alakalı bir şekilde, *siyasal* bir alan olarak algılanmıştır. Bununla

---

* Sivil: 1. Askerî olmayan: Sivil savunma. 2. Asker sınıfından olmayan (kimse). 3. Özel bir biçimde olmayan, üniforma olmayan (giysi). 4. Üniforma veya özel giysi giymemiş olan (kimse) Sivil Toplum: Devletin denetimi altında olmayan, kararlarını bağımsız olarak vererek toplumsal etkinliklerde bulunan bireyler topluluğu (www.tdk.org.tr).

beraber, sivil toplum* ile devlet** arasında tam olarak ayırım yapılmaya çalışılması, toplumun kuralları içerisinde kümeleşen ilişkilerin, bağılıkların, yapıların ve kurumların kesin sınırları ve biçimleri hakkında soru işaretleri oluşturmaktadır. Kavramlar arasındaki bu dikotomiye*** rağmen kısaca, sivil alanı *kendi kendimizi yönettiğimiz* ve siyasal alanı da *devlet tarafından yönetildiğimiz* alan olarak düşünebiliriz (Tonkiss, 2012: 339-340).

Sivil toplum kavramının oluşumu içinde sivil/siyasal yaklaşımları yanında kamu/özel kavramlarının da yer aldığını görmekteyiz. Özellikle liberal görüşlerin gelişmesiyle modern toplum yapısında sivil toplumla devlet arasındaki ilişki, kamusal/özel arasındaki ilişki şeklinde görülmeye başlanmıştır. Habermas “Kamusalın Yapısal Dönüşümü” adlı eserinde antik çağlardan itibaren sivil toplum kavramının oluşumunda, kamusal ve özel hayatın nasıl temel oluşturduğu ve tarihsel süreçte nasıl aşamalar kaydettiğinden bahsetmektedir. Günümüzde kullanılan anlamı farklılaşmış olsa da sivil toplum kavramının kökleri, Aristoteles’in kullandığı *politika koinonia* kavramına kadar uzanmaktadır ve aynı zamanda kamu-özel alan ayrımlarının da temel yaklaşımlarını oluşturmaktadır. Burada kavram kent yaşamındaki yurttaşların alınan kararlara katılımıyla yürüyen politik toplumu ifade etmektedir. Yunan şehir devletinde, özgür vatandaşların (o dönemde kadın, çocuk ve köleler özgür vatandaş kabul edilmiyor, sadece ev reisi) ortak kullandığı *koine polis*’in alanı, tek tek şahıslara ait olan *oikos*’un alanından kesin olarak ayrılmıştır. Antik Yunan’da oikos (özel alan), ev, aile ve çalışma hayatıyla ilgili ve yaşamak için gerekli zorunlu etkinliklerin gerçekleştirildiği alan olmasına karşılık konie (kamu alanı); özgür vatandaşların siyasi faaliyetlere ve devlet yönetimine katıldıkları özgür alan olarak tanımlanmıştır (Habermas, 2014: 60).

Modern zamanlarda kamusal/özel ayrımı, liberalizm ve faydacılık görüşleriyle canlanmıştır. Liberalizmin en önemli taahhüdü, özel şekilde tanımlanmış

---

* Sivil Toplum (Civil Society): Özel vatandaşlar tarafından şekillendirilen ve devletten bağımsız varolan özerk birlik ve grupların alanı; sivil toplum kavramı şirketleri, dernekleri, aileleri ve bunun gibi kurumları içinde barındırır (Heywood, 2013a: 328).

** Devlet (State): Bölgesel bir alanda tanımlanan ve genellikle zor kullanma tekeline sahip, egemenlik gücünü kabul ettiren bir kurum (Heywood, 2013a: 322).

*** Dikotomiler; iki bölüme ayrılmış olan görüşlerdir ve bu bölümler genellikle birbirinin zıttıdır. Bu kavramların birbiriyle tam ayrımları yapılamasa da, her iki kavramdan yola çıkılarak yapılan tartışmalar faydalı bir akıl yürütme sağlayacaktır (Jenks, 2012: 1).

arzuları gerçekleştirmeyi içeren bireysel hak özgürlükleridir. Dolayısıyla bu çağdaş düşünce içinde gelişen toplumsal yapıda, kamu kuruluşlarının tümüyle genel menfaatlerden ziyade, bireylerin özel menfaatlerini, mutluluklarını takip etmeleri ve oluşturdukları özel birliklere karşı sorumlu olmaları beklenmektedir. Bireyin ön plana çıktığı bu görüşü Margaret Thatcher şöyle ifade eder; “*Toplum diye bir şey yoktur, sadece bireyler ve onların aileleri vardır*” (Slater, 2012: 202).

Bununla beraber sivil toplumun özel alanı, modern dünyanın etik merkezi gibi görülüp, tüm etik değerlerin kaynağını, insan özgürlüğünü ve insanın kendi gerçek benliğini tanımlar. Sivil toplum kavramının bu yükselişi, kamusal alanın da yeniden yapılanmasını gerektirmiştir; bu bağlamda kamuoyu, kamu bilgilendirmesi ve iletişimi, basın ve medya önemli olmaya başlamıştır. Bu yapıda özel özgürlüğü sağlamak adına, bir kamusal rol üstlenen ve kamusal sorumluluğu yerine getirebilen, haberdar ve ilgili vatandaşların gerekli olduğu kabul edilmiştir. Burada Tocquavelli endişe duyduğu bir konuyu dile getirmektedir. Ona göre liberal toplumda insanlar kendi çıkarlarının peşinde koşmaya daldığında, toplumsal meseleleri takip edemeyip denetimsiz bırakabilirler ve kontrolü de zorbaya dönüşebilecek uzmanların eline bırakabilirler. Sonuç olarak Tocquavelli’ye göre kamusal demokrasi için zorunludur. Bununla beraber günümüzde son gelişmelerle ortaya çıkan post-modern argümanların, feminist ve neo-liberal görüşlerin, moderniteyle farklılaşan sivil toplum ve devlet arasındaki kamusal/özel ayrımını değişime uğrattığı, hatta Slater’in tespitiyle “altını oyduğu” tartışılmaktadır (Slater, 2012: 201-214).

Başka bir yaklaşımla Heywood’a (2007: 8) göre sivil toplum kavramı, başlangıçta devlet otoritesi tarafından idare edilen siyasi topluluk *political community* olarak tanımlanırken, sonraları yaygın kullanımıyla devlet kavramından ayrılarak bireylerin kendi amaçlarını gerçekleştirmek için organize oldukları özel (private) kurumları tanımlamak için kullanılmıştır. Günümüzde ise küresel sivil toplum *global civil society* kavramıyla karşılaşmaktayız. Bu kavram, devletlerden bağımsız organizasyonlar (Non-Governmental Organisation-NGO) veya sosyal hareketler (Social Movements) gibi sivil, özerk ve gönüllü uluslararası organizasyonları tanımlamak için kullanılmaktadır. Heywood (2007: 8), kamusal (public) hayatla, özel (private) hayat arasındaki ayrımın, devlet (state) ve sivil toplum (civil society) arasındaki ayrımla uyduğundan bahsetmektedir. Özel hayatı,

bireylerin ekonomik, sosyal, ailevi, kişisel, kültürel ve sanatsal alanlar gibi kendilerini yönlendirebildikleri ve tamamen siyasal olmayan-sivil *nonpolitical* olarak tanımlamaktadır. Bu durumda sivil toplumun da geniş bir karşılığı olacaktır; aile, akrabalık grupları, özel işletmeler, sendikalar, kulüpler, çeşitli topluluklar (etnik gruplar, dini topluluklar vb.) ve bunlara benzer bireylerin güven içinde istediklerini yapabilecekleri küçük toplulukları kapsamaktadır. Kamu özel ayırımına bu temelde bakıldığında, devletin aktiviteleri ve sorumlulukları ile ilgili politikalar üzerinde sadece kamu personelinin etkinliği kabul edilmesi gerekecektir. Bununla beraber Heywood (2007: 8) bu ayrımı siyasal/politik (political) ve kişisel (personal) olarak da ele alır. Böyle bir durumda sivil toplumu devletten ayırabiliriz, ancak sivil toplumun oluşturduğu kurumların geniş bir kısmının kamu'ya (public) açık olduğunu görmemiz gerekir. Örneğin ekonomik hayatımız, özel hayatımızın sınırlarını aşarak kamu alanına geçmektedir. Aynı zamanda sivil toplum öğeleri olarak bahsettiğimiz özel işletmeler, sivil toplum örgütleri, meslek birlikleri gibi yerler bir anlamda *kamu* olarak nitelendirilir ve buralarda politik konuların konuşulmaması mümkün olmayacaktır. Yani politika, kişisel görüşleri ve sivil oluşumları engelleyemez ve engellememelidir. Konuya Feminist görüş açısından baktığımızda daha radikal bir ayrımla karşılaşırız. Feministler, politikanın kesinlikle “kapının önünde” durmasını; böylece aileye, özel hayata ve kişisel ilişkilere karışmaması görüşündedirler. Bu görüşün de tartışılabilir bir çok yönü vardır.

Görüldüğü gibi, sivil toplumu tanımlamaya çalışırken farklı kavramsal yaklaşımlar; sivil/siyasal, kamusal/özel, siyasal/kişisel gibi karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde bu kavramların oluşturduğu sivil toplum-devlet-kamusal alan-özel alan veya sivil toplum-siyasal toplum arasındaki ayrım esnekleşmiştir. Belki de modern, post modern ve küresel sivil toplum kavramları geliştikçe devletle ilişki şekillerinin tanımlandığı yeni kavramlar da oluşacaktır. Benzer şekilde insanlık tarihi boyunca en çok tartışılan konulardan biri de demokrasidir. Antik çağdan beri ortaya konan bütün demokrasi kuramlarında farklı tanımlar ve yaklaşımlar olsa da göze çarpan ortak ifade *sivil toplumdur*. Sivil toplum tartışmaları Amerika ve Avrupa'da siyasal yapıların hızlı şekilde yeniden yapılandırıldığı dönemde artmıştır. Çünkü demokratikleşme süreçleri ve anayasal hükümetlerin gelişmesiyle, devletin tabiiyetindekilerle olan ilişkisindeki *gücü ve rolü* hakkında ciddi sorular gündeme

gelmiştir. Bu sorular günümüzde de devam etmektedir. Bu konuda düşünürlerin farklı sivil toplum ve devlet tanımları doğrultusunda, devleti ve sivil toplumu nasıl konumlandıkları ve tarihten bugüne tartışmanın geldiği noktayı görebiliriz.

1.1.1.1. Tarihsel Gelişimiyle Sivil Toplum

Sivil toplum ile ilgili tartışmalar tarihsel olarak Eski Yunan'a kadar dayandırılabilir ve ilk kez bu kavram Aristo'da ortaya çıkar. Aristo'nun insanlar için en uygun yönetim biçimi olarak gördüğü *politike koinonia*, yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içinde özgür ve eşit yurttaşların siyasal toplumu, bir başka deyişle *polistir*. Latince'ye *societas civilis* olarak aktarılan bu kavramda, sivil toplum, devlet ve siyasal toplumdaki ayrı veya karşıt olarak tanımlanmaz. Çünkü henüz sivil olanla siyasal olanın ayrımı söz konusu değildir (Türköne, 2010: 348). Başka bir ifadeyle Aristoteles'ten Ortaçağ sonuna kadar devlet ve sivil toplum birbirinden ayrılmaz. Sivil toplumdaki anlaşılabilir, toplumsal düzeyde sorumlulukların yerine getirilmesi anlamında "yurttaşlık" kavramıdır (Korkmaz, 2008: 15).

Tarihsel ve toplumsal değişimlerle birlikte sivil toplum kavramı bugünkü modern dünyada kullanıldığı şekliyle 19. Yüzyılda siyaset bilimi açısından ele alınmaya başlamıştır. Sivil toplum, tamamen kentsel bir gelişmeyle orta sınıfa sağlanan birtakım sivil özgürlükler* temelinde ortaya çıkan, merkezi otoriteden bağımsız ve özerk kurumların şahsında gelişme imkanı bulan toplumsal alandır (Türköne, 2010: 348). Sivil toplum konusunu hem Aristoteles'ten modernleşme dönemine ve günümüze kadar tarihsel açıdan gelişimi, hem de bu alana dair klasik kuramcılarının oluşturduğu üç ana düşünce akımı üzerinden inceleyebiliriz. İlk düşünce akımında sivil toplumu erkek bireylerin oluşturduğu siyasal topluluk olarak gören erken dönem düşünürlerinden Hobbes, Locke ve Rousseau'dan bulunmaktadır. İkinci olarak devletin baskısı dışında serbest bir sivil toplum alanı ile kamu düzenleyicisi devlet arasında net bir ayrım yapan, bunların yanında piyasanın

---

* Şerif Mardin (2013: 10-13), sivil özgürlükleri *hürriyetler* olarak ele alır ve ortaya çıkan özerk ve özgür grupların ya da kurumların şahsındaki hürriyet haklarının savunulmasını da *hükmi şahsiyet* kimliği kazanılması şeklinde açıklar. Osmanlı toplum yapısında sivil toplum kavramı açıklanırken ayrıntılı şekilde değinilmektedir.

varlığından bahseden liberal düşünce akımı oluşmuştur ve akımının temellerini oluşturan Ferguson, Paine ve Tocqueville gibi düşünürlerdir. Üçüncü düşünce akımı ise sivil toplum eleştirisi üzerine şekillenmektedir. Bu alanda en önemli kişi Karl Marks'dır. Marks, sivil toplumu tarihi gelişimin bir bölümünde ortaya çıkan sosyal biçim olarak görür. Ona göre sivil toplum burjuva sınıfı tarafından, kendi ekonomik çıkarlarına hizmet etmek için oluşturulmuş siyasal bir mekanizmadır. Marks dışında bu eleştirel çizgide Hegel ve Gramsci gibi düşünürler de bulunmaktadır.

1.1.1.2. Sivil Toplum ve Siyasal Topluluk: Birinci Akım

17. ve 18. Yüzyıl'da yaşamış Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürler için sivil toplum, yetişkin erkeklerin kendilerini bir toplum olarak organize ettikleri belirli hakların ve sağlanan güvenliklerin karşılığında belirli yasalara ve sınırlamalara konu olan, *sözleşmeye* dayalı, resmi düzenlemelere atıfta bulunmaktadır. Yani bu toplum görüşünde henüz sivil siyasal ayrımı söz konusu değildir, resmi bir birliktelik vardır (Tonkiss, 2012: 343). Toplumsal düzenin hiçbir suretle tabii olarak var olamayacağını vurgulayan bu düşünürlerden Hobbes, toplumsal yaşamın nasıl işleyeceğine dair oldukça modern sayılabilecek bir çözüm bulmuştur. Ortaya koyduğu çözümünde; insanlar arasındaki barbarlığa son vermek için-buna sistem içindeki kaotik durumun dışarıdan müdahaleyle çözülmeye çalışılması da denebilir-düzen yetkisini üçüncü kişiye, kudretli bir hükümdara devreder. Hobbes'un *Leviathan** olarak isimlendirdiği bu üçüncü kişi devlettir (Richter, 2012: 33). Yani Hobbes'a göre herkes hayatta kalmak ve güce ulaşmak için diğer herkesle bir *savaş* halindedir, bu nedenle şiddetli bireysel istekleri daha meşru ve genel isteklere dönüştürecek düzenlemelere ve de *egemen bir siyasal güce* ihtiyaç vardır. Bu açıdan bakıldığında sivil toplum devletle ve yasalardan oluşan sistemle eşdeğer bir anlama sahiptir (Türköne, 2010: 349).

Doğu toplumlarındaki sivil toplum ve devlet anlayışı hakkında, 14. Yüzyıl'da yaşamış ve kadılık yapmış, İslam dünyasının önemli bir düşünürü olan İbn-i

---

* Leviathan: Latince ejderha anlamına gelen kelime eski doğu mitolojisinde bir canavarın adıdır ve Ahdi Atik'de de geçer. Bu kelimeyle her bireyin ve tüm bireylerin isteminin yerini alacak herkese yabancı üstün bir üçüncü kişi (Hükümdar, Meclis...) ifade edilir (Türköne, 2010: 349).

Haldun'un görüşlerine yer verebiliriz. Öncelikle İbn-i Haldun'un toplum tipolojisinde, insanlar beslenme, barınma ve güvenlik gibi ihtiyaçlarından dolayı sıkı bir dayanışma içinde birlikte yaşamak durumundadır. Bununla birlikte Hobbes'un görüşüne benzer şekilde, İbn-i Haldun insanlar arasında çekişmeler olduğunu düşünür. Ona göre, insanlar "hayvanlık eğilimi" taşıdıklarından, "doğuştan düşmanlık ve zulüm" davranışları göstereceklerdir. Bu durumda insanları birbirlerine karşı koruyacak bir güç olmalıdır (Uygun, 2008: 94). İbn-i Haldun bu durumu; "içtima insanlar için hasıl olup alemin umranı onlarla tamamlanınca, bu takdirde insanları birbirlerine karşı koruyacak bir *vazia* (kötülük yapmaktan caydırıcı bir güce) mutlaka ihtiyaç vardır. Çünkü saldırmak ve haksızlık yapmak (udvan ve zulm), insanların hayvani tabiatlarında mevcuttur" şeklinde açıklar (Uludağ, 2004: 208). Bu egemen-düzenleyici güç, ilk zamanlar devletin kurulması için ihtiyaç nispetinde olacaktır ancak düzen oturduktan sonra asabiyete ihtiyaç duyulmayabilir (Uludağ, 2004: 374). Burada Hobbes'tan farklı olarak İbn-i Haldun'a göre siyasal iktidar, sözleşmeyle değil, çatışan taraflar arasında güç mücadelesini kazanan tarafın diğerleri üzerindeki iktidarının, zamanla herkesin kabul ettiği (meşrulaştığı) bir toplumsal ve siyasal düzene gelmesiyle oluşmaktadır (Uygun, 2008: 94). Bununla beraber insanların birbirine saldırmasını önlemek için güçlü yasalar gereklidir. İbn-i Haldun'un çok önemli bir tespiti yasaların konmasıyla ilgilidir; çünkü bazı yasaların kişiler tarafından, bazılarının Tanrı tarafından konulabileceğini ifade etmesiyle aslında devletin varlığı için "her türlü iktidar Tanrı'dan gelir" anlayışına karşı, insanların gözlem ve muhakemelerine dayanarak yasalar ortaya koyabileceklerini söylemektedir. Uygun'a göre, bu yaklaşımıyla kendisinden önceki çoğu İslam bilgininin görüşlerini reddederek orijinal bir bakış açısı getirdiği söylenebilir. İbn-i Haldun güçlü yasaların kaynağını şu şekilde tanımlamaktadır.

İşte bu yasalar, eğer aydınlar, devlet büyükleri ve ileri görüşlülere tarafından koyulmuşsa, *akıl siyaseti* niteliğini alır. Yasalar Tanrı tarafından konulmuşsa, bir şeriat koruyucu tarafından getirilmişse, burada da *din siyaseti* söz konusudur. Bu siyaset, bu dünya ve öbür dünya yaşamına yararlı olmayı amaçlar. (Uygun, 2008: 99-100)

Locke, Hobbes'un aksine doğa durumunu daha barışçıl olarak tasavvur eder. İnsanların doğa durumunda özgür olduğunu, özgürce mülkiyet sahibi olabileceklerini ve faydalanma açısından eşit haklara sahip olduklarını düşünür (Richter, 2012: 35).

Bu yaklaşıma göre, Hobbes otoriteyi devletle bir arada düşünürken Locke insanların egemenliğini siyasal bir toplum olarak görmüştür. Bu yaklaşımın gereği olarak devlet gücünün sorumluluğu paylaşılabilir olduğunu kabul eder ve devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkileri yumuşatan *erkler ayrılığına* ihtiyaç olduğunu vurgular. Locke'a göre nihai güç insandadır ve devlet sürekli bir muvafakat ile yönetmektedir. 18. Yüzyıl'ın filozoflarından olan Rousseau'nun çalışmalarında ise, devlet ile sivil toplum arasında daha açık bir ayrım görülmektedir. Ona göre; toplumda “özgür ve eşit bireylerin ortak irade yararına bireysel isteklerinden vazgeçtikleri bir çeşit sosyal sözleşme ile oluşan devlet, ancak genel iradenin resmi bir ifadesi”dir. Rousseau bu görüşleriyle siyasal toplumun bir üyesi olarak *vatandaş* fikrinin şekillenmesine de yardımcı olmuştur (Tonkiss, 2012: 343-344).

1.1.1.3. Sivil Toplum ve Devleti Anlamada Liberal Modeller: İkinci Akım

Ortaçağ sonrası dönemde günümüzün liberal düşüncelerine oldukça yakın eserler veren kuramcılara bakabiliriz. Sivil toplum ve devlet ayrımını katı bir şekilde yapan Paine'nin görüşüne göre; siyasal devlet “bir araç” olmalıdır. Paine, devleti sosyal barışı korumak için varolan “gerekli şer” olarak görür ve O'na göre iyi bir sistem için en sınırlı devlet biçimi yeterlidir. Hatta devlet adil olmayan kurallarıyla çözümden ziyade “sosyal uyuşmazlığın kaynağıdır” (Tonkiss, 2012: 344). Bu liberal çizgide Ferguson'un çalışmalarına da baktığımızda; toplumsal insan yaklaşımıyla birlikte çatışmayı ve barış halini toplumsal hayatın gerçek halleri olarak değerlendirdiğini görebiliriz. Bununla beraber Ferguson için ticari toplum ve sivil toplum aynı şeydir. Bu yaklaşımda devlet *gece bekçisi* (özgürlük ve güven temin eden) olarak, sivil toplumda bireysel çıkarların piyasa ortamında maksimize edildiği ve bu yolla toplumsal çıkarların sağlandığı varsayılan özgürlük alanı olarak tanımlanmaktadır (Türküne, 2010: 351-352).

Aydınlanma döneminin liberal görüşte önemli teorisyenlerden biri de 19. Yüzyıl'da yaşayan Tocqueville'dir. Kuramında üç önemli konudan bahsetmektedir; özgürlük, eşitlik ve ademi-merkezleşme. Tocqueville, hükümette merkezleşmenin artmasının insanların özgürlüklerini tehlikeye soktuğunu düşünmektedir. Ona göre

hükümetin merkezileşmesini kontrol altına alan, daha önceki dönemlerde bir eşitsizlik durumunu da gösteren aristokratların iktidarındır. Ancak aristokratların çöküşüyle toplumda eşitlik hali oluşur ve bu da merkezileşme eğiliminin önünde duramayacaktır. Çünkü çoğunlukla eşit olan insanların oluşturacağı “bireycilik eğilimi gösteren ‘köle ruhlu’ bir kitle” oluşmuş olacaktır. Tocquavelli, bu bireycilerin daha önceki aristokratlar kadar topluluğun refahıyla ilgilenmeyeceği öngörüsünde bulunmaktaydı. Aslında demokrasi ve sosyalizme eleştirel yaklaşmasının sebebi de bu bakış açısidir (Ritzer, 2011: 12-13).

1.1.1.4. Sivil Toplum ve Devleti Anlamada Eleştirel Yaklaşımda Marks Modeli: Üçüncü Akım

Marks’ın modelini ortaya koymadan önce eleştirel kuramda en çok etkilendiği Hegel’den bahsetmek gerekir. Hegel’in felsefesinin özünü; maddi dünyadan çok zihinsel ürünlerin önemini vurgulayan *idealizm* ve dünya hakkında statik olmayan dinamik bir düşünce biçimi olan *diyalektiktir*. Diyalektik düşünce açısından dünya statik yapılardan değil, süreçler, ilişkiler, dinamikler, çatışmalar ve çelişkilerden oluşur (Ritzer, 2011: 23). Bu durumda Hegel’e göre, sivil toplum farklılık, özel çıkar ve çatışma alanıdır. Buna karşın devlet, tarafsızlığı ve evrensel değerleri temsiliyle, sivil toplumdaki çatışmacı unsurları, özel çıkarları bir senteze ve harmoniye dönüştürmeyi amaçlar (Türköne, 2010:353). Ayrıca Hegelci görüşte, sivil toplum, devlet ve aile arasında-onlarla ilgili olmayan bütün sosyal unsurları kapsayan- etik bir alan olarak tanımlanır (Sarıbay, 2000: 11).

Marks, insan varlığının temel doğasına dayandırdığı kapitalist toplumun kuramını ortaya koymuştur. Hegel’in felsefesinden de etkilenerek, dinamik toplum yapısında, insanın doğayla birlikte ürettiğini ve hatta kendi tarihini kendi oluşturduğunu (tarihsel materyalizm) düşünmüştür. Teori, üretim araçlarına yani sermayeye sahip burjuva sınıfı ile üretim gücü emeğe sahip proletarya sınıfı arasında yaşanan üretim ilişkileri ve sınıf çatışması üzerine kurulmuştur. Marks’ın toplumsal yapı ve toplumsal değişmeyi açıkladığı teorisinde toplumu iki temel yapı üzerine kurulu bir bütün olarak açıklar: Birincisi; mal ve hizmetlerin üretimi ve dağılımıyla ilgili ekonomik alt yapı ve ikincisi; devlet, hukuk ve aile gibi temel toplumsal

kurumları içeren toplumsal, siyasal ve ideolojik bir üst yapıdır (Slattery, 2011: 104). Marks, bu üst yapıyı devleti oluşturan burjuva sınıfı olarak görür ve sivil toplumun da devletin şahsında yeniden üretildiğini kabul etmektedir. Sivil toplum, burjuvazi ile gelişmiştir ve üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkan ekonomik ilişkilerin tümünü kapsayan alandır. Kısaca sivil toplum, üretimin yapıldığı (din, aile, devlet, kanun, ahlak, bilim vs. bu ekonomik üretim biçimlerine göre şekillenir) ve sınıfsal mücadelenin ortaya çıktığı alandır (Çaha, 2012a: 37).

Farklı bir bakış açısı ile Marks, sivil toplumun eşit olmayan üretim ilişkilerinden oluştuğunu ve bu ortamda özgürlüğün sadece burjuva sınıfının almak satmak özgürlüğü konusundan ibaret olduğunu vurgulamaktadır. Devleti de, burjuva sınıfının ekonomik çıkarlarını koruyacak şekilde tasarlanmış siyasal ve yasal mekanizmalardan oluşan bir sistem olarak görmektedir (Tonkiss, 2012: 350). Bu nedenle sivil topluma eleştiriyle ve endişeyle bakan Marks, gelişmiş kapitalist toplumlarda alt (proletarya) ve üst (burjuva) sınıf arasında kutuplaşmanın artacağı öngörüsünde bulunmaktadır. Ancak bu öngörünün daha ziyade tersi olmuş, orta sınıflar gelişmiş, işçi sınıfı küçülmüş ve tüm sınıfsal yapı, yaş, cinsiyet ve ırk gibi ekonomik olmayan tabakalaşma biçimlerinin etkisiyle parçalanmış ve ufalmıştır (Slattery, 2011: 109).

Gramsci, Marksist çizgide yer alan ve Hegel'in *hegemonya* kavramından etkilenen 20. Yüzyıl düşünürlerindedir. Gramsci, hegemonya kavramını bir sosyal sınıfın bir başka sosyal sınıf üzerinde kendi dünya görüşünü ve ideolojisini kısmen zorla ancak büyük ölçüde ikna yoluyla veya kabullendirerek empoze etme yeteneği şeklinde kullanmıştır (Slattery, 2011: 241). Marks'ın ekonomik belirlenimciliğine karşı siyasal iradenin yeniden canlanması üzerinde durur. Gramsci'ye göre toplum tarihsel süreçte otomatik olarak veya düzenli olarak gelişmez. Bunun için kitleler, toplumsal seçkinlerin (entellektüeller) yardımıyla bir ideoloji geliştirerek toplumsal devrimi gerçekleştirmek amacıyla eyleme geçmelidirler. Ona göre, bu devrimi gerçekleştirecek eylem sadece ekonomi araçlarıyla değil de, kolektif fikirler üzerine odaklanarak gerçekleşecektir. Marks ve Hegel'den ayrıldığı bu noktada, Gramsci, hegemonyayı sadece kapitalizmin içindeki egemenlik değil, toplumun kültürel liderliğini sağlayacak ve kitleleri ikna edecek entelektüel fikirler olarak görür (Ritzer, 2011: 141). Burada kuramın daha iyi anlaşılması için Gramsci'nin devlet ve sivil

toplumla ilgili, Hegel ve Marks'tan farklı yaklaşımını “Devlet=siyasal/politik toplum+sivil toplum” şeklinde formüleştirebilir (Korkmaz, 2008: 18). Böyle bir yapıda sivil toplumdan beklenen, politik/siyasal- toplumun hareket alanını zamanla kapsayacak şekilde gelişmesidir ve böylece devletsiz bir yapı oluşabilir. Ancak bu hedeflenirken dikkate alınması gereken bir nokta; Gramsci'ye göre, burjuva hakimiyeti büyük ölçüde hegemonya yoluyla ayakta tutuluyordu ve entelektüel liderlik veya kültürel kontrolü sağlayan bu hegemonyanın oluşması sürecinde devlet önemli bir rol (araç olarak) üstlenmekteydi (Heywood, 2013b: 132). Burada devletin rolünü araçsal olarak ele alan Gramsci, aynı zamanda devletin ikincil ve geçici özellikler taşıdığını söyler (Çaha, 2012a: 39-40).

1.1.1.5. Modern Görüşler ve Yeni Tartışmalar

Modern anlamda toplum teorilerini ortaya koymak için Hegel, Marks, Tochquaville, Gramsci gibi düşünürlerle birlikte, modernliğin eleştirisini yapan Habermas ve Foucault gibi düşünürlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Modern teoride sivil toplum, bireylerin, grupların ve hareketlerin rahatlıkla organize olabildikleri ve mevcut güç ilişkilerini değiştirebildikleri sosyal alanlardır. Bu sosyal alanda sivilcilik, eşitlik, eleştirisellik ve saygı gibi evrensel değerlerin yaşanabilmesi söz konusudur (Korkmaz, 2008: 20). Günümüzde tartışılan postmodern toplum teorilerinde ve liberal teorilerde oldukça bireyselleşmiş varlık tarzlarının, *topluluk* ve *öznelerarasılığa* önem vermediği görülmektedir. Her ikisi de toplumu birbirinden yalıtık küreler halinde parçalar yani *otonom* yapılar şeklinde öngörmektedir. Best ve Kellner'ın konuyla ilgili yaklaşımları şu şekildedir.

Liberal teorinin büyük bir kısmı kapitalizmi kamusal ve özel alanlar, devlet ve sivil toplum şeklinde ikiye ayırırken, postmodern teori kapitalist toplumu birbirinden ayrı dolaylanmayan alanlara böler, kültürü ekonomiden yalıtık halde ya da politikayı iş dünyası ve hükümetin sunduğu konjonktürden ayrı olarak analiz eder...Her ikisinin de bireyselleştirilmiş varoluş tarzlarını kutsallaştırılmasına karşılık, postmodern teorinin büyük bir kısmı “insanın ölümü”yle gereksizleşen liberal özerklik ve haklar söylemini reddeder. (Best ve Kellner, 2011: 345)

Toplum yapısına önemli bir eleştiri getiren postmodern teorinin kendisi de şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır ama dikkate alınması gereken yönleri de bulunmaktadır. Yaşadığımız yüzyılda çağdaş toplum, bazılarına göre tekno-kapitalist veya enformasyon patlamasıyla karşı karşıya kalmış tüketim toplumu şeklinde tanımlansa da, mikro-makro teorilerin politikayla birleştiği yeni tanımlara da ihtiyaç olduğu görülmektedir. Yani toplumun değişim ve dönüşümünde *Büyük Öykü* devam ediyor denebilir (Best ve Kellner, 2011: 356-359).

1.1.2. Devlet Tanımlamaları

Ana akım teorisyenlerin topluma ve devlete bakış açılarını değerlendirirken, bu tanımlamalara farklı bir açıdan Çaha'nın sınıflandırması altında bakabiliriz. Çaha, devleti üç şekilde açıklarken, buna karşılık sivil toplumun nasıl konumlandığından bahsetmektedir: 1- *Aşkın (transandantal) devlet anlayışı*; Hobbes, Rousseau ve Hegel'in yaklaşımlarındaki gibi mutlak iradeye sahip, kuşatıcı, kapsayıcı, yarı-tanrısal, toplumu homojenleştirerek bireyi, grupları yok eden, insanüstü, sınırlandırılmaz, hesap sorulamaz, her türlü yanlıştan arınmış, evrensel ve rasyonel devlet anlayışı demektir. Bu durumda sivil toplum, tarihsel ruhun geçici bir uğrağı, devletin taşıyıcısı ve aracı, geçici, örgütsüz, çatışma ve farklılıkların olduğu başboşluğun merkezi, politik bünyeyi teşkil edecek olan sözleşmenin gerçekleşeceği ilk basamak olan alan şeklinde tanımlanmaktadır. 2- *Marksist devlet anlayışı*; Marks'ın ve daha sonra Gramsci'nin yaklaşımlarında devlet, tüm yaşam alanlarının kuşatıcısı değil, bu alanları kuşatan sivil toplumun hizmetinde, sınıfsız topluma geçişte kurucu, sosyalizme geçişte araçtır ve siyasal olarak nasıl şekilleneceği de sözleşmeyle değil güce dayalı sivil toplumla belirlenmektedir. Marks, gücü olan sivil toplumu üretim araçlarına sahip sınıf olarak gördüğünden olumsuz anlam yükler. Gramsci ise politik hegemonyaya (devlete ait) karşı, kültürel hegemonyanın (sivil topluma ait) özellikle aydınların öncülüğünde genişlemesi gerektiğini söylemektedir. Hatta devletsiz bir sivil toplum öngörmektedir. Sonuçta Marks ve Gramsci, sivil toplumu eşitlik ve özgürlük arayışı içinde ele almış ama araç olarak gördükleri devlet yapısı, sosyalizmin ortaya çıkmasıyla birlikte amaçlanan şekilde gerçekleşememiştir.

3- *Araçsal (instrumental) devlet anlayışı*; Ferguson ve Locke yaklaşımlarıyla, devlet, bireylerin rızaları ve rasyonel tercihlerinin sonucu oluşan politik çizgiyle şekillendirilir, bireylerin haklarının koruyucusudur ve siyasi otoritenin sınırlandırıcısı da yasalardır. İki aşamalı sözleşmeyle, bireyler önce sivil toplumu oluşturur, sonra da sivil toplum (politik toplumla aynı anlama gelir) yönetimi meydana getirir. Devletle sivil toplum arasındaki ilişkinin rıza esasına dayalı olduğu düşüncesinden, artık daha çok gündeme gelen ve tartışılan liberal görüşün bireyin özgürlüğünü önceleyen devlet- sivil toplum ilişkisine bakabiliriz. Liberal açılım savunucusu Mill'e göre, devlet bireyin farklılığını, isteklerini, özgürlüğünü kanunlarla teminat altına alan, farklı yaşam tarzlarına karşı tarafsız olabilen, otonom ve farklılaşmış kamusal alana (sivil topluma) zemin oluşturan araçsal bir yapıdır. Liberal çizgide özgürlüğü esas alan Hayek, bireyin başkasının veya başkalarının her türlü zorlamasından uzak olması gerektiğini savunmaktadır. En büyük zorlamanın devletten geleceğini belirtirken, sivil toplum örgütlerinin de bireyi zorlayabileceğini düşündüğünden sempatik bakmamıştır. (Çaha, 2012a: 25-58) Bu çalışmada araçsal devlet anlayışındaki, liberal çizgiye yakınlaşabilecek bir sivil toplum tanımı temel olarak alınacaktır.

Heywood (2013b: 126-128), bahsedilen üç devlet şeklini, üç farklı yaklaşımla açıklamaktadır; Hegel'in devlet tanımını *idealist* yaklaşım olarak; devletin temel işlevini sosyal düzeni temin etmek olarak gören Marksist devlet şeklini *fonksiyonalist* yaklaşım olarak; Ferguson'un araçsal devleti'ni, sosyal varlığın kolektif örgütlenmesinden sorumlu ve giderleri toplum tarafından karşılanan, *kamusal* diye tanımlanan bir dizi kurum olarak gören *örgütsel* yaklaşımdır. Heywood, bu yaklaşımlardan örgütsel yaklaşımı kabul eder ve devletin sivil toplumdan ayrıldığı gibi kendi içinde de bölümlere ayrıldığını söyler. Devlet aygıtı, siyasi icrayı, hükümeti, bürokrasiyi, parlamentoyu, yargıyı, askeriye, polisi, yerel ve bölgesel kurumları vs. kapsamaktadır. Bununla beraber en önemli ayırım birbirinin yerine sık sık kullanılan *devlet* ve *hükümet* arasındadır. Aslında bu ayırım sınırlı ve anayasal hükümet* düşüncesinin temelini oluşturması açısından önemlidir. Özellikle

---

* Anayasal Hükümet: Hem devlet iktidarını sınırlayan, hem de bireysel özgürlükleri koruyan bir dizi hukuki ve kurumsal sınırlama çerçevesinde işleyen bir hükümet sistemi (Heywood, 2013b: 128)

Türkiye toplum yapısında hükümet ve devlet arasındaki farkın bilinmemesi ve eşit anlam yüklenmesi çeşitli problemlere sebep olmaktadır. Bu noktada Heywood devlet ve hükümet arasındaki farkları şöyle ifade etmektedir.

*Devlet, hükümetten daha geniştir. Devlet kamusal alandaki tüm kurumları ve vatandaşlık sıfatıyla topluluğun tüm üyelerini kapsar. Hükümet devletin bir parçasıdır.

*Devlet, devamlı, sürekli bir varlıktır. Hükümet ise geçicidir, gelir gider. Hükümet sistemleri reforme edilir ve yeniden tanzim edilir.

*Hükümet, devlet otoritesinin işletilmesini sağlayan bir araçtır. Devlet politikasının oluşturulması ve uygulanması bakımından hükümet devletin 'beyni'dir ve devletin mevcudiyetini devam ettirir.

*Devlet (gayrişahsi) kişisel olmayan bir otorite icra eder. Devletin personeli –genellikle- bürokratik usullerle işe alınır ve devlet organlarının, zamanın hükümetinin ideolojik isteklerine direnmeye muktedir kılacak şekilde, siyasi bakımdan nötr olmaları beklenir.

*Devlet, en azından teorik olarak, toplumun daimi çıkarlarını, yani ortak iyiliği veya genel iradeyi temsil eder. Öte yandan hükümet ise, belirli bir zamanda iktidarda olanların partizan sempatilerini temsil eder. (Heywood, 2013b: 128)

Başka bir yaklaşımla, demokrasinin gelişmesi için zemin oluşturacak sosyal ortam iktidarın müdahalesi dışında ve iktidara karşı durabilecek *ara grupların* varlığı ile gerçekleşebilecektir. Bu ara grupları Aristo orta sınıflar olarak açıklarken, günümüz teorisyenlerinden Tocqueville ve Lipset iktidarı sınırlayacak aile, din ve topluluk gibi ara kurum ve oluşumlar olarak açıklar. Bununla beraber, aktif ve katılımcı bir sivil toplum anlayışı öne çıkarken, günümüzde sivil toplumun var olma alanının kamusal alanı aşarak uluslararası bir boyuta ulaştığı görülmektedir. Uluslararası etkili olan sivil toplumun varlığı, devletleri insan haklarına saygı gösterme ve demokratikleşme konusunda zorlamaya başlamaktadır (Yılmaz, 2001: 323-324).

Sonuç olarak, sivil toplum kavramı devlet otoritesi dışında kendi kendini düzenleyen özerk alanları ifade eder. Ayrıca kavram daha ötede, birey devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi de ortaya koyarak, birey mi yoksa devlet mi önde olduğu tartışmalarına da zemin oluşturur (Yılmaz, 2001: 328). Bu noktada Yılmaz'ın tespitiyle (2001: 335); sivil toplum ve devlet kavramlarını karşıt olarak değil, birbirlerini tamamlayan işlevlere sahip kavramlar olarak görebiliriz. Bununla beraber sivil toplum, özel mülkiyeti kabul eden, sınırlı ve keyfiliğin olmadığı (hukuk devleti) devlet ortamında gelişebilir. Bu gelişme nispetinde de demokrasi derinleşir ve

içselleştirilir. Toplumun bu aşamayı yaşadığı süreç *demokratikleşme* olarak adlandırılmaktadır. Keyman’a göre daha ileri aşamada sivil toplum, sadece bireysel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesi ve güvence altına alınması ya da siyasi sistemin demokratikleşmesi süreçlerinin değil, aynı zamanda bir ülkede devlet-toplum/birey ilişkilerinin *katılımcı demokrasi* temelinde kurulmasının da önemli bir aktörü olarak görülür (Keyman, 2015).

1.1.3. Demokrasi ve Liberalizm Kavramları

1.1.3.1. Demokrasi

19. Yüzyıl’a kadar demokrasi terimi “ayak takımının yönetimi” anlamına geldiği iddiasıyla olumsuz şekilde karşılanmasına karşın, artık siyasetçilerin ve siyasi düşünürlerin büyük bir çoğunluğu demokrasi konusunda hemfikir olmuşlardır. Hatta post-modern görüş içinde demokrasi belki de tek istikrarlı ve sağlam bir ilke olarak benimsenmiştir. Ancak demokrasinin çok popüler olması aslında bir sorundur. Çünkü, herkes tarafından “iyi bir şey” olarak görülmesinden ve farklı anlamları ifade etmek için rastgele kullanılmasından dolayı asıl anlamını yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır (Heywood, 2013b: 102). Demokrasinin en meşhur tanımı Abraham Lincoln’un (1860) “halkın, halk için, halk tarafından yönetimi” şeklinde bilinmesine rağmen hemfikir olunmuş ve tartışmasız bir tanımı yoktur (Heywood, 2013a: 60).

Demokrasi kavramı, Yunanca iktidar ve yönetme anlamına gelen *kratos* kelimesiyle, yoksullar ve halk yığını anlamına gelen *demos* kelimelerinden türemiştir (Türköne, 2010: 348). Ancak Yunanlılarda *demos* (halk), “fakirler ve çoğunluklar” anlamında kullanılmıştır. Halk teriminin kimlerden oluştuğu, halkın hangi anlamda yöneteceği ve halka ait yönetimin sınırlarının ne olduğu gibi sorulara açıklık getirilmelidir. Bu açıdan öncelikle demokrasinin temel özelliklerinden birisi olan *siyasi eşitlik* ilkesinden bahsedilmelidir; yani siyasi gücün mümkün olduğunca geniş ve eşit şekilde dağıtılmasıdır. Yunan toplumundaki halk, yani çoğunluklar, dezavantajlı ve mülksüz kesimden oluşmaktaydı ve demokrasi siyasi eşitliği değil, fakirlerden yana tarafsızlığı ifade etmekteydi. Siyasi eşitlik ilkesinde ise, halk

(ülkedeki nüfusun tamamı) nasıl tanımlanırsa tanımlansın, onun üyesi olan her bir bireyin eşit ağırlıkta olduğu kabul edilmelidir. Liberal görüşte siyasi eşitlik seçimlerde *bir kişi; bir oy* şeklinde kabul edilir. Buna karşın sosyalistlerde, siyasi eşitlik oy dışında iktisadi kaynakların denetimi ve kitle iletişim araçlarına sahip olma durumunu da gerektirir, yani sosyal eşitliği de içermektedir (Heywood, 2013b: 103). Burada bir sorun oluşmaktadır; siyasal eşitlik prensibince herkesin bir eşit oyuyla tespit edilen çoğunluk yönetiminin, sayıca az olan azınlığın haklarını da koruması beklenir, aksi durumda *çoğunluğun tiranlığı* denilen bir durum ortaya çıkacaktır (Türküne, 2010: 190).

Demokrasinin temel ilkelerinden biri de, halkın nasıl yönetileceği sorusunun cevabını oluşturacak *siyasal katılım* ilkesidir. İki şekilde halkın yönetime katılımı mümkün olabilecektir; doğrudan ve temsili şekildedir. Doğrudan katılımın olduğu demokrasilerde halk, kitle gösterileri, referandumlar, interaktif televizyonlar ve sosyal medya gibi araçlarla alınacak kararlara katılmaktadır. Bu yöntemin en önemli çekincesi uygulamadaki teknik zorluklardır. En çok kullanılan temsili demokrasi yönteminde ise, halk düzenli yapılan seçimlerle kendini yönetme hakkını birilerine (milletvekilleri) devretmektedir. Buradaki temel sorun, temsilcilerin ‘temsil’ yeteneklerini kullanırken vekaletin sınırlarını aşarak, kendi çıkarlarının peşinde koşan profesyonel politikacılar durumuna gelmeleridir. Seçim sistemi gereği, diğer bir seçime kadar halkın temsilcileri değiştirmesi, denetlemesi ve cezalandırması mümkün olamayabilir. Böyle bir durumda halk ağırlığını hissettirecek başka katılım kanalları bulmak durumundadır (Türküne, 2010: 190-192). Artık katılım şeklinin etkinliğini artıracak şekilde demokrasi teorileri geliştirilmektedir. Katılımcı demokrasi ya da kamusal alanın geliştirilmesini vurgulayan diyalojik demokrasi gibi.

Temsili demokrasilerde, temsilcilerin oluşturduğu meclis-parlamento kilit noktalardan biridir. Parlamentonun konumunu Keane (1994: 205) şöyle ifade eder; parlamento, “sivil toplumla devlet arasındaki dayanak noktasıdır; şiddete ve zora başvurmaksızın sağlanan toplumsal ve siyasal uyumun garantörüdür”. Aynı zamanda dengeyi sağlayan bu siyasal mekanizma, görüş farklılıklarının açık, adil ve barışçıl şekilde dile getirildiği bir mekanizmadır. Başka bir ifadeyle parlamentonun “özel ilkeleri, açıklık ve tartışma” olarak görülmektedir. Bununla beraber parlamentonun, tek başına demokrasiyi ayakta tutamayacağını, veciz bir şekilde ifade eden Keane

(1994: 241) “en güçlü meclis bile düşman bir toplumu ya da devleti aşamaz” der. Bu noktada parlamentoya mahkemeler, basın, sendikalar ve diğer bağımsız toplumsal iktidar grupları destek vermelidir. Parlamantonun başlıca iki işlevini özetlersek: 1) “Farklı toplumsal çıkarların bir araya getirilmesi, eş güdümlenmesi ve temsil edilmesi”ni sağlayan vazgeçilmez işlevi, 2) “Devlet iktidarının gizli kapaklı operasyonlara girişmesini engellemenin ve dolayısıyla sözüm ona diktatörlerin heveslerini kırmanın yaşamsal bir aracı” olması işlevidir. Bunu da açık tartışma ve muhalefet etme şeklinde yerine getirmektedir.

Demokrasi teorisinde halkın kim olduğu ve nasıl yönetilmesi gerektiği konusunu ele aldıktan sonra, halkın yönetiminin sınırları ne olmalıdır sorusunu tartışabiliriz. Günümüz toplumunda bireyin ön plana çıktığı ve daha liberal demokrasi görüşlerinin yaygınlaştığı kabul edilmektedir. Klasik yaklaşımdaki halkın iktidarı tanımı, *öznelerin çoğulculuğu* şeklinde bir yaklaşıma yönelmektedir. Güncel demokratik mücadele, ekonomik ve politik alanla sınırlı olmayıp, sayıca azınlık olsa da etnik gruplar, kadınlar, farklı yaşam tarzları olan bireyler gibi yeni hakların tanımlanması ve talep edilmesi mücadelesidir (Sarıbay, 2000: 1). Halka bireyci bakılması durumunda demokrasi ile özgürlük örtüşecektir ve demokrasi, vatandaşları için mümkün olduğunca fazla hürriyet ve eşitliği birleştiren bir yönetim şekli olacaktır (Erdoğan, 2014: 29-30). Liberal çizgide gelişen böyle bir yönetimde, devletin mümkün olduğunca sınırlı minimal kalması, hukuka bağlı olması, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi ilkelerini korunması esastır. Yönetimde sınır ne olmalıdır tartışmasında, devletle birey arasında dengeyi sağlayacak despotizmi önleyecek *ara kurumların* olması önemsenmiştir. Devletin baskısını ve müdahalesini önlemek adına sivil toplum kuruluşları-dernekler-, basın özgürlüğü ve bireylerin her şeyi tartışıp konuşabilecekleri özgür siyasal ortam gibi ara kurumlara ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır (Çetin, 2007: 52).

Bununla beraber siyasal eşitlik ve katılımı ilgili Kapani'nin söz ettiği probleme bakabiliriz. Klasik demokrasi teorilerinde halk kavramı kesinlikle tüm nüfusu ifade eder ve ergin vatandaşların hür ve eşit şekilde toplum yönetimine katılmalarına dayanır. Ancak Kapani (2010:151-153), çağdaş demokrasilerde pratiğin bu ideal demokrasi anlayışına tam olarak uygun düşmediği hatta teori ile pratik arasında geniş mesafeler olduğunu söylemektedir. İki problemden bahseden

Kapani, halkın siyasal tercihlerini yaparken akıl ve bilgiden uzak, rasyonel bir temele dayanmayan, duygusal faktörlerin, görenek ve alışkanlıkların etkisiyle hareket ettikleri ilerini sürmektedir. Bu siyasal kültürü zayıf toplumlarda daha çok rastlanabilen bir durumdur. Diğer problem ise, modern toplumlarda vatandaşın karşısına daha karmaşık ve teknik sorunlar çıkmasından dolayı doğrudan karar almaya çağırılmadan, sadece yöneticileri seçmek zorunda kalmalarıdır. Hatta günümüzün *partiler demokrasisinde* seçmen parti adayları ve politikalarını belirlemede bile yeterince söz sahibi olamamaktadır. Nihayetinde, Kapani'nin tespitiyle; demokratik mekanizmanın işleyişinde halkın katılmasının *sınırlı* oluşu ve siyasi tercih konusunda *tam* olarak özgür olmayışları pratikteki işleyişin idealden uzak olduğunun göstergesidir.

Eksiklikleri ve birçok farklı yorumları olsa da bilinen en iyi yönetim şeklini demokrasi olarak kabul etmek durumundayız. Günümüzde demokrasinin birçok modeli yanında, kabul görmesini sağlayan ortak erdemleri şöyle sıralayabiliriz; bireylerin kendi kaderini tayin edebilmesini sağlar, farklı hayat tarzlarının meşru olduğunun kabulüne dayanır, bireyi, bireysel özgürlükleri koruyan ve geliştirendir, insanların bazı erdem ve hassasiyetlerini (bağımsızlık, kendine güven vb.) geliştirir, adaleti en iyi sağlayan sistemdir, çatışma konularının ve çatışan tarafların kendilerini rahatça ifade edebilecekleri bir zemindir, azınlık haklarını garanti altına alır ve ayrıca hataları düzeltmek erdemine sahiptir (Gül, 2008: 164-165). Tüm bu erdemleri, modern teorisyenlerden J.S.Mill'in, ifadesiyle özetleyebiliriz. Mill'e göre demokrasinin asıl erdemi, insani kapasitelerin "en üst düzeyde ve en uyumlu" şekilde gelişimini sağlamasıdır. Yurttaşlar, siyasi hayata katılımı beraber, anlayışlarını geliştirir, hassasiyetlerini güçlendirir ve kişisel gelişimin daha üst düzeylerine ulaşabilirler. Bununla beraber liberal teoriler, 20. yüzyıldan günümüze rıza ve katılımdan ziyade toplumda daha fazla *uzlaşma* ihtiyacını vurgulamaktadır. Hatta çoğulcu yaklaşım esas siyasi aktörlerin bireyler değil, örgütlü gruplar olduğunu ileri sürer (Heywood, 2013a: 60). Yani örgütlü grupların, yöneten ve yönetilen arasındaki ara gruplar şeklinde çeşitli yapılanmaları toplumsal uzlaşmayı temin adına gerekli görülmüştür.

Demokrasinin düşünce akımlarına göre farklı modelleri oluşmuştur: 1) *Klasik*; Yunan şehir devleti modeline dayanan halkın (kamunun) siyasi kararlara

doğrudan (plebisitçi demokrasi, yönetenlerle yönetilenler arasında doğrudan referandumla bağlantı kurulmasıdır) katılmasını öngören demokrasi modelidir. 2) *Korumacı*; vatandaşları yani bireyleri, hükümetin tecavüzlerinden korumayı ve kendi hayatlarını en geniş şekilde yaşayabilecekleri alanları açmayı amaçlayan demokrasidir. Yönetilenlerin rızası ve hükümetin denetlenmesi için formel ve informel kuralları içeren anayasal demokrasi sistemidir. Bu bakımdan *laissez-faire* (bırakınız yapınlar) kapitalizmi ile bireylerin ekonomik ve sosyal durumlarından tümüyle kendilerinin sorumlu oldukları görüşüyle uyumludur. 3) *Gelişmeci*; bireysel haklar ve çıkarların korunmasının ötesinde bireyin ve topluluğun gelişimini hedeflemektedir. Özgürlüğün, vatandaşların genel iradeye (bütünün genel kanaati) itaat etmeleriyle sağlanabileceği görüşüyle başlar. Daha sonra her vatandaşın kendi hayatını şekillendiren kararlara katılarak kendisini geliştirebileceği (bireysel kapasitelerini en yüksek seviyeye getirilmesini teşvik eden bir eğitim gibi) bir toplumun, yani *katılımcı toplumun* faziletlerine ve müzakereci* ya da parlamenter demokrasi** düşüncesine kadar giden liberal çizgide gelişen bir demokrasi modelidir. 4) *Halk demokrasisi*; Marksist-Leninist görüşlere dayanan, liberal ve parlamenter demokrasiyi, burjuva ve kapitalist demokrasi diyerek reddeden bir yönetimdir. Proleter demokrasi sistemi olarak, işçi sınıfının haklarına duyarlı olacak komünist parti yönetimini öngörmektedir. Ancak komünist partiyi kimin denetleyeceği öngörülen sistemde belirsizdir (Heywood, 2013b: 106-112).

Günümüzde bu demokrasi modelleri arasında hangisinin seçilmesi gerektiği konusundan çok, tartışmaların çoğu demokrasinin nasıl uygulandığı yani *demokratikleşme* konusunda olmaktadır. Uygulamada farklı görüşler de ortaya çıkmıştır. Ancak özellikle çoğulcu ve elitist yaklaşımlarla ilgili tartışmalar çerçevesinde demokrasi uygulamalarına bakabiliriz. *Çoğulcu demokratik görüş*;

---

* Müzakereci demokrasi: Kamu çıkarını tanımlamak için düşünce ve tartışmaya duyulan ihtiyacı vurgulayan demokrasi türüdür (Heywood, 2013b: 111).

** Parlamenter demokrasi: Halk tarafından seçilmiş olan ve yönetenler ile yönetilenler arasında detaylı bir ilişki kuran müzakereci bir meclis aracılığıyla, halk adına hükümetin denetlendiği ve elit yönetime karşı halk katılımının dengelendiği bir yönetim türüdür (Heywood, 2013b: 110).

Toplumdaki farklılık ve çokluluk halini onaylayan plüralist* (çoğulcu) bir bakış açısıdır. Bu bakış açısının en önemli teorisyenlerinden Dahl'a göre, demokrasinin özü, seçime bağlı çokkerkliğin (polyarchie-poliarşi) sürmesidir (Touraine, 2005: 317). Bu yapıda azınlıkların, halkın desteğini almak için örgütlenme ve yarışmaları için siyasi hürriyetleri “vazgeçilmez bir şart”tır; ancak bu hürriyetler üzerinde hukuki ve fiili sınırlamalar bulunabilir. Örneğin; farklılıklar ve azınlıklar açısından değerlendirildiğinde, Dahl'a göre Türkiye de, poliarskiye yakın bir yapıdadır (Linz, 2012: 22). En çok öne çıkan demokrasi türü olan liberal demokrasinin temel varsayımı da toplumun çoğulcu olduğunun kabulüdür. Aksi durumda, liberalizmin en çok karşı olduğu durumlardan biri olan totaliter görüş oluşur (Çetin, 2007: 63). Plüralist sistemin uygulama şeklinde en önemli özellik, seçim zamanlarında partiler arası rekabetin mevcudiyeti, çıkar ve baskı gruplarının kendi görüşlerini serbestçe ifade edebilmeleri, yönetenlerle yönetilenler arasında güvenilir bir iletişim kanalının sağlanmasıdır. Plüralist demokrasi şekliyle ilgili ortaya çıkabilecek problemler tartışılmaktadır. Biri, çok sayıda küçük grupların oluşturduğu çoklu azınlıklar tarafından gerçekleştirilen bir yönetim sistemi, çoğunluğun (mülksüz kitlelerin) siyasi iktidarı kullanmalarını önlemenin basit bir aracı da olabilir. Diğer problem, örgütlü grupların ve onların ekonomik çıkarlarının, hükümetin aşırı yüklenmesi sonucunda kilitlenme yaşamasıdır. Ayrıca Dahl, son dönem yaptığı (1985) çalışmalarında tespit ettiği bir problem ise, iktisadi kaynakları eşitsiz sahip olunması, siyasi olarak bir azınlığın güce sahip olmasını ve çoğunluğun bundan mahrum kalmasını getirecektir (Heywood, 2013b: 114-115).

Özellikle modern toplumda gücün dağılımı ve demokrasinin uygulama şekli üzerine plüralist-elitist tartışmaları devam etmektedir. Tartışmanın elitist kısmına baktığımızda, bu yaklaşımın temellerinin, Pareto ve Mosca'nın *seçkinler teorisi* tarafından oluştuğu görülmektedir. Onların temel yaklaşımına göre, toplum her zaman bir kitle ve elit (yönetici) sınıfından oluşacaktır. Teorideki elit (yönetici ya da

---

* Plüralizm (Çoğulculuk): Plüralizm, geniş anlamda farklılığa ve çokluğa duyulan bir inanç ya da bağlılıktır. Normatif bir kavram olarak farklılığın sağlıklı ve arzuya şayan bir durum olduğunu, genellikle bireysel özgürlüğü koruduğu ve tartışmayı, fikir geliştirmeyi ve anlamayı teşvik ettiğini ileri sürer. Daha dar anlamda siyasi iktidarın, elit veya yönetici bir sınıfın elinde yoğunlaşmasının yerine, toplumda geniş ve eşit bir biçimde dağıtılmasını öngörür. Plüralist demokrasi ise; halkın taleplerini dile getiren örgütlü grup ve çıkarların, hükümetin sorumluluğunu sağlama kapasitesine dayanarak işleyen bir demokrasi şeklidir (Heywood, 2013b: 114-115).

seçkinler şeklinde de ifade edilmiştir) azınlık, tüm toplumlarda kaçınılmazdır ve bir seçkin ya da elit grubun değişimi ancak başka bir elit grubun gelmesiyle olacaktır (Kapani, 2010: 124-129). Bu konuda radikal görüşleriyle tanınan Mills, İktidar Seçkinleri'nde (1956) Amerikan toplumunun halk tarafından değil de, içinde üç temel kurumu –büyük şirketler, ordu ve federal hükümeti- barındıran iktidar seçkinleri tarafından yönetildiğini göstermeye çalışmaktadır. Mills'e göre, bu iktidar seçkinleri kompleksi “sadece sorumsuz olmakla kalmayıp, aynı zamanda otokratiktir ve kendi çıkarlarına hizmet eder” (Slattery, 2011: 256). Elitizme olumsuz bakan görüşler olsa da, siyasal elit kavramını “gözlenebilir sosyal bir olgu” (Kapani, 2010: 129) olarak dikkate almak durumundayız.

Buna karşılık, elit olgusunu demokrasiyle bağdaştırma yolunda yapılan çalışmalarla ortaya çıkan *demokratik elitizm* kavramı da anti tez olarak ilgi çekmiştir. Özellikle, 1942'de Schumpeter'in demokrasiyi bir amaç olarak değil, bir yöntem olarak nitelediği ve “halkın, halk için, halk tarafından yönetimi” şeklindeki klasik tanımını “halk tarafından onaylanan yönetim” yaklaşımıyla yorumlaması dikkat çekmiştir. Bu siyasal yöntemde, halkın güvenini ve desteğini kazanan kadronun topluma yön verecek kararları alma mevkiine gelmesi sonrasında halkın aktif fonksiyonu sona ermiştir. Aslında bu, demokratik kurumsal düzenlemede yönetilenlerle yöneticiler arasında bir işbölümü olarak görülmektedir. Kısaca varsayılan; bir toplum küçük bir siyasal elit grubu tarafından yönetildiği halde gene de demokratik bir toplum olabilir; yeter ki bu elit grubunun, yönetilen kitle tarafından çeşitli yollarla (seçim, referandum, siyasal örgütlenme özgürlüğü, basın özgürlüğü vb.) sorumluluğu ve hesap verebilirliği temin edilmiş olsun. Her ne kadar oligarşik elit azınlıklardan çekinceler olsa da, Dahl ve Sartori gibi siyasal bilimciler modern demokrasileri, -belki de kaçınılmaz şekilde- “seçilmiş elit poliark” lar olarak tanımlamaktadır (Kapani, 2010: 131-136).

Demokrasinin geleceğine karşı bazı endişeler de dile getirilmiştir. Batı'da demokrasi yönündeki ilk hareketler 17. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Ancak bu hareketler ne İngiltere, ne de Amerika'da demokratik bir kurum oluşturamamıştır. Ne yazık ki sonraki yüzyıl daha kapalı ve halkı az temsil eden yönetim sistemlerine sahne olmuş ve aristokrasi ile oligarşi yeniden canlanmıştır. Ancak 18. Yüzyılda hiçbir ülkede demokratik kurumlar bulunmazken, 20. Yüzyılda çok sayıda ülkede

demokratik kurumlar görülmektedir. Bu kurumlar demokratikleşme dalgalarında ortaya çıkmıştır. Huntington (1991) “Üçüncü Dalga” adlı eserinde geç 20. Yüzyılda demokratikleşme sürecinin geldiği noktayı analiz etmiştir. Huntington, modern dünyada üç demokrasi dalgasının varlığını savunmaktadır. Her demokrasi dalgası, etkilediği ülkeleri demokrasiye birkaç adım yaklaştırırken bazen de demokratik olmayan yönde geçişleri de beraberinde getirmiştir. Bu noktada dikkat çeken konu Huntington’ın demokrasi dalgalarının *ters dalga** olabileceği yaklaşımıdır. Yani, tarihin karmaşık seyri içinde ülkelerin ne zaman ne şekilde rejim değişikliği geçireceği tam olarak belirlenememesine karşın, her demokrasi dalgasının şimdiye kadar arkasından bir ters dalga getirdiğini söylemektedir (Huntington, 2011: 25-27). Teoride iddia edilen bir nokta da, siyasi elitler çıkarlarına, hedeflerine değerlerine uygun gelirse otoriter rejimi değiştirir demokrasiyi oluşturur ve ona sahip çıkarlar görüşüdür (Huntington, 2011: 50).

Huntington’ın yakından incelediği ülkelerden biri de, henüz demokratik kamusal alan oluşturamamış ve bu haliyle Üçüncü demokratikleşme dalgasının kurallarına ayak uydurup uyduramayacağı merak edilen Türkiye’dir. Türkiye, 1950’lerde (İkinci kısa demokratikleşme dalgası 1943-1962) demokrasiye yönelen ülkeler arasına girerken, 1960’da (İkinci ters dalga 1958-1975) Türk ordusunun ülkenin sivil hükümetini devirmesiyle başlayan ve 1980’e kadar devam eden aralıklı askeri müdahalelerle demokrasinin gelişiminin zarar gördüğü bir ülke olmuştur (Huntington, 2011: 31-32). 1980 sonrasında demokratikleşme hızlanmaya başlamıştır. Ancak aynı teoride dikkat çekilen üçüncü demokratikleşme dalgasının arkasından, bu yapıda olan ülkeler için, ters dalga gelme ihtimalinin var olduğudur.

Benzer şekilde, Karadağ’ın (2006: 76) tespitiyle, demokrasilerin bir kez kurulması yeterli olmaz, çünkü özellikle yeni demokrasilere gelebilecek ters bir dalga mevcut demokratik kazanımların da kaybolmasına neden olabilir. Bu nedenle demokrasilerin sürdürülebilmesi esas alınmalıdır. Demokratik bir sistemin

---

* Huntington’ın demokrasi dalgaları ve ters dalgalarıyla ilgili tarihsel sıralaması:

-Birinci uzun demokratikleşme dalgası	1828-1926
-Birinci ters dalga	1922-1942
-İkinci kısa demokratikleşme dalgası	1943-1962
-İkinci ters dalga	1958-1975
-Üçüncü demokratikleşme dalgası	1974-.....

devamlılığının sağlanması için de öncelikle “adil ve rekabetçi bir seçim sisteminin kurumsallaştırılması” gerekir. İkinci koşul, sahip olunan “belli bir ekonomik düzeyin devam” ettirilebilmesidir. Üçüncü koşul ise, “demokratik bir siyasi kültüre (özgürlük, eşitlik, hoşgörü, empati vb.) sahip olmak”tır.

Demokratikleşmenin aktif aktörleri orta sınıflardır ve ekonomik gelişmeyle etkinlikleri artmaktadır. Üçüncü dalganın demokratikleşme hareketinin önderliğini toprak sahipleri, köylüler ya da endüstri işçileri değil kentli orta sınıflar yapmıştır (Huntington, 2011: 81). Demokratikleşmenin gelişmesinde dinamik rol oynayabilecek burjuvazi önemlidir. Bu açıdan çalışmada işadamları örgütlerinin, demokratikleşmeye katkı sağlayabileceği de temel yaklaşım olarak ele alınmaktadır.

1.1.3.2. Demokrasi Kamusal Alan ilişkisi

Bugünün demokrasi teorilerinin, klasik demokrasi tanımlarında geçen halkın iktidarı kavramından farklı bir yöne gittiği görülmektedir. Demokrasi kavramındaki halk yaklaşımı yerine, Mouffe’un *öznelerin çoğulluğu* (pluralism of subjects) diye ifade ettiği, özne olarak bireyin haklarının ön plana çıktığı yeni demokrasi tanımları ortaya çıkmaktadır. Mouffe’a göre, demokrasinin eşitliği ve özgürlüğü birleştiren yeni bir vizyon kazanması gerekmektedir (Sarıbay, 2000: 1-3). Bu da toplumsal ilişkilerin ve bu ilişkileri gerçekleştirecek öznelerin çoğulluğunun tanınmasıyla mümkün olacaktır. Bunun olabilmesi için de Touraine, kendimizi özne olarak inşa etmenin ve savunmaya imkan sağlayan kurumsal güvencelerin varlığının önemli olduğuna dikkat çeker. Eşitlik ve özgürlüğün aynı anda sağlanması, çoğul, bireysel ve ben-merkezli özne, özel ve tekil bireylerin kamusal alanda nasıl bir arada olabileceği sorusuna cevap olarak, demokrasinin klasik tanımlamalarının yetersiz kaldığı ortadadır. Bu nedenle bireyin özne olarak kendini inşa etmesi ve ortak yaşamda (kamusal alan denebilir) iletişim aracılığıyla gerçekleştireceği birinci aşamadan sonra, ikinci aşamada; eski demokrasi görüşlerini bırakarak, kurumları “öznenin özgürlüğüne ve özneler arasındaki iletişime hizmet edecek biçimde” tanımlamak -buna *özne siyasası* demektir- gerektiğini söylemektedir. (Touraine,

2005: 27-28). Asıl cevap aranması gereken soru “nasıl bir demokrasi?” olduğu ve demokrasinin üzerine inşa edilecek kamusal alanın tanımlanması gerektiğidir.

Kamu (public), hukuksal bir kavram olup *herkese açık* anlamındır. Kamusal da sosyal hayatın paylaşılan, görülen ve hesap verilen parçasıdır. Özel ise, sosyal hayatın en mahrem, en içsel ve kişisel kimlikle ilgili olan alanıdır (Slater, 2012: 215). Habermas, kamusal alanın özgürleştirici ve demokratik bir toplum olanağıyla ilgili vizyonuyla ilgilenmiştir. Habermas’a göre kamusal alan, kamuoyu gibi bir şeyin oluşturabildiği ve her yere erişime olanak sağlayan alandır. Ona göre kamusal alan, özel bireylerin “kamusal meseleleri” konuşmak için topluluk oluşturarak bir araya geldikleri ve o kamusal topluluk içinde vatandaşlar olarak herkesin “ortak çıkarları” ile ilgili konuları tartıştıkları yerdir (Ritzer, 2011: 323). Hatta, Habermas, kamusal alanı konuşma aracılığıyla politik katılımın canlandırıldığı ve vatandaşların ortak meseleleri çerçevesinde, devletin kritik edildiği söylemlerin üretildiği ve dolaştığı bir alan olarak görür. Bu alandaki birlikteliklerin iletişim olanağı bularak kolektif meseleleri açığa çıkarması da çoğul kamusalılıkların oluşumuyla mümkündür (Sarıbay, 2000: 4).

Bu bağlamda, kamusal-özel tanımlamalarını farklı bir şekilde kavramsallaştıran Wolfe’ın sınıflandırmasında “farklı kamusalılıklar” (Sarıbay bu ifadeyi “özel kamusalılıklar” olarak görür) ayrımı vardır. Wolfe’ın ayrımında; “özel”, bireysel öz çıkarları ve özgürlükleri; “kamusal” toplumun her kesimine eşit olarak uygulanacak ortak kararları; “kamusalılıklar” ise aileleri, akrabalık bağlarını, dernekleri, etnik, ırksal ve dilsel grupları ve diğer çıkar, kimlik ve inanç topluluklarını kapsar. Böyle bir ayrımın, kamusal ve özeline birbirini mutlaklaştırmasını önleyici işlevi olduğu kadar, Habermas’ın vurguladığı çoğul kamusal alanın demokratikleşmeyi sağlayıcı şekilde sivil toplumun oluşumuna da katkısı olacaktır. Böylece sivil toplumda farklı, hatta karşıt birey ve grupların bir arada yaşamalarını sağlayacak bir *kabul görme kültürü* oluşacaktır. Kabul görme kültürü temelinde Giddens, demokrasiyi iki boyutta açıklar; birincisi, demokrasi çıkarların temsil edilmesinde bir araçtır. İkincisi, değer çatışmalarının ve problemlerin kamusal alanda mevcut iktidarın belirlediği şekilde değil de diyalogla çözümlenebileceğidir. Bu yaklaşım günümüz demokrasi tanımlamaları içinde önemli bir yere sahip olan *diyalojik demokrasi* kavramını ortaya çıkarmıştır. Diyalojik

demokrasi, kamusal alanda *öteki* ile yaşamının sürdürülebilmesi için tek araç olarak diyalogun (özerk diyalog ve müzakere yoluyla) olduğunu varsaymaktadır (Sarıbay, 2000: 9-12).

Karadağ'a göre, demokrasinin onlarca farklı tanımının olmasının nedeni; siyasi rejimlerin demokrasiye referansla kendilerini *meşrulaştırma* çabası içinde olmalarıdır (Karadağ, 2006: 75). Klasik, korumacı, gelişmeci, liberal, anayasal ve halk demokrasisi gibi çeşitleri olan demokrasiler arasında, günümüzde egemen olan ve bir ideal olarak yükseltelen liberal demokrasi (Türköne, 2010:199) olduğu için ayrıca ele alınmaktadır ve çalışmada temel yaklaşımı teşkil etmektedir. Bununla beraber ülkemizde demokrasinin tam olarak yerleşemediği ve demokratikleşme sorunu olduğu genel bir kanaattir.

1.1.3.3. Liberalizm ve Liberal Demokrasi

Üç asrı aşkın bir tarihi olan liberalizm, modern siyasi doktrinlerin ilkidir. Liberalizm, bireyselliğe verilen önem ve insan hakları, serbest piyasa ekonomisi ve sınırlı minimal devlet ilkeleri üzerinde şekillenmiştir. Temel kaygısı ve amacı keyfi iktidarı önlemek ve özgürlük için büyük tehdit olmaya başlayan, kendisini sınırsız otoritesiyle tanımlayan modern devletin nasıl sınırlanacağını ortaya koymaktır. Liberalizmin kurucularından John Locke (1632-1704) egemenlerin iktidarının ancak bireylerin sahip oldukları evrensel “doğal haklar”ı -herkesin kendi üzerindeki sahipliğinden kaynaklanan hayat, hürriyet ve mülkiyet doğal hakları vardır-güvenceye alan bir siyasi örgütlenme içinde sınırlandırılabilceğini ileri sürmüştür. Devlet de bu hakları koruduğu sürece meşru kabul edilmiştir (Erdoğan, Ocak 2014: 13).

Klasik liberal fikirler, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde başlayarak, 19.Yüzyıl'da sanayileşme sürecinde yükselmeye devam etmiştir. 21. Yüzyıl'da liberalizmin zaferinin tüm dünyada doruk noktaya ulaştığı görülmektedir. Çünkü, piyasa temelli ekonomi ile birleşen liberal temsili hükümet modeli, Batı'daki sosyal ve siyasal gelişmeye hakim olmuştur. Bu durumu Francis Fukuyama (1989) şöyle ifade etmektedir; “Tarihin sonuna tanıklık ediyoruz; yani insanoğlunun ideolojik

evriminin son noktası ve Batılı liberal demokrasinin nihai yönetim biçimi olarak evrenselleşmesi”dir (Heywood, 2013a: 77). Liberalizmin temel ilkeleri şöyle sıralanmaktadır:

a) *Bireycilik*: Liberaller, insanoğlunu kendi kendine yeten bireyler olarak gördüklerinden bencil bireyciliği ve atomistik bir toplum anlayışını kabul ederler (Heywood, 2013a: 61). Birey temel unsurdur. Bireyin varlığı sınıf, halk gibi bütünlerin varlıklarından daha gerçektir ve bireysel haklar, toplumsal haklardan önce gelir (Çetin, 2007: 53).

b) *Özgürlük*: Liberalizm için olmazsa olmaz değer özgürlüktür. Yani akıl ve irade bağımsızlığıdır. Hoşgörü, tolerans, özel hayat gibi daha başka değerlerin, anayasacılık, kanun hakimiyeti gibi kurumsal yapılaşmaların da kaynağıdır (Çetin, 2007: 55). Liberaller, bireyin başkasının zorlamasına veya müdahalesine tabi olmadan yalnız bırakıldığı sürece özgür olduğunu (negatif özgürlük) düşünürler (Heywood, 2013a: 61). Bu görüş daha sonraları değişmiş ve zorlamanın yokluğunun, özgürlüğün yalnızca negatif yanı olduğu ve bunun özgürlüğün esası ve tamamı gibi düşünülmemesi, asıl özgürlüğe götüren bir araç olarak görülmesi düşüncesi hakim olmuştur (Yayla, 2014: 38).

Liberalizmin kurucusu kabul edilen ve “Kölelik Yolu” eseriyle özgürlük yol haritasını ortaya koymaya çalışan Hayek’e göre özgürlük, “başka birinin keyfi isteğinden bağımsız olmak” durumudur. Pek çok değişik özgürlük türünden bahsedilebilir. Hayek, özgürlüğü dört anlamda analiz etmiştir. Bunlar; siyasal özgürlük (bireyin siyasal yönetimin seçimine, yasama faaliyetine ve yönetimin denetlenmesi sürecine katılması), iç veya metafizik özgürlük (bir bireyin eylemlerinde anlık saiklerden veya şartlardan ziyade, iradesi, akli ve uzun vadeli kanaatleriyle hareket etmesi), iktidar anlamında özgürlük (bu, iktidar eşittir özgürlük olarak yanlış algılanmamalı, yani çalışmakta ve işini bulmakta serbest olması) ve mülkiyet sahibi olma özgürlüğü şeklindedir (Yayla, 2014: 33-39). Ayrıca düşünme, konuşma, inanç, basın ve ekonomik özgürlükler gibi pek çok başlıkta ele alınan özgürlüklerin hepsi de çok önemlidir ve korunmalıdır.

c) *Doğal-kendiliğinden Düzen*: Toplum yazılı kanunlardan bağımsız genel yasalarla doğal düzeninde işler. Bu doğal yapıda bireyler en üst mutluluğa ulaşır ve mutluluklarını engelleyen şeylere karşı doğal düzenlemeler ortaya çıkar. Doğal

düzeni bozacak unsurlar; baskı ile herkesin başına bir iktidarın getirilmesi (devletin doğal düzene müdahale etmemesi gerekir) ve insanları kandırarak ortak çıkar adına bir takım yaptırımlara itaate ikna edilmesidir. Liberalizmin kurucusu kabul edilen Locke'un doğal haklar teorisinin hayata taşınmış hali, kendiliğinden düzenin ve piyasa ekonomisinin temellerini oluşturur. Yaşama, özgürlük, mülkiyet haklarını bireylerin gerçek ve tam şekilde kullanabildiği düzen *kendiliğinden düzen* olacaktır (Çetin, 2007: 57-58).

d) *Liberal-sınırlı Devlet*: Liberal devlette birey esastır. Tarihi ve toplumu birey merkezli açıklamaktadır. Liberal devletin amacı bireyin doğal haklarını, özgürlük ve mutluluğunu korumaktır. Bunlar aynı zamanda iktidarın sınırlarını da belirlemektedir (Çetin, 2007: 59). Toplum sözleşmesi teorisi devleti toplumda tarafsız bir hakem olarak resmetmektedir. Dolayısıyla liberal devletten beklenen, toplumda rekabet halindeki birey ve gruplar arasında tarafsız *hakem* olmasıdır. Sonuçta gerekli görülen sınırlı-gece bekçisi- ve minimal-kamu düzenini muhafaza etmek, mülkiyeti korumak, dışarıdan gelecek saldırılara karşı savunma sağlamak, sözleşmelere uymayı teminat altına almak gibi minimal işlevler- devlet yapısını, Jefferson şöyle ifade eder; “en az yöneten yönetim, en iyi yönetimdir” (Heywood, 2013a: 54-55). Bu ideal devlet yapısının oluşması ve liberallerin özgürlüklere karşı en büyük potansiyel tehdit olarak gördükleri devletin, sınırlandırılması ve özgürlüklerin teminat altına alınması için anayasal düzenlemelerin yapılması gerekli görülmüştür. Liberalizmin bu ilkeleri uygulamada bizi liberal demokrasi ve hukuk devletine götürecektir. Ayrıca bu konular ele alınacaktır.

e) *Totaliterizmi Reddetmesi*: Liberalizmin üzerine kurulduğu tüm ilke ve değer dünyasının ana gerekçesi aslında totaliterizmi reddetmektir. Totaliterizm, toplumu bir bütün olarak ele alan, bir bütün olarak dönüştürmek isteyen ve total kontrol sistemi ile toplumu sürekli düzenleyen devlet, ideoloji, siyasal parti ve liderlik olgularının tamamı için kullanılan bir kavramdır. Siyasal iktidarın/devletin toplumu düzenleme araçları ve uygulamaları şöyledir; iktidarın resmi tek bir ideoloji oluşturması, tek liderin varlığı, tek parti (ve çok sayıda tekelci ikincil grup), merkezi kontrolü güçlü bir bürokrasi, toplumu kontrol eden iletişim (medya), baskı aygıtları ve toplumun bir bütün olarak organizmik bir yapı içerisinde ideolojik hegemonya altında eğitimi gibi olgular totaliterizmin göstergeleridir. Toplumun bir bütün olarak

düzenlenmesini esas alan totaliterizm başta tek ideolojiyle akıl planlamacılığı olmak üzere, hayat, özgürlük, iktisat, bilgi, ahlak, hukuk ve uluslararası düzen planlamacılığı yapmaya yönelmiştir (Çetin, 2007: 64-77).

Linz (2012: 42), totaliter sistemin, demokratik sistemlere benzetildiği ve böylece meşruluğunun gösterilmeye çalışıldığı bir özelliğine dikkat çeker. Bu özellik; vatandaşların, siyasal görevlere ve kolektif sosyal görevlere katılmaları ve bu amaçla aktif mobilizasyon içinde olmaları ve bunun özendirilmesidir. Katılım kanalı, tek parti ve çok sayıda tekelci ikincil gruptan oluşmaktadır. Aslında bu demokratik bir katılım sayılmaz çünkü, mobilizasyona dayanan bir rejimde –cazip de gelse-, her hayat alanı ve her amaç için, sadece bir tek kanaldan katılım mümkündür. Yine bakıldığında demokratik yönetimlerle ortak noktalar içeren siyasal katılım, kitle eğitimi ve kitle haberleşmesi gibi insanları harekete geçirmeye çalışan (demokratik sistemlerden daha fazla insanların şevkle verilen görevlere katılımı açısından çekici gelmektedir) aktiviteler görülmektedir. Ancak burada Linz'in vurguladığı; tüm bu demokratik sistemle ortak görünen noktaların yanında, farklı görüşlere kapalı olunması, hürriyetlerin sınırlandırılması ve ortadan kaldırılması, totaliter sistemin olumsuz yönünü göstermektedir.

Yönetim biçimleri arasında liberalizmin tüm dünyada ideolojinin bittiği yer olarak yüceltildiği görüşler ortaya konmaktadır. Bununla beraber liberallerin bu zafer düşüncesini biraz yumuşatmaya ve görüşlerini yeniden gözden geçirmeye zorlayan eleştiriler de olmaktadır. En önemli eleştirilerden biri; piyasa devletinin yükselişiyyle beraber, kişisel tüketim ve bireysel tercihlerin ön plana çıkmasıdır. Liberal toplum yapısı gereği, her bir birey kendince belirlediği iyi hayatın peşinde koşmayı hedefleyecektir ve bu durumda önü alınamayan bir bencillik duygusu oluşacaktır. Bencillik duygusunun geliştiği toplumlarda da işbirliği ve dayanışmayı oluşturmak zor olacaktır (Heywood, 2013a: 77-78).

Liberalizm düşüncesine dayanan liberal demokraside devlet, yasalarla sınırlandırılmış, bireyin özgürlüğü ve mutluluğunu teminat altına alan, yaptırım gücü olan ve hizmet sunan bir organizasyon olarak tanımlanmıştır. Demokrasi de, liberal devlet anlayışının toplumsal ve siyasal alanda gerçekleşebilmesi için tek yönetim şeklidir.

Liberal görüşlere öncülük eden Tocqueville (1805-1859), “Amerika’da Demokrasi” adlı kitabıyla Amerika’daki demokrasi sistemini incelemiş ve siyaset bilime önemli katkılarda bulunmuştur. Liberal görüşleri demokrasiyle birleştirmeye çalışan Tocqueville’nin kuramında üç önemli konu bulunur. Öncelikle önemli bir özgürlük savunucusudur, ikincisi, demokrasinin temel şartı olarak eşitliğin özgürlükten önemli olduğunu vurgulamaktadır. Üçüncü olarak, ademi-merkeziyetçi yönetimler üzerinde durmaktadır (Ritzer, 201: 11-13). Tocqueville’ye göre, liberalizmin yaşaması için demokrasi şarttır. Demokrasinin yaşaması için de şu ilkeler şarttır: Devletle bireyler arasında bireylerin eşitliğini sağlayacak, devletin baskısını-despotizmini ve keyfiliğini önleyecek ara kurumların (derneklerin) olması, devletin halk üzerindeki baskı ve müdahalesini aza indirmek için ademi-merkezi yönetimlere daha fazla olanak sağlanması, bireylerin her şeyi tartışıp konuşabildiği özgür siyasal ortamın olması ve basın özgürlüğünün sağlanmasıdır (Çetin, 2007: 52).

Günümüzde bir ideal olarak görülen demokrasiye “liberal” sıfatının eklenmesiyle, daha geniş anlamda bir kavram ortaya çıkmıştır. Heywood, liberal demokrasinin tüm dünyada görülen ortak uygulamalarına göre temel niteliklerini şöyle sıralamaktadır.

Liberal demokrasi, temsili ve dolaylı demokrasi biçimidir. Siyasi iktidar, biçimsel eşitlik temelinde-“tek kişi tek oy; tek oy tek değer”- gerçekleştirilen düzenli seçimlerdeki başarıyla elde edilir.

Bu demokrasi rekabet ve seçim tercihine dayalıdır. Bu, geniş oranda çatışan inançlara, sosyal felsefelere, rekabet halindeki siyasi hareketlere ve partilere hoşgörü anlamına gelen siyasi çoğulculukla temin edilir.

Bu demokrasinin belirgin özelliği, devletle sivil toplumun arasına belirgin ayırım koymasındır. Bu durum, ekonomik hayatın kapitalist veya piyasa örgütlenmesiyle, özerk çıkarlar ve grupların varlığıyla ve de yönetsel iktidar üzerindeki içsel ve dışsal frenler aracılığıyla muhafaza edilir. (Heywood, 2013: 57)

Bu ilkelerle liberal demokratik yönetim biçiminin nasıl olacağını ifade eden Çetin (2007: 64); seçilen temsilcilerden oluşan “yasama” organı; temsilci organlara karşı sorumlu, talimatları uygulayan ve istikrarı sağlayan “yürütme” organı; özel güç merkezlerinin oluşturduğu ve siyasal iktidarın faaliyetlerini “frenleyen toplumsal ve ekonomik denetim ve denge sistemi”; bu denetim ve denge sistemine yardımcı olan siyasal denetim ve denge sisteminin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Liberal

demokrasi, özerk ve özel örgütlerin varlığını öngörmektedir. Siyasal iktidarın politikaları, söz konusu gruplardan ve bunların arasındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Bu gruplar içsel ve dışsal frenler oluşturmaktadır. Bu açıdan çalışmamızda ele alınan siyasal sistem içinde sivil toplum kuruluşlarının (özel ve özerk örgütler-gruplar), içsel ve dışsal fren rolünü gerçekleştirebilmeleri ulaşılmaya çalışılan liberal demokrasi adına önemli olmaktadır.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de demokratik ve hatta liberal yönetim şekliyle ilgili tartışmalar devam etmektedir. Bu rejimler arasındaki farkları kısa ve net bir şekilde ortaya koyan Collier ve Levitsky, siyasal rejimleri dörtlü bir sınıflandırmada ifade etmişlerdir. Bunlar, otoriter rejimler, seçimli demokrasiler, liberal demokrasiler ve ileri demokrasiler. Bu sınıflandırmayı Çongar şöyle özetlemektedir.

Otoriter rejimler, seçilmemişlerce yönetilen rejimlerdir. Şayet, ülkede seçimler yapılmasına karşın, temel hak ve özgürlükler güvence altına alınmamışsa diğer bir deyişle, vatandaşların ifade ve örgütlenme özgürlükleri sınırlandırılabilirse söz konusu olan seçimli demokrasiye dayalı bir rejimdir. Liberal demokrasi, Dahl’ın saptadığı ölçüte göre tanımlanmaktadır. Bir ülkedeki siyasal rejim, sivil ve siyasal haklar ile adil, rekabetçi ve katılım sınırlaması olmayan seçimler ölçütünü tam olarak karşılıyorsa liberal demokrasidir. İleri demokrasi ise, liberal demokrasinin kapsadığı tüm hak ve özgürlüklerin “geriye döndürülemez” biçimde kurumsallaştığı rejimdir. (Çongar, 1998)

Liberalizmi anlamak için bireye verdiği değer ve onu nasıl konumlandığına bakmak gerekmektedir.

1.1.3.4. Siyasal Kültür Bireyin Konumu ve Vatandaşlık Kavramı

Sivil toplumun gelişimi adına, bireyin aktifleşmesi ve vatandaşlık kültürünün oluşması zemin oluşturacaktır. Bu bağlamda sivil toplumu ve yapabileceklerini ifade eden Etzioni’ye göre toplum statik değildir, dönüşebilir ve biçimlendirilebilir. Etzioni, bunun toplumsal öz denetim kuramı çerçevesinde aktif toplum ile mümkün olabileceğini söyler. Aktif toplum, öz bilince ve bilgiye sahip aktörler, aktörlerin gerçekleştirmeye kararlı oldukları amaçlar ve toplumsal düzeni değiştirme gücüne ulaşılabilirlikleriyle oluşacaktır. Yani aktif bireylerden oluşan aktif toplum, bilgiye ulaşan ve karar alma iktidarına sahip bir yapıdır. Bununla beraber Etzioni’nin

teorisinde; demokratik toplumlarda kendi-kendini yöneten bir toplum olabilmek için uzlaşmanın (konsensüs) inşası gereklidir ve uzlaşmanın gerçekleşmesi için de en etkili yol eğitim olacaktır (Poloma, 2012: 311).

Sivil toplum ve bireyi Ferguson'un modern düşünceye yaklaşan ifadeleriyle değerlendirebiliriz. Ferguson sivil toplumu, insani tutkular üzerinde sınırlamalar getiren bir dizi formel ilişki ve zorunluluklar olarak görmemektedir. Onun yerine, sivil toplumu, içerisinde insanların özündeki ahlaki ve sosyal karakterin olumlu anlamda yaşanabildiği bir düzen şeklinde tanımlamaktadır. Devletin siyasi işlevlerini ifade ederken de "sınırlılıklardan çok özgürlükler"e dair bir dil kullanmaktadır. Özet olarak, liberal modern çizgide Ferguson, çok çeşitli ve çoğunlukla karşıt çıkar gruplarından oluşan çoğulcu bir sivil toplum önermektedir. Buna göre, "insanların her istedikleri" siyasi ve yasal süreçlere ne kadar fazla dahil edilirse, halklar da o kadar "mutlu" olacaktır. Bu noktada Tocquivelle, "aktif ve olgun bir vatandaşlık" biçimine ihtiyaç duymaktadır. Bunun için de formel siyasi sistem yeterli değildir ve vatandaşlar devlet kurumlarına katılmalarının yanında kendi kendini yöneten derneklerin oluşması, bu özgür alanın devlet müdahalesi karşısında korunması ve genişletilmesi için gayret sarf etmelidir (Tonkiss, 2012: 346-348).

Zamanla vatandaşlık kavramı siyasi yaşam içerisinde önemli bir yer tutmuştur ve modern toplumlarda hem sivil hakların hem de siyasi hakların genişlediği görülmüştür. Sivil toplum ve devlet arasındaki ayrımı (bu ayrım Paine ve Ferguson'un yaklaşımlarında görünür) yaparken, sivil özgürlükler ve siyasi haklar uyumlaştırılmaktadır. Özgür bir toplumda bireyin haklarıyla ilgili *sivil özgürlükler* (veya *sivil haklar*) arasında genellikle ifade özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, dolaşım ve birlik kurma özgürlüğü, mal edinme ve mülkiyet özgürlüğü ve hukuktan önce adalet sayılmaktadır. Diğer taraftan bireyin kamusal yaşama katılımıyla ilgili oluşan *siyasi hakları*; modern demokrasilerde temel seçme hakkıyla birlikte siyasi bir partiye katılım ve ofis açma hakkı şeklindedir. Vatandaş ise haklarının verilmesi ve korunması karşılığında kanunlara uymak ve devlete vergi vermek ve askerlik hizmeti gibi görevler üstlenmek zorundadır. Bununla beraber Marshall'ın yaklaşımıyla (1950), aktif ve eşit vatandaşlık için gerekli şartların, sivil ve siyasi haklardan *sosyal haklara* doğru genişletilmesi gerekmektedir. Kamusal konut edindirme, refah

ve sağlık hizmetleri, devletin eğitim sistemi ve farklı özellikleri olan vatandaşların (zihinsel fiziksel sağlık, ırk ilişkileri, cinsiyet farklılıkları gibi) haklarının nasıl ve ne derece genişletileceği tartişılmaktadır (Tonkiss, 2012: 354-355).

Özetle liberal devlet yapıları, siyasal otoriteye dair uygun sınırlar üzerinde sürekli bir müzakere ortamıyla birlikte, bireysel ve sivil özgürlüklere ilişkin hak iddiaları barındırmaktadır. Farklı tanımlamalar içinde liberal demokrasi çizgisindeki sivil toplum, devlet ve birey/vatandaş tanımlamaları üzerinden düşündüğümüzde; Türkiye’de bu kavramların toplum ve devlette tam karşılıkları oluşmamıştır denebilir. Bunun oluşabilmesi adına en önemli aktörler sivil toplum örgütleridir.

Sivil toplum içinde de siyasal özgürlüklerin bireysel zeminde oluşması ve cemaat/topluluk (komünite) zerinden yönlendirilmemesi esas olmalıdır. Birey, grup iktidarına karşı (sivil toplum yapıları içinde de) konumunu korurken, aynı zamanda devlete karşı da konumunu oluşturmasıyla, birey için demokratik siyasi kültür Şekillenmeye başlamaktadır. Bu nasıl gerçekleşecektir; sivil toplumun örgütlü yeleri olan yurttaşlar, klasik oy veren seçmen kimliğinden, seçim dışı zamanlarda da protesto, toplu dilekçe, toplu yürüyüş, sivil itaatsizlik vb. gibi yollarla eylemde bulunan “aktif yurttaş” (aktif birey) kimliğine geçmeleriyle mümkün olacaktır (Trkne, 2010: 364). Başka bir ifadeyle, sivil toplumun oluşması için devletten ayrışabilen bir sivil alanın, sivil referansın ve sivil kimliğin oluşması gerekir. Bu da ancak bireysel bilinci ön planda tutan bireylerle mümkün olabilmektedir (Çaha, 2000: 9).

1.1.3.5. Hukuk Devleti ve Evrensel Değerler

Liberalizmin önem verdiği ilkeler ve liberal demokrasinin uygulanabilmesi için gözetilmesi gereken değerlerden biri de hukuk devletidir. Hukuk devleti, tüm eylem ve işlemlerinde evrensel hukukun temel ilkelerine bağlı kalan ve meşruiyetini de bu bağlılıktan alan devlet türüdür. Burada hukuk devletiyle kanun devleti kavramlarını ayırmak gerekmektedir. Tüm devletler, yönetim işlevlerini gerçekleştirirken kurallar koyup, belirli sınırlar içinde kalabilirler, ancak kendi koydukları kanunlara uyan tüm devletler hukuk devleti olarak kabul edilmemektedir.

Bu durumda Hitler Almanya'sının veya Mussolini İtalya'sının hukuk devleti olarak görülmesi tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Gerçek bir hukuk devleti, eylem ve işlemlerinde kendisini evrensel hukuk kuralları ile sınırlandırmalıdır, kendi koyduğu yasalarla değil. Böylece iktidar sınırlandırılmış, vatandaşların hak ve özgürlükleri güvence altına alınmış olmaktadır. Hukuk devletinde olması gereken özellikleri şöyle özetleyebiliriz; hukuk kuralları soyutluk ve genellik taşıması ve herkese eşit uygulanması, ayrıcalık ve ayrımcılık yapılmadan uygulanması, açık (aleni) olması, herkesin anlayabileceği net ifadelerle ortaya konulması, alınan kararların yargı denetimine açık olması ve evrensel ilkelere bağlı kalınması şeklindedir (Türküne, 2010: 92).

Hukukun iki temel amacı vardır; iktidarın keyfiliğinin önlenmesi ve bireylerin geleceğinin güvence altına alınmasıdır. Çetin'e göre (2007: 75), totaliterizmde hukuk, siyasal iktidarın mutlak egemenliğine hukuksal temel ve rasyonel uyum kazandırmaktadır. Aslında hukuktan beklenen ise, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruması ve iktidarı sınırlamasıdır. Bu anlamda *hukukun hakimiyetinin* zedelenmemesi gerekir. Bir kere hukukun hakimiyetini ihlal yoluna girilince istenilen yerde durulacağına garantisi yoktur. Böyle bir tehlikeyi ilk fark eden kişi olan Hayek, hukukun hakimiyetinden vazgeçilemeyeceğini ve özgür toplumu muhafaza etmenin başka yolu olmadığını vurgulamaktadır (Yayla, 2014: 62). Sonuç olarak, anayasal devlet ya da hukuk devleti ile demokrasi arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu açıktır.

1.1.3.6. Otoriter Rejim ve Kutuplaşma (Polarization) Kavramı

Demokrasiyle otoriterlik* kavramları arasındaki ilişkiyi netleştirmek için demokrasi ve otoriter rejimler arasındaki ortak ve farklı özellikleri, ayrıca rejimler

---

* Otorite (Authority) kavramı meşru yönetimi ifade etmekte ve "Kabul edilmiş itaat etme görevi temelinde diğerlerinin davranışını etkileme hakkı; otorite, geleneksel, karizmatik veya hukuki rasyonel olabilir" şeklinde tanımlanmaktadır (Heywood, 2013b: 24).

Otoriteryanizm (Authoritarianism) kavramı "otoritenin halkın rızasına bakılmaksızın uygulandığı 'yukarıdan aşağıya' yönetime inanmayı veya böyle bir yönetim pratiğini ifade eder. Bu anlamda otoriteryanizm otoriteden ayrılır. Otoriteryan rejimler, otoritenin bireysel özgürlüğün üzerinde olması gerektiğini iddia ederler" (Heywood, 2013b: 63) .

arası geçişleri getiren faktörleri kavramsal çerçevede ele almak gerekmektedir. Bu alanda geniş araştırmalar yapmış olan Juan J. Linz'in "Totaliter ve Otoriter Rejimler" eserindeki tespitlerine bakabiliriz. Linz, demokratik ve totaliter olmayan siyasal sistemleri, aşağıdaki nitelikleri taşıması durumunda otoriter sistemler olarak tanımlamaktadır:

Sınırlı, fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil, kendine özgü *zihniyet*lere sahip olan; gelişmelerinin bazı aşamaları dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmemiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemler. (Linz, 2006: 161)

Burada, siyasal kurumların kendi içlerindeki özgül olmayan durumu belirtmek için kullanılan, otoriter hükümet sistemleri ifadesi değil, otoriter rejimler deyimini kullanılmaktadır. Toplum hayatına nüfuz ederek, bazı grup menfaatlerinin siyasal ifadesini yasaklayan, müdahalelerle menfaatlere biçim vermeye çalışan otoriter rejimler kastedilmektedir (Linz, 2012: 163). Linz, toplum hayatına müdahale eden otoriter rejimlere örnek olarak Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan; Atatürk'ün ilerici, laik, demokratik fikir ve sembolleriyle hareket eden Türkiye'yi vermektedir (Linz, 2012: 180). Tanımda da geçtiği gibi bu rejimlerin en önemli özelliği, demokrasilerin aksine *sınırlı plüralizm*dir. Plüralizmin sınırlandırılması, hukuki veya fiili olabilir; uygulamanın seviyesi az ya da çok olabilir; uygulama siyasal gruplara ve menfaat gruplarına karşı olabilir. Bazı otoriter rejimler, sınırlı sayıda bağımsız grupların ve kurumların siyasal katılımına izin verebilir, hatta teşvik edebilir. Ancak burada hangi grupların varlığına hangi şartlar altında müsaade edileceği konusuna yöneticiler karar verir (Linz, 2012: 165).

Sınırlı plüralizm ile birlikte yönetici azınlığın oligarşik tutumuyla karşılaştığı böyle durumları, Robert Michels *oligarşinin tunç yasası* teorisiyle açıklar. Michels'e göre; "örgüt (siyasal parti) demokratik görüldüğünde bile, her zaman ve her yerde oligarşi, yani azınlık yönetimi kaçınılmazdır" ve aslında bu tunç yasa her zaman azınlığın çıkarlarının yönetimini göstermektedir. Michels, aynen Mosca ve Pareto gibi, giderek demokrasinin imkansız hale geldiğini ve oligarşiden kaçınılamayacağına inanmaktadır. Bu tezin şöyle de bir çıkmazı görülmektedir; bir yandan kitle demokrasilerinde bireylerin örgütlenerek hareket etme ihtiyaçları vardır;

diğer yandan, büyük örgütlerin oligarşik (Michels, kim örgütten söz ediyorsa oligarşiden söz ediyordur demektir) eğilimleri vardır (Slattery, 2011: 65).

Otoriter rejimlerin tanımında ideoloji yerine, *zihniyet* (mentality) teriminin kullanılması önemlidir. İdeolojiler, toplumları dönüştüren, bireyler arasındaki ilişkilerde yönlendirici olan, insan düşüncesinin ve eyleminin amacını, nasıl bu amaca ulaşılacağını sosyal ve fiziki gerçekleri ortaya koyarak belirleyen, egemen fikirler ve tanımlar sistemidir (Çetin, 2007: 10). Zihniyetler ise, “değişik durumlara karşı kodlandırılmamış tepkiler sağlayan, rasyonel olmaktan çok duygusal nitelik taşıyan, düşünce ve duyu tarzları” olarak tanımlanmaktadır. Uygulama açısından bakıldığında zihniyetlerin, duygusal, değişken, şekilsiz olmaları, kitlelere yaymak ve kitleleri mobilize etmek açısından zorluklar oluşturmaktadır. Aslında bu otoriter rejimler ile totaliter rejimler (tek ideoloji etrafında kitleler mobilize edilir) arasındaki farklardan birisidir. Ayrıca zihniyetler eğitimde, bilimde ve din alanında kullanımları, yaygınlıkları itibariyle zayıftır ve çatışmalara oldukça açıktırlar. İdeolojilerle zihniyetler arasında önemli bir fark da eylemlerini meşru veya gayrimeşru olarak belirleyecek fikri alt yapılarıdır; otoriter rejimlerdeki hukuk teorilerinde, siyaset-dışı yargılamalarda, sanat eleştirilerinde, bilimsel tartışmalarda ve eğitimde rejime yön verici fikirler bulunması çok zordur. İdeolojilerde ise toplumun her alanında destekleyici birçok fikir görülebilmektedir (Linz, 2012: 168-169). Rejimler meşruluklarını * destekleyemezlerse uzun süre devam edemeyecekleri bir gerçektir. Bu konuda Fukuyama, sağ veya sol olsun, otoriterliğin başarısız olmasının nedenini, kendi gücünü yeterince meşrulaştırmamış olmasına bağlamaktadır (Giddens, 2009: 109).

Linz’in teorisini özetlersek; modern ve kısmen modern toplumlardaki bazı gelişmelerin, özellikle ülkelerin ekonomik refahlarının istikrarlı bir demokrasi oluşturması beklense de, gerçekte demokrasi, şartlarını teorik olarak sağlayan birçok

---

* Roskin’e göre (2013: 10), “Meşruluk, siyasi kültürün temelidir...Yönetimler, kendiliğinden meşru değildir; yurttaşlarının saygısını kazanmak zorundadır”. Bu bağlamda toplumun saygısını, onayını veya rızasını kazanmış bir yönetim devam edecektir. Roskin’in yaklaşımıyla, bir yönetimin meşruluğunu ölçmenin kolay bir yolu; ülkenin ne kadar polis memuruna sahip olduğuna bakmaktır. Bu tespitini şöyle açıklar:

“Meşruiyet yüksek olduğunda az sayıda polise ihtiyaç duyulur, çünkü halk kanuna gönüllü olarak itaat etmektedir. Meşruluk düşük seviyede olduğunda ise ülke çok sayıda polise ihtiyaç duyar. Rejimler meşruiyetlerini, sembolleri maniple ederek pekiştirmeye çalışırlar.”

toplum yönetimlerinde yarışmacı demokrasiler haline gelememiştir. Belki de bunun nedeni otoriter rejimlerin, birçok başarısızlıklarına, kendilerine özgü meşruluk formülünden ve ideolojiden mahrum olmalarına, hükümet konusunda tam istikrar vadetmemelerine rağmen, totaliter rejimlere ve demokrasilere kıyasla en kolay kurulabilecek ve işleyebilecek rejimler olmalarıdır. Olumsuz yönleri ve bireyi hiçe sayan yaklaşımlarına rağmen, Linz, gelecekte bu devletlerden birçoğunun otoriter rejimlerle yönetileceğini iddia etmektedir (Linz, 2012: 310-313).

Demokratikleşme yolunda ilerlerken ülkelerin nasıl olup da otoriter rejime geçtiklerine dair çeşitli araştırmalar yapılmış ve teoriler geliştirilmiştir. Özellikle 1960'lardan, Huntington'ın 'demokratikleşmenin üçüncü dalgası'na ve komünist tipteki totaliter rejimlerin yıkılmasıyla eşzamanlı olarak gittikçe yaygınlaşan ve (Özbudun, 2011: 4) Diamond'ın "...bu melez (*hybrid*) rejim tipi, çok büyük ölçüde, çağdaş dünyanın ürünüdür" şeklinde yorumladığı *seçimsel otoriter rejimler* (*electoral authoritarianism*) üzerinde durmamız uygun olacaktır (Özbudun, 2011: 40). Özbudun'a göre (2011: 4) bu rejimlerin özelliği, "günümüzde demokratik ideolojinin küresel yükselişine bir taviz alarak, bazı demokratik görüntülere yer vermeleri, ancak özlerinde otoriter rejim niteliklerini sürdürmeleri" şeklinde belirtilmektedir. Bu rejimleri konumlandırmak için Özbudun, seçimsel otoriter rejimler ve seçimsel demokrasilerin, liberal demokrasilerle kapalı otoriter rejimler arasındaki *gri bölgede* bulduklarını söylemekte ve bu ara bölgenin Türkiye'deki durumla uyuşması* açısından önemine dikkat çekmektedir.

Seçimsel otoriter rejimlerin, çağdaş dünyanın bir ürünü olduğunu gösteren bir çalışmayı, Andreas Schedler 2001 verilerine dayanarak gerçekleştirmiştir. Gelişmekte olan dünyadaki 151 ülkenin siyasal rejimlerini sınıflandırarak; seçimsel otoriter rejimlerin, dünyadaki bütün otokrasilerin üçte ikisinden fazlasını oluşturduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca Schedler, otoriter yöneticilerin elinde oldukça zengin ve çeşitli "manipülasyon menüsü" olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, seçimler konusunda serbestlik ve dürüstlük ilkesinin sistematik biçimde ihlal etmek; para kaynaklarına veya medya araçlarına ulaşımı sınırlandırmak, bu manipülasyon

---

* Demokrasi indeksinde Türkiye, 167 ülke arasında 88. Sırada melez demokrasi (hybrid democracy) olarak tanımlanmıştır (www.economist.com)

çeşitlerindedir (Özbudun, 2011: 40-42). Bu tespitlerden sonra demokrasinin küresel yükselişi karşısında erken iyimserlik gösteriliyor olabilir. Ülkemiz adına demokratikleşmenin sağlıklı yürümesi arzu edilir, ancak gelişmelere ve uluslararası değerlendirmelere göre ortaya çıkan bazı tespitlere yer verebiliriz. Linz (2012: 163), Türkiye’yi “otoriter” bir rejim, Diamond “belirsiz rejim”, Schedler “seçimsel otoriter rejim” (Özbudun, 2011: 51) olarak tanımlamaktadır.

Liberallerin demokrasiyle ilgili korkularını İspanyol sosyal bilimci Orgeta y Gasset (1883-1955) dramatik şekilde dile getirmektedir. Gasset, kitle demokrasisinin ortaya çıkmasının, medeni toplum ve ahlaki düzenin yıkılmasına yol açtığı uyarısını yapmaktadır. Çünkü böylece, kitlelerin en temel içgüdülerine (manipülasyon menüsünde bulunan, kitlelere hitap eden sembollerin kullanılması gibi) hitap edilerek otoriter yöneticilerin iktidara gelmesinin önü açılmış olmaktadır (Heywood, 2013a: 58).

Otoriterleşmeyle yakından ilişkili diğer bir kavram da kutuplaşmadır. Türk Dil Kurumu’nun (www.tdk.gov.tr) tanımlamasına göre kutuplaşma (polarization); “Bir toplulukta düşünce, görüş, sosyal ve siyasal konum ve tavır olarak iki karşıt grupta yoğunlaşmak” anlamı taşımaktadır. Toplum içinde insanlar bir siyasi düşünce, etnik yapı, dini görüş, yaşam tarzları, yaşadıkları bölge gibi birçok nedenle kendilerini “taraf” olarak nitelendirdikleri birey veya topluluklara yaklaşarak, “öteki” olarak tanımladıkları birey veya topluluklara uzaklaşabilir. Bu şekilde kutuplaşmanın daha çok ideolojik ve siyasi içerikli olanları üzerinde durmaya çalışılmıştır. İdeolojik kutuplaşmaya sebep olan durum, partilerin sahip olduğu ideolojiler değil, partiler arasındaki ideolojik kırılmaların boyutlarıdır. Keskin bir kutuplaşma olması durumunda partiler arasında mesafeler artacak ve çatışmacı bir ortam oluşacaktır (Türköne, 2010: 264). Siyasi partiler arasında yaşanacak hoşgörüsüz ve çatışmacı tutumlar sadece siyasal değil, beraberinde toplumsal kutuplaşmaya da sebep olacaktır. Bölünmelerin topluma yansması da, zaman zaman şiddet içeren durumların yaşanmasını getirmektedir. Örneğin Türkiye’de önceki dönemlerde siyasal partiler arasında ciddi kutuplaşmalar* yaşanmış ve demokratik değerlerin

---

* İkili kutuplaşmalar 1960-1970-1980 dönemlerinde, bazen dini çizgide ‘Alevi-Sünni’, ‘Şeriatçı-Laik’, bazen de milliyetçilik çizgisinde ‘Türk-Kürt’, bazen de ‘sağ-sol’ şeklinde yaşanmış ve bu dönemlerde topluma yansıyan şiddet derin izler bırakmıştır (Altıntaş, 2003).

kabulünde yaşanan eksikliklerle birlikte ayrışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Aslında siyasi parti kutuplaşmaları demokratik sistemlerde olmaması gereken bir durumdur. Çünkü demokratik yaklaşım, çeşitlilik ve farklılık içinde bir arada yaşamayı gerektiren uzlaşma ve hoşgörü gibi değerlere dayanır (Altıntaş, 2003).

Akademik araştırmalar liberal demokrasinin pekişmesi için toplumların demokratik kültüre sahip olmaları gerektiğini iddia etmekte ve toplumdaki farklı unsurların hem sosyal hem de politik yaşam içinde birbirlerini tolere edebilmelerini de demokrasinin pekişmesi adına ilk basamak olarak görmektedir. Bu bağlamda kutuplaşmaya karşı, birlikte yaşama teorileri, liberalizmin ve demokrasinin felsefesinde bireylerin, farklılıklarıyla birlikte sözleşmelerle bir araya gelerek toplum oluşturabildikleri esası bulunmaktadır. Hayek'in ifadesiyle; özgür toplumlar plüralist toplumlardır. Bu toplumlarda bir tek değerler hiyerarşisi bulunmaz, pek çok değerler hiyerarşisi vardır (Yayla, 2014: 71).

Otoriterleşmeyle kutuplaşma arasındaki ilişkiyi tartışmak için Huntington'ın tek-parti oluşumuyla ilgili teorisine bakılabilir. Tek parti, seçimsel otoriter rejimler ile totaliter rejimlerin ortak aracıdır. Huntington'a göre; geleneksel bir toplum modernleşmeye başlayınca yeni bölünme çizgileri ortaya çıkmaktadır. Bu bölünmeler derinleşir, düşman iki kampa ayrılır ve birbirleriyle örtüşerek güçlenirse, tek-parti doğuşunu "kuvvetle teşvik eden" bir durum ortaya çıkar. Yani teoriye göre, tek-parti sistemlerinin sosyal kökeni, toplumun derin bir bölünme ve "iki kampa ayrılma"sına (bifurcation)* dayanmaktadır. Huntington'ın teorisinde kamplara bölünmenin, tek parti sistemini nasıl oluşturduğunu Özbudun şöyle ifade etmektedir.

Tek-parti sistemi, bu kamplardan birinin yoğun bir mücadele sonunda diğer kampı zorla hakimiyeti altına alması ve ülkede kendi yönetim tekeli kurması anlamına gelir. Tek-parti sistemlerinin kuruluşunda ideoloji de önemli bir rol oynar. Bu ideoloji, "biz"le "onlar" arasında kesin bir ayrım yapan, "onlar"ı (karşı kamp) düşman ilan eden, düşmana karşı mücadelenin meşruluğunu ve gerekliliğini savunan ve nihai zaferin "biz"de olacağını vadeden bir ideolojidir. Bu mücadele ne kadar şiddetli ve keskin olursa, sonuçta kurulan tek parti sistemi de o kadar güçlü ve istikrarlı ya da "yerleşik" olur. (Özbudun, 2011: 26)

---

* Bifurcation kelimesi, İngilizce'de yolların, nehirlerin ya da ağaç dallarının ikiye ayrılması anlamında kullanılmaktadır. Kutuplaşma (polarization) kelimesiyle benzetilmektedir. Polarization kelimesi, İngilizce'de insanların iki tamamen karşıt grupta toplanması anlamındadır. Çalışmada özellikle ele alınan bir kavramdır (Oxford, 1993: 105-957).

Toplumun sosyal ve siyasi anlamda kutuplara ayrılarak bölünmesi, demokratik sistemlerin çoğulcu ve farklılıkları kabul eden yaklaşımlarına uygun düşmediği açıktır. Bu durumda biz-onlar ayrımına izin vermeden, siyasal ve toplumsal yapının uzlaşma ve paylaşma esasıyla devam ettirilmesi, çatışma ve kutuplaşmadan uzak kalınması için gerekli olmaktadır.

1.2. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN/KURULUŞLARININ ÖZELLİKLERİ, ÇEŞİTLERİ VE İŞLEVLERİ

Sivil toplum kavramının birçok tanımının olması gibi, sivil toplum kuruluşlarının da ülkelere ve görüş farklılıklarına göre farklı tanımları olması tabidir. TÜSEV'in tanımlamasına göre; “*Sivil toplum aile, devlet ve piyasanın dışında kalan; birey, grup ve kuruluşların ortak çıkarlarını geliştirmek için oluşturdukları alandır*” (TÜSEV, 2011: 16). Çoğunluk itibarıyla kavramın akla getirdiği çerçeve, gönüllü dernekler, kitle iletişim araçları, mesleki dernekler, sendikalar ve benzeri kuruluşlardaki kamusal katılım alanıdır ve toplumsal hareketlerle birlikte aktif yurttaşlığın dinamik tarafı olarak görülmektedir. Bu çalışmanın ana aktörleri olarak görülen ve rollerinde ne kadar etkin olabildiklerini anlamaya gayret ettiğimiz sivil toplum kuruluşlarının yapıları ve işlevleri açıklanmaya çalışılmıştır.

1.2.1. Sivil Toplum Örgütlerinin/Kuruluşlarının Özellikleri

Sivil toplumun var olabilmesi ve gelişmesi için devletin ve toplumun bazı özellikleri taşıması gerekmektedir. Devletin taşıması gereken iki özellik; hukuk devleti olması ve sınırlı devlet yapısında olması şeklinde belirtilmektedir. Hukuk devleti, vatandaşların eşit statüde, tüm hak ve özgürlüklerini koruyarak sivil topluma ortam oluşturacağı gibi, kültürel, siyasal, ekonomik alanda sivil toplum örgütleri arasında oluşacak rekabette devletin taraf olmamasını da sağlayacaktır. Ancak anti-demokratik rejimle yönetilen, hukuk devleti özelliği taşımayan devletlerde, “devlet savunduğu ve taşıdığı ideolojiye yakın olan gruplara imtiyaz dağıtmakta, bu ideolojiyi benimsemeyen ya da ideolojiye uzak olan grupları ise büyük ölçüde

sınırlandırmaktadır”. Çaha bu durumu serbest piyasadaki gelişme mantığına benzetir. Devlet taraf olduğunda, sivil toplum kuruluşları arasında dengeyi bozarak, rekabete, çatışmaya, kutuplaşmaya ve antidemokratik tutumlara neden olabilir. Devlet, bu noktada sadece hukukun üstünlüğü ilkesiyle hakları koruyan ve uyuşmazlıkları gideren “önleyici” bir misyon taşımaktadır. İkinci olarak devlet, siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik alanda “sınırlı” faaliyette bulunmalı ve sivil toplumun alanını daraltmamalıdır (Çaha, 2012a: 59-60).

Devletin taşınması gereken önkoşulların yanında, sivil toplumun gelişmesi için toplumun taşınması gereken beş temel özellik şu şekilde sıralanabilir:

a-Farklılaşma: Kültürel, etnik, dini, ideolojik, siyasal, ekonomik ve cinsiyet eksenini alanlarındaki farklılaşmaların bastırılmadan, tek tipleşme yönünde zorlanmadan var olabildikleri bir toplumsal yaşam alanının bulunması önkoşullardan biridir (Türköne, 2010: 358). Bu sosyolojik açıdan farklılaşma aynı zamanda demokrasinin de olmazsa olmaz şartıdır. Tek-tip vatandaş olan yerlerde, farklı siyasal gruplar ve demokratik talepler, programlar ve alternatif görüşlerin şekillenebileceği sosyal tabanlar oluşamaz. Farklılaşma arttığı oranda da, Durkheim sosyolojisine göre karşılıklı bağımlılık ve dayanışma oluşacaktır (Çaha, 2012a: 62-63).

b-Örgütlülük: Toplumda farklılaşmış alanlarda bireylerin örgütlenmeleri de gerekmektedir. Çünkü bireyle devlet arasında boşluk ve eşitsizlik durumu söz konusudur. Kitle toplumunda atomize olmuş birey, örgütlü bir yapıya sahip devlete karşı güçsüz durumda kalmamak için, farklılık temelinde, dernek, vakıf, sendika, siyasal parti vb. şekilde örgütlenmelidir (Türköne, 2010: 358). Bu meşru yollarla örgütlenme, “yumuşak bir politika zemininde mücadele etme” şansına sahip olacak, politika üretebilecek ve politika üretenleri etkileyebilecektir (Çaha, 2012a: 65). Bununla beraber örgütlenmenin meşru olması (yasal), önünde hukuki engellerin olmaması ve bireylerin bu tür bir kültüre sahip olması da önemlidir.

c-Gönüllülük: Sivil toplum örgütlerinin bilinen en önemli özelliği, toplumun bazı çıkarlarını gözetmek için, kar amacı gütmeyen kurulan gönüllü kuruluşlar olmasıdır. Bu nedenle sivil toplum kuruluşları, üçüncü sektör, hükümet dışı kuruluşlar (Non Governmental Organisation (NGO), İngiltere’de “Gönüllü Kuruluş” (Voluntary Organisation), Amerika Birleşik Devletlerinde “Özel Gönüllü Kuruluş”

(Private Voluntary Organisation), bazı ülkelerde “Gönüllü Kalkınma Kuruluşları”, bazı ülkelerde de “Yurttaş Örgütleri” şeklinde gönüllülük özellikleriyle tanımlanmışlardır (Emini, 2013: 44). Bireyin kendi rızasıyla katılımı esas noktadır ve bu durum “bireysel inisiyatifin devam etmesini, bireyin grup kimliği içerisinde kaybolup gitmesini” engelleyici bir rol oynayacaktır (Çaha, 2012a: 64).

d-Özerklik (Otonomi): Sivil toplum unsurlarının devlet karşısında finansal, işlevsel ve yasal açıdan özerk, yani otonom bir statüye sahip olmaları ve bu otonomi içinde şiddetten uzak, hukuk kuralları çerçevesinde demokratik bir baskı mekanizması oluşturmaları da temel koşullar arasındadır (Türköne, 2010: 358). Kamu yönetiminin (devlet ya da yerel yönetim) bir parçası haline gelen örgütler, yeri geldiğinde baskı grubu oluşturabilme misyonlarını gerçekleştiremeyeceklerdir (Emini, 2013: 45). Oysaki en önemli işlevlerinden biri olan politika üretmek ve toplum adına “iyi” olan politikaların üretilmesinde etkili olabilmesi için, otonomileşmiş, devletten ayrılmış ve düşünce biçimi “sivil” olması gerekmektedir. Çünkü devlete göbek bağıyla bağlı ve müdahalesine açık olan sosyal örgütlerin, kendi inisiyatifiyle bağımsız ve alternatif söylemler üretmesi güçtür (Çaha, 2012a: 65).

e-Demokratik Olması: Kendi içinde taşıyacağı bu özellik, norm yaygınlaştırıcı işlevi düşünüldüğünde toplumun demokratik kültüre sahip olması adına katkıda bulunacaktır. Kendi içyapılarında ve işleyişlerinde, farklılıkları kabul eden, “öteki”ne karşı demokratik bir tutum izleyen, çoğulculuğu benimseyen (iç seçimlerinde), üyelerinin birbiri üzerinde hegemonya kurmasına izin vermeyen, kısaca demokratik yöntemlerle kurumsallaşan örgütlenmeler olmaları önemlidir. Ayrıca toplumun demokratikliği adına bir okul gibi işleyerek, demokratik normların yaygınlaşmasına katkıda bulunacaklardır. Ancak sivil toplum unsurlarının bu özelliğe sahip olmamaları da, toplumda antidemokratik değerlerin yayılmasına sebep olabilecektir (Türköne, 2010: 363). Başka bir ifadeyle, örgütlerin işleyişlerinde bürokratik olmayan esnek bir yapıya sahip olmaları, karar ve uygulamalarda katılımcı bir yaklaşımı benimsemeleri taşımaları önemli olan özelliklerdendir (Emini, 2013: 45).

1.2.2. Sivil Toplum Kuruluşlarının Çeşitleri

Sivil toplum kuruluşları, genel ve geniş anlamda vatandaşların “ortak bakışı, ortak çıkar, ortak duyarlılık, ortak talep” temelinde bir araya gelerek devletin hukuksal, yönetsel, üretici ve kültürel organlarının dışındaki alanda çeşitli şekillerde örgütlenmektedirler (Emini, 2013: 45). Bu kuruluşlar, halk kuruluşları (people organizations) ve devlet dışı kuruluşlar (non-governmental organizations) olarak genelde iki ayrı grupta ele alınmaktadır. Halk kuruluşları, “formel ya da informel ve geçici olarak örgütlenebilen, üyelerinin çıkarlarını temsil eden ve üyelerine karşı hesap veren, insanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak veya çeşitli alanlardaki sorunlarına çözüm bulmak” için kendi iradeleriyle oluşturdukları kuruluşlardır. Sendikalar, meslek birlikleri, kooperatifler, hemşehri dernekleri, kadın grupları bu kuruluşlardadır. Devlet dışı kuruluşlar ise, “kendi üyelerinin çıkarlarını temsil etmeyen, çalışma ve etkinlikleri kendi grup çıkarları değil, başkalarının yararı üzerinde odaklanan, gönüllü ve kar amacı gütmeyen” oluşumlardır. Profesyonellerden oluşması, hesap verecekleri bir durum olmaması ve bürokratik hiyerarşileri barındıran formel yapıda olmaları diğer özellikleridir. İnsan hakları, doğal felaketler, kadın hakları, çevre gibi farklı konularda, ulusal ve uluslararası organizasyonlardır. Buna benzer alanlarda, üzerinde odaklandıkları sorunların çözmeyi, konuyla ilgili kamuoyu oluşturmayı ve karar alma süreçlerini etkilemeyi amaçlamaktadırlar. Uluslararası Af Örgütü, Greenpeace, Türkiye’den İnsan Hakları Vakfı, TEMA gibi örgütler örnek olarak verilebilir (Türküne, 2010: 366).

Sivil toplum kuruluşları/örgütlerinin (ya da üçüncü sektör) gruplandırılmaları şu şekilde gösterilebilir: Dernekler, vakıflar, sivil girişimler, platformlar, sendikalar, meslek örgütleri ve kooperatifler (devlete yakınlık ve kar amacı gütmelerinden dolayı tartışılmaktadır), insani yardım kuruluşları, sanayi lobileri, düşünce kuruluşları, NGO (Non-Governmental Organisation, Devlet dışı organizasyonlar-Greenpeace, TEMA vb.), hatta daha geniş tanımlamalarda aile, basın, dini topluluklar/kollektiviteler, kampanya kuruluşları.

Burada çalışmanın örneklemini oluşturan TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON’un iş adamları dernekleri olarak ele almak uygun olacaktır. Ekonomik alanda, iş adamlarına danışmanlık yapmak ve menfaatlerini korumak gibi temel

esaslar yanında, toplumsal ve siyasal politikaları belirleme süreçlerinde etkili olabilirler. Batı Avrupa ve Osmanlı (Ayanlar) tarihinde ekonomik gelişmeyi yüklenen sınıfların (orta sınıf olarak tanımlanıyorlar), aynı zamanda kentlerin yönetiminin gelişmesine ve zamanla demokratikleşmenin yerleşmesine yardımcı oldukları düşünülmektedir. Bu iktisadi gelişmeyi ve kültürel gelişmeyi yüklenen bu sınıf burjuvazi* olarak tanımlanmaktadır. İnsel, TÜSİAD'ın kendini burjuva olarak nitelendiren önemli bir örgüt olduğunu söylerken, -kendileri kabul etmese de- MÜSİAD ve TUSKON'un da birer burjuva örgütü olduklarını vurgulamaktadır (İnsel, 2012: 14).

Bu çeşit örgütler ekonomik hayatla birlikte, siyasal, sosyal ve kültürel hayatı da etkileme ve değiştirme potansiyeline sahiptirler. Çünkü toplumlar için en önemli dinamik ekonomidir. Keyman da, burjuva olarak nitelendirilen bu iş örgütlerini, *yeni orta sınıf* olarak tanımlarken, İslami kimlikleri ve muhafazakar ilkelerinin ortak payda olduğunu ve bunu küreselleşmeyle uyumlu göturdüklerini söylemektedir. Bu sınıfların Türkiye'nin ekonomik gelişmesi, iç ve dış politikada etkili olması, kentleşme, küreselleşme ve AB süreçlerinde ciddi katkıları olduğundan, Keyman, toplumsal dönüşümü ve demokratikleşmeyi yüklenici gücü oluşturduklarını söylemektedir. Bu konuda, Keyman, yeni orta sınıfların Anadolu'da yaygınlaşması ve güçlenmesini sağlayan en önemli aktörler olarak MÜSİAD ve TUSKON'u göstermektedir. Ülke siyasetinde özellikle ekonomik odaklı sivil toplum kuruluşlarının ellerindeki en önemli kozlar, belirli bir kitleyi temsil etme, benimsenen değerler ekseninde yürütme erkini destekleme (yardım etme), onu toplumsal gerekleri ve kamusal ahlakı gözeterek dengeleme, gerekirse sorgulama, sınırlandırma, bu değerlere ulaşma amacına dönük yönlendirme ve baskı yapmadır (Keyman, 2012: 22).

---

* İnsel'in yaklaşımıyla, orta sınıfların burjuvalaşması demek, kendilerini iktisadi ilişkiler dışında kamusal alanda farklı şekilde tanımlamaları demektir ki, iktisadi açıdan öne çıkan, değer üreten, dönüşümü gerçekleştiren, yaşam tarzlarına tesir eden, kısaca toplumun değerler sistemini oluşturandır. Orta sınıf değişirken, mülkiyet hakkı, teşebbüs özgürlüğü, bireyin devlet karşısındaki haklarının kanunlar aracılığıyla teminat altına alınması, vatandaşlık konusunda eşit haklara sahip olunması gibi taleplerini dile getirecektir (İnsel, 2012: 14).

1.2.3. Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevleri

Sivil toplum örgütleri, toplumsal, ekonomik ve siyasal alanda yaşanan sorunların çözümüne katkıda bulunma ve bireyin sosyal sermayesini ve siyasi kültürünü geliştirme adına birçok fonksiyonu yerine getirebilecek yapılardır. İşlevleri açısından bakıldığında sivil toplum; toplumsal sorunları çözmeye “etkin bir araç” rolü oynayan; çözümleri oluşturacak siyasal, ekonomik ve toplumsal aktörlerle işbirliği yapan; etkin ve aktif yurttaşlık kurumunun oluşmasını sağlayan; yurttaşların politikalara hemen ve dolaysız olarak katılımına katkıda bulunan; devletin etkinliklerine gereklilik, verimlilik, meşruluk ve şeffaflık getiren; toplumun farklı aktörleri arasında demokratik, katılımcı ve müzakereci ortamı oluşturan bir aktördür. Bazı işlevlerini daha ayrıntılı ifade etmek faydalı olacaktır (TÜSEV, 2011: 51).

a) Kamuoyu Oluşturma

Sivil toplum kuruluşları, devletle toplum arasında bir tampon rolü üstlenmişlerdir. Birey hürriyetlerini, devlete karşı dile getirebilecek ve koruyabilecek tüzel kişiliklerdir. Ayrıca bireylerin, grupların ve sınıfların siyasal katılımını sağlayarak, toplumsal taleplerin kamusal alana yansıtılmasında ve politize olan taleplere siyasi irade tarafından çözüm üretilmesinde önemli rol oynamaktadırlar (Tosun, 2007: 2).

Sivil toplum kuruluşlarının, kamuoyu oluşturma yoluyla yapabilecekleri; bireylerin taleplerinin dile getirilmesine yardımcı olmak, çoğulcu toplum yapısının oluşmasına katkıda bulunmak, devlet tarafından ya da Pazar ekonomisinin dayatmalarına karşı bireyi korumak, siyasi iradeyi bilgilendirmek (ilgilendikleri alanla ilgili) ve siyasal partiler üzerinde politika belirleme süreçlerinde baskı oluşturabilmek şeklinde sıralanabilir (Emini, 2013). Toplumsal ve siyasal olaylarla ve kendi talepleriyle ilgili, kendi çevresine ve tüm halka –basılı ve görsel yayınlar, araştırma raporları, süreli yayınlar, konferans, panel, sempozyum, basın gibi araçlarla- görüş ve faaliyetlerini bildirerek kamuoyu oluşmasını sağlamaktadır.

b) Siyasal Katılım ve Politika Belirleme Süreçlerinde Etkinlik

Demokratik bir sivil toplumun varlığı, seçimlerde oy-veren kimliğinin ötesinde, seçim dışı zamanlarda yurttaşlar protesto, toplu dilekçe, toplu yürüyüş, sivil itaatsizlik gibi yollarla eylemde bulunarak “aktif yurttaş/vatandaş kimliği” ortaya

koyabilirler (Türküne, 2010: 364). Burada ülkemizde az bilinen sivil itaatsizlik kavramı üzerinde durabiliriz. Arendt'e göre (2013: 10-13), *sivil itaatsizlik*, demokratik bir sistemde ciddi haksızlıklara karşı, bütün yasal yollar denendikten sonra, son çare olarak başvurulana kendisine “anayasa ya da toplumsal sözleşmede yer bulan, ortak adalet anlayışını temel alan, şiddeti reddeden, yasadışı ancak meşru” bir eylemdir. Bu eylem kamuya açık/aleni, seyri ve sonuçları eylemin başında hesaplanabilir ve gerçekleştiren birey ya da grupların politik sorumluluğu üstlerine aldığı protesto şeklindedir. Başka bir ifadeyle, sivil itaatsizlik, temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği durumda, azınlık bir grubun çoğunluğa yaptıklarını gözden geçirmesi ve ortak adalet anlayışına uygun olarak azınlığın taleplerini tanıması için yaptığı, kamusal (ortak) adalet anlayışına yani *kamu vicdanına yönelik bir çağrıdır*.

Siyasal ya da demokratik katılımın gerçekleşebilmesi, birey ve toplumda siyasi kültürün buna uygun şekilde olgunlaşmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda, sivil toplumun en önemli işlevlerinden biri yurttaşlık/vatandaşlık bilincini geliştirmesidir. Sivil toplum, devletin resmi örgütlenmesi dışında vatandaşlık bilincinin geliştirildiği gönüllü yapılanmalardır (Özer, 2008: 90). Örgütlenmeler kendi içlerinde toplumsal ve siyasi konuların tartışılmasına ortam hazırladıkları gibi, siyasi kültürün gelişmesi misyonuyla vatandaşlık dernekleri şeklinde de kurulabilirler.

Farklı bir yaklaşımla, Habermas'ın, konuşmalar aracılığıyla “*politik katılımın canlandırıldığı tiyatro*”ya benzettiği kamusal alan üzerinden konuya bakabiliriz. Kamusal alan, vatandaşların kamusal meseleleri ve ortak çıkarı tartışarak söylemsel bir etkileşimde buldukları alandır. Devlet dışında, hatta devletin kritik edildiği söylemlerin üretildiği ve dolaştığı bir alan işlevi de görmektedir. Bu açıdan bakıldığında, sivil toplum kuruluşlarının zeminini oluşturmaya yardımcı olduğu kamusal alan; tartışmalar ve düşüncelerin üretildiği yönüyle bireylerin ve grupların sosyalleşmesine, kendilerini özgür ifade etmelerine, farklılaşmalarına, siyasi kültürlerinin/siyasal bilinçlerinin gelişmesine ve dolayısıyla siyasi/politik katılımın kanallarının genişlemesine yardımcı olacak işlevler yerine getirebilir (Sarıbay, 2000: 4-5). Aslında tüm bunlar, demokrasilerde devletin iktidarını sınırlandırmak için, gönüllü örgütlerle karşıt iktidar oluşturarak iktidarı yaygınlaştırma fonksiyonunu da görecektir (Sartori, 1993: 465).

Bu açıdan bakıldığında, sivil toplum kuruluşlarının yerel ve ulusal bazda karar alma ve alınan kararları uygulama süreçlerine etkin katılımları söz konusudur. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşları, politika belirleme ve kamu hizmeti sunma işlevini yerine getirirken, “belirli bir kitleyi temsil etme, benimsenen değerler ekseninde yürütme erkini destekleme (yardım etme), onu toplumsal gerekleri ve kamusal ahlaki gözeterek dengeleme, gerekirse sorgulama, sınırlandırma, bu değerlere ulaşma amacına dönük yönlendirme ve baskı yapma” gibi olanaklara sahiptir. Kamu politikalarının belirlenmesi sürecinde, yerel-ulusal sorunların çözümü için teklif götürme, görüş öneri veya araştırma raporları sunma, proje geliştirme, kendileri ile ilgili bir yasanın kabulü veya reddi için milletvekilleri ile görüşme, gerektiğinde yetkili komisyonları etkileme gibi yöntemler takip edebilirler. Başka bir ifadeyle lobicilik yapabilirler (Emini, 2013: 46)

c) Çoğulcu, Demokratik Toplum Oluşmasında Normların Yaygınlaştırılması

Demokrasinin en önemli kabullerinden biri *öznelerin çoğulculuğu* (plüralizm) şeklinde tanımlanan, toplumda birçok farklı grubun eşit ve özgür şekilde haklarından yararlanarak yaşamasının doğal olduğudur (Sarıbay, 2000: 1-2). Yukarıda ele aldığımız gibi toplumda oluşan tabakalaşma ve farklılaşmanın doğal sonucu, bireylerin bu farklılaşma etrafında örgütlenmesi ve taleplerini dile getirmeleri olacaktır. Bu durumda çoğulcu toplum yapısına katkıda bulunmak da sivil toplum kuruluşlarının işlevleri arasında yer alacaktır (Emini, 2013: 45). Başka bir ifadeyle farklı ve birlikte yaşama kültürünü geliştirici pratiklerin yaşandığı ortamlar sunmaktadır.

Demokrasinin “tabandan tavana yaygınlaşması” için köprü işlevi görerek, demokrasinin temel değerlerini önce kendi içinde ve çevresinde içselleştirmesi ve dinamik hale getirmesi, sonrasında bu değerleri toplumun en üst politik kadrolarına kadar yaygınlaştırması, beklenen bir fonksiyon olacaktır (Çaha, 2012a: 67). Demokratikleşmeye katkısını Türköne (2010: 363) şu şekilde ifade etmektedir; “makro düzeyde siyasal demokratik düzenlemelerin işleminin ve devamının başarısı, mikro düzeydeki sivil toplum birimlerinde, demokratik siyasal ilişki biçimlerinin kurumsallaşmasına bağlıdır”. Toplumun mikro düzeydeki aktörü olan bireyin, bu değerleri kabullenip, içselleştirmesi, zamanla toplumun makro planda değişimini sağlayacaktır.

d) Yönetişim Kavramının Gelişimi

Yönetişim, toplumların hızlı değişim ve dönüşümünün yaşandığı günümüzde, toplumsal-politik sistemde yer alan tüm aktörlerin ortak çabalarıyla sonucun elde edilmesidir. Yönetişim, birbirine bağlı olan pozisyonların ve çatışan, karşıt çıkarları olan aktörlerin ortaklar olarak kabul edildiği bir yöntemdir. Bu şekilde toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda farklı aktörlerin etkileşiminden doğan bir “yönlendirme ve denetleme kalıbı” oluşmaktadır. Artık ülkeler için kararların nasıl alındığı, gücün nasıl kullanıldığı ve ülke insanlarının bu sürece nasıl katıldığı önemsenmekte ve bu da yönetim kalitesini belirlemektedir. Ayrıca toplumların karmaşıklığı, dinamikliği ve çeşitliliği ortamında, piyasanın belirleyiciliği içinde çatışmacı değil, dayanışmacı bir toplum oluşması adına öngörülen bir yöntemdir (Özer, 2006: 60-63).

Çoklu aktörlerden amaç, kamu yönetim kadrosunun yanı sıra sivil toplum örgütleri, özel sektör temsilcileri, işçi birlikleri, meslek kuruluşları, hükümetler arası örgütler ve her türlü örgütlenmiş baskı gruplarıdır. Yönetişim kavramının sistemsel, siyasal ve yönetsel olmak üzere üç boyutu vardır. Sistemsel yönetim, devletin resmi kurumları ve hükümetten daha geniş alanı ifade etmektedir. Siyasal yönetim, yalnız devletin meşruiyetini ve demokratik yönetimini değil, yurttaşların her alanda ve şekilde katılımını öngörmektedir. Yönetsel yönetim ise kamu hizmetlerinde etkinliği en üst dereceye taşımak amacıyla sağlanması gereken siyasal katılımın ötesindeki profesyonel katılıma vurgu yapmaktadır. Başka bir ifadeyle, devletin etkisini sınırlayabilecek olan yönetim, aşağıdan yukarıya “sivil mobilizasyon” da sağlamaktadır (Emini, 2013: 46).

Son olarak sivil toplum örgütleri hakkında eleştirel bir görüşe yer verebiliriz. Ulusal ve uluslararası sivil örgütlenmelerin işlevleriyle ilgili, farklı bir bakış açısıyla, Rosenau siyasal küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan durumu analiz etmektedir. Rosenau, “örgüt patlaması” şeklinde ifade ettiği görüşünde; gönüllü örgütlerin kitlesel olarak yaygınlaşmasının, bu örgütlere katılanlar ve katılmayanlar arasında parçalanmayı ürettiği, siyasal olarak STK’ların yükselişinin devletlerin önem ve yeteneklerine güveni azalttığı gibi ileri tartışmaları gündeme getirecek analizlerde bulunmaktadır (Ritzer, 2012: 465):

1.2.4. Dünya’da ve Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları ve Etkileri

Sivil toplum kuruluşlarının Dünya’da ve Türkiye’de hem sayısal olarak, hem de etkileri bakımından varlık gösterdikleri bilinmektedir. Ryfman, 20.Yüzyıl’ın sürekli gelişen gerçek bir yeniliği olarak tanımladığı sivil toplum kuruluşlarının 1945’den sonra uluslararası yaşama girdiklerini ve etkili olamaya başladıklarını tespit etmektedir. Batıda, tarihsel bağlamda sivil toplum kuruluşları (STK-NGO), insancıl, hayırsever ve hakları savunan gibi anlamları ile güçlü bir şekilde “kök salmış girişimler yelpazesi” anlamına gelir. Ryfman, STK’ların ulusal ve uluslararası çapta çok etkili olabildiklerini, hatta ulusal kamu politikalarını değiştirebilecek veya uluslararası kararları etkileyebilecek güçte olabildiklerini ortaya koyar. Bu bağlamda çok olumlu etkilerinin yanında büyüyen güçleri (bazen ulusların üstünde), bazen mali konuda ve işleyişlerindeki (misyonlarındaki) sapmalar, paravan görüntüler taşımaları (uluslararası sermayeye öncülük yapmak gibi), “yönetilemeyen örgütler”e dönüşebilecekleri ihtimali gibi endişeler de tartışılmaktadır (Ryfman, 2006: 10-12).

Batı’da bu örgütlenmelerin fikri alt yapısını oluşturan üç faktörden bahseden Ryfman’a göre (2006: 16-17), birinci faktör; dinsel ve siyasal güçlerden daha özerk bir hayır işleri modeli oluşmasını sağlayan laikleşme (ve sekülerleşme) olgusudur. Müslüman dünyasında ise bu laikleşme süreci yoktur ve yoksullara yardım geleneği –zekat ve sadaka denilen isteğe bağlı yardımlar- çok güçlüdür. Diğer faktör, 19. Yüzyıl’da şekillenmeye başlayan devletlerarası hukuk mevzuatının gelişmesi sırasında, bu karmaşık kuralların düzenlenmesi için, özel aktörlerin (uluslararası örgütler) beklenmedik şekilde ortaya çıkmasıdır. Üçüncü faktör ise, ilk kez “insanlık”ı veya “insanlık erdemi”ni referans gösteren aydınlanma dönemidir. Ryfman’ın gelecekte insan hakları öğretisinin, *hayırseverlik*, *insanseverlik* ve *insanlık sevgisi* gibi kavramlara dayanacağını öngörmektedir.

Tarihsel olarak ilk uluslararası boyutta sivil toplum girişimlerinin örnekleri 19. Yüzyıl’da, özellikle Britanya’da sömürünün yasaklanması ve köleliğin kaldırılmasıyla mücadele edilen dönemlerde görülmektedir. 20. Yüzyıl’ın başlarında uluslararası dernekler ve federasyonlar*, insani yardım, sivil ve siyasal hakların

---

* Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu, Uluslararası Af Örgütü, İnsani Hakları İzleme Örgütü vb.

geliştirilmesi, işkenceye karşı mücadele, sosyal ve kültürel hakların savunulması gibi amaçlarla örgütlenmişlerdir. 1970’li yıllardan başlayarak, “insancıl” adı verilen bir alanda doğal afet ve bağımsızlıklarını yeni kazanmış birçok ülkeyi kısa sürede etkileyecek olan silahlı çatışma kurbanlarına (özellikle uluslararası olmayan iç savaş kurbanları) acil yardım götürmeyi amaçlayan yeni bir STK kuşağı oluşmaktadır. Bu STK’lar *sınır tanımamazlık*** özellikleriyle ve devlet egemenliğinin mutlaklaştırılmasıyla gerçekleşen zorlamaları reddetmeleriyle tanınmaktadır (Ryfman, 2006: 19-24). Burada önemli bir tartışma da uluslararası STK’ların (NGO), çıkarsama yoluyla oluşturulmuş çok geniş kategoride tanımlamalarının olmasıdır. Avrupa Konseyi STK tanımını sınırlamak adına iki şart ortaya koymuştur, bunlar; etkinliklerini çok sayıda (en az iki) devlet içinde sürdürmek ve bu etkinliklerin uluslararası bir yarara yönelik olmasıdır (Ryfman, 2006: 26-30).

Tanımlamaların zorluğu yanında sayısal olarak uluslararası STK’ların tespiti de bazı çalışmalar olmasına rağmen tam olarak yapılamamıştır. Ayrıca küreselleşme, internetin gelişmesi ve yaygınlaşması bu STK’ların sayılarını ve etkinliklerini her geçen gün arttırmaktadır. Uluslararası siyasette devletlerin dışında, sınır ötesi ya da “egemenlik dışı aktörler” (Rosenau teorisi) olarak rollerinin olduğu, konuyla ilgili çevrelerde olumlu eğilimler, beklentiler, korkular, endişeler ve eleştiriler oluştursa da kabul edilmesi gereken bir gerçektir (Ryfman, 2006: 92). Günümüzde insancıl yardım, kalıcı gelişme, insan hakları, çevre, barışın inşa edilmesi, kültürel varlıkların korunması, AIDS gibi birçok alanda eylemleriyle etkili olmaya çalışan uluslararası STK’lar mevcuttur.

Sonuç olarak STK’lar genel itibariyle ulusal ve uluslararası düzeyde büyük ölçüde güven duygusu oluşturan, bazı alanlarda hükümetlerden ve hatta BM’den daha etkili olabilen, kimilerine göre demokratik dünya yönetiminin inşasına katılan, kimilerine göre de gücüyle uluslararası kamusal uzam oluşturan, ancak bu bağlamda güçleri ve meşruiyetleri de sorgulanan yapılardır.

** 1971’de ilk olarak Fransa’da kurulan *Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütü*’nden etkilenilmiştir. Sınır Tanımayan Gazeteciler, Greenpeace gibi örnekler artmaktadır.

1.2.4.1. Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları

2000’li yıllarda Türkiye’de sivil toplum alanının geliştiği ve etkinliğinin arttığı görülmektedir. TÜSEV’in Türkiye raporuna (2011: 58) göre, sivil alanın etkinliğini artıran dinamikler, 90’lı yılların sonunda yaşanan gelişmelere dayandırılmaktadır. Bu süreçler; 1999’da yaşanan Marmara ve Kaynaşlı Depremleri; 28 Şubat’tan 2002 seçimlerine kadar oluşan laik-İslamcı bölünmesi ve Kürt sorunu gerginliği süreci; 1999 ‘da AB adaylığı onaylanan Türkiye’nin 2004 yılı sonunda “Kopenhag siyasi kriterlerini karşılayacağına karar vermesiyle”, 2005 yılında üyelik müzakerelerinin başlamasıyla birlikte hak ve özgürlüklerin genişletildiği anayasal düzenlemelerin yapılmasıdır.

Türkiye’deki sivil toplum örgütlerinin sivilleşmesi adına önemli bir gelişme de; AB muktesabatına uyum çerçevesinde 2002 yılında Dernekler Kanunu’nda yapılan değişikliklerle derneklere ilişkin iş ve işlemler Emniyet Genel Müdürlüğü’nden alınıp, 2003’de yürürlüğe geçen Dernekler Daire Başkanlığı’na verilmesidir (www.dernekler.gov, 2014).

Dernekler Daire Başkanlığı’nın verileri yanında, dernekleri statülerine göre değerlendirerek farklı bir sayıma tabi tutan TÜSEV’e göre, bugün Türkiye’de 4.547’si vakıf, 86.031’i dernek olmak üzere, 90.578 sivil toplum kuruluşu faaliyet göstermektedir. Bu rakamlara sendikalar, meslek odaları ve kooperatiflerin de eklenmesi durumunda bu sayı 150.000’i aşmaktadır. Türkiye nüfusuna oranla STK sayısı oldukça düşüktür: ülke genelinde ortalama her 780 kişiye 1 STK düşmektedir (TÜSEV, 2011: 19). Raporda çalışma alanları açısından STK’ların büyük çoğunluğunun sosyal dayanışma ve hizmet odaklı çalıştığı, politikaları etkilemeye yönelik etkinliklere ve savunuculuk alanında daha az faaliyet gösterdiğinin tespit edilmesi önemlidir. Derneklerin çalışma alanlarındaki verilere* bakıldığında %65’inin herhangi bir politikaları etkileme gündemi olmadığı ve sosyal hizmetler ile

---

*TÜSEV 2011 Türkiye Raporuna göre: Türkiye’de derneklerin %18,1’ini “dini hizmetlerin geliştirilmesine yönelik hizmet faaliyetleri” veren cami dernekleri, %14,3’ünü spor kulüpleri, %13,7’sini yardımlaşma dernekleri, %9,5’ini kalkınma ve konut dernekleri, %10’unu ise mesleki dayanışma örgütleri oluşturmaktadır. Vakıfların çalışma alanları arasında sosyal yardım (%56,1), eğitim (%47,5) ve sağlık (%21,84) başı çekmektedir. Resmi kayıtlara göre vakıfların sadece %1,28’i demokrasi hukuk-insan hakları alanında çalışmaktadır. Halkın %4,5’i sosyal %5,3’ü ise siyasi nitelikte bir sivil toplum kuruluşuna üyedir ve %2,5’i sosyal, %4,2’si siyasi nitelikte bir sivil toplum kuruluşunda gönüllülük yapmaktadır (TÜSEV, 2011: 18).

dayanışma faaliyetlerine odaklandığı görülmektedir. Vakıflar da faaliyet alanları açısından derneklere benzer şekilde olduğu, %1,2 oranında demokrasi-hukuk insan hakları alanında çalışma yaptığı görülmektedir (TÜSEV, 2011: 18).

Farklı yasal statüler açısından bakıldığında Türkiye’de beş tür sivil toplum örgütlenmesi ortaya çıkmaktadır: dernekler, vakıflar, sendikalar, meslek örgütleri, kooperatifler ve birlikler. Aşağıda (Tablo 1) statülerine göre oranları görülen sivil toplum kuruluşlarının, uygulamada sivil toplumun “gönüllülük” ve “kar amacı gütmeme” esaslarıyla birebir örtüşmemektedir. Örneğin, Türkiye’de bazı sendikalar ve meslek örgütleri* özel kanunla kurulmaktadır ve bu kuruluşlara üyelik gönüllü değil, yasal zorunluluktur. Kooperatifler ise, özünde kar amacı güden yapılar olduğundan sivil toplumun “kar amacı gütmeme/kar dağıtmama” esasını birebir karşılamamaktadır. Benzer şekilde siyasi partiler, Türkiye’de ağırlığı bulunan güçlü-devlet geleneği temelinde oluşmuş devlet ile olan yakın ilişkileri sebebiyle halktan çok kamuya yakın konumlanmaktadır (TÜSEV, 2011: 61).

Tablo 1: Türkiye’de Statülerine Göre Sivil Toplum Kuruluşları

Yasal Statü	Sayı	Yüzde %
Dernekler	86,031	56,01
Vakıflar	4,547	2,96
İşçi Sendikaları	94	0,06
Kamu İşçileri	93	0,06
Meslek Odaları	4,749	3,09
Kooperatifler	58,09	37,82
Toplam	153,604	100

Kaynak: Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci CIVICUS Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) Türkiye Ülke Raporu, 2011: 61.

Türkiye’de dernek sayısı son on yılda %44 artmıştır (www.afder.gov, 2014). Verilere göre, 76,6 milyon Türkiye nüfusunun, %2,4’ü kadın ve %10,3’ü erkek olmak üzere, genelde nüfusun 9,7 milyonu (%12,2) dernek üyesidir. Şuanda faal dernek sayısı 105 bin 957’dir (www.dernekler.gov.tr, 2015). Bu sayılar Avrupa

* Meslek örgütleri “belli bir mesleğe mensup olanların müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, meslek faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlere uygun olarak gelişmesini sağlamak ve meslek disiplini ve ahlakını korumak maksadı ile kanunla kurulan ve organları kendi üyeleri tarafından kanunda gösterilen usullere göre yargı gözetimi altında, gizli oyla seçilen kamu tüzel kişilikleridir” (TÜSEV, 2011: 62).

ülkelerine kıyasla az olmasına rağmen nicelik olarak yine de küçümsenmeyecek rakamlardır. Tartışılan nitelik olarak verimlilikleri ve etkinlikleridir.

Türkiye’de STK’ların faaliyet alanlarına (Tablo-2) göre değerlendirme yapıldığında, en büyük payın mesleki ve dayanışma derneklerinin (bir kısmının devletten tam bağımsız olmayışıyla STK olma özelliği tartışılmaktadır) aldığı, bireysel öğreti ve düşünce derneklerinin az bir paya (yaklaşık 105 binde 4 bin) sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bu tür derneklerin yaygınlaştırılması vatandaşlık bilincinin gelişmesi için de çok önemlidir. Çalışmanın örneklemini oluşturan TUSİAD, MÜSİAD ve TUSKON buradaki (Tablo-2) sınıflandırmaya göre mesleki ve dayanışma dernekleri arasında yer almaktadır.

Tablo 2: Faaliyet Alanlarına Göre Dernek Sayıları

Faaliyet Alanları	Sayı	Yüzde %
Mesleki ve Dayanışma Dernekleri	32422	30,60
Spor ve Spor ile İlgili Dernekler	19567	18,47
Dini Hizmetlerin Gerçekleştirilmesine Yönelik Faaliyet Gösteren Dernekler	17417	16,44
İnsani Yardım Dernekleri	6863	6,48
Eğitim Araştırma Dernekleri	6001	5,66
Kültür, Sanat ve Turizm Dernekleri	5359	5,06
Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	2484	2,34
Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri	2173	2,05
Bireysel Öğreti ve Toplumsal Gelişim Dernekleri	2119	2,00
İmar, Şehircilik ve Kalkınma Dernekleri	1740	1,64
Hak ve Savunuculuk Dernekleri	1648	1,56
Toplumsal Değerleri Yaşatma Dernekleri	1623	1,53
Engelli Dernekleri	1378	1,30
Kamu Kurumları Personelini Destekleyen Dernekler	1332	1,26
Düşünce Temelli Dernekler	1218	1,15
Uluslararası Teşekküller ve İşbirliği Dernekleri	723	0,68
Gıda, Tarım, Hayvancılık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	649	0,61
Dış Türkler ile Dayanışma Dernekleri	610	0,58
Yaşlı ve Çocuklara Yönelik Dernekler	312	0,29
Şehit Yakını ve Gazi Dernekleri	279	0,26
Çocuk Dernekleri	22	0,02
Toplam	105939	100,00

Kaynak: (www.dernekler.gov.tr)

1.2.5. Sivil toplum Kuruluşlarının Engelleri

Sivil toplumun bir boyutu fiziksel ise, diğer boyutu da kültürelidir. Fiziksel olarak dernekler, vakıflar, sendikalar kurabilirsiniz ama kültürünüz *sivil* değilse o zaman bu fiziksel varlığın sivil toplum açısından fazlaca kıymeti yoktur (Çaha, 2010). Başka bir ifadeyle, Türkiye’de nicel anlamda 100 bin 457 dernek vardır ama nitel anlamda iyileştirilmesi gerekir. Bu açıdan sivil toplum yapılarının kendi içinde ne kadar demokrasi kültürünü yerleştirebildiğine, karşılaşılan engellere ve çözümlere bakabiliriz. Demokrasinin gerekleri bu yapıların içinde mikro düzeyde (birey kültürü oluşumu) yaşanmalı ki etkin bir demokratikleşme sağlanabilsin. Bunlar; çokseslilik, hesap verebilirlik, şeffaflık, özgürlük, yönetim esasları (müzakereci demokrasiye zemin hazırlayan herkesin yönetime katılması), sivil olma vb.

Bayhan (2002), sivil toplumun önündeki engellerden bazılarını patronaj ve nepotizm olarak ifade etmektedir. Sivil toplum içinde sürekli ve aşırı himayecilik ile kapalı cemaatleşme, sosyal ve siyasi katılım ve gelişmeye zarar vermektedir. Bireyler gönüllü sivil beraberlikler kuramamakta ve *nepotizm* yani akraba kayırma ve gözetme toplumsal yapıya etkin olmaktadır. Türkiye’de hem geniş aile yapılarında, aşiret geleneğinin olduğu yerlerde ve sivil toplum unsurlarının içinde nepotizm ve patronaj ilişkileri görülebilmektedir. Siyasi partiler ise patronaj dağıtımının birinci failleridir ve parti içi demokrasi işlememektedir. Örneğin toplumda sık rastlanan “sendika ağaları” ya da “Türkiye’de çok çalışan değil, dayısı olan kazanıyor” ifadeleri patronaj ve nepotizmin somut örnekleridir. Bayhan’a göre bunun çözümü; toplumda “demokrasi kültürünü aile, okul, işyeri, medya çerçevesinde eğitimle, sosyalleşme süreciyle bireylere kazandırılması” şeklindedir.

Diğer bir konu, Türkiye’de Batıda olduğu şekliyle (devlet-dışı organizasyonlar-NGO), gerçek anlamda bir sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları tanımı yerleşmemiştir. Dernekler, vakıflar, düşünce toplulukları gibi gönüllülük esasına göre örgütlenen kuruluşların, devlet dışı alanlardaki varlıkları ve etkinlikleri son derece yetersizdir. Çünkü sivil toplum kuruluşu denince daha çok sendikalar ya da meslek örgütleri gibi (kamu niteliğinde meslek örgütü denmekte) *yarı resmi* ve de meslek için zorunlu üye olunan kuruluşlar (Eczacılar Odası vb.) akla gelmektedir. Meslek örgütlerinin karar organları seçimle işbaşına gelse de, yasa ile kurulmuş

olmaları, zorunlu üyelik statüsü ve devletin otorite ve kontrolünde olmalarından dolayı tam bir sivil toplum kuruluşu olamamaktalar. Erdinç'e göre (2014) benzer şekilde sendikalarda küresel rekabet şartları ve müşteri taleplerini gözetirken, devletle bütünleşmeye ve kamu endeksli sendikacılığa doğru gitmektedirler. Türkiye'de yapılan araştırmalar, sendikal alan, siyasal alan ve devlet arasındaki ilişkilerin, özellikle 2000'li yıllardan itibaren iç içe geçtiği görüşünü güçlendirmektedir.

Türkiye'de sivil toplumun yaşadığı problemlerden bazıları; organizasyon düzeyleri açısından kurumsallaşma sağlamada düşük kalması, işlevlerini sorunlu yönetim (profesyonel yöneticinin az olması) yapıları, yetersiz kaynaklar ve kopuk ilişkilerle sürdürmeleri şeklinde görülmektedir. Ancak son yıllarda ortaya çıkan güçlü ve etkin bir grup STK ile kurumsallaşmış, iyi uygulamalar model olmaya başlamıştır (TÜSEV, 2011: 103). Sivil toplum yapılarının işlevlerinden biri de evrensel ve demokratik değerlerin yaygınlaşmasını sağlamaktır, ancak bu anlamdaki "etki azlığı" diğer bir problemdir. Bu bağlamda ülkemizde yapılan araştırmalar, sivil toplumun toplum genelinde hoşgörü ve barışı geliştirme ile demokratik karar almayı teşvik etmedeki rolünün "sınırlı ve ortalama" kaldığını tespit etmektedir (TÜSEV, 2011: 115). Araştırmalarda, sivil toplumun sosyal ve siyasal alanlarda görülen bu kısıtlı etkisinin, toplumsal tutum ve davranışlarda ise yok denecek kadar az çıkmasıyla beraber, ülkenin önde gelen sosyal sorunlarından eğitim ve insan hakları alanlarında fark edilir derecede etkili bulunmuştur. Bu da sivil toplumun sosyal etki algısının, siyasal etki algısından görece daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Araştırma kapsamında sosyo-kültürel açıdan ülkedeki genel sosyal sermaye düşüklüğünün (güven, hoşgörü ve kamu ruhu sosyal sermaye göstergeleridir) görülmesi de, sivil toplum için aşılması gereken ciddi sorunlardan biridir (TÜSEV, 2011: 159).

Yukarıda değinilen birçok sebebin etkisiyle, gelinen noktada (sivil toplum yapılarının kendi içlerinde demokratikleşmesi ve Türkiye'deki demokratikleşme seviyesi düşünüldüğünde), Türkiye'nin sivil özgürlükler açısından karnesi pek parlak değildir. Freedom House'un dünyada sivil hak ve özgürlüklerin durumuyla ilgili 2014 yılı itibariyle yayınladığı rapora göre (www.freedomhouse.org); ülkeleri en fazla özgür olandan en az özgür olana doğru 1'den başlayarak 7'ye kadar

derecelendirdiği sıralamada; Türkiye 3.5 puanla ancak “kısmen özgür” ülkeler kategorisinde yer alabilmiş durumdadır. Bu karşılaştırmada esas alınan, toplantı ve ifade özgürlüğü, eğitim ve dini özgürlüklerin kullanımı, örgütlenme düzeyi ve çoğulculuğun gelişimi gibi ölçütler, aynı zamanda sivil toplumun temel özelliklerini ortaya koyan değerlerdir. Özgürlüklerin (ifade, basın, inanç özgürlüğü gibi) kısıtlandığı bir ortamda, sivil toplumun ve kuruluşlarının gelişmesi beklenemeyecektir.

Sonuç olarak, sivil toplumun kavramsal olarak doğru tanımının oturmaması ve yeterince gelişmemesi, sivil toplum kuruluşlarının hem sayıca az (demokratik, gelişmiş ülkelere kıyasla) olmaları, tamamen özgür (otonom-devlet dışında) olamamaları, bireylerde demokrasi kültürünün oturmaması, yönetim esaslarının örgüt içinde tam uygulanamaması gibi sebeplerden dolayı sivil toplum yapıları hem örgütsel ve hem de işlevsel kapasiteleri itibarıyla güçsüz kalmışlardır.

Birinci bölümün sonunda, çalışmaya temel oluşturması için ele alınan kavramların ve sivil toplum kuruluşları hakkındaki genel bilgilerin kısa bir değerlendirmesi yapılabilir. Demokrasi veya ileri demokrasi modellerinin uygulandığı bir toplumda sivil toplumun gelişimi beklenen bir durumdur. Demokrasi temelinde oluşan bir yönetim, hukuk devleti ilkelerine göre, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alarak gelişmelerine zemin hazırlayacaktır. Eşitlik, çoğulculuk ve özgürlük gibi kavramlarının uygulanabildiği sivil toplum da, birey ve örgütlü yapılarıyla gelişecek ve devletin yönetimini sınırlarken, bir yandan da bireyin sosyal sermayesinin gelişebileceği ortamlar oluşturacaktır. Günümüzde devletin ulaşamadığı veya toplumun ilgilenmesi gereken alanlarda aktif faaliyet göstermeye başlayan sivil toplum kuruluşlarının, birçok çeşidiyle, farklı statüleriyle ve amaçlarıyla Türkiye’de ve dünyada hem nicelik hem nitelik olarak büyümekte olduğu görülmektedir. Türkiye’de tanımsal muğlaklık, anayasal hakların tam düzenlenememesi, kaynak sorunları, kurumsallaşamama ve sivilleşememe gibi sorunlar yaşansa da, 2000’li yıllardan sonra sivil toplum kuruluşlarının sosyal ve siyasal anlamda etkinlik algılarının artmaya başladığı genel bir kabul olarak görülmektedir.

2. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GELİŞİM SÜRECİ VE DEMOKRATİKLEŞME İLİŞKİSİ

2.1. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ

Sivil toplum kavramı farklı siyasi, ekonomik ve kültürel aktörler tarafından kullanıldığında, yaklaşım farklılıkları dolayısıyla sivil toplumun temel işlevleri, taşıdığı temel ahlaki ve siyasi değerlerin neler olduğu “muğlak” hale gelmektedir. Temelde toplumsal sorunları çözmek ve iyi bir yönetim oluşması gibi topluma faydalı olmayı amaçlaması beklenen sivil toplum, “siyasi, ekonomik ve kültürel aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda yaptıklarını meşrulaştırmak amacıyla kullanılabilir ve suiistimal edilebilir”. Toplumun devletten ahlaki ve siyasi olarak daha güçlü ve daha belirleyici olduğunu gösteren, son yıllarda en geniş tanımlanma şekliyle sivil toplum; “*toplumsal sorunlara etkili ve uzun-dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan, ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan*” olarak tanımlanmaktadır. Ahlaki ve siyasi değerler düzeyindeki katkısı yanında, sivil toplumun seçtikleri alanlarda aktif çalışan gönüllü örgütler olduğu unutulmamalıdır (Keyman, 2015). Özellikle Türkiye gibi demokratikleşme yolunda olan ülkeler için, sivil toplum bireysel hak ve özgürlüklerin genişlemesinin birincil aktörü durumunda görülmektedir. Çalışmada ana varsayımları da bu yaklaşım üzerine kurulmuştur.

Bu bölümde ilk olarak devlet-sivil toplum ilişkisinin Türkiye’deki tarihsel gelişimi, siyasi kültürümüze etki eden temel faktörler, ülkemizin demokratikleşme sürecinin değerlendirilmesi ve sivil toplumun siyasal katılım konusunda etkinliği konuları üzerinde durularak, içinde bulunduğumuz toplum ve siyasi sistemi anlama adına bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda ülkemizin siyasi

aktörlerinin kamuoyunda geniş tartışmalara neden olan toplumsal ve siyasi olaylardaki yaklaşımları demokrasi ve sivil toplum bağlamında ele alınmıştır.

2.1.1. Türkiye’de Siyasal Gelenek Üzerinde Osmanlı ve Muhafazakarlık Etkisi

2.1.1.1. Osmanlı Toplum Yapısı ve Güçlü Devlet Anlayışı

Türkiye’deki sivil toplum anlayışının temelleri, “sözleşme” ve “uzlaşma” esasından farklı olarak, büyük ölçüde Hegel’in formüle ettiği “aşkın” devlet anlayışına yakın Osmanlı siyasi yapısına dayanmaktadır (Çaha, 2012a: 144). Devletle toplum arasında sivil toplum unsurları olan ara kurumların varlığı, nasıl ve ne zaman oluşmaya başladığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Konuyu ele alırken Osmanlı’da sivil toplum unsurlarının genelde etkinlikleri olsa da varlıklarını hep korudukları ve kentleşme, modernleşme, iktisadi gelişim dinamikleri üzerinde gelişimlerini devam ettirdikleri görüşü üzerinde durulmaya çalışılmaktadır.

Osmanlı toplumu bireyden çok cemaate/topluluğa (komünite) önem veren, birçok farklı etnik grubun yaşadığı bir coğrafyada oluşan, üretim aracı toprak olan, çoğunlukla nüfusun köyde yaşadığı ve kısmen devlete bağımlı sivil toplum unsurları barındıran bir yapıdadır. Osmanlı’da sivil toplumun zayıf olduğu görüşüyle birlikte, devletle toplum arasında köprü rolü oynayan sivil toplum unsurları olarak millet sistemi (azınlıkların dine dayalı gruplar oluşturmaları), loncalar (esnafı merkezi yönetim arasında meslek örgütleri), vakıflar ve tarikatlar görülmektedir (Çaha, 2012a: 160-163). Bu unsurların, Padişah otoritesiyle Teb’ası arasında,- Hegel’in tanımladığı- yapıları, organize, kendi iktisadi ve hukuki sistemine sahip işleyen güçlü “aracı” yapılar şeklinde oluşmaması, Osmanlı sisteminin “Doğu Despotizmi” şeklinde algılanmasına yol açmıştır. Ancak bu noktada Mardin, Osmanlı’da kendine özgü yapıları ve organize topluluklardan oluşan bir toplum yapısı olduğunu belirtmektedir. Bu yapıda kişinin mülkiyet hakkını garanti altına alan Şeriat’ın varlığının ve “Örf-i Sultani”den uzak özel hayatın masuniyetinin korunduğunun da gözden kaçırılmaması gerektiğini söylemektedir. Başka bir ifadeyle kişinin mülkiyet hakkı hem dini kurullarla, hem de kamu dışında kabul edilen özel hayat alanıyla

korunmaktadır. Bu nedenle Mardin, Osmanlıda “sivil toplumun öğelerini gördüğümüzü söyleyebilir miyiz? sorusuna da hem evet hem hayır” şeklinde cevap vermektedir (Mardin, 2013: 22-29).

Sivil toplum unsurlarının oluşumunu açıklarken Batı toplum yapısı ile Osmanlı toplum yapısının karşılaştırılması önemli olacaktır. Çünkü sivil topluma ait kavramların kaynağı olarak görülen Batı toplumunda, değişim ya da gelişim 12. Yüzyıl’dan itibaren feodal düzenden kentleşmeye geçilmesiyle başlamaktadır. Tarihi süreçte kent yaşamının gelişmesi, bireyin hayatının hukuk kurallarıyla garanti altına alınmasını, iktisadi gelişmeyi, hürriyetlerin artmasını ve orta sınıfın güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda iktisadi sınıfların devlet içinde özerklikleri korunmuş ve devlet iktisadi yapıya zarar verecek uygulamalardan kaçınmıştır. Bu aşamada ortaya çıkan *şehir özgürlükleri* ile birlikte gelişen durumu Mardin, “şehir içinde oluşan grupların, bu grubu teşkil eden fertlerden ayrı olarak, bir ‘hükmi şahsiyet’ kimliği kazanabilmesi ve bu kolektif kimlikle, kimliğin verdiği savunma kabuğunun arkasına sığınarak iş yapabilmeleri” şeklinde açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle “*sivil Batı’nın bütün ‘hürriyet’ anlayışında, ‘siyasi güçlerin sultasından kurtulma’ önemli yer tutmakta*”dır. Bu noktada Mardin, bu tarz *hürriyetlerin* Osmanlı toplumunda çok kısıtlı kaldığını ve kamu hukuku açısından hükmi şahsiyet hüviyetine kısmen dini grupların sahip olduğunu belirterek, bu düşünceye, “devletten çalınmış bir düzenleme yetkisi” olarak bakan bir devlet anlayışımız olduğunu söylemektedir (Mardin, 2013: 10-15). Hürriyet anlayışının farklı gelişim göstermesini açıklayabilecek bir durum; Osmanlı’da hatta Cumhuriyet Türkiye’inde kentleşmenin geç gelişmesi olarak ortaya konmaktadır.

Kentleşmenin geç gelişmesiyle birlikte, yönetim anlayışı ve iktisadi hayatın nasıl şekillendiği toplum yapısında belirleyici olmuştur. Osmanlı toplumunda, nihai güç kabul edilen Sultan*, toplumun hayat alanını, tercihlerini ve halk için önemli olanları belirleme noktasında devletin kendisini oluşturmaktaydı. Bununla beraber yukarıda bahsedilen Batı tarzı şehirleşmeyle mülkiyet hakları üzerinde gelişen sosyal sınıfların oluşmaması, aynı zamanda ekonomik hayatın da devletin kontrolünde

---

* Toplum yaşantısı açısından Sultan “zillullah-i fil ard” yani Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olarak görülüyordu (Çaha, 2012a: 145).

kalmasına sebep oluyordu. Osmanlı toplumunda nüfusun çoğunluğu taşrada yaşadığı düşünüldüğünde temel ekonomik faktör *toprak* olmuştur. Bu en önemli mülkiyet aracı, uygulamada “mülkiyet hakkı Allah adına Sultana ait” esasıyla, vergi karşılığında köylüye dağıılmaktaydı. Toplumların gelişmesinde üretim araçlarının belirleyici olduğu düşünüldüğünde Osmanlı’da daha çok taşra yaşantısının toprağa bağlı devam ettiği görülmektedir. Sultan ve yönetici sınıfın üretilenler üzerinde tasarruf hakkına sahip olması nedeniyle, halkla ilişkileri üretim hukukuna göre değil, “kendisine sadakat ve bağlılık” gösterilmesine göre şekillenmekteydi. Yani iktisadi hayatı değil devletin ihtiyaçlarını önceleyen bir yaklaşım oluşmaktaydı (Çaha, 2012a: 145-146).

Halkın üretim aracı olan toprağın merkeze bağlı (mülkiyet hakkı devlete ait) olması ve çoğunlukla kapalı köy hayatı şeklinde devam eden günlük hayatın-kentleşmenin gelişmemesi- etkisiyle; merkezle, taşrada yaşayan nüfus arasında siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan oluşan görüş farklılıklarıyla birlikte, bazen de gerginlikler oluşmuştur.

Osmanlı’nın merkezi güçlü devlet geleneğinin ekonomik hayat üzerindeki etkileri ve toplumuna yansımalarını, Karpat, şöyle açıklamaktadır; “Osmanlı devleti siyasi gücün ekonomik güce bağlı olduğunu çok iyi bildiği için, ekonomik güce sahip bir sosyal grubun oluşmasını var gücü ile engelledi” (Karpat, 2012a: 67). Avrupa’daki toplum yapısında ise yönetim iktisadi gelişmeye müdahale etmekten çekinmiştir. Örneğin Osmanlı’da gelişmeye çalışan orta sınıflardan biri olan *ayanın* yok edilmesi için çaba sarf edildiği görülmektedir. Benzer şekilde, 19. Yüzyıldan sonra ve Cumhuriyet döneminde devlet kendini korumak için özel teşebbüse ve yabancı yatırıma kısmen izin verse de, ekonomik devletçi görüş baskın gelmiştir (Karpat, 2012a: 68). Bu bağlamda devletçi bürokrasi ile halkın özel mülkiyet ve serbest piyasanın gelişmesini isteyen kesimler arasındaki mücadele devam etmiştir.

Bununla beraber, kentleşmenin yavaş da olsa oluşmaya başlaması, iktisadi yaşantıda ve sosyal yaşantıda değişimler getirmeye başlamıştır. Sosyal yaşantıdaki temel bölünme, “yöneten merkez ve yönetilen kenar” şeklinde oluşmaktaydı. Bu iki temel sınıflamada birincisi; merkezi temsil eden “askeri” ifadesiyle nitelenen, yürütme yetkisi olan, sarayda ve orduda görevli, dinsel yetki devredilen devlet yetkililerinin oluşturduğu memurlardır. İkincisi; yönetilen sınıf olan “reaya”nın

oluşturduğu, vergi veren, devletin yönetiminde söz hakkı olmayan müslim ve gayrimüslim halk kesimidir (Çağatay, 2003) Kentleşmenin getirdiği sosyal ve iktisadi gelişimlerin doğal sonucu olarak ortaya çıkan oluşumlardan biri de orta sınıftır.

Karpat, demokrasi tarihimizin temel dinamiğini *orta sınıfın* gelişimi üzerinden açıklamaktadır. Osmanlı'nın kendine özel bir toplum anlayışı (yöneten-yönetilen şeklinde iki sınıflı ve hiyerarşik bir yapı) ve devlet felsefesi olduğunu belirten Karpat'a göre "başlangıçta Osmanlı toplum yapısı hürriyet düşüncesini içeren, halka dayandığından basit anlamıyla demokratik bir devlet modeliydi; Müslümandı, fakat idaresi teokratik değildi" (2012a: 22-23). 17. Yüzyıldan sonra, bu iki sınıflı yapıda orta sınıf oluşmaya başlamıştır ancak toplumsal ve siyasal katılımın artması şeklinde bir gelişme olmazken, devlet toplumdan koparak kendini toplumun efendisi görmeye başlamış, hatta "devletin putlaşması" eğilimleri bu dönemde ortaya çıkmıştır (Karpat, 2012a: 31). Başka bir ifadeyle, toplum içindeki devletle özdeşleşen Sultan düşüncesi bu dönemden sonra, *örf-i Sultan-i* kavramı olarak gelişmiş ve kurumsallaşmıştır (Çaha, 2012a: 147).

18. Yüzyıl boyunca, merkez ve taşra bürokrasisi ile yerel orta sınıf (*ayanlar* devlete ve sultana değil merkezi bürokrasiye karşı idare ettikleri miri arazinin mülkiyetinin kendilerine devredilmesini isteyerek meydan okumuşlardır) arasında gerginlik devam etmiştir. *Ayan*'ın, II. Mahmut zamanında *Sened-i İttifak* ile istediklerini gerçekleştirmesi, Türkiye'de demokrasiye giden ilk yolu ayanın açtığı şeklinde kabulün oluşmasını sağlamıştır. 19. Yüzyıl, milli kimlik politikalarının artmasının etkisiyle (Müslüman kimlikleri, Osmanlı-Müslüman kimliğine dönüşmüştür-Panislamizm düşüncesi), orta sınıflar Müslüman ve gayrimüslim olarak ikiye bölünmüştür. Bununla beraber modernleşmenin getirdiği bir gelişme olarak, *Vilayet Meclisleri* ve *Mebusan Meclisi* (1876 Anayasa'sı düzenlemesi) aracılığıyla, orta sınıf belirgin şekilde siyasi güç kazanmaya başlamıştır (Karpat, 2012a: 33-42).

Bununla beraber Tanzimatla birlikte merkezileşme ve modernleşmeye yönelik ıslahatların etkisiyle, siyasi ve idari reformlar, kapitalist sisteme yakınlaştıracak ekonomik bütünleşme ve kültürel değişimlerin hızlı yaşandığı bir döneme girilmiştir. Orta sınıfın gelişmeye başlaması yanında, en önemli gelişimlerden biri de, Tanzimat reformlarının Osmanlı'da 'kamuya açık alan'

oluşturmasıdır. Bab-Ali’de yetişen gazetecilerin, Osmanlı basınında yayınladıkları yazıları, bir çeşit “efkarı umumiye” (kamuoyu) oluşturmuş ve bu olaylar daha sonraları sosyolojik değişikliklerin oluşumunu başlatmıştır. (Zürcher, 2012: 110-112; Mardin, 2013: 31).

20. Yüzyılın başlarında ise Osmanlı yönetimi yerini Cumhuriyet ve sonrasında Tek Parti yönetimlerine bırakmıştır. Ancak Osmanlı’nın merkezi ve toplumu yönlendiren yönetim anlayışıyla beraber toplum yapısı modernleşme ve pozitivism akımlarının etkisiyle ve Atatürk’ün çalışmalarıyla değişim göstermeye başlamıştır (Mardin, 2013: 206-207). Değişimin dinamiğinde kentleşme ve yapılan reformlar etkili olmuştur. Genç Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren hızlı şekilde köylerden kentlere göç* olması orta sınıf oluşumunu desteklemiştir (Erdem, 2010: 294). Bu dönemi açıklayan Karpat’a göre toprak ağaları, sanayiciler ve aydınlar olarak gruplandığı orta sınıfların oluşumunda; İttihat ve Terakki’nin orta sınıftan gelip güçlenmesi, Demokrat Partinin oluşum süreci (Menderes taşradaki toprak sahibi grupları ve Celal Bayar da Cumhuriyetçi serbest teşebbüs taraftarı finansal grubu temsil ediyordu) gibi sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel değişimler etkili olmuştur. 1980’lere kadar siyasi değişimler ve ekonomik gelişmeler (devletin ekonomi üzerindeki kontrolü azalmış) yaşanırken Türkiye’de orta sınıf sayısal anlamda büyümeye devam etmiş, bilincini ve ekonomik gücünü de artırmıştır. Orta sınıf elitlerin ve bu arada demokrasinin gelişimi, Turgut Özal ile “hem kemiyet (nicelik) hem de keyfiyet (nitelik) bakımından büyük bir sıçrama” yapmıştır (Karpat, 2012a: 49, 52, 57).

Osmanlı toplum yapısında Batı tarzı aracı kurumların (soya dayalı aristokrasi, kilise benzeri bağımsız bir hiyerarşi, özerk kentler ve güçlü tüccar-esnaf kesimi) bulunmaması ve güçlü devlet anlayışı sonucunda, Türköne’nin ifadesiyle “*merkeziyetçi bürokratik*” şeklinde yönetim yapısı oluşmuştur (2010: 367). Başka bir ifadeyle Osmanlı’da *kulun* yani sade vatandaşın emniyet içinde korunduğu bir çerçeve mevcut olmasıyla beraber, otoritenin geleneksel niteliği (devlet-sultan

---

* Bknz. Genç Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda nüfusun %24,2’si şehirde, %75,7’si köylerde yaşarken, 2006 yılı rakamlarına göre, nüfusun %70,5’i şehirlerde ve %29,5’i köylerde yaşamaktadır. Kentleşmeyle beraber eğitim, kültür ve iktisadi gelişmelerin artması orta sınıfın gelişimini destekleyici faktörlerdir. (Erdem, 2010: 294)

özdeşliği) *patrimonyal* yönetim yaklaşımıyla açıklanmaktadır. Bu açıdan güçlü yönetim anlayışının iktisat siyasetine nasıl yansıdığına bakmamız, çalışmada örneklem olarak ele aldığımız iş örgütlerinin yaklaşımlarını açıklamada da önemli olacaktır. Yöneten-yönetilen esasına göre katmanlara ayrılan Osmanlı yapısında, iktisadi hayatı kontrol eden ve gelirin belirleyicisi olan siyasal iktidar, tüccarlardan daha önde/önemli bir konuma sahip görülmektedir. Bu anlayışın günümüze kadar tesirleri olduğu ve merkezle çevre arasında yaşanan tartışmalara yol açabildiği vurgulanmaktadır. Günümüzde serbest piyasa ekonomisi işlemlerine rağmen halen devletin/siyasi iktidarın iktisadi hayata müdahale etmeye çalıştığı görülmektedir (Çaylak, 2012: 26-33).

Bu bağlamda Karpat, orta sınıfın demokratikleşmeyi yüklenici etkisi üzerinde dururken şöyle demektedir; “Bugün Türkiye’nin iç ve dış siyasetini, ekonomisini etkileyen TÜSİAD, MÜSİAD ve TOBB gibi kurumlar, orta sınıfın önde gelen sözcüleri oldukları kadar demokrasinin de savunucularıdır” (Karpat, 2012a: 69). Son yıllarda artan ekonomik gücü ve toplumsal etkisi bakımından önemli bir sivil toplum kurumu olarak öne çıkan TUSKON da bir başka örnek olarak bu kurumlara eklenebilir.

Benzer şekilde Osmanlı devlet anlayışını açıklayan Özbudun, mutlak otorite düşüncesinin hakim olduğu yönetim geleneğini şöyle ifade etmektedir:

Osmanlı İmparatorluğu’nda yönetici sınıf ile yönetilenler arasındaki keskin ayrılıktan; piyasaya yönelik değerlerden çok statüye yönelik değerlerin hakim oluşundan; Ortaçağ Batı feodalizminin tersine, devletle birey arasında kilise, loncalar ve özerk şehir yönetimleri gibi ara ya da tampon yapıların mevcut olmamasından; toprak mülkiyetinin devlete ait oluşundan; yerli bir aristokrasinin bulunmamasından; din adamları sınıfının devlet karşısında özerk bir hiyerarşiye sahip bulunmayıp devlete bağımlı bir devlet hizmetlileri sınıfı oluşturmasından; bütün bu etkenlerin sonucu olarak da padişahın elinde mutlak bir otoritenin toplanmış bulunmasından kaynaklanmaktadır. (Özbudun, 2011: 128)

Bütün bu sebeplerin etkisiyle ortaya çıkan sonucu, Özbudun’un ifadesiyle; “*zayıf bir sivil toplum karşısında, güçlü ve toplumdaki büyük ölçüde özerk bir devlet yapısı*” olduğu şeklinde özetleyebiliriz. Osmanlı toplumunda ve siyasi kültüründe, demokratikleşme açısından ortaya çıkan üç tespit görülmektedir; sivil toplum eksikliği, Batı’ya benzer bir tarihsel gelişim olmadan kamuoyumuzun gelişmeye çalışması ve İslami unsurlara dayalı bir yapımızın olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında,

Türkiye’de bireyin böyle bir merkezîyetçi ve devletçi yönlendirmeden çıkarak sivilleşmesi, siyasi kültürünü olgunlaştırması ve gerçek bir sivil toplum yapısı içinde demokratikleşme sürecini tamamlaması zaman alacaktır.

2.1.1.2. Türkiye’deki Siyasi Kültür Üzerinde Geçmişin Etkisi

Türk toplumunda devlete yüklenen anlam ve siyasi gelenekte edindiği yer, siyasi kültürün gelişmesinde en temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Sarıbay’a (2000: 64) göre; Türkiye’nin Osmanlı’dan miras aldığı ve taşıdığı siyasi geleneğinde; *“Hükümdar devlet ile özdeştir; reaya, adalet ve refah için tabi olur. Devlet kutsaldır. Ayrıca devlet ‘sevilir’, devlete ‘sadık’ olunur, devletin ‘şerefi’ her şeyin üstündedir ve devletin ‘dostu’ olmayanlar vardır”*. Devlet anlayışının bu şekilde gelişmesinde önemli bir faktör de dindir ve buna dayalı olarak Sultan kavramı, toplumda çok değerli görülerek devletle özdeşleştirilmektedir. Din ve Sultanın toplumda etkili olması, Osmanlı’nın hukuk ve meşruiyet kaynağının Şeriat ve ‘Örf-i Sultani’ (padişahın kanun koyma yetkisi) olmasına sebep olmuştur (Mardin, 2013: 17).

Bununla beraber Osmanlı’nın sınıfsız bir yapıda olması, toplumun devletle bir bütün şeklinde görülmesine sebep olmuştur. Yani yöneten ve yönetilen arasında başka sınıf bulunmamaktadır. Bu bütüncül anlayışta halktan Sultana itaat etmesi beklenirken muhalefet oluşumları da hoş karşılanmamıştır. Devlet için gerektiğinde evlatların bile feda edilebileceği görüşü de, Osmanlı siyasi geleneğinde muhalefete izin verilmek istenmediğinin bir örneği olarak görülmektedir (Bulaç, 2014: 26). Osmanlı siyasi kültürünün önemli bir özelliği de, *“pazar kökenli değerler üzerinde değil, statü değerli eksenler”* üzerinde gelişmiş olmasıdır. Toplum yapısını incelerken ele aldığımız gibi ekonomik hayatın devlet kontrolünde (Osmanlı’dan sonra Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemlerinde de devam etmiştir) devam ettiği ve ekonomik grupların özerk şekilde oluşumunu önlediği bir ortamda, statü öncelikli gelişim devlet kademelerinde oluşmuştur. Bu nedenle kültürel gelişim, daha çok merkezîyetçi siyasal iktidar çevresinde şekillenmiş ve *“sivil toplumun kültürel alanı sönük”* kalmıştır (Çaha, 2012a: 150-151).

Bu nedenle, saray kültürüyle taşra kültürü arasında bölünmeler artmış ve ara kurumların zayıf olmasının etkisiyle de, karşılıklı ilişkilerin zaman zaman gerildiği durumlar yaşanmıştır (Mardin, 2013: 46). Bununla beraber Cumhuriyet ve Tek Parti döneminde de yine “çevre” potansiyel muhalefet olarak görülüp kötü karşılanmıştır. Cumhuriyet döneminde tepeden inme bir yönetim şekliyle, çevrenin yerel, etnik, dinsel unsurlarını kökten değiştirilmeye çalışıldığı görülmektedir (Mardin, 2013: 65). Bu bağlamda günümüzdeki durumu değerlendiren Mardin, hala merkez-çevre kutuplaşmasının, Türk siyasasının en önemli kurucu öğelerinden biri olduğunu ve asıl tehlikenin daha geniş ve farklı alanlarda (siyasal yapılar, sendikalar vb. sivil örgütlenmeler) kopukluğun/parçalanmanın devam etmesi olduğunu söylemektedir (Mardin, 2013: 76-77).

Osmanlı’dan itibaren topluma fertlerin uyum içinde oluşturduğu topluluklardan oluşan organik bir bütün olarak bakıldığı için, “*bütün için bireyin ya da bütünün teker teker*” dikkate alınmaması ve ezilmesi riski bulunmaktadır. Modern demokrasilerde ise birey merkezli anlayışın hakim olması beklenmektedir. Bu durumda da devletin işleyişi “uyum” esasından çok “çatışma” temelli oluşacaktır. Sarıbay’a göre dikkat edilmesi gereken, sivil toplumun güvenliği adına “*hiçbir tekil ögenin (bir sınıf, halk ya da bir zümre), toplum çıkarlarının tümünü temsil etme hakkına sahip görülmemesi*” ve böylece bütün adına bireylerin, grupların veya toplulukların ezilmesine müsaade edilmemesidir (Sarıbay, 2000: 60-61). Çünkü böyle bir toplum yaklaşımında bireyler siyasi kültürlerinin olgunlaşabileceği ortamlar bulmakta zorlanacaktır.

Burada bireyin siyasi kültürünü ön plana çıkaran bir yaklaşım örneğine yer verebiliriz. Devletlerin kuruluş ve işleyişlerinde, kurum ve yasaların (sistemin-yapının) çok önemli olduğu bir gerçektir. Bununla beraber Roskin, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra, “*siyaset bilimcilerin vurgularını kurumlardan tutumlara doğru kaydardıkları*” tespitinde bulunmaktadır. Yani devletin kurumsal yapısının yanında, toplumla birlikte bireyin (sistem/yapıya karşı failin) tutumunu ön plana çıkaran bir yaklaşımdan bahsetmektedir. Roskin, Almanya’nın Weimar Anayasa’sını örnek verir ve “kağıt üzerinde muhteşem bir başarıydı, ama uygulamada işe yaramadı, çünkü çok az sayıda Alman demokrasiyi destekliyordu” demektedir (Roskin, 2013: 10). Başka bir ifadeyle, siyasi kültür içinde vatandaşlık bilincinin gelişmesi mümkün olamadığı

toplumlarda, demokrasi, temel hak ve özgürlükler gibi haklar anayasal düzenlemelerle sağlansa bile uygulamada hakların savunulması ve korunması gerçekleştirilemeyebilir.

Bu bağlamda kurumsal yapının oluşturulması, yani bireyin siyasi kültürünün gelişimi için uygun ortamın oluşması kadar, bireyin aktifleşmesi (demokrasiyi talep etmesi) de önemli olmaktadır. Bu açıdan Osmanlı, Cumhuriyet Türkiye'si, Tek Parti dönemi, Darbe dönemleri ve 80 sonrası (28 Şubat müdahalesi, e-muhtıra postmodern müdahalesi), tüm bu dönemlerin bireylerin/vatandaşların siyasi kültürünün şekillenmesi adına etkileri olmuştur. Örneğin 1961 Anayasa'sı-askeri vesayet altında hazırlandığını bir yana bırakırsak-, siyasi hakları ve özgürlükleri genişleten liberal bir içerik taşımasına rağmen, getirilen özgürlükler bir süre sonra geri alınmıştır (Karpat, 2012b: 187-189). Türkiye'de merkezîyetçi, güçlü devlet anlayışının, toplumda bireyin gelişmesine ortam hazırlayacak şekilde kurumsallaşamaması yanında, demokrasi talebinin azlığı, devlete yüklenen anlam (devletin kutsal ve güçlü görülmesi yanında çok defa hükümet ile devleti ayırt edemeyerek ikisini bir görme) ve merkeze devletin alınmasıyla ortaya çıkan durumda, birey ikinci planda kalmıştır denebilir. Modern demokrasilerde ise, birey merkezli gelişim esastır.

Son değerlendirmede; Osmanlı geçmişinden gelen güçlü bir devlet anlayışı ve Türk toplumunun yapısındaki topluluk olma ve topluma organik bir bütün olarak bakma anlayışı, Türkiye'deki sivil toplum yapısının zayıf olmasına, bireyin/vatandaşın siyasi kültürünün ve siyasal katılımının yetersiz olmasına sebep olduğu ve bu etkilerin devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Devlet yapımız *uyum* esasına üzerine işleme geleneğinde olduğundan muhalefetin, sivil toplumun politikalarına karşı veya uzmanlık alanlarıyla ilgili görüş ve eleştirilerini bildirmesinin, barışçıl protestolarla eylem yapmasının hoş karşılanmadığı ve hatta kaygı duyulduğu bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Ayrıca Osmanlı'daki toplum-devlet anlayışının gelenek olarak korunması ve sürdürülmesi, Türkiye'deki muhafazakarlığı açıklaması bakımından önemli bir çıkış noktası olacaktır.

2.1.1.3. Muhafazakarlık Etkisi

Muhafazakarlık, Aydınlanma felsefesine ve Fransız devrimine karşı ortaya çıkmıştır. Temelde toplumu değiştirmek isteyen tüm devrim ve ideolojilere karşıdır. Ancak muhafazakarlığın tam olarak hangi düşünceye taraf olduğu ise tam belli değildir ve her ülkenin kendi özel yapısı içinde farklı şekiller almıştır. Kısaca Çetin'e göre muhafazakarlık, "tüm devrimlerin (Fransız Devrimi, sanayileşme, modernleşme gibi) değiştirmek istediği sosyal, siyasal, ekonomik ve dini yapıyı 'muhafaza etmek/korumak' üzerine kurulu bir savunma düşüncesidir" (Çetin, 2007: 219-224). Türköne'ye göre (2010: 122-125), muhafazakarlığın temel kaygısı "toplumsal değerlerin korunmasıdır", hatta neomuhafazakarlığın temel amacı da "otoriteyi yeniden tesis etmek ve aile, din ve millet temelinde geleneksel değerlere dönmektir". Önemli bir nokta da; böyle bir düşüncede çok-kültürlü ve çok-dinli toplum yapılarına kuşkuyla bakılmasının yanında, bireyin özgürce hareket etme isteğinin de hoş karşılanmaması durumudur.

Böyle bir genel tanımlamaya karşın Giddens (2009: 28), bugünkü koşullarda durumun değiştiğinden, muhafazakarların mevcut yapıları değiştirme isteği gösterdiğinden hatta radikalizme kayabildiklerinden bahsetmekte ve "...var olan yapıları sökmek isteyen radikaller kimlerdir? Çoğunlukla –artık muhafaza etmek istemez gibi görünen- muhafazakarlardan başkası değil" şeklinde tezini ortaya koymaktadır.

Giddens'a göre, "hierarchyi, aristokrasiyi, toplumsallığın ya da devletin birey karşısındaki önceliğini ve kutsal olanın aşırı önemini" temsil eden eski muhafazakarlık, "öldü" ve bugün muhafazakarlar "demokrasiyle uzlaşmışlar ya da bazı durumlarda onun ateşli savunucuları" olmuşlardır. Örneğin, devlet hala kuvvetli görülse de, en azından sınırlı olması gerektiği düşüncesi kabul görmekte, serbest piyasanın gelişmesini onaylamakta ya da dini kendi dünya görüşünün temeli saysa da "toplumsal düzenin ilahi bir takdir" olduğu görüşünde ısrar etmemektedir. Muhafazakarlık düşüncesinin üç ana kavrama dayandığı belirtilmektedir; "*otorite, sadakat ve gelenek*" (Giddens, 2009: 31-34). Burada ana düşünce gelenek üzerine kuruludur. Diğer kavramlar geleneksel semboller ile meşrulaştırılmakta ve uygulanmaları sağlanmaktadır. Ancak Giddens (2009: 50-55), muhafazakarların

yaklaşımını, küreselleşen ve hızlı iletişimin olduğu “kültürel kozmopolitik”in yaşamlarımızın bir parçası olduğu dünyada geleneklerin hangisini tutup, hangisini atmaya çalışmalıyız şeklinde sorgulamaktadır. Günümüzde muhafakar düşüncenin “çökmüş ya da kendi kendisiyle çelişir” hale geldiğini ve belki de çözümün bugün “düşünerek- davranma” koşullarıyla oluşabileceğini söylemektedir.

Muhafazakarlık, ülkelere göre çok farklı şekillerde görünebilir. Örneğin, Kıta Avrupası ülkelerinde muhafazakarlığın, Katolikliğin politik etkisi altında olduğu belirtilmektedir (Giddens, 2009: 28). Türkiye için ise bu etki İslam etkisi olacaktır.

Bulaç, Türkiye’de siyasetin asıl belirleyici faktörünün *din* olduğunu söylemektedir. Bunun tarihsel ve toplumsal sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler, Osmanlı ve İslam etkisinde oluşan toplumsal geleneğimizin “*sınıf temeline dayalı olmayıp değer ve kimlik temeline dayalı*” olmasından kaynaklanmaktadır (Bulaç, 2014: 167-168; Karpas, 2012a: 138). Kimlik oluşumu üzerinde İslam etkisinden bahseden Karpas (2012b:230), Türk toplumunun özüne ve kimliğine dönme konusunda özleminin, “Türkiye siyasi ve kültürel hayatının en büyük, görülmeyen itici gücü” olduğunu vurgulamaktadır. Bunu fark eden siyasi partilerin toplumda karşılıklarının olduğunu da belirtmektedir.

Tarih boyunca siyasi yönetimlerin hukukilik, yasallık, dinsellik gibi meşruiyet kaynakları olmuştur. Dine dayalı meşruiyet oluşturma örnekleri diğer dinlerde olduğu gibi İslam ülkelerindeki yönetimlerde de görülmüştür. Caniklioğlu (2010: 22), konuyla ilgili Emevi yönetimini örnek olarak vermekte ve Emevi İslam geleneğinde de egemenlik gücünün göksel boyuttan geldiği ilkesinin kitlelere telkin edildiğini söylemektedir. “Hüküm Allah’ındır” ayetini siyasete yansıtarak “Hakimiyet Allah’ındır, hükmetme yetkisini Allah kendi seçtiği halifelere verir” diyen Emevi hanedanı, böylelikle muhalefeti ortadan kaldırmıştır. Benzer şekilde Osmanlı toplumunda ve devlet anlayışında meşruiyet kaynağının da şariat ve örf-i Sultani olduğu, daha önce ele aldığımız bir yaklaşımdır.

Bulaç, Osmanlı tarihinde yapılan uygulamaların, bazen dini referanslardan uzaklaşarak kişiselleştiğini ve bunun dine ait kötü uygulamalar şeklinde algılanmaması gerektiğini belirterek, güçlü yönetim yaklaşımına örnekler vermektedir. Gazali ve İbn Teymiye’nin bazı sivil işlerin aksamasındansa, zalim ve zorba yönetimin meşru olduğunu söylemesi ya da İbn Cem’a’nın “Kılıç kimin

elindeyse iktidar onundur ve bu iktidar meşrudur” şeklinde askeri müdahaleleri ve darbeleri meşrulaştırması gibi olaylar, İslam’ın gerçek değerlerinden uzaklaşıldığı durumları göstermektedir. Osmanlı’nın devleti kutsal gören anlayışında, yönetenin yaptıkları genel olarak adalete uygun görülmemekte ve bazen de *hikmeti hükümet* esasına dayanarak iktidarlar devam ettirilebilmektedir. Hikmeti hükümet, yöneticinin yaptıklarında Şer’i hukuka uygun olmayan durumlarda, Örfi Hukuka ya da Örf-i Sultani’ye göre hareket edilmesi ve yapılanların doğru olarak kabul edilmesidir. Bu durumda siyasal katılım ya da muhalefet, yönetim tarafından istenmeyecek ve hatta iktidara itiraz edenlerin “katl”i (etkisizleştirilmesi) uygun görülecektir (Bulaç, 2014: 24- 26).

Çalışmada ele aldığımız dönemin, en önemli siyasi aktörü olan AK Parti’dir ve kendisini tanımladığı muhafazakarlık yaklaşımını kısaca ele alabiliriz. 2002 yılından buyana iktidar olan AK Parti’nin Parti Programı’nda geleneksel ve milli değerler dikkate alınarak, yenilikçi ve demokrat bir çizgi izleneceği şu ifadelerde yer almaktadır:

Partimiz, geleneğin ve geçmişin birikimiyle ülkemizin sorunlarına, dünya gerçekleriyle paralel biçimde, özgün ve kalıcı çözümler sunmayı hedefleyen, topluma hizmet etmeyi esas alan, ideolojik platformlarda değil, çağdaş demokratik değerler platformunda siyaset yapmayı benimseyen bir partidir. (www.akparti.org.tr, 2015)

Erdoğan’ın 2013’de AK Parti Genel Başkanı olarak yaptığı konuşmada; “Biz öyle bir gençlik istiyoruz ki inançlı, milli değerlerine bağlı bir gençlik olsun, muhafazakar, demokrat bir anlayışla geleceğin yeni Türkiye’sini inşa eden bir gençlik olsun” ifadeleriyle milli ve dini değerlere (sembollere) yer vermesi partinin siyasal kimliği üzerindeki muhafazakar etkiyi göstermektedir. Bununla beraber konuşmada yer alan “Bizim dinimizde siyah beyaz ayrımı yok. Kardeşlerim, kimse sipariş üzere doğmuyor, Allah nasıl takdir ettiyse öyle doğuyor, öyleyse kimseyi ayırmayacağız” ifadeleri ise, dini görüşler çerçevesinde ayrımcılık yapılmadan herkesin eşit değerlendirileceği vurgusu da demokrat duruşun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (www.akparti.org.tr, 2013a).

Refah Partisi’nin milli görüş ve İslamcılık (siyasal İslam) çizgisinden ayrılarak, yenilikçi çizgide; demokrasi, adalet, özgürlük ana temaları etrafında; herkesi kucaklamayı hedefleyen; siyasi kimliğini muhafazakar demokrat olarak belirleyen ve çevreyi temsil ederek merkeze yerleşmeye çalışan bir parti olarak

konumlanmaktadır. AK Parti'nin dinsel alanı daha da özgürleştirme amacıyla izlenen politikaları (üniversitelerde türban yasağının kalkması gibi), aile birliğinin korunması yolundaki yaklaşımlar ve geleneğe yapılan vurgu noktasında bakıldığında muhafazakar bir konum aldığı söylenmektedir (Türköz, 2011). Bununla beraber AK Parti döneminde demokratik açılım, anayasa değişikliği konusunda atılan adımlar ve bu konuda yapılan referandum, dış politikada aktif rol oynaması, Avrupa Birliği'ne girme sürecinde atılan adımlar, düşünce özgürlüğünü kısıtlayan hükümlerin revize edilmesi, ana dilde öğrenim ve yayının önünün açılması, azınlıkların taleplerine cevap verilmesi, statükoya tepki göstermesi gibi uygulamalar muhafazakar kimlikten çok yenilikçi reformları işaret etmektedir. Özipek'e göre, yapılan reformların devam etmesi hem ülkemiz ve hem de AK Parti'nin geleceği adına çok önemlidir (Özipek, 2012: 674-688). Bu reformlara bakıldığında muhafazakarlığın, demokrat ve liberal düşüncelere yaklaştığı söylenebilmektedir. Başka bir ifadeyle Karpat (2012b: 247), orta sınıf, İslam, kapitalizm, demokrasi ve modernizm unsurlarının AK Parti'de birleştiğini söylemektedir.

AK Parti'nin muhafazakar kimliğiyle birlikte yenilikçi uygulamalarıyla ilgili tartışmalarda devam etmektedir. Berktaş (2014: 38), Erdoğan'ın "Teamülleri biz koyacağız" tutumunu Fatih Sultan Mehmet'le özdeşleştirmesini, devletin tek hakim olduğu ve tekelleştirildiği şeklinde yorumlamaktadır. Çünkü teamüller, yani "gelenekler önemlidir ve aynı zamanda siyasi eylemede sınır getirir". Bununla beraber Berktaş'a göre, "yasaları değiştireceğiz, biz yapacağız" yaklaşımı, bir yandan oluşmuş gelenekleri muhafaza etmek açısından iktidarın muhafazakar çizgisine uygun görünürken, diğer yandan "radikal ve devrimci bir söylem" olan *Yeni Türkiye** söylemiyle çelişmektedir.

Günümüzde tartışmaların bir diğer boyutu da, Türkiye'nin kültürel ve siyasi hayatında ve AK Parti'nin kuruluş felsefesinde muhafazakar görüşün etkisi olduğu kabul edilmesiyle beraber, AK Parti'nin muhafazakar hegemonya oluşturmaya

---

* 'Yeni Türkiye' söylemi, Türkiye'nin yeniden şekillendirileceğine, demokrasinin ve toplumsal refahın ilerletilip öncü ülkeler arasına girileceğine dair hedeflerin yer aldığı, 2014'te açıklanmış bir manifestodur. Başbakan Erdoğan, manifestoda 12 yılda demokraside sınıf atlayan ve uluslararası alanda takip edilen bir ülke olduğumuzu belirterek, 2023 vizyonunun nasıl olacağını şöyle ifade etmektedir: "Yeni Türkiye'yi siyasette, ekonomide, kültürde, bilimde, hayat kalitesinde milletimize layık çok daha ileri düzeylere taşıyacağız" (AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu, 2012). İleride daha geniş ele alınacaktır.

çalışıp çalışmadığı etrafındadır. Mustafa Erdoğan, AK Parti'nin Türkiye'nin "siyasi sistemini liberalleştirmek ve demokratikleştirmek yönünde hatırı sayılır" adımlar atmasının takdir edilmesi gerektiğini, ancak iktidarın "muhafazakar şiddeti" teşvik etmeden ve muhafazakar "hegemonya"yı dengeleyerek bu konudaki endişeleri gidermesi gerektiğini söylemektedir (Erdoğan, 2014b: 165-167). Halktan beklentinin *milli iradeye* (çoğunluğun milli ve dini değerleri) itiraz etmeden kabul etmesi olduğunu vurgulayan Erdoğan, bu durumun da bir çeşit vesayet olduğunu söylemektedir. Bu açıdan temel hak ve özgürlüklerin hukuki olarak teminat altına alınması ve toplumun yaşam tarzlarına ve kimliklerine müdahale edilmeden, çoğulcu yapısının bozulmamasına dikkat ederek hareket edilmesini de önemli görmektedir (Erdoğan, 2014b: 165-167). Benzer bir yaklaşımla Kaya (2014: 28-29) bu dönemi, 28 Şubat'ta yaşanan mağduriyete karşı devam eden rövanşist bir durum olarak ele almakta ve "toplumsalın ve siyasalın İslamizasyonu" olarak tanımlamaktadır.

Muhafazakarlık, AK Parti'nin kuruluş prensipleri içinde ve değerlerin korunmasını hedefliyorsa, bu durumda en önce toplumsal değerlerimizden biri olan ve Türk insanının mizacına ve hayat tarzına işlemiş bulunan, "kendisinden farklı insanlara hoşgörü felsefesini muhafaza etmeli"dir diyen Türkoğlu'na göre (2006: 611); bu felsefe "Türk insanının mayasını yoğurmuş, aynı inanca sahip olanları 'din kardeşi', farklı olanları da 'Tanrı kulu' kabul etmiştir". Bu değerın siyasete kurban gitmemesini, bu ülkenin menfaati adına önemsediyini de dile getirmektedir.

Sonuç olarak AK Parti'nin demokrat ve liberal anlamda ciddi reformlar yaptığı ve muhafazakar düşünceden etkilendiği söylenmektedir. Bununla beraber muhafazakar kavramıyla tam uyuşmayan reformlar yapılması ve milletimizin değerlerini muhafaza ederken milli irade söylemleriyle birlikte tekilci ve çoğunlukçu bir anlayışa yönelmesi ihtimaline dair tartışmalar da devam etmektedir.

2.1.2. Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi: 80 Sonrası Dönem

Modern hatta postmodern dönemin yaşandığını ifade eden sivil toplumcuların yaklaşımıyla, devlet ile sivil toplum arasında, biri güçlendiğinde ya da alanı genişlediğinde, diğersinin zayıflayacağı ve de alanının daralacağı gibi çelişkili bir

durum ortaya konmaktadır. Bu açıdan 80’li yıllardan itibaren yaşanan gelişmeler önemlidir. 1980’de Türkiye bir askeri darbe daha yaşamış, toplumun her kesiminden binlerce kişinin tutuklanması, MGK’nın (Milli Güvenlik Kurulu) yetkilerinin genişletilmesiyle, basın özgürlüğü, sendika özgürlüğü (siyasal amaçlı ve dayanışma grevleri ile genel grevler yasaklanmış), temel hak ve özgürlükler (ifade ve dernek kurma özgürlüğü) -anayasada bu haklar bulunmasına rağmen ulusal çıkarlar, kamu düzeni, Cumhuriyetin tehlikede olduğu gerekçesiyle askıya alınabileceği ve sınırlandırılabilirliği belirtilmiştir- sınırlandırılmıştır (Zürcher, 2012: 405). Sivil toplumun bu şekilde alanının daraldığı ancak daha sonraki yıllarda gelişmesini sağlayan siyasal ve ekonomik değişimlerin hızla ortaya çıktığı görüşü yaygın olarak kabul görmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’deki klasik merkezîyetçi devlet yapısının baskı ve kontrolünün, 1980’li yıllarda Turgut Özal’ın liberal ekonomi uygulamalarıyla (özelleştirme, yabancı sermayenin gelmesi, orta sınıfın ekonomik gelişimi ve kamusal görünürlüğü) halkın üzerinde azalmaya başladığı ve sivil alana yer açıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, Özal felsefesinin yaygınlaşması sadece ekonomik gelişmeleri değil, liberal siyasal değerlerin siyasette ve kültür yaşamında yer bulmasını sağlamıştır. Türkiye’de sivil toplum 80’lerde yakaladığı ivmeyi 90’larda da artırarak sürdürmüştür. Buna örnek olarak Mesut Yılmaz’ın ANAP’ın Genel Başkanı olduğu dönemde sivil toplum baskı gruplarının etkisiyle sendikaların istedikleri zammın verilmesi gösterilebilir (Çaha, 2012b: 582-584).

80 Sonrası dönemde önemli bir gelişme yaşanmıştır. Zürcher (2012: 416), modernleşmenin Türkiye’de başarılı olmasının bir kanıtı olarak, “laik, pozitivist seçkinlerin entelektüel tartışmadaki tekellerini yitirmiş” olmalarını ve eski alt sınıfların eğitilmiş laik kesime karşı iletişim araçlarını (kitap, dergi, radyo, televizyon, seminer, kongre, 90’lardan itibaren internet) kullanarak meydan okumalarını göstermektedir. Yani Göle’nin de vurguladığı gibi yeni karşı kamusal alanlar oluşmaya başlamıştır (Göle, 2013: 27). Türkiye’nin sosyolojik yapısında yaşanan bu değişimler sivil toplumun gelişmesine de destek olmuştur.

Ancak 90’ların sonlarına doğru sivil toplumun gelişimini olumsuz etkileyen bir dönem yaşanmıştır. Çemrek’e göre, 28 Şubat döneminde ‘İslam, Türk toplumunun dışlanmış kesimlerinin muhalif kimliği’ haline gelmiş ve bir sivil toplum

kuruluşu olarak MÜSİAD (yeşil sermaye diye adlandırılmış) üyelerinin irticanın mali destekçileri olarak görülmeleriyle olumsuz etkilenilmiştir (Çemrek, 2012: 663). Bu *postmodern darbe* olarak nitelendirilmiştir ve devlet eliti, silahlı kuvvetler içinde Batı Çalışma Grubu ve devlet ideolojisi üreten sivil toplum kuruluşları (ADD, ÇYDD, bazı medya grupları) aracılığıyla, sivil toplum üzerinde baskı oluşturmaya çalışmıştır (Özipek, 2012: 672). Diğer önemli bir tespit de 28 Şubatta TÜRK-İŞ, DİSK, TESK, TUSİAD, TİSK gibi kuruluşların, sivil toplum unsurları olarak davranış sergilemeleri beklenirken militarizm yanında yer almış oldukları ve demokratik süreci baypas etmeleri durumudur (Çaha, 1999: 16). Başka bir ifadeyle, sivil toplum kuruluşlarının toplumun/bireyin hakları yanında durması gerekirken devletle aynı ideolojik söylemi sürdürmesi ve baskıya ortak olmaları sivil toplum kavramından uzaklaşan bir tutum oluşturmuştur.

Türkiye’de STK’ların %56’sından fazlası 1980’den sonra kurulmuştur, yani sivil toplumun örgütlenmesi yenidir. Bununla beraber STK’ların ortak problemlerinin başında kurumsallaşamama, profesyonelleşememe ve kaynak sorunu gelmektedir (Yatkın, 2010). Yukarıda ele alındığı gibi, 80’li yıllar nicel ve nitel gelişme adına milat sayılmakta ve bu alanda gelişmeler beklenenin altında olsa da devam etmektedir.

Demokratikleşme sürecini olumlu etkileyen bir durum küreselleşmedir. Bugün Türkiye’de sivil ve siyasal alanın değişimini küreselleşme süreçlerini hesaba katmadan ne anlamak ne de yönetmek mümkündür. Küreselleşme, en geniş düzeyde, “devletler, toplumlar, kültürler arası karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin zamansal/mekânsal genişlemesi, derinleşmesi ve hızlanması” sürecini simgeleyen bir kavramdır. Küreselleşmenin etkileriyle 1980 sonrası, AB’ye üyelik müzakereleri ve Avrupalılaşma süreci gibi somut gelişmeler yaşanmıştır. Bununla beraber, vatandaşlık–temelli hak ve özgürlük talepleri ve farklı kimlik talepleri artmıştır. Avrupalılaşma süreci de siyasal yönetim kavramının içeriğini siyasal partilerden sivil topluma, temsili demokrasiden katılımcı demokrasiye doğru genişleterek, kimlik-vatandaşlık ilişkisini siyasetin önemli bir maddesi haline getirmiştir. Artık Türkiye’nin değişimini, karmaşık bir topluma dönüşümünü, çok-katmanlı, çok-boyutlu ve çok-aktörlü yapısı içinde görmeliyiz ve modernleşme-demokratikleşme sürecini iyi okumalıyız (Keyman, 2012: 17-18).

Başka bir yaklaşımla, günümüz dünyasında demokrasinin işlenmesi ve yerleşmesi için farklı kültürler ve organizasyonlar önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü, ulus devletler bile artık çok kültürlü yapılar olmaya başlamıştır. Bu açıdan Türkiye için, demokratik katılım ve sivil hoşgörüyü teşvik eden, ev/vatandaş ile devlet arasında ara bölge oluşturan sivil toplum örgütlenmelerinin yaygınlaşması gerekmektedir. Yani bireylerin farklı kültürünü devlet gücü karşısında koruyacak mekanizmaların ve yapıların gelişmesiyle, tam manasıyla sivil toplum ortamı oluşacaktır (Sarıbay, 2000: 59).

Demokratikleşme reformları ve insan hakları çerçevesinde; Türkiye’de AB’ye tam üyelik hedefi için çalışmalar (7.AB Uyum Paketi), ana dilde eğitim ve yayının (Kürtçe dahil) önünün açılması, MGK genel sekreterliğine sivillerin atanması ve başbakanı bağlanması, Kürtçe kurslarının açılması yasallaşması, azınlık vakıflarının sorunlarının çözülmesi, TCK’nın özellikle düşünce suçlarıyla ilgili maddelerinin değiştirilmesi gibi gelişmeler görülmüştür. Ancak bu reformlar 2005’den sonra yavaşlamıştır. Bununla beraber, demokrasi açısından bir müdahale olarak görülen 27 Nisan 2007’de e-muhtırası karşısında duruşuyla ilk kez bir sivil hükümetin muhtırayı reddetmiş olması sivilleşme açısından önemli bir olay olarak gözden kaçmamalıdır (Özipek, 2012: 674-676).

Gelinen noktada, AB üyeliğine hazırlanma aşamasında gerçekleştirilen reformlar, küreselleşmeyle birlikte toplumlar arasındaki iletişimin artması ve modernleşmenin taleplerinin etkisiyle sivil toplumun gelişiminin hızlanması önemli bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

2.1.2.1. Sivil Toplumun Gelişemeyen Yönü: Ötekileşen Toplum

Türkiye’de sivil toplumun gelişimini tarihsel perspektifte ve ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışan yukarıdaki değerlendirmenin ardından, sivil toplum ve demokratikleşme ilişkisinde yer tutan önemli tartışma konularından biri ele alınabilir. Bu nokta, Türkiye’nin siyasal ve toplumsal yapısında devam edegelen bir durum; Erdoğan’ın ifadesiyle “*bir türlü demokratikleşemeyen devlet ve her daim ötekileşen bir toplum*” olduğumuzdur (2014: 95). Bir başka deyişle kendi kimliği dışındakini

“öteki” olarak gören ve farklılıklarıyla kabul edemeyen bir toplum yapımız olduğu söylenmektedir. Türkiye’deki siyasi yapının nasıl toplumu ötekileşmeye götürdüğüne dikkat çeken Türkoğlu’nun tespiti şöyle ifade etmektedir.

Bazı siyasal partiler ‘rejimin bekçiliği’ garantörlüğü altında laik koda sarılmak suretiyle toplumda karşıt- İslamcı yerini alırken Alevi- Sünni çatışmasını körüklemiştir. Böylece toplum yapısı –siyasallaşma süreci uğruna- bütünleşme yerine parçalanmaya doğru sürüklenmiştir. Türk toplumu bugün bu çizgidedir. Batı’dan intikal eden ve kültür değerlerimizle toplumsal şartlarımızın süzgecinden geçmeyen demokratikleşme olgusu, bu suretle kısa bir süre içinde yozlaşmaya doğru yönlendirilmiştir. (Türkoğlu, 2006: 95)

Türkoğlu’nun yaklaşımından, Türk toplum yapısının hassasiyetleri dikkate alınmadan, siyasallaşma uğruna parçalanmasına müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Diğer bir tespit de, Batı’dan alınan demokratikleşme araçlarının bizim kültür yapımıza uyarlanmadan uygulanmaya çalışılmasının yozlaşmaya sebep olduğudur. Aslında problemin çıkış noktasının Türk toplum yapısının farklılıklarıyla kabul edilmemesi olduğu söylenebilir. Türkoğlu, (2006: 102) “Günümüzde hiçbir toplum saf ve homojen bir yapıya sahip değildir” gerçeğini vurgulamaktadır. Türkiye’de birçok medeniyetin yaşadığı bir alan olduğu için homojen olması beklenemez. Ancak Türk etnik sosyolojisindeki “*peşin yargılar ve mikro milliyetçi aşırılıklardan*” uzaklaşılması ve toplum yapısına yeni normların kazandırılması gerekmektedir. Bu bağlamda ötekileşmeyi ve ayrışmayı önleyici, birlikte yaşama kültürünü geliştirici normların üretilmesi ve yaygınlaştırılmasında sivil toplum ve örgütlü yapıları çok önemli katkılar sağlayabilir.

Başka bir ifadeyle, Türkiye’de farklı kamusal alanların (farklılaşması) varlığının kabul edilmesinde sıkıntılar yaşanmaktadır. Tespit ve çözüm adına Türkiye’deki duruma, Suman’ın (2013: 72-73) Habermas ve Fraser karşılaştırması ile yaptığı tespitle devam edebiliriz. Habermas’ın görüşünde “kamusal alanı (homojen şekilde düşünür) paylaşanlar doğuştan getirdikleri ya da sonradan edindikleri farklılıkları yok farz ederek, bu alanı paylaşan diğer kişilere sanki toplumsal ve ekonomik anlamda eşitmişler gibi davranırlar”. Fraser, Habermas’ın kullandığı ‘sanki’ sözcüğünü eleştirmekte ve bu şekilde gerçek bir eşitlikten söz edilemeyeceğini söylemektedir. Yani Fraser “tek tip kamusal alandansa birden fazla kamusal topluluktan (ortak kamusal alan ya da karşı kamusal alan oluşumu) yükselen çok sesliliğin hakim olduğu bir toplumun günümüz demokrasisi için vazgeçilmez bir koşul” olduğunu ileri sürmektedir.

Göle (2013: 27), Türkiye’de Cumhuriyet döneminde devletin sıkı denetimiyle (devlet baskısıyla tek tip yaşam tarzı) oluşturulmaya çalışılan Habermas modelindeki kamusal alanın, değişmeye başladığını söylemektedir. Göle’ye göre, 1983 sonrası kamusal alan, sivil toplum hareketlerinin (İslamcı, Alevi, Kürt, Liberal) etkisiyle devletten bağımsız hale gelmiştir. Ayrıca Türkiye’de yeni oluşan muhafazakar orta sınıfın kamusal alanı biçimlendirdiğine, bir çok sivil toplum örgütünü oluşturduğuna ve hatta bunun siyasete uzandığına dikkat çekmektedir. Farklı kamusal alanların oluştuğu, “farklılık ve çoğulculuk taleplerinin” gündeme geldiği bir gerçek ancak Göle’ye göre asıl kendimize sormamız gereken soru şudur: “Bir arada yaşayabilir miyiz? Eşit ve farklı” (2013: 10).

Kaya (2014: 16), Türkiye’de Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan itibaren, hatta 19. Yüzyıldan gelen, “ikilik üzerine kurulu toplumsal ve siyasal” bir yapımız olduğunu söylemektedir. Ülkemizde ötekileştirme sorunu hep yaşanmıştır. Bazen modern-muhafazakar, bazen Müslüman-gayrı Müslüman, alevi-sünni, İslamcılar-laikler ikiliği ortaya çıkmış, bazen de Kürt sorununda olduğu gibi iç düşman üretilmiş ve Türk-Kürt ikiliği ortaya çıkmıştır. Berktay (2014: 14-17) da, bu kutuplaşma sorununun köklerinin otoriter devlet geleneğine dayandığından ve çözüm adına kamusal alanın *iletişim* adına değerlendirilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Ötekileştirmenin sonucu kutuplaşma oluşmaktadır ve bu konudaki tartışmalara ilgili başlık altında devam edilecektir.

AK Parti, 62. Hükümet Programında (www.akparti.org, 2014: 9) çözüm süreci örneğinde olduğu gibi birlik beraberliğin çok önemli olduğunu vurgulayarak, toplumun ötekileşmesi/ötekileştirilmesinin doğru olmayacağı şöyle ifade edilmektedir: “Devletler ve milletler ancak ve ancak aidiyet bilinciyle ayakta dururlar, eğer bir toplumda aidiyet bilinci zayıflamışsa, devlet bir grup vatandaşını dışlamışsa, ötekileştirmişse, o andan itibaren o devletin ayağa kalkması, o milletin felah ve sükun bulması mümkün değildir”.

Ötekileştirmeye karşı, Touraine’nin “Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?” başlıklı çalışmasında ileri sürdüğü teorisinde ilk aşama öznenin/bireyin kişiliğini koruyarak eyleyen olmasıdır. İkinci aşama ise öznenin özgürlüğünü ve iletişimini koruyacak kurumsal yapının oluşturulmasıdır. Öncelikle Touraine’na göre (2005: 27-28), insanlar kendilerini sadece toplumsal ve

ekonomik olaylara yanıt veren olmaktan kurtarıp, bir *özne* olarak görmelidir. Bu hızlı akan belirsizlikler dünyasında, kişiliklerinin parçalanmasına izin vermeden, öznenin “kendi kendini üretmesini” amaçlamalı ve birey olarak *eyleyen* olmalıdır. İkinci olarak, kişisel öznenin özgürlüğü ve öznelerin birbirleriyle kurdukları *iletişimin* “kurumsal korumalara gereksinim duyması” üzerinde durmakta ve buna hizmet edecek şekilde kurumların düzenlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Touraine, *kişisel özne* (birey olarak düşünülebilir) yaklaşımının, düşüncelere ve eylemlerin merkezine yerleştirilmesiyle, ancak birlikte yaşanabileceğinden bahsetmektedir.

Türkiye’deki sivil toplumun gelişmesi için, birlikte yaşanabilecek bir ortam hazırlanabilmesi adına bireyin ve toplumun aktif olması ve bu konudaki politikalarda etkin olması, yani eyleyen olması gerekmektedir. Kendini üreten özne, bu öznenin ve öznelerin özgürlüğünü temin eden kurumsal yapılar oluşması adına, bireylerin ekonomik olaylar veya günlük toplumsal olayların yanında, politikaların belirlenme aşamalarında siyasal katılım göstermeleri gerekmektedir.

Kutuplaşma otoriterleşmenin sürdürülmesi ve çoğalmasına sebep olurken, otoriterleşme de kutuplaşmayı getirmektedir. Son yıllarda Türkiye’de kutuplaşma ve hatta ayrışma konuları tartışılmaktadır*. Siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ve kamusal hayatta kutuplaşma veya ayrışma yaşandığı ve bunun sebeplerinin; devletin merkezci yönetim anlayışı, toplumsal yaşamın çok hızlı değişimi ve bazı kesimlerin rövanşist yaklaşımları olduğu söylenmektedir. Son dönemde Türk siyasetinde liderlerin kitleleri provoke ederek taraf olmaya zorlamaları da toplumda kutuplaşmaya sebep olan etkenlerden biri olarak görülmektedir. Ancak siyasal partilerin ya da siyasal elitlerin mi bu kutuplaşmayı ortaya çıkardığı, yoksa toplumda var olan kutuplaşmayı mı dillendirdiklerini açıklamak kolay olmayacaktır (Kiriş, 2010: 203-204).

Toplumumuzun problemlerinden biri olan ötekileşme ya da kutuplaşmanın aşılabilmesi adına sivil toplum kuruluşlarının gayret göstermesi önemlidir. Bu bağlamda somut bir örnek olması açısından çalışmada ele alınan kuruluşlardan

---

* 2011 Sonrası toplumsal ve siyasal olayların ele alındığı ilgili bölümde yer aldığı gibi, Gezi Parkı, 17-25 Aralık ve basın özgürlüğü kısıtlamaları olaylarının etkisiyle sonra kutuplaşma tartışmalarının kamuoyunda arttığı görülmektedir. Bu bağlamda sivil toplumun birlikte yaşama pratiklerine katkısı çok önemlidir. Bu kısımda TÜSİAD’ın yaptığı faaliyet örnek olarak ele alınmaktadır.

TÜSİAD'ın bu problemin çözümü konusunda yoğun söylemlerinin** yanında, düzenlediği akademik toplantıyla* katkıda bulunmasına geniş yer verilmiştir.

Berktaş (2014: 13-14), kutuplaşma meselesinin Türkiye'nin çok ciddi bir sorunu olduğunu ve köklerinin bu topraklardaki “otoriter devlet geleneğine” dayandığını söylemekte ve bu geleneğin oluşturduğu zihniyet yapısının da “*mutlak hakikatçılık, tek doğruculuk ve taraftarlık*” olduğunu ifade etmektedir. Yani toplumda herkese yansımış olan bu yaklaşımda, düşünerek, muhakeme ederek bir sonuca ulaşmak yerine bir yere “*yaslanmak, taraftarlık ve fanatik*” olma derecesinde kendi doğrusuna/ tarafına sadakat göstermeye başlamak yer almaktadır. Böyle bir durumda başkasının ne dediği önemli olmayacaktır ve güce ulaşıldığı zaman da herkes kendi doğrusunu gerçekleştirmeye çalışacaktır.

Kamusal alan, farklı hayat tarzları olan insanların birbirleriyle konuştuğu, tanıştığı ve açık tartışmaların güven içinde yapılabildiği bir ortam olmalıdır. Ancak Berktaş'a göre (2014: 15), Türkiye'de “kamusal alan insanların birbiriyle atıştığı bir yere dönüşüyor”. Yine kutuplaşmanın çözümü adına önemli olan kamusal alanın, sağlıklı oluşmaması konusunda diğer bir probleme dikkat çeken Kaya (2014: 16), sorunun “*devletin kamusal alanı şekillendirme, yönetme, kontrol etme konusunda yaşadığı ve yaşattığı tekel*” olduğunu söyler. Kamusal alanda insanların nasıl davranacağı, ne giyeceği, neye nasıl inanacağı gibi konularda müdahale edilmesi, kimliklerin açıkça ortaya konmasını engelleyecek ve kamusal alanı daraltacaktır. Aslında böyle bir durumda, devlet yaptığı müdahalelerle “kimlikleri politize etmiş”

** Eski TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanlarından Haluk Dinçer'e göre “son zamanlarda üzerinde uzlaştığımız tek şey, ülkede ciddi bir kutuplaşmanın olduğudur”. Dinçer, hemen her konuda kolayca inatlaşmaya dönüşebilen ve her konuda sıkı saflaşmaya sebep olabilen bu kutuplaşmanın çözümü adına, soğukkanlı bir görüş alışverişi ve tartışma döneminin başlatılması gerektiğinden bahseder. Eğer önlemler hemen alınmazsa bir kısır döngüye girilebileceğini vurgulayan Dinçer, “kutuplaşma, çözümleri zorlaştırırken, çözümsüzlük, kutuplaşmayı kuvvetlendirmekte” şeklinde değerlendirir. Sadece söylemler yeterli olmayacaktır, bu sorunun çözülmesi adına çağdaş demokratik standartlara ve AB hedeflerine ulaşılması yol olarak takip edilmelidir. Dinçer, Türkiye'nin durumu hakkında görüş ve temennilerini şöyle ifade etmektedir:

“Toplumsal kutuplaşmanın azaltılabildiği bir ortamda inanıyoruz ki, Türkiye önünde bekleyen yapısal reformları hızla hayata geçirebilecek, küresel rekabet gücünü artıracak, AB uyum sürecini hızlandıracak ve bölgemizde barış, özgürlük, refah ve güvenlik referansı olan bir ülke olabilecek.” (Görüş, 2014: 10)

* TÜSİAD'ın yayınladığı Görüş Dergisi'nin, Keyman'ın moderatörlüğünde düzenlediği ‘Ayrışmadan Yaşayabilmek’ konulu akademik toplantıdır. Farklı görüşleri savunan akademisyenlerin kutuplaşma konusunu tartıştığı toplantı, kamuoyundaki tartışmalara cevap aramaya çalışmaktadır. Akademik toplantıya katılan Berktaş, Kaya, Özipek, Çarkoğlu'nun görüşlerine bu bölümde yer verilmiştir (Görüş Dergisi, 2014: 10).

olacaktır. Örneğin ana dili kullanma konusu yasaklandığında politik bir mesele haline gelecektir değildir (Özipek, 2014: 25).

Bu bağlamda Berktaş (2014: 26-27), kimlik politikalarının cemaat ve grup dayanışmasını artırdığını dolayısıyla, kutuplaşmayı daha çok pekiştirdiğini söyler. Çünkü bir gruba sadakatin değerine güvenmemeyi ve dışlamayı getirdiğine dikkat çeken Berktaş, “dışlama üzerine kurulu hem toplumsal hem siyasal iklime doğru gidiyoruz” tespitinde bulunmaktadır.

Farklı bir yaklaşımla, Özipek (2014: 22-29), toplumun genelinde kutuplaşma sıkıntısının tam görülmediği, bunun “olgu” düzeyinde değil de “algı” düzeyinde olduğu, buna karşın farklılıkları ve çeşitlilikleriyle Türk toplumunun kutuplaşmanın varlığını ortadan kaldıracak çözümleri de içinde barındırdığından bahsetmektedir.

Ben Türkiye toplumunun büyük bir çoğunluğu için böyle bir sorunun olmadığı kanaatini taşıyorum. Pirüpak bir toplumda yaşıyoruz, her şey güllük gülistanlık, herkes birbirini seviyor değil tabii ki ama böyle bir söylendiği ya da yakıştırılmak istendiği gibi bir sosyal gerilimin, ayrışma ya da kutuplaşma olduğu kanaatinde değilim. (Özipek, 2014: 24)

Özipek, yine de bir gerilim olduğunu ama bunun toplumdan kaynaklı değil de, politik ve yukarıdan (devletten) kaynaklanan bir sorun olduğunu söylemektedir (Özipek, 2014: 25). Bu yaklaşımdan, kutuplaşmanın siyasal yapıyla ve yönetimle ilgili olduğu ve toplumun genelinde bir karşılık bulmadığını şeklinde sonuç çıkarılabilir. Yani toplumsal değil, daha çok siyasal kaynaklı (devletin polarizasyonu), suni bir kutuplaşma mevcuttur denmektedir.

Siyasal ve toplumu geren bir kutuplaşmanın gayet açık bir şekilde Gezi Olaylarıyla ortaya çıktığından bahsedilebilir. Çarkoğlu (2014: 31), “*Gezi tecrübesi bize kutuplaşmanın gayet açık ortaya çıktığını gösterdi*” demekte ve insanların “ayyaşlar, çapulcular” gibi ifadelerle kendilerini kutuplaşmış bir ortamda bulduklarından bahsetmektedir. İlerleyen kısımlarda incelenecek olan Gezi Parkı olaylarının kutuplaşmayı ortaya/açığa çıkartan bir etkisi olduğundan dolayı burada da tartışılması yerinde olacaktır. Gezi Olaylarında Başbakan’ın kullandığı söylemleri ve oluşan kutuplaşmanın, iktidarın yönetim şekli olarak uyguladığı bir yöntem olup olmadığı konusunda Kaya (2014: 31), “iktidar partisi kutuplaşmayı bir yönetim anlayışı” olarak benimsiyor derken, buna karşın Özipek (2014: 31) ise Erdoğan’ın

toplumun kutuplaşmasından “kaçınmadığını” ve bunu avantaj olarak kullandığını söylemektedir.

Sonuç olarak, Keyman’a göre (2014: 25), kutuplaşma dünden bugüne Türkiye’de hep var olan bir durumdur, toplumsal yaşamın çok hızlı gelişmesinin yanında, önemli bir odak noktası da devlet ve devletin daha güçlü ikilikler yaratan, karar verici, kamusal tartışmayı ve kamusal alanı daraltan yapısıdır ve bu anlamda kutuplaşma sorunu vardır. Fakat her ne kadar ayrışma olasılıkları olsa da Türkiye’nin bugün geldiği noktada da dün de, bugün de ayrışmaya doğru gidilmemiştir. Keyman ayrıca, ayrışma noktasında olunmadığını ancak “biraz farklılaşma” olduğunu söylemektedir.

2.1.2.2. Sivil Toplumun Politika Belirleme Süreçlerine Etkisi ve Siyasal Katılım

Demokrasilerde iktidarın denetlenmesi ve kısıtlanması adına kamuoyu çok önemlidir. Kamuoyu dikkate alınmadan yapılan uygulamaların uzun vadede yönetenlere ve ülkeye yararı olmayacağı açıktır. Kamuoyu oluşturma ve sivil toplumun baskı grupları aracılığıyla halkın neler yapabileceği konularına kavramsal açıdan kısaca değinildikten sonra Türkiye’deki yaklaşımlar ve tespitlere yer verilecektir.

Demokrasilerin sağlıklı işlemesi ve iktidarın sınırlandırılması adına halk ne yapabilir? Sorusuna Sartori (1993: 465-466) bunun en güvenli yolu “*iktidarı yaymaktır*” diye cevap vermektedir. Yani iktidarın karşısında bir *karşıt iktidar* öneren Sartori, “karşıt iktidarların mümkün olduğu kadar demokratik türde olması ve gerçek anlamda gönüllü derneklerin var olduğu bir toplumda yer alması” gerektiğini vurgulamaktadır. Neden iktidarın yaygınlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Aslında demokrasinin amacının da bu olduğunu söyleyen Sartori’ye göre, keyfi ve kişiselleşmiş yönetim tarzının, bu özelliğinden kurtarılması için iktidarın yaygınlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Bu noktada karşıt iktidar düşüncesi, kamuoyu oluşturma ve politika süreçlerine katılımı sağlama şeklinde hayata geçebilecektir.

Aynı yaklaşımı farklı şekilde formüleştiren Dahl (1993: 430-432), ileri demokrasinin işlemesi ve mevcut sorunların çözümü adına, iyi bilgilendirilmiş

vatandaşlardan oluşan “aktif bir kritik yurttaşlık kitlesi”nin oluşturulmasını, yani sivil toplumun örgütlü bir şeklini önermektedir. Aslında duyarlı bir kamuoyunun oluşması ve genişlemesi hatta tüm demosu (halkı) kapsayabileceğinden bahsetmektedir. Dahl, bu kritik yurttaşlık kitlesini bir “*minipopulus*” olarak tanımlamakta ve iletişimin yaygınlaştığı günümüzde siyasi gündem ve kamusal meselelerin vatandaşa anlayacağı somut şekillerde telekomünikasyon araçları, basın, müzakereler, tartışmalar, araştırma komisyonları gibi araçlarla bilgilendirilebileceğini söylemektedir. Ancak, Dahl, oluşturulan kamuoyunun tüm demosu temsil edebileceğine tam güvenilemeyeceğini, yine de diğer kamuoylarını ve siyasa seçkinlerini etkileyebileceğini hatırlatır. Bu öneride önemli bir nokta da; Dahl’ın, minipopulus kurumunu, yasama organlarının yerini alacak bir şey değil de, onların bir “*bütünleyicisi*” olarak görmesidir. Politika belirleme ve kamuoyu oluşturma konusunda STK’lardan beklenen de bu konuda aktif olabilmeleridir. Örneğin çalışmada yer alan STK’ların (TÜSİAD, MÜSİAD, TUSKON) binlerce üyeleriyle bir minipopulus oluşturarak kamuoyu oluşturma işlevini gerçekleştirdikleri söylenebilir.

Buna karşın Caniklioğlu’na göre (2010: 306), Türkiye’deki geleneksel devlet anlayışı kendi kontrolü dışında toplumun bireysel ya da örgütlü şekilde katılımını hoş görmemekte ve yönetilenlerin siyasi süreci etkileyici rollerini küçümsemekte veya engellemektedir. Buna karşın, çoğulcu demokrasinin yerleşebilmesi için, farklı ideolojilere ve siyasal çoğulculuğa alan açılmasını onaylayan ve yardımcı olan bir anlayışın çözüm olabileceğini belirtmektedir.

Çalışmanın konusu, Türkiye’deki sivil toplum ya da baskı grupları olarak ele aldığımız iş örgütleri ve bunların siyasal katılımında etkinlikleri olduğundan, kamuoyu oluşturma kavramı yanında, baskı gruplarının ve lobiciliğin taşıdığı anlam ve önemin vurgulanması yerinde olacaktır. Ürek ve Doğan’ın (2011: 103) “Lobicilik ve Baskı grupları: Devlet, Sivil Toplum ve Demokrasi” adlı çalışmasında yönetenlerle yönetilenler arasında bir veya daha fazla temas noktaları olduğu ve “modern demokrasilerde, ‘parlamento dışı baskı grupları’ adı verilen sendikalar, dernekler ve diğer meslek kuruluşlarının da bu temas noktalarından biri” olduğu ifade edilmektedir. Bu temas noktalarını oluşturan kuruluşlar “kamuoyu denetimi” sağlamaları adına önemlidirler.

Ürek ve Doğan'a (2011: 104-105) göre baskı grubu olabilmek için üç koşulun sağlanması gerekir: “ 1-Grup üyelerinin ortak çıkarları olan bir topluluğu algulamalarıdır. 2-Siyasal sisteme yönelik isteklerinin olması gerekliliğidir. 3-Bilinçli ve örgütlü bir yapılanmaları olmasıdır”. Bu açıdan Türkiye'nin en önemli sivil toplum kuruluşları/baskı grupları olarak çalışmada TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON ele alınmıştır. Örneğin, son yıllarda TÜSİAD bir sivil toplum kuruluşu gibi (sadece ekonomik çıkarlarını gözeten bir iş örgütü gibi değil, sosyal konularla ilgileniyor) davranarak, özellikle demokrasi savunuculuğu yapmaktadır ve bu nedenle hükümetlerle karşı karşıya geldiği durumlar olmaktadır. Örneklenen baskı grupları kurumsal yapıları oturmuş ve her biri toplumdaki çeşitli sosyal güçleri bilinçli bir biçimde örgütleyerek üyelerinin çıkarlarını savunan koruyucu gruplardır.

Bununla beraber sivil toplum içerisindeki baskı grupları hakkında, siyasal iktidarı “aydınlatıcı” bir rol oynadıkları ve yönetimde çatışan menfaatleri “dengeleyici” yönde fayda sağladıkları gibi olumlu görüşlerin yanında Kapani, bazı eleştirilerin olduğunu söylemektedir. Eleştirel görüşlere göre, bazen baskı grupları politika belirleme sürecinde çok büyük güce ve etkiye sahip olabilmekte (üçüncü meclis ya da görünmez hükümet benzetmeleri kullanılmakta) ve bazen de toplumun genel yararı ile bağdaşmasa da “kendi dar ve özel çıkarları” peşinde koşacak şekilde tutum alabilmektedirler. Yararları ve sakıncaları ortaya koyan görüşler olsa da, Kapani'ye göre günümüzde baskı gruplarını -siyasal partiler gibi- “çağdaş siyasal hayatın olguları (gerçekleri)” olarak kabul etmek durumundayız (Kapani, 2010: 228-230).

Sonuç olarak, bilinçli bir kamuoyu oluşturulması ve politika üretilme süreçlerinde katılım gösterilmesi, sivil toplumun etkinleşmesi ve demokratikleşmenin sağlıklı işleme adına önemlidir. Bununla beraber, Türkiye'de demokratikleşmenin önünde duran, takip eden bölümde tartışıldığı üzere, başka engeller de mevcuttur.

2.1.2.3. Türkiye’de Demokratikleşme (Engelleri) ve Sivil Toplumla Yansımaları

Demokratikleşme diye ifade edilen bu sürecin sağlıklı işlemesi adına hem siyasal kurumların, hem de sivil toplumun gayret etmesi ve ortak bir demokrasi kültürü oluşturulması gerekli olacaktır. Tosun (2001: 154), bu ihtiyacı şöyle dile getirir; *“toplumsal çelişkilerin çözümüne yönelik demokratik siyaset geleneğinin yeterince gelişmediği toplumlarda, demokratikleşme sürecini salt devletin ve partilerin, yani siyasal alanın demokratikleşme sürecine indirgeyen yaklaşım eksik bir yaklaşım olacaktır”*. Demokratikleşme adına sivil toplumun, fertten örgütlü yapılarına kadar her seviyede katkıda bulunması ve bunun sürekli olması çok önemlidir (Bilgin, 2012: 226).

Demokratikleşmenin “sürdürülebilirliği” ve liberal demokrasilerdeki gibi tüm hak ve özgürlüklerin “geriye döndürülemez” biçimde kurumsallaşması çok önemlidir. Demokrasinin sürdürülebilirliği için gerekli koşullar; adil ve rekabetçi seçim sisteminin kurumsallaşması, sahip olunan belli bir ekonomik düzeyin devam etmesi ve demokratik bir siyasi kültüre sahip olmak (özgürlük, eşitlik, empati, hoşgörü gibi kültürel değerlerin oturması) şeklinde özetlenebilir (Karadağ, 2006: 76-77).

Türkiye, henüz demokratikleşme sürecini tamamlamaya çalışan ve bu yolda ciddi zorluklar yaşamaya devam eden bir ülkedir. Bu bağlamda iki nokta ön plana çıkmaktadır, birincisi; Türkiye’de demokratikleşmenin pekişmesi adına sivil toplumun hem fert, hem örgütlü yapılarıyla gelişmesi için ortam sağlanması ve ikincisi; sivil toplum unsurlarının demokratikleşmeyi içselleştirerek örnek normların oluşmasına yardımcı olmasıdır. Bu açıdan yukarıda ele alınan konulara ek olarak demokratikleşme önündeki engeller sınıflandırılmaya çalışılmıştır.

a) İktidarı Paylaşmak İstemeyen Devlet vesayeti

Demokrasinin* yerleşmesi, en zor olandır. Çünkü sorunları toplumdaki tüm grupları gözeterek ve kalıcı olarak çözmeyi hedeflemektedir. Demokrasi hatta liberal

---

* Demokrasinin birçok aşaması ve boyutu söz konusu olduğundan hepsine değinilemeyecektir. Burada daha çok demokratikleşme sürecine devlet-toplum ilişkileri açısından bakılarak ilgili yaklaşımlara ve örneklerle yer verilmektedir. Örneğin kuvvetler ayrılığı ya da seçim sistemi de demokrasinin bir konusudur. Ancak demokratikleşmenin topluma bakan boyutuyla öne çıkan engellerinden ve destekleyici faktörlerden bahsedilmektedir.

demokrasi çizgisinde, toplumda her kesimi anlama çabalarını geliştirecek, sivil toplumun çoğulcu kültür geleneğinin şekillenmesini sağlayacak devletin de bu kültür geleneğine sahip olması beklenmektedir. Tosun'un tespitiyle; sivil toplumun çoğulculuğu, "...büyük ölçüde devlet geleneğinde çoğulculuk kültürünün varlığı ile paralellik gösterir". Hatta demokrasinin, haklar ve özgürlükler konusunda genişleyen alanı nispetinde, çoğulculuğunda alanının genişlediğinden bahsedilebilir Tosun, 2001: 161-162). Bu çoğulculuğu, Tosun alanlara göre ifade etmektedir.

Nasıl ki, siyasal demokrasi, siyasal partilerin çoğulculuğunu ve geniş düzeyde halk katılımını gerektiriyorsa; ekonomik demokrasi, ekonomi birliklerinin çoğulculuğunu ve geniş katılımını; sosyal demokrasi, toplumsal taleplerin örgütlenmesini ve halkın bu konuda kararlara katılımını, kültürel demokrasi ise kültürel bazlı isteklerin örgütlenmesini ve ilgililerin engellenmeksizin, bunlara katılımını gerektirir. (Tosun, 2001: 161)

Yukarıda geniş şekilde ele alındığı üzere merkezden toplumu şekillendirmeye çalışan, iktidarını başka unsurlara devretme konusunda isteksiz davranan, bürokratik bir devlet yapısı söz konusu olmaktadır. Caniklioğlu (301-313), Türkiye'deki durumu açıklarken, halen devletin merkezden topluma çekidüzen vermeye çalıştığından, siyaseti toplumsal taleplerin ifadesi olarak görmeyen, toplumu (farklılıkları dikkate almadan) homojen bir bütün olarak gören bir anlayışın var olduğundan bahsetmektedir. Devletin toplumu homojen görmemesi ve farklı kamusal alanların varlığını kabul etmesi de, merkezden toplumu dizayn etme refleksini azaltabilecek ilk adım kabul edilebilir. Yukarıda ele alınmış olan bu konunun devletin demokratikleşmesinin önündeki engellerden biri olduğu görülmektedir. Devletin toplumu şekillendirme konusunda oluşturduğu tekel düşünüldüğünde "oligarşik bir yapıdan demokratik bir topluma geçiş" şeklinde durum tanımlanabilecektir (Özipek, 2014: 23).

Demokratikleşmenin devlet kurumlarında yerleşmesinin önemi ve gerekliliği, mevcut devlet kurumlarından yürütmeyi temsil eden AK Parti'nin 62. Hükümet Programında şöyle ifade edilmektedir.

Türkiye'de demokrasi açığına kaynaklık eden ana sebep, devleti yönetenlerin kimlik dayatan, toplum mühendisliği yapan zihniyeti olmuştur. Bu zihniyet ve uygulama, siyasetimizi zayıf, demokrasimizi ayıplı, devlet-toplum ilişkilerimizi sorunlu kılmıştır. (AK Parti, 2014a: 20)

62. Hükümet Programında Türkiye'nin demokratikleşmesi adına yapılan ciddi reformlar (örneğin Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkı, Alevilere ve azınlıklara tanınan haklar vb.) yapıldığı ifade edilirken, çoğulcu, eşitlikçi ve katılımcı

demokrasi çizgisinde, sağlam, öngörülebilir ve kalıcı demokrasinin hedeflendiği belirtilmektedir (AK Parti, 2014a: 23).

b) Ordu vesayeti

Demokratik sistemin devam etmesi adına ordunun siyasetten uzaklaştırılması konusundaki kararlılık sürekli olmalıdır. Çünkü demokrasi özgürlük, eşitlik ve gerektiğinde sivil itaatsizlik gibi değerleri içerir, orduda ise otoriteye sorgulanmaksızın itaat esası vardır. Dolayısıyla ordunun kendi alanında kalması ve siyasal sisteme müdahale etmemesi önemsenmektedir (Karadağ, 2006: 90).

Osmanlı mirasının, Cumhuriyet döneminin ve Tek Parti döneminin siyasal ve toplumsal gelenek üzerindeki etkisi görülmektedir. Bununla beraber sivil toplumun gelişimi ve demokratikleşme süreçleriyle ilgili askeri vesayet altında geçen 1961-1980 yılları arasındaki dönemin de ciddi etkileri olmuştur. Bu dönemi Karpat (2012b: 194), bir yandan askeri vesayet (darbeler ve darbe dönemlerinde yapılan anayasal değişimler) hakim olduğu, bir yandan demokrasinin devletçi, bürokratik elitlerin iş başına geçmesini sağlayan araç olarak kullanıldığı, Özal dönemine kadar 20 yıl boyunca “iki adım ileri bir adım geri” şeklinde ekonomik ve siyasi çalkantıların olduğu bir dönem şeklinde anlatmaktadır. 1980 Darbesinde; Erbakan’ın iktidarda olan Milli Selamet Partisi (MSP) ile birlikte tüm partiler ve parlamento feshedilmiş; milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış; Kızılay ve Türk Hava Kurumu gibi birkaç dernek dışında derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur. Darbeyi yapan askerler tarafından bu uygulamaların amacı; “devlet otoritesini sağlamak, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmak” olarak açıklansa da, demokratikleşme açısından hem siyasi yapının, hem de sivil toplumun geriye gitmesine sebep olmuştur (Karpat, 2012b: 211-213). 1980 Darbesinden sonra normalleşme süreci Turgut Özal dönemiyle başlamıştır ve Özal’ın temel siyaseti “tek kelimeyle her alanda liberalleşme” üzerine kurulmuştur (Karpat, 2012b: 218-220).

Ancak bu liberalleşme döneminin ekonomik ve toplumsal gelişmelerle Türkiye’nin sivilleşmesine ve demokratikleşmesine önemli katkıları olsa da, Öztan’a göre (Zaman, 2014a), halen ordu ana aktördür ve militarizm bitmiş değildir. Öztan, militarist perspektiflerin hemen yok olmayacağını; yapısal reformların yapılması ve sosyokültürel bir çabanın gerektiğini vurgulamaktadır.

c)Anti-demokratik Zihniyet ve Görüş Geleneği

Diğer bir problem; demokrasiye geçişi çok-partili sistemle gerçekleştirmiş olan Türkiye (bu küçümsenmeyecek bir başarıdır), demokrasiyi toplumsal ilişkiler içine (demokratik konsolidasyon), anayasallığa, siyasal kültüre yerleşikleştirilmede ve derinleştirmede başarılı olamamıştır. Keyman'a göre (2012: 19), bu durum Türkiye'deki siyasal alanın temel sorununu oluşturmakta ve '*demokrasi eksikliği*' temelinde yaşanmaya devam etmektedir. Demokrasi eksikliğinin 1990'lardan günümüze Türkiye'yi getirdiği durumda; siyasi partilerin giderek toplumdan kopması, merkez sağ ve sol partilerin giderek zayıflaması, dinsel ve etnik kimlik siyasetlerinin güçlenmesi, siyasal alanın giderek daralması, giderek artan siyasal istikrarsızlık sorunu ve bireysel hak ve özgürlükler üzerine empoze edilen anti-demokratik kısıtlamaları görmekteyiz (Keyman, 2012: 19).

Bu şekilde özetlenebilecek bir ortamın bireyin siyasal kültürünün oluşmasını şekillendiren etkileri olacaktır. Demokratik kültürde bireye güven ön plandadır, özgürlükler ve haklar önce gelir, farklı grupların eşit şekilde yaşamasına hoşgörülle bakılır, politika yapımında toplumsal uzlaşmayla hareket edilir, bireysel ve toplumsal muhalefetin olabileceği kabul edilir ve demokratik kültürde halk hükümetle rejimi birbirinden ayırt eder denilmektedir (Karadağ, 2006: 87).

Demokrasinin yerleşmesi demokratik kişiliklerle mümkün olabilecektir. Demokrat kişilik ise, inisiyatif sahibi olan, müteakabiliyet (empati) esasına inanan, yanılabilirliğini kabul eden, deneyselci zihniyet sahibi, eleştirel, esnek ve açık fikirli, uzlaşmacı, hoşgörülü, güven ve sorumluluk sahibi olmalıdır (Sarıbay, 2000: 115-116). Bu özellikleri yaygınlaştıracak entellektüel kişilere ihtiyaç olacaktır. Burjuvazi demokrasinin kurulmasında ve sürdürülmesinde "kendi organik aydınlarını" oluşturmuştur. Benzer şekilde liberal demokrasinin oluşmasında ve sürdürülebilmesinde de modern dünyanın gerçekliği içinde burjuvazi ve onun organik aydınlarına ihtiyaç olduğu söylenebilir (Karadağ, 2006: 96). Ancak bu durumun tersi düşünüldüğünde demokrasi sürdürülemez hale gelebilir.

Farklı bir ifadeyle, Bilgin'e göre; "Demokratikleşme meselesini modernleşme ve özgürleşme paradigması içinde bir problem olarak üretecek entellektüel zenginliğin bulunmaması ve daha çok dış belirleyiciliklerin devreye girerek, demokratikleşmeyi bile etnik ayrımcılıkla, ırkçılıkla ilişkilendiren çok sağlıksız bir

anlayışın doğmasına yol açmıştır”. Çözüm adına da yapısal değişimleri ortaya koyacak entelijansiyaya (entelektüellerden, aydın sorumluluğu gösterip siyasete ve statükoya hapsolmadan toplumsal değişimi sağlamalarını bekliyor) ‘sivil’leşme adına ihtiyaç vardır. Yani topluma bu noktada yol gösterecek model insanlara ihtiyaç vardır.

d) Devlete Bağımlı ve Demokratikleşemeyen Sivil Toplum

Sivil toplum unsurlarının en önemli özellikleri özerk/otonom yapılarıyla devletten finansal, işlevsel ve hukuksal olarak bağımsız olmalarıdır. Türkiye’de bazı sivil toplum kuruluşları devlet denetimi sorunuyla karşılaşırken, bazıları ise kendi misyonlarını devletle ya da siyasi iktidarla özdeş görebilmektedir. Örneğin kendilerini STK olarak tanımlayan kuruluşlarının, bağımsız bilgi üretmek yerine devlet ideolojisini destekleyici fikir ürettiği görülmektedir. Ayrıca STK’ların devlete yakınlık durumuna göre finansal kapasitelerinin artması ya da azalması da devlete bağımlılığın bir göstergesi olmaktadır. Bu durum STK’ların kendi aralarındaki ilişkileri bozarak, rekabete ve çatışmaya da dönüşebilir (Keyman, 2015a).

Türkiye’de 90’lar ve özellikle 2000’li yılların toplumsal ve politik ortamında sivil toplum kuruluşlarının taraf olma, taraf oldukları güce destek verme ve kamuoyu oluşturma gibi etkili oldukları görülmektedir. 28 Şubat ve Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde görüldüğü üzere politik tartışmalara taraf olunduğu ve kritik noktalarda etkili olduğu görülmektedir (Yıldız, 2007: 54). Aslında sivil toplum kuruluşlarından beklenen demokrasinin esaslarına, temel hak ve özgürlüklere, toplumun farklı unsurlarını kabul etmeye ve toplum için ‘ortak iyiye’ taraf olmalarıdır. Modern demokrasilerde, sivil toplumun ne ekonomik, ne ideolojik ve ne de işlevsel olarak devlete bağlı olmaması esastır.

e) Demokrasinin Merkezinde Birey Değil Devletin Olması

Günümüz demokrasileri birey temellidirler ve bu temel öznenin (birey) kendisine tanınan hak ve özgürlükler aracılığıyla siyasal sisteme demokratik katılım göstermesi de doğal bir durum olarak kabul edilmektedir. Karadağ’a göre, bireyin “özgür ve sürdürülebilir eylemlilik” içinde olması, hem demokratikleşme adına hem de ekonomik kalkınma-beraberinde eğitim düzeyinin yükselmesi, iletişimin yaygınlaşması ve siyasal katılımın artmasını getirecektir- adına ‘kurucu’ niteliktedir (Karadağ, 2006: 85). Bu açıdan bireyin ön plana alındığı bir anayasal sistemin

kurulması ve bireyin demokratik kültürünün gelişmesini sağlayacak ortamların devlet tarafından önünün açılması gerekli olacaktır. Yukarıda ele aldığımız, Osmanlıdan itibaren etkisini devam ettirdiği düşünülen güçlü devlet ve organik toplum anlayışının, devletin menfaatlerini önceleyen bakış açısı içinde bireyi ikinci planda bırakan yaklaşım oluşturabileceği de dikkate alınmalıdır (Türküne, 2010: 213).

Başka bir ifadeyle, Türkiye’de demokrasinin yapısal sorunu, rejimin merkezinde insanın değil, devletin bulunmasıdır denebilir (Ürek ve Doğan, 2011: 186). Demokratikleşme adına bu yapısal problemlerin aşılması için bireylerin, kurumların, STK’ların ve diğer baskı gruplarının gayret etmesi gerekmektedir. Oluşması hedeflenen ideal zemin adına “*demokrasi, hukuk devleti ve özgürlük üçlüsünden biri diğerinin olmazsa olmaz koşuludur*” denilmektedir. Bu bağlamda STK’ların gelişimi ve etkili olabilmeleri adına ifade özgürlüğü, örgütlenme ve toplanma özgürlükleri de önemli olmaktadır (Ürek ve Doğan, 2011: 190-191).

Devlet merkezli bir anlayışta, devlet bireylerin ve toplumun üzerinde aşkın bir konuma sahiptir ve topluma hükmetme yetkisini kendinde görmeye başladığında yasama yoluyla hukukun kaynağını da oluşturur. Aslında hukuk devleti, yöneten ve yönetilenlere hukuk güvenliği sağlamayı amaçlamalıdır. Bu anlamda doğal hukuk anlayışına karşın, devlet iradesi ya da çoğunluğun iradesi hukuka kaynaklık ederse, bir süre sonra hukukun, “devlet iktidarını hukuksal sınırlar içine çekerek sınırlandırma” özelliği kaybolacaktır. Bununla beraber hukukun ikinci özelliği güçler ayrımı ilkesidir. Üçüncü özelliği ise temel insan haklarının anayasal güvence altına alınmasıdır. İnsanlar kendi eylemleri açısından ve insan olmaları bakımından haklara sahip oldukları için herhangi bir amaca yönelik araç değil başlı başına amaç olarak görülmesi esastır. Birey merkezli bir siyasal sistemin uygulanabilmesi için de hukuk devleti ilkelerine göre işlemesi gerekmektedir (Karadağ, 2006: 91).

f) Sivil toplumun Kendi İçinde Demokratikleşmesi

Gelişmiş bir sivil toplum ve sağlıklı bir sivil toplum-devlet ilişkisi, günümüzde toplumsal ve siyasal yapının demokratikliğinin bir göstergesi kabul edilmektedir. Ancak bu noktada, Türküne (2010: 363) sivil toplumun varlığının doğrudan doğruya demokratikleştirici bir işleve sahip olup olmadığını sorgular; çünkü sivil toplumdaki unsurlar kendi içyapıları ve işleyişleri, ‘öteki’ne karşı

tutumları ve siyaset yapma tarzları açısından demokratik ve bu nedenle de demokratikleştirici bir işleve sahip olmayabilir. Aynı noktaya dikkat çeken Tosun (2001: 154), sivil toplumun varlığının tek başına demokratikleşme için yeterli olmayabileceği ve asıl önemli olanın “...içinde barındırdığı sorun çözümlene kapasitesinin, anarşizm ya da despotizm yönünde gelişme olasılığının varlığı” olduğunu söylemektedir. Bu açıdan Tosun’a göre; var olan bir sivil toplumda anarşik veya despotik eğilimlerin izlenmesi gerekmektedir. Bu eğilimlerin demokratikleşmesi nasıl sağlanabilir diye baktığımızda, sivil toplum yapılarının öncelikle “korporatist (grup çıkarlarının gözetilmesi) değil, çoğulcu bir şekilde örgütlenmiş” olması hedeflenmelidir (Tosun, 2001: 161).

Örneğin, devletten bağımsızlıklarını garantiye almış olsalar bile, sivil toplum unsurları kendi aralarında ya da kendi içlerinde farklılıklara dayalı kimlikleri ve bunların oluşturduğu çoğul iktidar yapıları arasındaki demokratik yöntemleri kurumsallaştıramazlarsa, bizzat sivil toplumun kendisi anti-demokratik değerleri üretir ve siyasal sistemin despotik eğilimlerine temel oluşturur. Bu nedenle, Türköne, sivil toplum oluşumlarının demokrasi açısından birer “eğitim kurumu” gibi işlemesi gerektiğini söyler. Bununla beraber sadece demokratik bir devlet demokratik bir sivil toplumu oluşturabilir ve sadece demokratik bir sivil toplum demokratik bir devleti besleyen temel olabilir. Yani Türköne’nin tespitiyle Türkiye’de “çifte demokratikleşme”ye ihtiyaç vardır (Türköne, 2010: 363).

Sonuç olarak Türkiye’de sivil toplumun ve devletin tarihsel süreçte geçmişten devraldığı değerler olduğu göz ardı edilemez. Bununla beraber demokrasinin temel değerlerinin siyasi kültürümüze yerleşmesi, sivil toplumun demokratik katılım göstermesi, vatandaşlık bilincinin gelişmesi, bireyi önceleyen devlet anlayışının kabul edilmesi ve demokratikleşme sürecinin tamamlanması yolunda hukuk devleti ilkeleri çerçevesinde ilerlemenin devam etmesi gerekmektedir. Bu ilerlemeye fert ve kurumsallaşmış yapılarıyla sivil toplumun destek olması da önemsenmektedir.

2.2. 2002-2011 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE SİYASAL SİSTEMDE YAŞANAN ÖNEMLİ OLAYLAR VE BU DÖNEMDE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE ETKİLERİ

2002-2011 yılları arasında Türkiye’deki siyasal sistemin en önemli aktörü, bu dönemde iktidar olan AK Parti Hükümetidir. Aynı dönemde Türkiye’de toplumsal ve siyasal sistemi etkileyen birçok olay yaşandığı göz önüne alındığında, siyasi aktörlerin yanında toplumun da olaylardan etkilenmesi tabii bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda sivil toplum unsurlarının kamuoyu oluşturması, politika belirleme süreçlerinde toplumun çıkarlarını koruması adına katılım göstermesi, demokratik toplumlarda beklenen bir durumdur. Bu bölümde öncelikle dönemin siyasi aktörü olan AK Parti’nin demokrasi, sivil toplum ve hukuk devleti yaklaşımları ortaya konmaya çalışılmış ve 2002-2011 yılları arasında toplumu etkileyen en önemli siyasal olaylardan biri olan Cumhurbaşkanlığı seçimi dolayısıyla yaşananlar örnek alınarak, sivil toplum kuruluşlarının ne kadar etkin olabildikleri değerlendirilmiştir.

2.2.1. AK Parti Hükümetlerinin Sivil Toplum ve Demokrasi Anlayışı

Adalet ve Kalkınma Partisi (kısa adı AK PARTİ) Tüzüğü’nün önsözünde, AK Parti Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, partinin siyasi iddiasını, hedef ve gayesini; *“Türkiye’mizin tamamını refah ve huzura kavuşturmak, kalkınmayı sağlamak, demokrasimizi geliştirmek, eksiksiz bir hukuk devleti tesisi ile ülkemizi güçlendirmektir”* şeklinde ortaya koymaktadır. Kuruluş metninin başında, Cumhuriyet yönetiminin değişmezliği belirtilerek, “milli irade”nin tek belirleyici güç olduğu, hukukun üstünlüğü, akıl, bilim, demokrasi, bireyin temel hak ve özgürlükleri ve ahlakılığı gibi kavramların yönetim anlayışının temel referansları olduğu vurgulanmıştır. “İnsan” merkezli siyasi bir parti olarak demokrasinin çoğulcu, katılımcı ve yarışçı özelliklerinin sürdürülebilmesini önemsedikleri ve bunun için sivil toplum örgütlerinin vazgeçilmezliğine inandıkları şeklindeki prensiplerin AK Parti tüzüğünün ilk maddelerinde geçtiği görülmektedir. Bu prensipleri gerçekleştirirken “milletimizin tarihi medeniyet yürüyüşü” şeklinde ifade edilen

yoldan (AK Parti, 2012a) uzaklaşmayacağına belirtilmesi, milli değerlerin muhafaza edilerek mesafe alınacağı yaklaşımını ortaya koymaktadır. Özetle AK Parti, kendisini muhafazakar ve demokrat olarak tanımlamaktadır.

Bazı siyasal ve toplumsal örnekleriyle ele alacağımız 2002-2011 döneminin ve sonraki bölümde örneklerle ele alınan 2011-2015 döneminin en önemli siyasi aktörü AK Parti olduğundan, öncelikle parti tüzüğü ve hükümet programlarıyla siyasi yaklaşımı, demokrasi ve sivil toplum kavramlarına bakışı ortaya konulmaktadır.

2.2.1.1. 58. Hükümet Programı

AK Parti 2002 yılında yapılan genel seçimlerde tek parti olarak hükümetini kurmuştur. 18 Kasım 2002-14 Mart 2003 tarihleri arasındaki 58. Hükümet, (Gül Hükümeti) ilk hükümet programında “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” düşüncesinden hareket edeceğini belirten AK Parti, bu bağlamda, temel ve hak ve özgürlükler alanında insanlığın birikimi olarak da gördüğü uluslararası demokratik standartları da tüm politikalarında esas alınacağını taahhüt etmektedir (AK Parti, 2002a).

Demokrasinin esaslarından olan çoğunlukçu değil çoğulcu yaklaşımın, hukuk temelinde gözetileceği anlamına gelen ifadeler programda şu şekilde yer almaktadır.

Çalışmalarımızı başta muhalefet partimiz olmak üzere, toplumun tüm kesimleriyle diyalog ve işbirliği içinde, demokratik ve şeffaf bir ortamda sürdüreceğiz. Çoğulcu bir demokrasi anlayışıyla, hukuka ve insan haklarına saygı temelinde, sayısal üstünlüğün her şey demek olmadığını bilerek, atılacak önemli adımlarda toplumsal mutabakat oluşturmak yönünde azami gayret göstereceğiz. (AK Parti, 2002a: 2)

Sivil toplum kuruluşları, demokrasinin tamamlayıcı unsurlarıdır. Bu farkındalığın ifadesi olarak bu unsurların sadece seçimlerde değil, politika belirleme süreçlerine katılımlarının önemsenmesi toplum adına olduğu kadar, hükümetlerin devamı ve demokrasilerin sağlıklı işlemesi adına da önemli kabul edilmektedir. Sivil toplumun etkinleşmesinin amaçlandığı ifadeler metinde şöyle yer almıştır.

Hükümetimiz sivil toplum kuruluşlarının yönetime daha aktif katılımı ile temsili demokrasinin katılımcı demokrasiye doğru gelişmesine katkı sağlayacaktır. Böylece vatandaş, sadece seçimden seçime değil, güncel gelişmeler içinde iradesini yönetim sürecine yansıtma fırsatı kazanacaktır. (AK Parti, 2002a: 8)

Bununla beraber demokrasilerin sağlıklı işlenmesi ve toplumun/bireyin haklarının korunması adına ele alınan iki konu, olmazsa olmaz temel değerleri vurgulamaktadır; bunlar medyanın özgür olması ve hukukun üstünlüğüdür. Demokrasilerde hükümetlerin meşruiyetlerinin devamını sağlayabilecek etkenlerden biri de halkın bilgi alma özgürlüğünün olmasıdır. AK Parti programında bu hassasiyet şöyle ifade edilmektedir: “Hükümetimiz, çoğulcu demokrasi ve rekabetçi piyasa anlayışının bir gereği olarak, modern toplumlarda doğru bilgi edinme ve denetim görevi yürüten medyanın çoğulcu ve rekabetçi bir yapıda gelişmesini savunur” (AK Parti, 2002a: 9).

İkinci önemli konu olan hukukun üstünlüğüyle ilgili prensipler ise; “İnsan haklarının evrensel düzeye çıkarıldığı ve kullanıldığı, hukukun üstünlüğünün gerçekleştirildiği ve demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla işlediği hukuk sistemini oluşturmak için, iktidarımız süresince gerçekleştireceğimiz temel düzenlemelerden olacaktır” (AK Parti, 2002a: 11). Hedeflenen ilk düzenlemelerden biri de hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlükleri düzenleme amacıyla yapılmak istenen yeni anayasa olarak belirtilmektedir. Programın sonunda, yine demokrasilerin en önemli özelliği olan eleştirilere açık olma ve konsensüs oluşturulmasına açık olduğunu gösteren ifadeler yer almaktadır.

2.2.1.2. Hükümet Programı

14 Mart 2003- 29 Ağustos 2007 tarihleri arasındaki 59. Hükümetin (Erdoğan Hükümeti) programı, 58. Hükümet programının devamı olarak nitelendirilmekte ve farklı olarak *hükümet etme mantığının* ortaya konacağı belirtilmektedir. Bu nedenle önceki programda ele alınan maddeleri tekrar etmeden siyaset ve toplum anlayışındaki farklılıklara yer vereceğiz. AK Parti kendi *muhafazakar demokrat* kimliğinin yeni bir siyaset anlayışı getireceğini belirtmekte ve siyaseti bir uzlaşma alanı olarak gören bu anlayışın çıkış noktasını da şu ifadelerle anlatmaktadır: “Toplumsal alandaki çeşitlilik ve farklılığı siyasal alanda da kabul ediyor ve siyasetin taraflarını her zeminde uzlaşmaya davet ediyoruz. Bize göre farklılıklar tabii bir durum ve zenginliktir. Toplumsal ve kültürel çeşitlilikler demokratik çoğulculuğun üreteceği

tolerans ve hoşgörü zemininde siyasete bir renklilik olarak katılmalıdırlar”. Katılımcı demokrasinin önemsendiğini gösteren bu yaklaşımda, farklılıkların siyasal sisteme dahil edileceği ve sadece sayısal güce dayalı bir yönetim şekli izlenmeyeceği ifade edilmektedir.

Demokrasilerde iktidarlar için önemli olan diğer bir kavramda meşruiyettir. Bu açıdan 59. Hükümet programında meşruiyetin toplumun rızasına ve hukuka dayandırıldığı; “Toplumsal mutabakattan güç alan bir siyaset anlayışından yanayız. Bize göre siyasî iktidarın en temel dayanağı millî iradenin kabulüne mazhar olarak, meşruluğunu milletin genel kabulünden almasıdır. Hukukî meşruiyetin kaynağı, hiç şüphesiz ki, milletin siyasal varoluşunun ifadesi olan Türkiye Cumhuriyeti Anayasasıdır” ifadeleriyle yer almaktadır. AK Parti’nin muhafazakar demokrat kimlik siyasetini ortaya koyarken ısrarla üzerinde durduğu bir diğer argüman ise otoriter ve totaliter anlayışlara karşı olduğudur. Programda yer bulan ifadelerde demokrasilerde ve hatta liberal demokrasilerde esas olan sınırlı, asli görevleriyle uğraşan, küçük ve etkili devlet modeli olduğu görülmektedir (AK Parti, 2003). Devletin sınırlandırılmasını savunduklarını, doktriner ve dogmatik olandan hoşlanmadıklarını açık şekilde belirterek şu ifadeleri kullanmaktadırlar:

Bize göre, sınırlandırılmayan, keyfliğe ve hukuksuzluğa olanak sağlayan, katılımı ve temsili önemsemeyen, bireysel ve kolektif hak ve özgürlükleri hiçe sayan totaliter ve otoriter anlayışlar, sivil ve demokratik siyasetin en büyük düşmanlarıdır. AK Parti iktidarı, her türlü dayatmacı, buyurgan, tek tipçi, toplum mühendisliğine dayanan yaklaşımları sağlıklı bir demokratik sistem için engel olarak görür. (AK Parti, 2003)

Sivil toplum ve demokrasinin sağlıklı işlemesi adına geçen bu ifadeler; “Biz, gerilime yol açan söylem ve üslubun Türkiye siyasetine bir fayda sağlamadığını; Türk siyasetinin çatışma, kamplaşma ve kutuplaşma yerine, uzlaşa, bütünleşme ve hoşgörü üzerine kurulması gerektiğini düşünüyor ve itidalin toplumun genel bir talebi olduğuna inanıyoruz” bugünlerde yaşanan kutuplaşma sorununa karşı ülkemizin de en çok ihtiyaç duyduğu kavramları vurgulayan bir söylemdir.

Programda geçen bireysel hak ve özgürlüklerin, evrensel hukuk normlarına uygun şekilde korunması ve geliştirilmesi konusunda çalışmaların çok önemsendiği görülmektedir. Programda “hukukun evrensel ilkelerine saygı, hak arama yollarının açık tutulması, kanun önünde eşitlik, bireysel veya örgütlü olarak hak ve

özgürlüklerin kullanılması ve idarenin hukuka bağıllığının sağlanması” temel değerler olarak ele alınmış ve bu konuda “devletin, topluma ve bireylere dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep aidiyeti gibi sebeplerle ayırım gözetmesi söz konusu olmayacaktır” şeklinde ifadelerle ayrımcılığa müsaade edilmeyeceği, hatta ayrımcı politikalara karşı “AK Parti hükümetinin aşılmaz bir engel” olarak çıkacağı teminatı söylem bazında verilmiştir. Uygulamalar olarak da hakların genişletileceği yeni bir anayasa yapılacağı ve AB müzakerelerine başlanması için adım atıldığı söylenmektedir. Bu kararlılığın ülkenin bir kanun devleti değil, hukuk devleti olması açısından gayretler olduğu da vurgulanmaktadır.

Son olarak bölgesel ve yerel düzeyde özel kesimin ve sivil toplum örgütlerinin kamu yöneticileri ve siyasî yetkililerle bir araya geleceği Ulusal düzeyde aktif olacak Ekonomik ve Sosyal Konseyin (58 inci hükümetimiz döneminde toplanmaya başlamıştır) faaliyetlerini yaygınlaştıracığının söylenmesi sivil toplumun gelişimi adına önemli bir adım olacaktır (AK Parti, 2003).

2.2.1.3. 60. Hükümet Programı

29 Ağustos 2007- 6 Temmuz 2011 tarihleri arasında iktidar olan 60. Hükümet (II. Erdoğan Hükümeti) Programı konuşmasında Erdoğan, temel demokrasi değerleriyle ilgili görüşlere yer vererek, demokrasinin kökleşmesi için sivil toplumun güçlenmesini ve etkili bir kamuoyu denetimini gerekli gördüklerini vurgulamaktadır. Ayrıca çoğulcu ve katılımcı demokrasi adına siyasal süreçlere sivil toplum örgütlerinin daha fazla katılmasının önemsendiği ve bu konudaki çalışmalara devam edileceği de program içeriğinde yer almaktadır (AK Parti, 2007).

Temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi için yeni anayasa yapma ve AB müzakere sürecinin takip edilmesi, demokrasi ve sivil toplumun gelişimi adına somut çalışmaların devam ettiğinin göstergesi olarak okunabilir. Erdoğan’ın üzerinde durduğu medya bağımsızlığı ve çoksesliliği konusu da sivil toplum ve demokrasinin gelişmesinin istendiği toplumlar için vazgeçilmez bir kavram olarak şu ifadelerde de yer almıştır.

Hükümetimiz, medyanın bağımsızlığına önem vermektedir. Bireylerin doğru habere ulaşma hakkı, güçlü bir demokratik kültürün oluşması için birinci şarttır. Şeffaf bir yönetim, ancak

bağımsız, tarafsız ve sorumlu bir medyayla mümkün olabilir. Bunun için, medyanın çoğulcu, şeffaf ve rekabetçi bir yapıda gelişmesi için gerekli adımlar atılacaktır. (AK Parti, 2007)

60. Hükümet programında sosyal politikalara daha çok ağırlık verilerek sosyal yardım, sosyal hizmet ve sosyal güvenlik, eğitim, sağlık gibi alanlarda sosyal devlet anlayışıyla topluma somut hizmetler götürülmesi amaçlandığı görülmektedir.

2.2.1.4. 61. Hükümet

6 Temmuz 2011- 29 Ağustos 2014 tarihleri arasındaki 61. Hükümet (III. Erdoğan Hükümeti), programı konuşmasında 2011 yılına kadar yapılmış Erdoğan, daha güçlü, müreffeh ve özgür bir Türkiye'ye ulaşmayı sorumluluk olarak gördüklerini ifade etmektedir. Erdoğan'ın demokratikleşme hedeflerini “*ileri demokrasi*” olarak belirlediklerini ve Türkiye'yi 2023 vizyonu çizgisinde “*öngörülebilirliği*” yüksek bir ülke yapmayı amaçladıklarını vurgulamaktadır (AK Parti, 2011).

AK Parti'nin önceki programlarında da yer alan Yeni Anayasa düzenlemesinin mümkün olan en geniş katılımı hazırlanmasının ve tüm toplumsal kesimlerin taleplerini yansıtan tam bir “toplum sözleşmesi” olmasının istenmesi ideal bir yaklaşımı hedeflemektedir. Özellikle bu anayasanın; dışlayıcı değil kapsayıcı, ötekileştirici değil kucaklayıcı, ayrıştırıcı değil bütünleştirici, baskıcı değil özgürleştirici bir anayasa olması gerektiği inancı dile getirilmiştir. Yine bireyi ve toplumu önceleyen bir söylem de; Kürt meselesinin çözümünü desteklemek üzere hedeflenen “Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi”nde yer alan “Türkiye'nin neresinde yaşarsa yaşasın, herkesin ama herkesin kendisini bu ülkenin eşit ve hür vatandaşı olarak hissetmesini sağlamaktır” görüşüdür.

Yönetişim, demokratik toplumlarda uygulamaya geçmesi beklenen önemli bir kavramdır. Konuyla ilgili programda “Her alanda olduğu gibi yönetim konusunda da güven kavramına büyük önem veriyoruz. Yönetimde keyfiliğe, her türlü ayrımcılığa ve adaletsizliğe karşıyız. Yönetimde şeffaflıktan, hesap verebilirlikten, öngörülebilirlikten ve her kademedeki katılımcılıktan yanayız” denilmesi yönetişimin pratiğe geçirilmesi konusunda söylem bazında önemli bir adım olarak görülebilir.

Sivil toplum örgütlenmeleri adına önemli bir çalışmada, 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle çalışanların sendikal hak ve özgürlüklerinde önemli iyileştirmeler yapılması ve memur sendikalarına getirilen toplu sözleşme hakkı verilmesidir. Ayrıca programda Ekonomik ve Sosyal Konseye Anayasal güvence sağlayarak sosyal diyalog yolunda güçlü bir adım atıldığı ve gençlerin sivil toplum örgütlerine üyeliğinin teşvik edileceği ifadelerinin yer alması da önemlidir.

2.2.1.5. 62.Hükümet Programı

1 Eylül 2014'te Ahmet Davutoğlu tarafından okunan 62. Hükümet Programı'nda (AK Parti, 2014a) Yeni Türkiye idealiyle, milli irade ve değerler üzerinde, demokratik ilkelere ve hukuk normlarına dayalı devletin eskisinden de güçlü bir konuma yükseleceği ve meşruiyetini devletin milleti yerine milletin devleti olması sonucunda güçlendireceği ifade edilmektedir. 'İnsanı yaşat ki devlet yaşasın' felsefesini siyasi ahlak olarak aldıklarını ifade eden Davutoğlu, devlet ve toplum üzerinde hiçbir vesayetın kabul edilemeyeceğini "Bugün Eski Türkiye'nin tüm vesayet kurumları ve vesayetçi zihniyeti kaybetmiş, Yeni Türkiye kazanmıştır. Demokrasimize ve ulusal güvenliğimize kasteden yapılanmalara karşı, hukuk içinde kararlılıkla mücadele etme görevi halkımızın bizlere yüklediği bir sorumluluktur" ifadeleriyle vurgulamaktadır.

Programda ayrıca "*demokrasiyi ve demokratikleşmeyi dinamik bir süreç*" olarak gördüklerini, insanı ve toplumu ise "*siyasetin asli öznesi*" olarak kabul ettiklerini belirten söylemler mevcuttur. Bununla beraber temsili demokrasinin şartı olan seçimlerin, çoğunluğun yönetme hakkı adına önemli olduğu, ancak amaçlanan temsili demokrasinin katılımcı demokrasiye geçiş için bir basamak olmasının sağlanması olduğu yer almaktadır. Temsili demokrasinin "*siyasi ve demokratik katılım ile taçlandırılmak*" istendiği bu dönemde, hedefe yönelik olarak sivil toplum kuruluşlarının yönetime daha aktif katılımı sağlanacağı söylenmektedir. Bu yaklaşımla birlikte demokrasimizin kurumsallaşması için yeni anayasa taleplerine cevap verileceği ve denge ve denetim araçlarına sahip, temel hak ve hürriyetlerin,

hukukun üstünlüğünün ve her türlü inanç ve düşünce özgürlüğünün teminatı olabilecek şekilde yapılacağı vaat edilmektedir.

Programda üzerinde geniş bir şekilde durulan konulardan bir de insani kalkınmadır. Bunun bireyin gelişmesi, özgür düşünmesi ve canlı bir sivil toplum oluşması adına önemsendiği ve sivil toplum örgütlerinin yurtiçi ve dışında desteklenmesinin devam edeceği söylenmektedir.

Programda, demokrasilerde şeffaflık ve hesap verebilirlik kavramlarına yer verilmekte ve 62. Hükümet programında bu konunun önemsendiği ve yolsuzluklara* karşı sıfır toleranslı Türkiye hedefine yönelik mücadelenin kararlılıkla sürdürüleceği belirtilmektedir.

Türkiye için çok önemli çalışmaların yapıldığı ve hedeflendiği 61-62. Hükümet programında dikkat çeken önemli bir konu da medyadır. Demokrasilerde medya bağımsızlığı vurgusu, iktidarın meşruiyet göstergesi ve toplumsal özgürlüklerin, çoğulculuğun referansı olması açısından önemlidir. Bu bağlamda, önceki hükümet programlarında (58.-59.-60. Hükümet Programları) yer alan medya bağımsızlığı, çoğulculuğu, demokratikleşme açısından önemli olduğu ifadelerinin 61. Ve 62. Hükümet programlarında hiç yer almaması, demokrasi ve insan odaklı yönetim çizgisi benimsediğini ifade eden bir yönetim için beklenmeyen bir durum olarak göze çarpmaktadır.

2.2.1.6. 2023 Siyasi Vizyonu

AK Parti'nin "Büyük millet. Büyük güç. Hedef 2023" mottosuyla 2012'de hazırladığı ve 2023 siyasi vizyonunu ortaya koyan manifestoda, öncelikle muhafazakar demokrat siyasi kimlik ortaya konmaktadır. Bu siyasi kimlik çizgisinde demokrasiye ve sivil toplum yapılarının gelişmesine önem verileceği şöyle ifade edilmektedir: "...değişimi doğal süreç içinde toplumsal dinamiklere bırakan, özgürlüğün soyut değil somut şekliyle anlam taşıyacağını vurgulayan, aile, gönüllü

---

* Yolsuzlukla ilgili istatistiklere yer verilip "Türkiye, Uluslararası Saydamlık Örgütü tarafından yayınlanan Yolsuzluk Algılama Endeksinde 2003 yılında 133 ülke arasında 77'inci sırada yer alırken, 2013 yılında 50'inci sıraya yükselmiştir. Bu yöndeki çabalarımız 62. Hükümet döneminde de kapsamlı bir strateji çerçevesinde, kararlılıkla ve kesintisiz devam edecektir" denilmektedir (AK Parti, 2014a).

kuruluşlar, vakıflar gibi toplumsal ara koruma mekanizmalarını önemseyen yapısı, demokratik anlayışla telif edilebilecek bir siyasi öz ortaya koymaktadır” (AK Parti, 2012b: 4). Bu süreçte eleştirel akla, fikir ve davranış çoğulculuğuna, yanılabilirlik anlayışı çizgisinde sivillik ve toleransı gözetilen bir siyasi modelin ön plana çıkarılması, muhafazakârlığı demokratik formatta yeniden tanımlama olarak ifade edilmektedir. AK Parti'nin kendi medeniyet değerlerini esas alarak demokratik bir siyaset tarzını hedeflediği ve bu amaçla değişimin (radikal ve toplum mühendisliği şeklindeki değişimin kabul edilmediği ifade edilmektedir) uygulanmaya başlandığı şu ifadelerle dile getirilmiştir: “AK Parti, toplumun değerlerine dayanarak Cumhuriyet tarihinin en büyük değişim dönüşüm hamlesini başlatmış, Cumhuriyetimizi ileri demokrasi ile taçlandırarak reformlara imza atmıştır”.

2023 vizyonunda Türkiye'nin istikrarlı yönetimini devam ettirebilmesi için “.....halkın iradesinin yönetime daha etkin yansıdığı; yasama ve yürütme kuvvetlerinin tam ayrı ve bağımsız olduğu; yürütmenin yasama tarafından etkin denetlenebildiği; istikrarlı, etkin, güçlü ve tek başlı bir yürütmenin olduğu; halka hesap verme ve halkın hesap sorması bakımından açıklık ve şeffaflığın bulunduğu bir sisteme geçilmesi zaruridir” şeklinde resmedilen sistemin de ancak Türkiye'deki yapısal değişim yolunda “başkanlık, yarı başkanlık veya partili cumhurbaşkanlığı tercihlerinden birinin seçilip uygulanması” şekliyle gerçekleştirilebileceği (AK Parti, 2012b: 16) vurgulanmaktadır. Tek ve güçlü bir yürütme vurgusu yapılırken, kuvvetler ayrılığının korunacağı ve hatta yürütmenin daha etkin denetlenebileceğinin belirtilmesi kavramsal uyumsuzlukları açısından dikkat çekicidir.

Demokratikleşme ve sivil toplum bölümünde, Demokrasinin hoşgörüyü dayanan bir sistem olduğu, vatandaşlar arasında eşitliğin esas olduğu, farklılıklara açık çoğulcu anlayışın vazgeçilmez olduğu, azınlıkların görüş ve muhalefet haklarının gözetileceği vurgulanmaktadır. Bu açıdan Kopenhag Kriterleri'nin demokratikleşme adına uygulamaya konulacağı belirtilmektedir.

AK Parti'nin 2023 Siyasi vizyonunda yer alan ileri demokrasi bölümünde: “Çoğunluğun azınlığa, azınlığın çoğunluğa tahakküm etmediği; çoğulcu bir anlayışla karar süreçlerinin işletildiği, her türlü işlem ve eylemin evrensel hukuk normlarına dayalı objektif kriterlerle denetlendiği demokratik yönetimlerde sivil toplum kuruluşları, medya, kanaat önderleri, meslek kuruluşları gibi kesimler ve örgütler

aktif rol oynarlar” şeklinde evrensel hukuk normlarına uygun çoğulcu anlayışı esas aldığı belirtilerek, sivil toplumun tüm unsurlarının aktif rol aldığı bir toplum tipolojisi öngörülerek liberal bir yaklaşım ortaya konmaktadır (AK Parti, 2012b: 9).

2023 Siyasi Vizyonu’nda ön plana çıkan kavram değişimle birlikte *Yeni Türkiye* kavramıdır. Başbakan Erdoğan (Sabah, 2014a), Cumhurbaşkanlığı seçiminden önce 77 milyonu etkileyecek kaçınılmaz değişim olarak tanımladığı *Yeni Türkiye* kavramının yer aldığı manifestoda, “demokratik yönetim”, “refah toplumu” ve “öncü ülke” başlıkları altında hedefler yer almaktadır. Manifestoda, Türkiye’nin 12 yıl öncesine göre demokrasimizin sınıf atladığı, vesayetçi yapıların tasfiye edildiği, hukukun üstünlüğü ve vatandaş haklarının gözetildiği ve çoğulcu anlayışın oturduğu demokratik ülke; uluslararası ilişkilerde saygın ve takip edilen ülke; ekonomik olarak yardım alan değil diğer ülkelere yardım eden refah içinde bir ülke olduğu ve olacağı vurgulanarak ciddi hedefler içeren bir gelecek vizyonu ortaya konulmaktadır (Sabah, 2014a).

Yeni Türkiye projesi/vizyonu ideal ölçüsünde büyük hedefler ortaya koymakta ve bunun alt yapısında da “başkanlık sistemi”^{*} öngörmektedir. Ancak bu hedeflerin gerçekleşmesinin mevcut durum değerlendirildiğinde uzak görüldüğüne dair tartışmalar da mevcuttur (Erdoğan, 2014b: 11-12).

2.2.2. Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi Bakımından Örnek Olaylar

2.2.2.1. Cumhuriyet Mitingleri, 27 Nisan E-Bildirisi, 367 Krizi ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi

Türkiye’de sivil toplumun kitlesel şekilde harekete geçtiği en önemli olaylar arasında Cumhuriyet mitingleri (yönlendirmeler olduğu ve sivil olmadığı iddiaları bir yana bırakılırsa) ve Gezi olayları sayılabilir. Toplumsal ve siyasal yönleri olan bu

---

* Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 8 Mart 2015’te yaptığı açıklamada “Türkiye’nin ihtiyacını karşılayacak sistem başkanlık sistemidir. Başkanlık sistemi demek yeni anayasa demek. 7 Haziran’da bir seçim var mı? Bu seçimde Türkiye’yi yeni anayasasına, başkanlık sistemine kavuşturmak için hazır mıyız? 400 milletvekilini verin ve bu iş huzur içinde çözülsün!” şeklinde ‘Yeni Türkiye’ vizyonu için ihtiyaç olan ve tek çözüm olan yapı olarak ‘Başkanlık sistemi’ni öngördüğü görülmektedir (Zaman, 2015a).

olaylar aynı zamanda sivil toplum örgütlerinin etkinliklerini görmek adına da örnek olaylar olarak görülebilir. 2007 Cumhurbaşkanlığı seçim süreci, Nisan ayında başlayarak 29 Ağustos'ta Abdullah Gül'ün 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmesine kadar devam eden olaylı bir süreçtir. Bu süreçte sırasıyla Cumhuriyet mitingleri, 367 Krizi ve 27 Nisan'da Genelkurmay'ın internetten yaptığı açıklama olayları birbirine bağlantılı şekilde gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet Mitingleri*, 2007'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi öncesinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan veya başka bir Millî Görüş kökenli siyasetçinin, cumhurbaşkanı adayı olma olasılığına karşı, Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD) ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'nin öncülüğünde “*Cumhuriyetine Sahip Çık*” mesajıyla düzenlenmiştir. Bu amaçla yapılan mitinglerin ilki 14 Nisan 2007'de Ankara Tandoğan Meydanı'nda gerçekleştirilmiş ve “Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en büyük miting” olduğu yorumları yapılmıştır. AK Parti'nin erken seçim tekliflerini kabul etmemesi ve cumhurbaşkanı adayını açıklamaması, 12 Nisan 2007 tarihinde Genelkurmay başkanı Yaşar Büyükanıt cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili olarak “Cumhuriyet'in temel değerlerine sözde değil özde bağlı olan bir kişinin cumhurbaşkanı seçilecek olmasını umut ediyoruz” (Radikal, 2007) açıklamasını yapması, Cumhuriyetin laiklik niteliğinin tehlikeye düşebileceği kaygısını iktidarın oluşturması ve meclis başkanı dahil olmak üzere “*Cumhuriyet'in en yüce kalesini fethetme havasına girildiği*” kanaatlerinin yaygınlaşmasına neden olunması mitinglerin yapılma sebepleri arasında yer almaktadır (Eroğlu, 2007: 168).

11. Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecindeki tartışmaların büyümesi ve buna bağlı olarak Nisan 2007 tarihinden itibaren yaşananların bir nedeni de, seçim sonuçlarının, ülkemizin içinde bulunduğu jeopolitik konumu gereği, uluslararası alanda da yansımaları olma durumudur. Çünkü 11. Cumhurbaşkanının siyasal vizyonu ve AB'ye bakış açısı, uluslararası dengeler açısından önemli olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin son yıllarda giriştiği ekonomik ve siyasi reformları

---

* Mitinglerin ilki 14 Nisan 2007'de, Cumhurbaşkanlığı seçiminden iki hafta önce Ankara'da yapılmıştır. İkinci miting 29 Nisan'da İstanbul Çağlayan meydanında olmuştur. Üçüncü ve dördüncü mitingler 5 Mayıs'ta Manisa ve Çanakkale'de yapılmıştır. Beşinci ve son miting ise 13 Mayıs'ta İzmir'de yapılmış ve mitinglere katılım oranı ise çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Anıtkabir önünde yapılan ilk mitinge katılım değişik kaynaklara göre birkaç yüz bin ile 1.5 milyon arasında olduğu ifade edilmektedir (www.wikipedia.org).

kesintiye uğratacak demokrasi dışı müdahalelere açıkça karşı çıkmıştır. Cumhurbaşkanlığı üzerindeki tartışmalar da daha çok kullanacağı yetkiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Cumhurbaşkanının güçlü yetkilerle donatılması ve onun “fren mekanizması” olarak sistemin merkezine yerleştirilmesi açısından, seçilecek kişinin Cumhuriyet’in temel ilkelerinden çıkmaması, demokrasi dışında davranmaması ve uluslararası alanda ülkemizi temsil etmesi ve birleştirici olma vasıflarını taşıması beklentisi, kamuoyu tarafından konunun daha dikkatli takip edilmesine yol açmıştır (Kahraman, 2007: 149).

Eroğlu’na göre (2007: 168), toplumsal bir kaygının dile getirildiği bu gösteriler (Cumhuriyet mitingleri), iktidarın yaptığı siyasal hatalara karşı tepki şeklinde düşünüldüğünde haklı bir tutumken, bu tepkiye yargının da alet edilmesi yanlış bir davranış olmuştur. Çünkü cumhurbaşkanı seçim süreci, “siyasal olarak çok yanlış olsa da, tüzeye (yasaya) uygundu” ve dolayısıyla verilecek cevap da siyasal şekilde olmalıydı görüşü ortaya çıkmaktadır. Ancak siyasal olmayan tepkiler sadece mitinglerde değil, cumhurbaşkanı seçecek meclisin karar sırasında toplantı yeter sayısının üçte ikisi (367) olması gerektiği savının ortaya konulmasıyla devam etmiştir. Yargıtay Cumhuriyet eski Başsavcısı Sabih Kanadoğlu’nun 2006 yılının son günlerinde yaptığı “Cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunun yapılabilmesi için üçte iki çoğunluğun yani 367 milletvekilinin TBMM’de bulunması gerektiği” yönündeki açıklamanın gündeme getirilmesi tartışmaların büyümesine ve hem hukuk hem siyasi çevrelerin bölünmesine sebep olmuştur (Şenyapar, 2013: 157). Asıl tartışma bu kararın, anayasa hukukçuları tarafından siyasi gerekçelerle yorumlanması ve bu ‘*anayasadışı*’ yorumun Anayasa Mahkemesi kararıyla onaylanmış olmasıdır. Anayasa Mahkemesinin hukuka uygun hareket etmemesi, iktidarın da, Türkiye’nin yerleştirmeye çalıştığı parlamenter sistemi temelinden sarsacak nitelikte bir anayasa değişikliği gerçekleştirmesine bahane oluşturmuştur ve cumhurbaşkanının doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesini öngören bu anayasa değişikliğinin 21 Ekim 2007’de halkoylamasına sunulması kararlaştırılmıştır. Sonuç olarak 367 sayısı şartının gerçekleştirilmesi için Anayasa Mahkemesine hukuksuz baskı yapıldığı görüşü oluşmuştur (Eroğlu, 2007: 168).

16 Mayıs 2007 günü görev süresi dolan Ahmet Necdet Sezer’in yerine, Anayasanın kuralları işletilerek zamanında seçim yapılamamıştır. Cumhurbaşkanını

seçmek üzere Mecliste 27 Nisan'da ilk tur seçimler yapılmış ancak Genel Kurul salonunda bulunması gerektiği savunulan kişi sayısı (367 şartı) sağlanamamıştır. Muhalefet de bu durumu Anayasa Mahkemesine götürmüştür. Aynı gün geç saatlerde Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden yaptığı açıklama, seçimlere ve Anayasa Mahkemesinin iradesine yönelik müdahale olarak yorumlanmıştır (Şenyapar, 2013: 157). Bildiride açık bir şekilde Genelkurmay'ın, Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesine karşı olduklarını belirterek, Anayasa Mahkemesine bu şekilde bir seçimin yapılmasını engellemesi için direktif verdiği anlaşılmaktadır (Akıncı, 2013: 53). İkinci tur oylama sırasında da muhalefetin katılmaması ve 367 şartının sağlanamaması neticesinde cumhurbaşkanı seçilememiştir.

Sonuç olarak 367 şartının getirilmesi büyük bir bunalıma yol açmıştır ve 27 Nisan 2007 akşamı Genelkurmay Başkanlığı'nın İnternet sitesinde bir bildiri* yayınlanması (muhtıra veya postmodern darbe olarak da nitelendirilmekte) demokrasi adına çok vahim görülebilecek durumlar oluşturmuştur (Eroğlu, 2007: 168). Cumhurbaşkanının mevcut meclis tarafından seçilemeyeceğinin anlaşılmasıyla 22 Temmuz 2007 tarihinde erken genel seçim kararı alınmış ve MHP'nin meclise dahil olduğu seçimler sonrasında 367 şartı gerçekleştirilerek cumhurbaşkanlığı seçim süreci tamamlanmıştır.

Sivil toplum adına toplumsal farklılaşma, baskı mekanizmalarını oluşturma, toplumsal örgütlenme özelliklerinin gelişimi önemli olmaktadır. Bu açıdan Cumhuriyet mitingleri, yapıldığı dönemde, ideolojik yönü ve katılımcıların profili açısından en çok tartışılan toplumsal ve siyasal olaylardan biri olmuştur. Sivil toplumun örgütlenebilmesi, farklı kesimlerden katılımların sağlanabilmesi, toplumu

---

* Genelkurmay Başkanlığı Basın Açıklaması

Tarih: 27 Nisan 2007

“Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahede edilmektedir. Uygun ortamlarda ilgili makamların, sürekli dikkatine sunulmakta olan bu faaliyetler; temel değerlerin sorgulanarak yeniden tanımlanması isteklerinden, devletimizin bağımsızlığı ile ulusumuzun birlik ve beraberliğinin simgesi olan milli bayramlarımıza alternatif kutlamalar tertip etmeye kadar değişen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir”.(Hürriyet, 2007a)

etkileyecek bir siyasi kararda sivil toplum örgütlerinin katılım göstermek istemesi açısından bakıldığında, önemli bir gelişme olarak okunabilecek Cumhuriyet mitingleriyle ilgili dönemin medyasında çıkan birçok farklı yorumlar da olmuştur. Bu dönemde devletle sivil toplum arasında sert söylemlerin olduğu ve medyanın taraf oluşturacak şekilde toplumu etkileyecek yayınlar yaptığı üzerine tartışmalar yapılmıştır. Bazı medya organları* mitinglerin ideolojik sözcülüğünü üstlenerek, laiklik, yurttaşlık ve sivil toplum kavramları üzerinden toplumda her kesimden insanın katıldığı “*tabandan gelen bir halk hareketi*” vurgusu yaparken, iktidarı “*rejim düşmanı*” ilan etmiştir. Bazı medya organları da mitingleri doğrudan “*darbe*” ve “*darbe iddiaları*”nda adı geçenlerle ilişkilendirerek (TSK, ADD ve birkaç sivil toplum örgütü), mitinglerin “*örgütlü bir sınıf hareketi*” olduğunu söylemiştir (Işık, 2010: 29-59).

2.2.2.2. İktidar ve Muhalefet Partilerinin Bu Olaylara Bakışı

Başbakan Tayyip Erdoğan, 2007 yılının ilk günlerinde AK Parti’nin cumhurbaşkanı adayını geç açıklayacağını ve bunun bir strateji olduğunu söylemiştir. Kamuoyunda ciddi bir merak ve endişenin gelişmesine zemin hazırlayan bu stratejinin, “*...şimdi çelik çomağı verdik ellerine, bol bol oynayıp duruyorlar*” şeklinde ifade edilmesi, gergin ve kutuplaştırıcı bir sürecin başlamasına sebep olan bir yaklaşım olarak yorumlanmıştır (Şenyapar, 2013: 159). 3 Ocak’ta Erdoğan’ın, gazetecilerin cumhurbaşkanı adayıyla ilgili soruları üzerine yaptığı açıklama şöyledir.

Tayyip Erdoğan adaylık falan açıklamış değil. Ama bunlar niyet okuyucu. Niyet okuyucu oldukları için ne kadar başarılı olup olmadıklarını da Nisan’da göreceksiniz. Ben başta da söyledim, Nisan’a kadar AK Parti kendi adayını açıklamayacak. İsteyen adaylığını açıklar. Sayın Baykal düşünüyorsa adaylığını açıklasın veya başka düşünenler varsa açıklasın. Bizi niye zorlama gayreti içine giriyorlar? Biz bir siyasi partiyiz, bizim de kendimize göre stratejimiz, taktiklerimiz var. Biz de bunları uyguluyoruz. Biz şimdi çelik çomağı verdik ellerine, bol bol oynayıp duruyorlar. Oynasınlar. (Zaman, 2007a)

* Bknz “Medyada “Yeniden Üretilen” Cumhuriyet Mitingleri” çalışmasında Işık dönemin medya organlarının söylemlerini analiz etmektedir. Cumhuriyet, Zaman ve Hürriyet Gazeteleri incelemesi yapılmıştır. (Işık, 2010: 29-59)

AK Parti'nin Nisana kadar aday açıklamaması ve kamuoyunda Erdoğan'ın cumhurbaşkanı adayı olma olasılığının devam etmesi endişelere yol açmıştır. Bu durumda Cumhuriyet ilkelerine uymayan bir adayın seçilmesi olasılığına karşı kamuoyunun tepkisini ortaya koyduğu mitingler organize edilmiştir. Erdoğan, Cumhuriyet mitingleri yapıldığı dönemde yaptığı açıklamada AK Parti'nin halktan uzaklaşmayacağını belirtirken, “Farklılıklar zenginliğimiz, halkla kavga ederek siyaset olmaz, ama kamplaştırmaya da kimsenin gücü yetmez” ifadesi ve her vatandaşın aynı değerde olduğu vurgusu ile yaklaşımlarını ortaya koymuştur. Mitinglerde cumhuriyet değerleri ve laikliğin korunması kaygısına karşı Erdoğan, demokrasiyi koruma konusunda gayret edeceklerini “Çok açık söylüyorum, duyanlar duymayanlara, görenler görmeyenlere ulaştırısın. Ne kadar ağır olursa olsun, demokrasinin bütün yükünü, bütün ağırlığını taşımak, bizim için onurdur” sözleriyle ifade etmiştir (Hürriyet, 2007b). Tüm farklılıklarıyla toplumun kucaklanacağı ve demokrasinin tüm değerleriyle hareket edileceği anlamına gelen açıklamalar, kamuoyundaki endişeleri gidermek amacıyla yapılmış görünmektedir. Bununla beraber Erdoğan, mitinge katılanları “*81 vilayetten bindirilmiş kıtalar*” (bir eylem için o konuyla ilgili olmayan kişilerin toplanması) olarak tanımlamıştır (www.arsiv.ntv.com.tr, 2007). İktidar çevreleri de mitinglere katılanları “*güdülenmiş kitle*” ya da “*örgütlü topluluk*” olarak nitelendiren açıklamalarda bulunmuştur (Işık, 2010: 42). Bu açıklamalar ise yukarıda belirtilen, toplumu kucaklayan, farklılıkları zenginlik sayan ve sivil toplumun görüşlerine saygı duyan demokratik bir söylemle bağdaşmamaktadır. Buna karşın bazı bakanlar da bunun demokratik bir hak ve yasal olduğunu savunmuşlardır.

Başbakan Erdoğan mitinglerle ilgili, partisinin grup toplantısında, rejimin tehlikede olduğu görüşüne karşı çıkmış ve “Benim Çankaya köşküne çıkmamı istemeyenler bilsin ki kararı onlar değil Meclis verecek” ifadesiyle kamuoyunun endişelerine ve görüşlerine katılmadığı şeklinde yaklaşımını ifade etmiştir (www.arsiv.ntv.com.tr, 2007).

Aslında tartışmanın esas noktası Cumhurbaşkanını Meclisin seçmesi değil- çünkü bu geçmişteki uygulamaların tersine normalleşildiğini gösteren demokratik bir uygulama-, Milli görüş çizgisinde olduğu düşünülen bir partinin çoğunluk oluşturduğu meclis aracılığıyla Cumhuriyetin temel değerleri ve laikliği tehlikeye

sokacağı ihtimali taşıyan cumhurbaşkanı adayı çıkarmasıdır. Bu bağlamda Erdoğan demokratik seçime itiraz edilemeyeceğini “Milli iradeyi bir yük, milletin tercihlerini bir tehlike, halkoyunu bir sıkıntı olarak görenler, milletimizin sandıkta vereceği cevabı görecektir” sözleriyle açıklamıştır (www.haberler.com, 2007a).

İktidarın görüş ve tutumları yanında bazı muhalefet liderleri, mitinglere sivil toplum örgütleriyle birlikte katılmışlardır. İzmir’de düzenlenen Cumhuriyet mitingine CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, DSP Genel Başkanı Zeki Sezer ve SHP Genel Başkanı Murat Karayalçın katılarak destek verdiğini belirtmişlerdir. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, miting alanında AA muhabirine yaptığı açıklamada, mitingin laik demokratik Cumhuriyete güç kattığını belirterek, “Miting muhteşem, İzmir’e yakışan da bu” şeklinde açıklamada bulunmuştur (www.haberler.com, 2007a).

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal’ın “Erdoğan cumhurbaşkanı olmamalı. Silahlı kuvvetler buna kayıtsız kalmayacaktır diye düşünüyorum” ve “Başbakan Başkomutan olamaz. TSK ile uyumsuz birinin başkomutanlık yetkisini de kuşanan cumhurbaşkanlığına oturması engellenmelidir. Kamuoyuna cumhurbaşkanlığı seçiminin başkomutanlık boyutunu da anlatmalıyız” yönündeki açıklamaları (Hürriyet, 2007c) ile cumhurbaşkanlığı seçimi tartışmalarının odağına, daha önce Anayasa Mahkemesi’nin çekilmeye çalışılması gibi, TSK’nın çekilmeye çalışıldığını göstermektedir.

1 Mayıs 2007’de yaptığı açıklamada Baykal, “Eğer Anayasa Mahkemesi 367’ye gerek yok kararı alırsa bu Türkiye’yi çok tehlikeli bir noktaya götürecektir” şeklindeki ifadesi Anayasa Mahkemesi’ne yapılan başvurunun hukuka aykırı olduğu göz önüne alınmadan siyasi kaygılarla yapılan bir açıklama olarak nitelendirilebilir. Benzer şekilde Baykal’ın parlamenter sistem ve demokrasi teamülleri dikkate alındığında kanunsuz görünmeyen meclis yapısı söz konusuysen “*Bu Meclis’in cumhurbaşkanını seçmesi doğru olmaz*” yaklaşımı da siyasi ya da ideolojik kaygılarla söylendiği izlenimi taşımaktadır. 27 Nisan Genel Kurmay Bildirisiyle ilgili Baykal görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Ben hiçbir kurumun darbe yapma hazırlığında olduğu kanısında değilim Biz demokrasi krizi ile karşı karşıyayız. Türkiye bu noktaya gelmemeliydi. Bunun sorumlusu iktidardır. Cumhurbaşkanlığı seçimiyle bunu yapmıştır” (Hürriyet, 2007c).

Diğer yandan 27 Nisan açıklamasını iktidar “darbe” olarak nitelendirirken*, ana muhalefet tarafı darbe olmadığı, hatta bir “demokrasi krizi” olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Ayrıca Baykal, milyonlarca tehlikenin farkında olan insanın Türkiye’ye sahip çıkmak için sokaklara çıktığı Cumhuriyet mitinglerinde toplumun sorumluluk üstlenerek Cumhuriyeti koruma görevi gerçekleştirdiğini buna karşın iktidarın muhalefetin uyarılarını dinlememesi, milli görüş yaklaşımını köşke taşımak istemesi, 367 ve cumhurbaşkanlığı seçim süreciyle ilgili çekinceleri dinlemeyerek krize sebep olması, Türkiye’yi “çok tehlikeli bir kutuplaşmaya sürüklemiştir” tespitinde bulunmuştur (Hürriyet, 2007c).

Bu dönemde CHP, DYP ve ANAP benzer şekilde tutum almış ve cumhurbaşkanlığı seçimi yapılacağı sırada meclis oylamasına katılmamışlardır. Dolayısıyla 367 şartı gerçekleşmemiş ve Baykal da sonuçları Anayasa Mahkemesi’ne götürmüştür. Mahkeme 367 şartını gerekçe göstererek oylamayı kabul etmemiş ve sonuçta Gül adaylığını geri çekmiş ve 22 Temmuzda meclis genel seçim düzenlemeye karar vermiştir. Muhalefet partilerinin meclisi bir şekilde kilitlemeye çalışması, aslında yeni parlamentoya MHP’nin girmesi ve cumhurbaşkanı seçiminde oylamaya katılarak 367 şartının oluşmasını sağlamasıyla son bulmuştur (Aksiyon, 2013a). MHP, 22 Temmuz seçimlerinde Meclise girdikten sonra 26 Temmuz 2007’de MHP Lideri Bahçeli’yle yapılan röportajda, Bahçeli MHP’nin, cumhurbaşkanı seçiminde Mecliste yer alacağını ve bu konuda siyasi tutarlılığın bunu gerektirdiğini söylemiştir (Milliyet, 2007a).

2.2.2.3. Sivil toplum Kuruluşlarının Bu Olaylara Bakışı

TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON gibi etkili sivil toplum kuruluşlarının Cumhuriyet Mitingleri, 27 Nisan Bildirisi, 367 Krizi ve Cumhurbaşkanı Seçimi gibi

---

* 27 Nisan Bildirisi yayımlandığı gün, Erdoğan ile Gül, “sonu idam olsa bile bildiriye direnme” kararı almıştır. Erdoğan’a göre, bildiri içerik olarak asker haddini aştığını gösterse de muhtıra değildir. Bildirinin hedef bakanlarından olan Millî Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik bildiriden sonra Büyükanıt ile görüşür. Büyükanıt, bildiriye ‘muhtıra’ diye savunmayınca o da muhtıra demekten vazgeçer. Türköne ise “Hükümet, 27 Nisan e-bildirisinde yer alan tehditlere karşı koydu ve talepleri yerine getirmedi. Muhtıra olamadığı için muhtıra tabirini kullanmıyor.” demektedir. Fakat medyanın gözünde olay bir muhtıraydı (Aksiyon, 2013a).

toplumsal ve siyasal yönleri olan olaylar sırasında konuyla ilgili çeşitli düzeylerde söylem ve tutumları olmaması beklenemez. Bu bağlamda ilgili dönem için yapılan değerlendirmelere bakılması faydalı olacaktır.

TÜSİAD, 25 Nisan 2007’de AK Parti’nin 11. Cumhurbaşkanı adayını Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül olarak kamuoyu ile paylaşmasının ardından yaptığı basın açıklamasında; siyasi partilerin ve kamuoyunun geniş katılımıyla yapılan tartışmaların ardından, iktidar partisinin tercihini yaptığını ve bu aşamadan sonra parlamentomuzun seçimine saygılı olmak demokrasinin vazgeçilmez gereği olacağını söylemiştir. Ayrıca seçilecek cumhurbaşkanın, milletin tümünü kucaklayan, Cumhuriyetin temel ilkelerini, toplumsal uzlaşmayı ve demokratik meşruiyeti gözeten ve partiler üstü bir anlayışla hareket eden vasıflarda olmasını beklediklerini açıklamışlardır. Açıklamada geçen “Seçilmesi durumunda, Abdullah Gül’ün, uzlaşmacı kişiliğiyle, görevini yukarıda altını çizdiğimiz anlayış çerçevesinde sürdüreceğine inanıyor, bu son derece hassas ve sorumluluk isteyen görevde kendisine başarılar diliyoruz” ifadeleriyle, TÜSİAD’ın demokratik yollarla parlamento aracılığıyla yapılacak seçime saygı duyacağını ancak, seçilecek adayın vasıfları ve tutumunu da önemseyeceğini söyleyebiliriz (TÜSİAD, 2007a).

29 Nisan 2007’de ise çok daha net ifadelerle çekincelerini belirten bir basın açıklaması yapılmıştır. “Son günlerde Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ilgili olarak yükselen gerginlik, Genelkurmay Başkanlığı’nın yaptığı açıklama ile doruk noktasına ulaşmıştır. Mevcut krizin, tüm tarafların samimi katkısıyla, her türlü duygusal tepkiden uzak ve sağduyuyla çözülmesi bir zorunluluktur” denilen açıklamada bazı tedbirlerin alınmasının zorunluluk olduğunun belirtilmesi sivil toplum kuruluşlarının politika belirleme süreçlerine katılımı adına değerli görülebilecekken, kullanılan “net” dilin tartışmalara açık olacağı söylenebilir. Bu tedbirler; Genelkurmay Başkanlığı’nın (27 Nisan Muhtırası) açıklamasının demokratik teamüllere uygun olmadığı, iktidar partisinin toplumda git gide artan ve TÜSİAD’ın da paylaştığı (Cumhuriyet Mitingleri kastediliyor) laik rejimi koruma kaygılarını dikkate almadığı, mevcut durumun demokrasiye zarar vermemesi için hemen erken genel seçime gidileceğinin ilan edilmesinin bir zorunluluk haline geldiği, genel seçimlerde gerilim olmaması için bütün siyasi partilerin samimi bir gayret içinde olmasının şart olduğu ve ülkenin geleceğine yönelik siyasi

programların yapılması gerektiği ifade edilmektedir. Bununla beraber özellikle “Türkiye Cumhuriyeti’nin temelini laiklik ve demokrasinin ayrılmaz bütünlüğü oluşturmaktadır” yaklaşımının değişmezliği vurgulanmaktadır (TÜSİAD, 2007b).

7 Mayıs 2007’de TÜSİAD, Anayasa Mahkemesi’nin Cumhurbaşkanlığı Seçimi’nin ilk turunu iptal etmesi sonucunda, Meclis’in almış olduğu erken genel seçim kararının ardından TBMM’ye sunulan Anayasa değişiklik teklifi paketini sağlıklı bulmadığını belirterek çekincelerini basına açıklamıştır (TÜSİAD, 2007c). TÜSİAD, 22 Temmuz Genel Seçimlerinden sonra, seçimlerin barış ve huzur ortamında geçmesinden memnun olduklarını ifade etmiştir. TÜSİAD’ın Türkiye’de yaşanan siyasal ve toplumsal olaylar arasında önemli bir yeri olan cumhurbaşkanı seçim süreci boyunca yaşanan olaylara karşı görüşlerini açık şekilde ifade ettiği ve politika belirleme sürecinde etkili olan unsurlardan biri olduğu söylenebilir.

Aynı dönemde MÜSİAD Başkanı Ömer Bolat, 29 Mayıs 2007’de bir röportajda 22 Temmuzdaki seçimlere odaklandıklarını ve ekonomik büyüme için tek partili bir yönetimin uygun olacağını belirtmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşananlar içinse, “Bu bir aylık süreç kimlerin demokrasiden, çoğulcu parlamentodan yana olduğunu ortaya çıkardı. Turnusol kâğıdı görevi gören süreçte bazı medya organları, sözde sivil toplum kuruluşları ve bazı iş çevreleri sınıfta kaldı” ifadelerini kullanarak, toplumsal tepkiyi -yöntemin yanlış olduğu tartışılabilir- hiç değerlendirmeye almadan yanlış ve anti-demokratik olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur denebilir. Benzer şekilde açıklamada ‘çoğulcu’ parlamentodan yanayız derken, çoğulcu toplum anlayışına uymayacak şekilde “bazı medya organları, sözde sivil toplum kuruluşları ve bazı iş çevreleri sınıfta kaldı” ifadeleriyle açık şekilde yargılaması ve farklı yorumlara kapalı duruş sergilemesi çelişkili görünmektedir. Bununla beraber Cumhuriyet mitingleri ile toplumda laik-anti laik ve benzeri kamplaşmaların oluşma riskine de dikkat çekmiştir. Bolat, Genelkurmay’ın 27 Nisan’daki gece yarısı bildirisiyle “AB uyum paketleri ile son 4,5 yılda sağlanan ilerlemeler bir elektronik posta bildirisiyle heba edildi. Ortadoğu’da, Türkiye’de parlamenter demokratik yöntem ile başarılı bir ülke yönetimi sergileneceği konusundaki umutlara da darbe vuruldu” şeklinde yaşanan siyasi gerilimin uluslararası itibarımıza zarar verdiğini ifade etmiştir. Bolat’ın görüşleri, MÜSİAD’ın yaklaşımları (MÜSİAD resmi sitesinde konuyla ilgili açıklama bulunamamıştır)

olarak ele alındığında, özetle olayların bazı siyasi partilerin oy kaygısıyla fırsatçılık yaptığı bu dönemde, yapılan mitinglerle ülkenin demokratik ve ekonomik olarak mesafe kaybetmesine sebep olduğu ve daha çok ekonomik kaygılarla tek partili yönetim istedikleri şeklinde ortaya konabilmektedir (Zaman, 2007b).

TUSKON'un, Cumhuriyet Mitingleri ve 27 Nisan Bildirileriyle ilgili gündemdeki tartışmalarda fazla yer almadığı söylenebilir. 22 Temmuz seçimlerinden sonra 15 Ağustos 2007'de yaptığı açıklamayla TUSKON Başkanı Rızanur Meral parlamentonun demokratik yöntemlerle işlemlerini ve istikrarın korunmasını önemsediklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca açıklamada cumhurbaşkanı olunması için liyakat dışında bir kriterin aranmasına gerek duyulmaması görüşü de kimlikler üzerinde ideolojik tartışmaları desteklemedikleri şeklinde yorumlanabilir. Meral'in açıklaması şöyledir.

Cumhurbaşkanlığı seçiminde de ülkemizdeki istikrar ortamını zedeleyecek davranışlardan uzak bir süreci millet olarak arzulamaktayız. İstikrarı bozacak müdahaleler demokrasiye zarar verdiği kadar ekonomi ve iş hayatına da zarar vermektedir. Bu yönüyle Abdullah Gül'ün, halkın hissiyatı doğrultusunda cumhurbaşkanlığına aday olmasını olumlu karşılamaktayız. Sayın Gül'ün adaylığı bize göre liyakat esasına dayalı bir adaylıktır ve başka kriter aramak yanlış olur.....Kazanan Türkiye Cumhuriyeti ve demokrasimiz olacaktır. (Zaman, 2007c)

Sonuç olarak TÜSİAD'ın bu dönemde olanlara sessiz kalmadığı, Cumhuriyet ilkeleri esas alınarak, toplumsal uzlaşmayı temin edebilecek bir kişinin demokratik yollarla seçilmesini benimsedikleri ve gerilim yaşanmasına izin verilmeden sağduyuyla çözüme ulaşılmasını önerdikleri görülmektedir. MÜSİAD'ın, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde gösterilen toplumsal tepkiyi anti-demokratik ve kamplaştırıcı buldukları, siyasi gerilimin ekonomimizi ve itibarımızı kötü etkilediği konusunda endişe duydukları, parlamenter demokratik yöntemle başarılı bir yönetim sergilenebileceğinden umutlu oldukları yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. TUSKON'un ise Cumhurbaşkanı seçim sürecindeki tartışmalarda direk görüş bildirmediği, bununla beraber genel seçimler sonrası, demokratik yöntemlerle parlamentonun işlemleri ve istikrarın korunmasını önemsedikleri ve cumhurbaşkanı seçiminde ideolojik tartışmalara girmeden liyakat esasıyla hareket edilmesi yönünde görüşlerinin olduğu söylenebilir.

2.3. 2011 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE SİYASAL SİSTEMDE YAŞANAN ÖNEMLİ OLAYLAR VE ETKİLERİ

2011 sonrası, Türkiye’de siyasal sistemde önemli olaylar yaşanmıştır. Bunların siyasal ve toplumsal sonuçları görülmekte ve tartışılmaya devam etmektedir. Bu kısımda Gezi Parkı, 17 Aralık ve Basın özgürlüğünün kısıtlanması olayları örnek olarak alınarak, bu konularda genel bilgilerle birlikte iktidar ve muhalefet görüşlerine yer verilmektedir. Çalışmada ele alınan sivil toplum kuruluşlarının bu olaylardaki söylem ve etkileri, her kuruluşun kendi başlığı altında ele alınarak değerlendirilmektedir.

2.3.1. Gezi Parkı Olayları

Gezi Parkı Eylemleri, 27 Mayıs’ta Taksim’de Toplu Kışlası arazisine inşaat yapılmaya başlanmasına karşı başlayan ve hükümet karşıtı protestolara dönüşen eylemlerdir. Taksim Dayanışma grubunun üyelerinin iş makinasının önüne geçerek yıkımı engellemeye çalışmasıyla başlamıştır. Mekanda kurulan çadırlarla günlerce nöbet tutulmuş, polis ve zabitanın müdahalesiyle olaylar büyümüş ve Türkiye’de farklı illere yayılmıştır. Demokrasilerde ve doğal haklar çerçevesinde ifade özgürlüğü tabii olarak kabul edildiği gibi, bunun uygulama şekillerinden olan toplantı ve gösteri özgürlüğünün de tabii görülmesi esastır. Bu bağlamda barışçıl bir eylem şeklinde başlayıp, yurt çapında protestolara dönüşen ve kamuoyunda çok tartışılan Gezi olayları, sivil toplumun protesto hakkını kullanırken hükümet yetkililerinin farklı bir tutum izlediğini gösteren bir tablo ortaya koymaktadır. Olaylarla ilgili iktidar, muhalefet ve STK’ların söylem ve tutumlarının incelendiği bu bölümde, öncelikle AK Parti Programı’nda, demokratikleşme ve sivil toplumla ilgili uygulanacak politikalar arasında yer alan, “*Demokrasilerin temel niteliklerinden biri olan toplantı ve gösteri özgürlüğünün daha etkili kullanılabilmesi için gerekli hukuki düzenlemeleri gerçekleştirecektir*” maddesi ile partinin bu konudaki yaklaşımı ortaya konarak başlanabilir (AK Parti, 2011).

AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan, Gezi Parkı olaylarıyla ilgili 29 Mayıs’ta yaptığı ilk açıklamada “Gezi Parkı’nda ne yaparsanız yapın biz

kararımızı verdik, orada tarihi yeniden ihya edeceğiz. Ağaç dikmek isteyenlere yer tahsis ediyoruz” ifadesiyle değerlendirmede bulunmuştur (Radikal, 2013a).1 Haziran’daki açıklamasında ise “Samimiyetle ve tekraren ifade ediyorum; bu ülkede herkesin görüşlerini özgürce ifade etme hakkı vardır. Bu ülkede herkesin demokratik sınırlar içinde, hukuk çerçevesinde tepkisini ortaya koyma, mitingini yapma hakkı vardır” diyerek demokratik sınırlarda kalarak herkesin görüşlerini ifade edebilme özgürlüğü olduğunu, ancak “hiç kimsenin hukuksuzca, demokrasi dışı eylem yapma, işgal eylemi yapma, esnafa, çevrede oturanlara, yoldan geçenlere zarar verme hakkı yoktur” diyerek çevredeki insanlara zarar verilmemesi gerektiğini vurgulamıştır (Sabah, 2013a).

Erdoğan, 9 Mayıs’ta yaptığı açıklamada “Hizmetlerimizi 76 milyona verdik, ayırmadık” ifadesiyle milletin tümüne hizmet ettiklerini etnik, bölgesel ve dinsel milliyetçiliğe karşı olduklarını vurgularken, Gezi Parkı olaylarına katılanları “Biz o birkaç çapulcunun yaptıklarını yapmayız. Onlar yakarlar, yıkarlar. Çapulcunun tanımını budur zaten” diyerek “çapulcu” ifadesiyle eleştirmesi ve “Bu çevreci olarak geçinenlere sorarsan, bunlar Türkiye’de hiçbir yatırımın yapılmasını istemezler. Nerede ne yatırım yaparsanız yapın, bunun karşısına dikilirler. Neden? Çünkü bunların bu ülkede taş üstüne taş koydukları mümkün değil” ifadesiyle katılanları bu ülke vatandaşı değilmiş gibi tanımlaması ve ayrımcılık yapması, yukarıdaki ifadeyle çeliştiği gibi, sadece Gezi’ye katılanlar arasında değil, toplumda da bir duyarlılığa neden olmuştur. Benzer şekilde açıklamada geçen “Benim polisime saldırıyor, hakaret ediyor....Bu polis Türk polisi, bu polis bu milletin polisi.....polisimizi de bunlara yedirmeyeceğiz” ifadeleri de kamuoyunda tepkilere yol açmıştır (Radikal, 2013b).

AK Parti yetkilileri olayları iç ve dış desteklerle birlikte gerçekleştirilen “darbe girişimi” ve “polise isyan” şeklinde tanımlarken, diğer çevreler bir müddettir devam eden hükümet politikaları, devletçi dil ve baskı karşısında “taşan son damla” olarak toplumsal bir tepki şeklinde tanımlamış ve aslında demokrasi adına direniş gösterildiğini ifade etmişlerdir. Olayların büyümesinde ve ülke çapında yaygınlaşmasında, güvenlik güçlerinin müdahale biçimi ve Erdoğan’ın “birkaç çapulcu” şeklindeki küçümseyici ifadelerin etkili olduğu söylenmektedir (Aksiyon, 2013b).

Bir yandan olayların büyümesine sebep olan sert söylemler yanında uzlaşma gayretlerini devam ettiren ve ılımlı söylemlerde bulunan hükümet yetkilileri de olmuştur. Başbakan Vekili ve Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç'ın katılımcılara saygı gösteren, anlamaya çalışan yaklaşımının yanında, insanların yeterince bilgilendirilmesi durumunda şiddet uygulanmadan olayların çözülebileceği tespitinin yer aldığı 1 Haziran 2013'te yaptığı açıklaması şöyledir.

Gezi Parkı'nda yaşanan olaylarda keşke uyarıcılık yapılabilseydi. İnsanlara işin gerçeği anlatılabilseydi, insanlar tartaklanmak yerine şuna buna maruz kalkma yerine, işin doğrusu bu denilseydi bu noktaya gelmezdik....Çevreye duyarlı insanların olduğunu kabul ediyoruz. Kimisi sanatçı, kimisi halktan, kimisi yazar, kimisi çizer. İstanbul'un yeşil alanının AVM'ye dönüşmesine karşı çıktılar. Takdirle karşılamak lazım. Fiili engel olma noktasında, samimi duyarlı insanların arasına karışınlar tarafından olay hükümeti protesto ve çatışmaya vardı. Bu da yanlış olanlardan bir tanesi. Çevreye duyarlılık, pasif mukavemetle insanların hayatına zarar verecek noktaya gelmeseydi. (Milliyet, 2013a)

Diğer bir gelişme, Taksim Dayanışma Platformu, barışçıl ve demokratik şekilde Taksim Gezi Parkı'nın yıkılmasına karşı duyarlılık gösterdiklerini, ancak iktidarın şiddet, baskı ve yasakçı politikalarla karşılık verdiğini belirterek hükümete taleplerini iletmışlerdir. Bülent Arınç'ın, talepleri görüşmek üzere 5 Haziran 2013'te, platform üyeleriyle (STK yöneticilerinden oluşmaktadır) bir araya gelmesi talepleri anlama ve uzlaşma adına bir adım olarak değerlendirilmiştir (Milliyet, 2013b).

Olayları daha anlayışlı ve ılımlı değerlendiren Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 18 Haziran'da yaptığı değerlendirmede “Daha suhuletle devam ettirmek gerekir, bütün bu konudaki çalışmaları....Bir diyalogun kurulması çok önemliydi....Ondan sonra nihayetle oradaki bütün bu çalışmalar, yapılacak, yapılması düşünülen projeler bu noktada askıya alınmış oldu. Mesajların dikkate alındığı gözüküyor” (Radikal, 2013c) şeklinde yatıştırıcı ifadeler kullanmıştır. 25 Eylül 2013'de yapılan röportajda ise Gezi olaylarından “Aslında ben bir açıdan bu olayların başlangıcı ile ilgili açıkçası gurur da duyarım” ifadesiyle gurur duyduğunu ve başlangıç itibariyle Batı'daki çevre bilinciyle yapılan eylemlere benzettiğini ifade etmektedir. Gül, “İstanbul'daki olayların başlangıcı aynı Washington'da, Londra'da, New York'ta olduğu gibi çevre bilinci, şehrin yapılmasıyla ilgili, buraya bu bina yakışır yakışmaz kaygıları ile ortaya çıkan bir olay. Bu tip problemler başta demokratik ülkelerin, gelişmiş ülkelerin problemleri. O bakımdan da demek ki Türkiye'yi nereden nereye

getirmişiz diye övünürüm” diyerek olayların sivil toplumun katılımını göstermesi açısından başarı olarak nitelendirmektedir (Milliyet, 2013c).

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, Gezi olayları sırasında 2 Haziran 2013'te yaptığı açıklamada, olayların iktidarın önceden var olan, baskı içeren tutumları neticesinde olduğunu belirterek, “Toplum özgürlük ve demokrasi konusunda ciddi bir tepki verdi. Gezi parkında başlayan olay uluslararası ortama taşıyorsa, her ilde eylemler yapılıyorsa bu AKP iktidarının getirdiği baskının bir sonucudur” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca Erdoğan'ın “ben de 1 milyon kişi toplanırım” diyerek karşı grup oluşturma (Kazlıçeşme Mitingi) girişiminin, başka bir bölücülük oluşturacağı konusunda endişelerini ifade etmiştir (Hürriyet, 2013a). Bununla beraber Kılıçdaroğlu, Gezi Parkı eylemleriyle ilgili “Taksim Meydanı'nda TOMA'lara molotofkokteyli atan polisleri gördük, yüzü peçeli. Acaba o eli silahlı olanlar da mı öyle” diyerek hükümetin o dönemde provakasyon amaçlı şiddet kullandığı konusunda şüphelerini ve endişelerini ifade etmiştir (Hürriyet, 2014a).

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin, Gezi olaylarıyla ilgili hükümetin uyguladığı yöntemlerin çözümsüzlüğe götürdüğü ve kendine yakın kitlelere verdiği telkinle kamplaşmalara sebep olduğu yönünde, 7 Haziran 2013'te yaptığı açıklama şöyledir.

Şiddet ve toplumsal başkaldırıyla hiçbir sorunumuz kalıcı şekilde çözülemeyecek, hiçbir meselenin üstesinden gelinemeyecektir. Ancak Başbakan Erdoğan hala gelişmeleri anlayamamış, tepkileri fark edememiş ve rest çekerek vaziyeti kurtarmaya yönelmiştir. Tunus'tan dönüşünde İstanbul Havalimanı'nda yaptığı konuşmada kullandığı üslup yine keskin, yine tehlikeli ve yine hoşgörüsüz olmuştur. Başbakan'ı karşılamaya giden kalabalıkların gece yarısı attığı sloganlar, yaptıkları tezahüratlar tam bir saflaşmanın ve düşman kamplarına ayrılmanın ürünüdür. (Habertürk, 2013)

Bahçeli, Başbakan ve hükümetinin “müdahaleci ve mütecaviz hükümet politikalarına” ve kimseyi umursamayan tavrına karşı, Gezi olaylarında ortaya konan tavrın temel insani hakların korunmasına yönelik “*kişisel özgürlük arayışı*” ve “*muteber insani bir tutum*” olarak gördüklerini belirten; “Çevre hassasiyetinin tetiklediği, yeşili ve doğayı koruma kararlılığının uyandırdığı kişisel özgürlük arayışları, kimlik ve kişilik izharları elbette değerli, elbette muteber bir insani tutumdur” ifadelerini kullanmıştır. Benzer şekilde açıklamanın devamında Gezi

olaylarındaki tepkinin özellikle otoriter tutum içinde olanlara karşı gösterildiğini vurgulayan bölüm şu şekildedir.

Hükümetin baskı, eziyet ve zorbalıklarına; her şeyi belirleme ve tayin etme saplantılarına; kimseyi dinlemeyen, anlamayan ve aldırmayan antidemokratik sapmalarına Taksim Gezi Parkı'ndan iyi bir cevap verilmiştir. Demokratik haklarını masumane vasıtalarla savunmak amacıyla meydanların dolduranlar, düşüncelerini bu yollar duyuranlar, hepsinden önemlisi de otoriter mizaç ve simalara karşı duranlar gerekli mesajları vermişlerdir. Taksim Gezi Parkı eksenli hadiselerin bundan sonra sürmesi halinde; Türkiye için öngörülmesi, üstesinden gelinmesi ve telafisi çok zor olay ve provokasyonlara zemin ve saha açacağı tartışma götürmez bir gerçekliktir. (Habertürk, 2013)

Bununla beraber Bahçeli, olayları provake etmeye çalışan PKK'nın planlarının ve ülkemizi kaosa sürüklemek isteyen yabancı güçlerin etkilerinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Birkaç noktanın daha üzerinde duran Bahçeli, Başbakanın “sırtını dayadığı faiz lobisine birden bire saldırması” ve Taksim olaylarının ülke çapında gösterilere dönüşmesi sırasında toplumun davranış şeklini “tencere, tava çalan vatandaşlarımız” şeklinde aşağılaması ve Taksim'deki projelerden vazgeçmeyeceğini diklenerek duyurmasının Türkiye'yi boğuşmalara götürme riski taşıdığını belirtmektedir. Burada hükümetin yaklaşım şeklini “Uzlaşmadan kaçan, bireysel tercihleri yok sayan, demokratik hak ve beklentileri örseleyen siyasi zihniyet” şeklinde okuduklarını söylerken, Parti olarak meşruiyet sınırlarında kalan gösteri ve tepkilere saygı duymakla birlikte, herhangi bir çatışma ve kavga ortamına çekilmemek için olayların içinde yer almama konusunda kararlı olunacağını vurgulamaktadır (Habertürk, 2013).

Gezi eylemleri, siyasi çevreler dışında medya ve akademik çevrelerde de geniş tartışmaların konusu olmuştur. Bu bağlamda yaşananlar Türkiye için “beklenmedik, şaşırtıcı ve kendine özgün” bir olay şekilde tanımlanırken, “çoğulluk durumu” oluşturduğu da söylenmektedir. *Çoğulluk** (pluralité) durumu, “ortak bir kimlik etrafında birleşilmesi değil, farklılıkların ortak bir hedef uğrunda birleşmesi sonucu oluşan kolektif politik eylem” şeklinde açıklandığında, bunun örnekleri, düşünce ve yaşam tarzı olarak bir araya gelmeleri düşünülemeyen grupların Gezi'de

---

* Günümüz hâkim demokrasi anlayışının vazgeçilmez değeri ve ögesi çoğulculuk (pluralisme) ile Gezi Direnişi'nde deneyimlenen çoğulluk (pluralité) durumunu birbirine karıştırmamak gerekir. Arendt'e göre “ortak bir kimlik etrafında birleşilmesi değil, farklılıkların ortak bir hedef uğrunda birleşmesi sonucu oluşan kolektif politik eylem çoğulluk durumunu yaratır” (Gök, 2014).

birlikte olmaları şeklinde gözlemlenmiştir. Bunun yanında farklı grupların düşünsel sınırlarını aştıkları bir çoğulcu* (pluralisme) deneyim de yaşanmış olduğu gözden kaçmamalıdır ve bu anlamda bir milat olarak da yorumlanmaktadır. Türkiye’de bilinen geleneksel muhalefet ve örgütlenme şekillerinden farklı olarak, oluşan bir arada olma sürecinde siyasal iktidarın otoriter tavrı ve polis şiddetinin “ortaklaştırıcı” etkisi bulunmaktadır. Sonuç olarak, siyasal iktidarın yaşananları “çevre hassasiyeti ve katılımcı yerel yönetim talebi” çerçevesinde tanımlamış olmasına karşın Gezi Eylemlerinin, “çok özgün bir çoğulluk durumu”na da zemin oluşturduğu tartışılmaktadır (Gök, 2014). Toplumumuz adına iyi bir deneyim olarak değerlendirilebilecek bu olayların, iktidar tarafından farklı algılanması ve yönlendirmesi tam tersi yönde gelişmeleri oluşturmuştur ve Gezi olaylarıyla toplumsal ve siyasal kutuplaşmanın artmaya başladığı ve halen devam ettiği bir sürecin yaşandığı konusunda tartışmalar ortaya çıkmıştır.

Diğer bir konu, demokrasinin toplum içinde gelişmesinin göstergelerinden biri de barışçıl protesto eylemi olan sivil itaatsizliktir. Kamuya açık alanda, yasaya aykırı ancak şiddet içermeyen sivil itaatsizliğe izin veren bir siyasi kültür oluşmamışsa, zamanla bir öznenin (kişi, grup, topluluk) topluma baskı yapması, farklı kimliklerin ve söylemlerin bastırılması ve dolayısıyla sivil toplumun pasif hale gelmesi söz konusu olabilir (Sarıbay, 2000: 62). Bu açıdan Gezi eylemlerinin başlangıç şekli ve Türkiye’nin farklı illerinde gösterilen toplumsal tepkiler sivil itaatsizlik kavramı çerçevesinde ele alınabilir.

Sonuç olarak, Gezi eylemleri başlangıçta park için oluşan tepki olarak görünse de, genel itibariyle son yıllarda yönetimin kullandığı ayrıştırıcı, ötekileştirici söylemlerine, yönetimin özel hayat ve farklı yaşam tarzlarına müdahalesine, farklı kültür ve kimliklere eşit muamele yapılmamasına, ülke ve kent yönetimine demokratik katılım kanallarının genişletilmemesine karşı oluşan toplumsal tepkinin ülke çapında dışa vurulduğu olaylara dönüşmüştür. İktidar çevrelerince yapılan açıklamalarda, olayların ifade özgürlüğü çerçevesinde demokrasilerde kabul

---

* Gezi eylemleri, katılımcıları açısından bir ilk ve kendine özgün yapıdadır. Katılımcılar arasında, Y kuşağı şeklinde adlandırılan gençler, siyasal mücadele sürdürmekte olan feminist hareket, LGBT hareketi gibi toplumsal hareketler ve sol muhalif örgütlerin yanında kendini siyasal bir mücadele etrafında tanımlamayan taraftar toplulukları, BDP bayrağı taşıyan, Türk bayrağı taşıyan ve kurt işareti yapanlar, Cuma namazı kılanlar gibi farklı bileşenlerin varlığına şahit olunmuştur (Gök, 2014).

edilebilir olacağı söylenmiş ancak uygulamaların sert olması tepki çekmiştir. Devam eden açıklamalarda ise iç ve dış destekli provakasyon olduğu yaklaşımında bulunulduğu ve zor kullanılarak bastırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Muhalefet ise hem söylemleri hem de uygulamaları eleştiren açıklamalarda ve zaman zaman fiili katılımında bulunarak olaylara müdahale şeklini kınamıştır (www.gpotcenter.org, 2014).

2.3.2. 17-25 Aralık Soruşturmaları ve Sonrasındaki Gelişmeler

17 Aralık Soruşturması, 17 Aralık 2013 günü Cumhuriyet Savcısı Celal Kara'nın gözaltı talimatları ve ilgili mahkemelerin arama kararlarının yerine getirilmesi ile kamuoyunun duyduğu, İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen, aralarında iş adamları, bürokratlar, banka müdürü, çeşitli düzeyde kamu görevlileri ve 61.Türkiye Hükûmeti kabine üyesi dört bakan ile üç bakan çocuğunun olduğu kişiler hakkında rüşvet ve yolsuzluk suçlarını işledikleri iddiasıyla yürütülen soruşturmadır. Soruşturma için yapılan operasyonun akabinde İçişleri Bakanlığı'nca, savcılığın gözaltı ve mahkemenin arama kararlarını yerine getiren adli kolluk amir ve memurlarının ciddi bir kısmının görev yerleri değiştirilmiş veya görevden alınmışlardır (www.cnnturk.com.tr, 2014). 29 Ocak 2014'te soruşturma savcısı Celal Kara, 11 Şubat 2014 tarihli HSYK kararnamesi ile de soruşturma iznini veren İstanbul Cumhuriyet Başsavcı vekili Zekeriya Öz'ün aralarında bulunduğu 166 hakim ve savcının görev yeri değiştirilmiş. Aynı zamanda 350 polisin atamaları yapılarak yerleri değiştirilmiştir (Hürriyet, 2014b). İlk günlerde yapılan bu atamalar devam etmiş ve hem yargıda hem de kolluk kuvvetlerinde bir dizi kanun değişikliği yapılması kamuoyundaki tartışmaların artmasına neden olmuştur. 17-25 Aralıkta yapılan ve tüm toplumu etkileyen bu soruşturmalar, iktidar çevrelerince hükümeti yıkmaya yönelik bir “darbe” girişimi olarak tanımlanırken, muhalefet ve bazı toplum kesimlerinde, operasyon bilgileri ve iddianamedeki suçlamalar dikkate alındığında incelenmesi ve kamuoyunun bilgilendirilmesi gereken, “yolsuzluk ve rüşvet operasyonu” olarak tanımlanan önemli olaylardır. Bu konudaki iktidar ve muhalefet görüşleri şu şekildedir.

62. Hükümet Programı’da 17-25 Aralık olayları “yeni bir vesayet odağının saldırısı” olarak tanımlanmakta ve vesayetçi aktör ve kurumlar tarafından yapıldığı belirtilen olaylar ilgili maddede şu şekilde yer almaktadır.

Bu kapsamda, hükümetlerimiz, vesayetçi aktör ve kurumların siyaset üzerindeki nüfuzunu kırmak üzere kararlı bir irade sergilemiş ve siyasal sistemi demokratikleştirme hedefinde ciddi ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak, geleneksel vesayetçi aktör ve kurumlarla yürüttüğü mücadele neticesinde hükümetlerimiz, milli iradeye dayalı demokratik bir siyasal sistemi inşa etme hedefine odaklanmışken, 7 Şubat, 17-25 Aralık hadiseleri ve takip eden gelişmelerle yeni bir vesayet odağının saldırılarına maruz kalmıştır. (AK Parti, 2014a: 35)

Ayrıca 62. Hükümet Programında bu olayların Türkiye’de güzel gelişmeler olurken ortaya çıktığı ifade edilmekte ve (AK Parti, 2014a: 8) “Amacımız çok daha güçlü, müreffeh, saygın ve demokratik bir Türkiye’ye ulaşmak; ekonomisi, bilim ve teknolojisi, siyaseti, sosyal ve kültürel politikaları ile örnek alınan bir ülke olmaktır” şeklinde hükümet olarak hedeflenenin “Yeni Türkiye” modeli olduğu vurgulanmaktadır.

AK Parti Genel Başkanı olarak Tayyip Erdoğan,17 Aralık soruşturmasının akabinde 18 Aralık 2013’te yaptığı ilk açıklamada, olayı “*çok kirli operasyon*” ve “*siyasi mühendislik*” olarak yorumlamaktadır. Açıklamada operasyonun Gezi olaylarıyla bağlantısı kurulmakta ve Türkiye’yi durdurmaya çalışan dış güçlerin iki olayda da etkileri olduğundan bahsedilmektedir. Operasyonların yargının izlediği normal bir süreç olmadığı, devletin içerisinde devlet gibi hareket eden çetelerin faaliyeti olduğu vurgulanan açıklama şu şekildedir.

Ortada çok kirli bir operasyon söz konusu. Türkiye’de biz 2023 yılının Türkiye’sinin dünyada ilk 10 içerisinde yer almasının kavgasını verirken birileri de acaba biz Türkiye’nin bu hızlı gidişini nasıl durdururuz bunun gayreti içinde. Bunun dışarıda planlayıcısı olduğu gibi onların ülkemizde uzantıları var. Bunların kimler olduğunu sizler de biliyorsunuz. Gezi olayları sürecinde istediklerini elde edemediler. Şimdi yeni bir adım attılar. 14 ay dinleme, izleme yapılıyorsa ve bu konuda kendi üstlerine haber verilmiyorsa buradaki mühendislik yolsuzlukla değil siyasi mühendisliğin bir başka versiyonudur. Bu da bir nevi çetelerdir. Çeteler devletin içinde devlet olma anlayışla süreci istedikleri gibi yönetme gayreti içinde girme olayıdır. Emniyet’te yapılan değişiklikler, valilerimizin şu anda görevi kötüye kullanma anlayışından hareketle kendilerinin tasarrufudur. Bu tasarrufa yetkisi vardır. Bu çok daha farklı illere sıçrayabilir. Dedim ya nerede buna benzer şeyler varsa gereğini anında başta valilerimiz olmak üzere, Emniyet Genel Müdürlüğümüz, İçişleri Bakanlığımız anında yapacaklardır. Çünkü bu iş anlaşılıyor ki siyasi noktadaki bir mühendisliktir. Biz böyle bir

mühendisliğe fırsat vermeyeceğiz. Çünkü bu ülkenin geleceğini karartmaya, kimsenin hakkı yok. (Milliyet, 2013d)

Başbakan Erdoğan, 25 Aralık tarihinde Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısında yaptığı konuşmasında 17 Aralık soruşturmasının bir “*komplu paketi*” olduğunu ve kamuoyunun yolsuzluk iddialarıyla meşgul edilirken arka planda “Diyarbakır’ın, Mavi Marmara’nın, Oslo’nun, 7 Şubat’ın, Halkbank’ın intikamını almak” için Türkiye’nin geleceğine yapılmış bir saldırı olduğunu belirtmektedir. Soruşturmada birkaç gün sonra yapılan açıklamada olayın nedeninin birbirinden çok farklı içerikteki konular ve olaylarla açıklanmaya çalışılması, sadece muhalefetin değil ismi verilerek sivil toplum kuruluşlarının komploya dahil olduğunun söylenmesi kamuoyunda tutarsızlık izlenimi oluşturmaya ve tepki çekmeye açık ifadeler olduğu söylenebilir. Erdoğan’ın konuşmasının ilgili bölümü şu şekildedir.

Burada hedef sadece çözüm süreci de değil, bir paket hazırladılar, içine birbirinden farklı, birbirine ilgisi olmayan dosyaları koydular ve kamuoyunu etkilemek için bu paketi yolsuzluk ambalajıyla sundular. Manşetlere yolsuzluk iddiasını sundular, CHP’yi, MHP’yi, TÜSİAD’ı, diğer bir kısım sivil toplum örgütlerini, sermaye kuruluşlarını yolsuzluk üzerinden sahaya iteklediler. Kamuoyunu yolsuzluk iddialarıyla meşgul ederken, arka planda Diyarbakır’ın intikamını almak için, Mavi Marmara’nın intikamını almak, Oslo’nun, 7 Şubat’ın, bunun yanında Halkbank’ın intikamını almak için tezgah kurdular. Değerli kardeşlerim, yolsuzluk kılıfına gizlenmiş, Türkiye’ye, millete, Türkiye’nin geleceğine kasteden bir saldırıyla biliyorsunuz karşı karşıyayız. Şunu herkes görüyor: Bu bir yolsuzluk soruşturması değildir, bu siyasete ve millete karşı açık bir komplodur, açık bir tezgahtır. Allah’ın izniyle bu tezgah, bu oyun milletimiz tarafından 30 Mart’ta sandıkta bozulacaktır. Yeni Türkiye yürüyüşümüzü hiç kimse durduramayacak. Yeni Türkiye’de yeni vesayetlere yer olmayacak. Yeni Türkiye’de uluslararası operasyonlara, bu operasyonların maşalarına yer olmayacak. Yeni Türkiye’de devlet içinde devlet olmayacak, devlete paralel yapılanmalar asla olmayacak. (www.akparti.org.tr, 2013b)

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, 14 Ocak 2014’te ise konuyla ilgili “darbe girişimi” tanımlamasını kullanarak, aynı zamanda yapılanın “demokrasiye yönelik ihanet” olduğunu “17 Aralık komplosu, diğer tüm darbe girişimlerini geride bırakmış, millete, devlete, demokrasiye yönelik ihanet hareketi olarak kayıtlara geçmiştir” ifadeleriyle vurgulamaktadır (www.akparti.org.tr, 2014a).

AK Parti Genel Başkan Yardımcısı Süleyman Soylu, konuyla ilgili 6 Şubat 2014’te yaptığı açıklamada olayı darbe olarak nitelendirmekte ve paralel devletin

gerçekleştirdiğini belirterek “17 Aralık bir darbedir, hukuk yolsuzluğudur, 17 Aralık bir demokrasi hırsızlığıdır” demektedir. Ayrıca olayın siyasi amaçlarla gelecek seçimi engellemek için yapıldığı iddiasında bulunarak “17 Aralık, Türkiye’de 30 Mart 2014 tarihinde yapılacak seçimleri karıştırmaya.....bu milletin geleceğe dair ideallerine, hayallerine kastetmiştir” şeklinde milletin geleceğine kastedildiği yorumunu yapmaktadır (www.akparti.org.tr, 2014b).

Konuyla ilgili muhalefet partilerinin görüşlerine bakıldığında, CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu’nun, 18 Aralık 2013’te ilk değerlendirmesinde İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı’nın yürüttüğü yolsuzluk ve rüşvet operasyonları ile ilgili “Bir zamanlar saltanat vardı, babadan oğula geçen. Günümüz Türkiye’sinde ise yolsuzluklar babadan oğula geçer oldu” diyerek olayları “yolsuzluk” olarak yorumladığı görülmektedir. Aynı gün BDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş 17 Aralık Operasyonuyla ilgili ilk açıklamasında; “Şu anda görünen temiz eller operasyonundan çok siyasi rekabete benziyor. Biz bunun temiz eller operasyonuna dönüşmesini bekliyoruz. Hükümetin çıkıp soruşturmanın önünü açtığını söylemesi gerekir. Soruşturmaya müdahale doğru değildir” ifadeleriyle olayın siyasi rekabete benzediğini, ancak taraf tutmadıklarını belirterek, soruşturmanın müdahale edilmeden yürütülmesinin gerektiği üzerinde durmaktadır (Hürriyet, 2013b).

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, yolsuzluk soruşturmasıyla ilgili olarak, “Sürdürülen adli soruşturma nereye uzanırsa uzansın, ucu kime dokunursa dokunsun mutlaka sonuna kadar götürülmelidir” diyerek soruşturmanın tamamlanması konusunda kararlı olunması gerektiğini vurgulamaktadır (Hürriyet, 2013c).

Muhalefetin genel yaklaşımı soruşturmaların tarafsız ve kamuoyunda herhangi bir soru işareti oluşmaması için hükümetin müdahalesinden uzak şekilde tamamlanması yönünde olmuştur. Devam eden gelişmelerde 17 Ekim 2014’de 17 Aralık soruşturmasına takipsizlik kararı* verilerek tüm tutuklu sanıkların tahliye

---

* İSTANBUL Cumhuriyet Başsavcılığı, 17 Aralık operasyonunun başlangıcından 305 gün sonra 53 kişi hakkında takipsizlik kararı vermiştir. 17 Aralık 2013’te başlayan soruşturmada, Fatih Belediye Başkanı Mustafa Demir’in de aralarında bulunduğu 53 kişi gözaltına alınmış, işadamı Rıza Sarraf, Halkbank Genel Müdürü Süleyman Aslan, eski bakanlardan Zafer Çağlayan’ın oğlu Kaan Çağlayan ve eski İçişleri Bakanı Muammer Güler’in oğlu Barış Güler’in de aralarında bulunduğu 14 şüpheli tutuklanmıştı. Tutuklu tüm sanıklar daha sonra tahliye edilmiştir. İstanbul Cumhuriyet Savcısı Ekrem Aydın’ın yürüttüğü soruşturmanın takipsizlik gerekçesinde, “usulüne uygun delil toplanmadığı”,

edilmesi muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 18 Ekim 2014'te CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu 17 Aralık soruşturmasıyla ilgili verilen takipsizlik kararına Twitter hesabı üzerinden tepki göstererek, “Tüm olanlardan sonra 17-25 Aralık haftası ‘Hırsızlar Haftası’ olsun ve hırsızlar tarafından AKP Genel Merkezi’nde kutlansın” ifadeleriyle soruşturmadaki iddiaların ciddiyetini korumasına karşın takipsizlik kararı verilmesini ironik şekilde kınamıştır (Hürriyet, 2014c).

MHP Genel Başkanı Bahçeli, takipsizlik kararından sonra 21 Ekim 2014'te TBMM Grup Toplantısında yaptığı konuşmada, bu kadar büyük bir soruşturmanın hızlı bir şekilde kapatılmasını doğru bulmadığını “en sonunda ‘17 Aralık Rüşvet ve Yolsuzluk Soruşturması’ geçtiğimiz hafta bir çırpıda kapatılmış, bir kalemde çizilmiştir” diyerek ortaya koymaktadır. Bahçeli, soruşturmanın teorik olarak bitirilmesine karşın kamu vicdanının rahatlayamayacağı yorumunda bulunurken, adaletin tam uygulanmadığını belirterek kararı “*hukuka ahlaksız bir operasyon*” şeklinde tanımlamakta ve şöyle demektedir.

17 Aralık teorik planda kapatılsa da, ma’şeri vicdanda hala açık, ahlak ve adalet nezdinde hala kanayan yaradır Anlayacağınız AKP, hukuka ahlaksız bir operasyon düzenlemiştir. Bir savcının verdiği karar, bir diğeri tarafından çiğnenmiştir. 17-25 faileri mahkeme huzuruna bile çıkarılmadan, haklarındaki iddiaların doğruluğu-yanlışlığı bağımsız hakimlerce araştırılmadan adaletten kaçırılmıştır. Aklımızın almadığı, bir türlü anlayamadığımız ve bunun için 10 aydır sorguladığımız husus şudur: Haksızlığa, hırsızlığa ve hukuksuzluğa karşı adaletin harekete geçmesi hangi mantıkla, hangi ahlaki ve vicdani değerle darbe diye püskürtülmüştür? (www.mhp.org.tr, 2014a)

Aynı konuşmada Başbakan Davutoğlu’nun “yargı bağımsızlığı ve adalet mefhumunun yerleşmediği bir ülkede kimse kendinden ve geleceğinden emin olamaz” ifadesini hatırlatarak çok doğru bulduğunu söyleyen Bahçeli, 17-25 Aralık soruşturmalarının kapatılmasının bu söylemlerle çelişki oluşturduğunu ortaya koymaktadır (www.mhp.org.tr, 2014a).

Sonuç olarak 17 Aralık olayı iktidar tarafından ‘darbe girişimi’ veya ‘toplumsal ve siyasal mühendislik’ olarak görülürken, muhalefet tarafından Türkiye tarihinin en büyük rüşvet ve yolsuzluk operasyonu şeklinde adli bir süreç olarak görülmektedir. 17 Aralık’ın en somut sonucu, haklarında rüşvet ve yolsuzluk iddiaları

“suçun unsurlarının oluşmadığı” ve “herhangi bir örgüt suçu bulunmadığı” belirtilmiştir. (Habertürk, 2014)

olan dört bakanın istifa etmesi, iddialara rağmen AK Parti tabanının büyük oranda bu süreçte hükümetin ardında durmaya devam etmesidir. 12 yıllık iktidar partisi, operasyonlardan üç ay sonraki yerel seçimlerde oyunu korumuş ve Erdoğan ise Ağustos ayında halkoyuyla seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Gelinen noktada, soruşturmaların tarafsız şekilde tamamlanamadığı tartışmalarının devam etmesi, kamuoyunda emniyet ve yargı gibi kurumlara karşı güvenin sarsılmasına ve soru işaretlerinin giderilmemesine yol açacaktır denebilir. Bununla beraber Gezi Parkı ve 17 Aralık olaylarının etkileriyle oluşan süreçte basın özgürlüğünün kısıtlanması ve 14 Aralık olaylarının yaşanması kamuoyunun dikkatle takip ettiği bir durum oluşturmuştur (www.bbc.co.uk, 2014).

2.3.3. Basın Özgürlüğü ve Sosyal Medya

Gezi Parkı ve 17 Aralık olaylarından sonra basın özgürlüğü ve sosyal medya kısıtlamaları olduğu konusunda tartışmalar oluşmuştur. Bu konuda iktidar ve muhalefetin yaklaşımlarının nasıl olduğu üzerinde durulmaktadır.

AK Parti'nin temel haklar ve özgürlüklerle ilgili parti programında geçen ilgili maddesinde, vatandaşların haber alma ve fikir özgürlüğünün demokrasilerde vazgeçilemez bir esas olduğu vurgulanmakta ve medya özgürlüğüne getirilen yasaklamaların kaldırılacağı taahhüt edilmektedir.

Partimiz bütün vatandaşlarımızın özgür haber alma ve düşüncelerini yansıtırma hakkını esas kabul eder. Çağımız demokrasilerinin vazgeçilmez koşullarından biri, özgür medyanın varlığıdır. Başta anayasa olmak üzere medyaya ilişkin tüm yasal çerçeve ele alınarak, medyanın ifade özgürlüğüne getirilen ve demokratik toplum düzeninin gerekleri ile bağdaşmayan yasak ve cezalar kaldırılacaktır. Yazılı ve görsel medyanın özgürlükleri, titizlikle korunacak ve tekelleşmeye fırsat tanınmayacaktır. (www.akparti.org.tr, 2015)

Temel yaklaşımlarını ve uygulayacakları politikaları bu şekilde ortaya koyan AK Parti'nin Gezi Parkı olaylarından sonra gözaltına alınan gazeteciler, Twitter yasağı ve 14 Aralık operasyonu ile ilgili görüşleri kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. Günümüzde küreselleşen dünya yapısı ve ilerleyen teknoloji ve haberleşme ağları düşünüldüğünde basın özgürlüğü ve sosyal medya kısıtlamaları toplumun her kesimini yakından ilgilendirmesi tabii bir durumdur.

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın “Twitter mıvıttır hepsinin kökünü kazıyacağız. Uluslararası camia ne der hiç ilgilendirmiyor” sözlerinin ardından 20 Mart 2014'te erişime kapatılmış ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Başdanışmanı ve AK Parti Ankara Milletvekili Yalçın Akdoğan konuyla ilgili açıklamada bulunmuştur. Akdoğan, “Bunu bir kere kapatma, yasaklama diye algılamak doğru değil. Bu bir engelleme” ifadesini kullanarak durumun sadece bir engelleme olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Twitter'ın kendisine gönderilen mahkeme kararlarını uygulamadığı ve içerikleri kaldırmadığını söyleyerek, bunun siyasi bir karar değil kişi haklarının korunması adına alınan bir karar olduğunu belirtmektedir (www.haberler.com, 2014a).

Sosyal medyanın yasaklanması tartışmaları kamuoyunda devam ederken, 14 Aralık 2014'te basın ve medya mensuplarına yapılan operasyonla ilgili tartışmalar başlamıştır. Başbakan Yardımcısı Numan Kurtulmuş, aynı tarihte yaptığı açıklamada operasyonun teferruatını ve hangi gerekçelerle yapıldığını şu an bilmediğini belirterek “Yapılan işlemlerin sonucunu göreceğiz. Bir şey söylemeyi bu aşamada uygun görmüyorum” şeklinde yorum yapmamayı tercih etmiştir (Hürriyet, 2014d).

CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, 14 Aralık operasyonunun 17-25 Aralık soruşturmalarının yıl dönümünde, yolsuzluk tartışmalarının unutturulması için yapıldığını iddia etmekte ve demokrasiyle bağdaşmadığını düşündükleri gazetecilere yapılan bu operasyonda kimliğine bakmadan mazlumun yanında olacaklarını vurgulamaktadır. Açıklaması şu şekildedir.

17-25 Aralık yolsuzluklarını yeni operasyon yaparak kimse kapatamaz. O operasyonlarla ortaya çıkan yolsuzluklar tarihe mal oldu. Aradan yüz yıl geçse de insanımız, çocuklarımız, torunlarımız onların torunları bunu öğrenecekler. Bir hükümetin bir devleti nasıl soyduğunu hep beraber göreceğiz. Şimdi önümüzde 17-25 Aralık süreci var, toplum tekrar hatırlayacak diye yeni bir operasyonla bunu kapatmak istiyorlar. Şunu açık ve net söyleyeyim. Mazlum adresi sorulmaz, mazlumun kimliği sorulmaz, geçmişte gazetecilere ve gazetelere nasıl operasyonlar yapıldı. Biz eleştirdiysek aynı eleştirileri bugün de yapıyoruz. Basın özgür olmalı, rahat yazabilmeli, korkusuzca yazabilmeli. Hükümetin baskısı altında bu tür operasyonları gerçekleştirmek demokrasiyle bağdaşmıyor. (Hürriyet, 2014d)

MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, konuyla ilgili 16 Aralık 2014'te yaptığı açıklamada, 14 Aralık operasyonunu yolsuzlukları örtmek için gerçekleştirilen “*misilleme*” olarak tanımlamakta ve “17-25 Aralık'a misilleme yapmak için 14

Aralık'ı icat edenler, kendi üzerlerinde atılı duran, peşlerini bir gölge gibi takip eden yolsuzluk suçlamalarından kurtulmak için adaletin huzuruna çıkacak haysiyet, cesaret ve namusu gösterebilmelidirler” ifadeleriyle adaletten bu şekilde kaçılmayacağını vurgulamaktadır. Bahçeli, adalete olan güvenin toplum adına çok önemli olduğunu hatırlatarak, ancak adalet ve hukukla yüzleşerek Türkiye’de “temiz siyaset, temiz yönetim, tertemiz bir toplum” oluşturulabileceğini ve milletin vicdanının rahatlayabileceğini ifade etmektedir (Hürriyet, 2014e).

Konuyla ilgili iktidar ve muhalefet dışında sivil toplum örgütlerinden açıklamalarda yapılmıştır. Kamuoyu adına önemli olan bu açıklamalardan biri Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ve Türkiye Gazeteciler Sendikası tarafından gerçekleştirilen ve basına yönelik göz altılarının halkın haber alma ve gerçekleri öğrenme hakkına müdahale olduğunun vurgulandığı ortak açıklamadır*. Açıklamada “Basın ve ifade özgürlüğü cezalandırılmaz” denilmekte ve “Demokrasinin temel kurumu olan basın ve ifade özgürlüğü, yaşanan son olaylarla, eskisinden daha ağır bir baskı dönemine girmiştir” değerlendirilmesi yapılmaktadır (Hürriyet, 2014f).

Demokrasilerde seçimlerin özgür olması yanında, basın özgürlüğü de temel esas olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda Türkiye’de demokrasi anlayışı seçimlerin özgür olması ve milli iradenin (çoğunluk olarak nitelendirilmekte) temsiline indirgenilmesi yeterli olmayacak (Sartori, 1993: 96)** , halkın haber alma

---

* Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ve Türkiye Gazeteciler Sendikası'nın ortak açıklamasında şu görüşler yer aldı: “Demokrasinin temel kurumu olan basın ve ifade özgürlüğü, yaşanan son olaylarla, eskisinden daha ağır bir baskı dönemine girmiştir. Gerçek sebebini bilemeden ve adil yargılanma hakları ihlal edilerek bugüne kadar 200'e yakın gazeteci terör örgütü üyeliği iddiasıyla cezaevinde tutulmuştur. Şimdi de medya organlarını da tutuklayan bir dönem yaşanmaktadır. Yeniden gazeteciler gözaltına alınmaktadır. Bu gelişmeler basının özgür olmadığı ülkeler sınıfında yer alan Türkiye’de basın ve ifade özgürlüğünün cezalandırılması anlamına gelmektedir. Demokratik ülkelerde basın ve ifade özgürlüğü cezalandırılmaz. Basın emekçilerin görevlerini can güvenliği, tutuklanma, işsiz kalma korkusu olmadan yapabilmeleri, halkın haber alma ve gerçekleri öğrenme hakkına hizmet edebilmeleri için iktidarı ve muhalefeti göreve çağırıyoruz. Türkiye’de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ve gelişmiş demokrasilerin kabul ettiği ölçütlere uygun basın ve ifade özgürlüğüne ulaşmaya kadar tüm gazetecilerin dayanışma içinde olmasının önemini bir kez daha hatırlatıyoruz.”(Hürriyet, 2014f)

** Sartori’nin yaklaşımıyla, “Seçimler özgür olmalıdır. Bu doğrudur, ama yeterli değildir; çünkü düşünce ve kanaatler de, gerçek anlamda özgür olmalıdır”. Düşünce ve kanaat özgür değilse, özgür seçimler hiçbir şey ifade etmez. Halk egemen olmalıdır diyoruz. Ama söyleyeceği hiçbir şeyi, kendisine ait düşünce ve kanaatleri olmayan boş bir egemen, yalnızca bir ‘evet efendimci’dir, hiçbir şeyin egemeni değildir”. Modern dünyada halkın, kulağı, gözü ve dili ‘basın’ –yazılı, sözlü basın veya sosyal medya-olduğuna göre Türkiye’de halkın haber alma ve düşüncesini ifade etme konusunda yeterince özgür olmadığı görülmektedir (Sartori, 1993: 96)

ve düşüncesini ifade etmesi konusunda aleniyetin (kamusallık)* sağlanmasıyla toplumda açık müzakere ortamları oluşmasına izin verilmesi (Schmitt, 1996: 75) de bilinen demokrasi ve sivil toplum kavramları çerçevesinde gerekli olacaktır tespiti yapılması yanlış olmayacaktır. Sosyal medyanın ise günümüzde ülkeler üstü bir etkisi olduğu görülmekte ve getirilen kısıtlamalar daha çok tartışmalara yol açmaktadır.

Sosyal medyanın bireye, şimdiye kadar sahip olmadığı bir güç verdiği ve kendini ifade etme aracı olduğu konusunda Tunç (2014: 13), yaklaşımını “Yurttaş olarak sesini daha gür duyurabilme, toplumsal olaylara anında tepki verme, hızla yatay ve lidersiz bir şekilde örgütlenme ve gerçek demokrasinin çıkış noktası kamusal alanın bir parçası olma” şeklinde ifade etmektedir. Sosyal medyanın demokratik katılımı ne kadar etkin olabileceği ve ifade özgürlüğünün ne kadar garantiye alınabileceği soruları zaman içinde cevaplanacaktır. Bununla beraber Tunç, sosyal medyanın “*dikensiz gül*” olmadığını, bir yandan demokrasi ve politika katılımı talep eden yurttaşlar tarafından kullanılırken, diğer yandan karanlık güçler, istihbarat örgütleri ya da terörist gruplar tarafından da kullanıldığını hatırlatmaktadır.

Bununla beraber Sosyal medya, sivil toplumun birçok ülkede yoğun bir şekilde kullandığı ve kendini ifade ettiği iletişim aracıdır. Türkiye’de, TİB’in (Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı) en çok eleştirildiği konu; internete erişimin engellenmesi ile ilgili nesne tabanlı filtreleme (sadece sakıncalı içeriğin bulunduğu kısım) yerine site engelleme yönteminin kullanılmasıdır (Köse ve Özen, 2010). Bu şekilde de erişim yasakları sansür boyutuna çıkabilmektedir. Bu engellemeleri eleştiren 20 sivil toplum kuruluşu 2007’de ‘İnternete sansür değil, sürat gerek!’ bildirisi yayınlamıştır. 2014 yılına geldiğimizde ise, Twitter ve Youtube’un kapatılmaya çalışılmasıyla ilgili yapılan uygulamaların kamuoyundan tepki aldığı görülmektedir. Sivil toplumun gelişmesi ve dolayısıyla demokrasinin gelişmesi adına

---

* Schmitt, (1996: 75) “Parlamentar Demokrasinin Krizi” eserinde, “Basın özgürlüğünün hüküm sürdüğü yerde iktidarın kötüye kullanılması düşünülemez; tek bir bağımsız gazete, son derece kuvvetli bir tiranı dahi tahtından indirebilir; matbaacılık özgürlüğün temelidir” der. Schmitt, parlamentar sistemlerin koydukları kuralların, tartışma ortamlarına ve kamuya açık olması gerektiğinden bahseder. Bu açıdan da basın özgürlüğü üzerinde önemle durur. Aleniyet (kamusallık) ve müzakere yöntemini teklif eden Schmitt, bu şekilde “çıplak kudret ve otoritenin üstesinden gelinebileceği ve hukukun güce karşı zafer kazanmasının sağlanabileceği”ni söyler. Yani kamusal alana açık bilgilerin toplumda müzakere edilebildiği ortamlar oluşmalı ve böylece şiddetten uzak durulmalıdır.

sosyal medyanın özgür bırakılması önemlidir. Ayrıca küreselleşen bir dünyada iletişim araçlarının engellenmesi de çok mümkün olmayacaktır.

14 Aralık olayıyla ilgili sivil toplumun tepkisini gösteren bir diğer olay da aydınlar, akademisyenler, yüzlerce gazeteci ve köşe yazarının, geçmişte askeri darbelerle kesintiye uğrayan demokrasinin bugün sivil yönetim altında hızla kan kaybettiğini dile getirerek, “Son bir kaç yılda hukuk sistemi evrensel hukuk normlarından uzaklaştırılmış ve temel kişi hak ve özgürlükleri aleyhine bir baskı aracına dönüştürülmüştür” ifadelerinin yer aldığı bir bildiri* yayınlanmasıdır.

İnternet toplumun habere ve bilgiye ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu çerçevede internete erişim ve internet yoluyla bilgi yayma hakkı ifade özgürlüğü çerçevesinde korunmaktadır. Demokratik bir toplumda tüm hak ve özgürlükler birbiriyle bağlantılıdır ve anayasal devlet kurallarıyla koruma altına alınmıştır, bu anlamda yönetimlerden beklenen de özgür basın anlayışına hizmet etme konusunda sorumluluk göstermesidir. Farklı bir durumda yönetimlerin meşruiyetlerinin** kamuoyunda tartışmalı hale gelmesi söz konusu olacaktır (Caniklioğlu, 2010: 305-313).

---

* Bknz: İnternet üzerinden yayınlanan bildiride aydın, gazeteci, akademisyen olmak üzere 90 kişinin imzası bulunmaktadır. Türkiye demokrasisi için çok geç olmadan temasıyla yayınlanmıştır. Bildiride: Geçmişte askeri darbelerle kesintiye uğrayan Türkiye demokrasisi, bugün sivil bir yönetimin idaresi altında büyük bir hızla kan kaybediyor. Bildiride imzası bulunanlar şu şekildedir (Zaman, 2014b): Ahmet Altan, Ahmet İnel, Ahmet İsvan, Ahmet Turan Alkan, Ali Bulaç, Altan Tan, Asaf Savaş Akat, Aslı Tunç, Atal Behramoğlu, Aydın Engin, Ayhan Aktar, Baskın Oran, Bülent Keneş, Bülent Korucu, Cafer Solgun, Cemal Uşak, Cengiz Aktar, Cengiz Çandar, Ceren Sözeri, Ceyda Karan, Cihangir İslam, Cüneyt Ülsever, Daron Acemoğlu, Dengir Mir Mehmet Fırat, Doğan Akın, Doğan Satmış, Doğu Ergil, Ergun Babahan, Erkan Saka, Erkam Tufan Aytav, Ertuğrul Günay, Faruk Mercan, Ferhat Kentel, Gençay Gürsoy, Hadi Uluengin, Hasan Cemal, Hayko Bağdat, Herkül Milas, Hilmi Yavuz, İbrahim Betil, İftar Gözaydın, Kazım Güleçyüz, Koray Çalışkan, Kürşat Bumin, Levent Köker, Mario Levi, Maya Arakon, Mehmet Altan, Mehmet Bekaroğlu, Mehmet Betil, Mehmet Kamış, Mehveş Evin, Melis Behlil, Murat Aksoy, Murat belge, Mustafa Erdoğan, Mustafa Yeşil, Müge Göcek, Mümtaz'er Türköne, Namık Çınar, Nazlı Ilıcak, Neşe Düzel, Nil Mutluer, Nilüfer Göle, Niyazi Öktem, Nuray Mert, Orhan Kemal Cengiz, Osman Kavala, Oya Baydar, Ömer Laçiner, Ömer Madra, Pelin Batu, Reha Çamuroğlu, Sait Çetinoğlu, Samim Akgönül, Selahattin Özel, Seyfettin Gürsel, Suat Kınıklioğlu, Suna Vidinli, Şahin Alpay, Tahir Özyurtseven, Taner Akçam, Tayfun Atay, Temel İskit, Tuğba Tekerek, Ufuk Uras, Ümit Kardaş, Ünal Ünsal, Yasemin Çongar, Yasemin İnceoğlu, Yavuz Baydar, Yavuz Oğhan, Yüksel Taşkın

** Demokratik meşruiyetin sağlanması için, Caniklioğlu anayasal devletin, “bağımsız ve etkin bir yargı sistemi ve anayasa yargısı ile donanmış bir hukuk devleti” şeklinde örgütlenmesinin gerekli olduğunu vurgular. Siyasal iktidarın meşruiyetinin göstergeleri de; anayasal çerçevede yönetenin hesap verme yükümlülüğü/sorumluluğuna sahip olması, kamusal alanın serbest işlevini yapabilmesi, muhalefete izin verilmesi, hak ve özgürlüklerin anayasal güvencelerinin korunması şeklinde özetlenebilir (Caniklioğlu, 2010: 305).

Sonuç olarak muhalefetin olaylara genel yaklaşımı halkın haber alma özgürlüğüne darbe yapıldığı şeklinde olurken, hükümet yapılanların yargının hukuka uygun bir soruşturması olarak nitelendirmektedir. Ancak demokrasiler için basın özgürlüğü hassas noktalardan biri olduğu için hem Türkiye kamuoyunda hem de dünya kamuoyunda tartışmaları beraberinde getirmiştir.

2.3.4. Ulusal ve Uluslararası Perspektiften Yapılan Değerlendirmeler

Türkiye, Avrupa Birliği'ne üye olma yolunda ilerleyen, Orta Doğu için kilit noktada olan ve aynı zamanda NATO üyesi olduğu için bölgesinde ABD'nin yakından takip ettiği ülkelerden biri olarak görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de yaşanan olayların dış dünyada yansımaları olmaktadır. Bunlar resmi kurumlar tarafından ya da uluslararası örgütler tarafından açıklamalar ve raporlar şeklinde ortaya konmaktadır.

Örneğin Gezi Parkı Olayları, Türk iç ve dış siyasetine etkileri, Başbakan Erdoğan'ın Ortadoğu'daki liderlik iddiasına etkileri, dış aktörlerin bölgesel çıkarlar doğrultusunda (Suriye ile ilgili olduğu yaklaşımları) olaylara etkileri ve Türkiye'nin yumuşak gücünün kaybedilmesine etkileri açısından tartışılmaktadır. Ayrıca ABD ile olan ilişkilerimizin gerginleştiği dönüm noktası olarak da görülmektedir. Akbal'a göre (2013); Taksim'deki Gezi Parkının yerine bir alışveriş merkezinin yapılacağı iddiası ile ortaya çıkan olayların, yurt geneline yayılmasının ardından Türkiye'nin yakın müttefiki olarak değerlendirilen, hükümet tarafından da ilişkilerin tarihinde hiç olmadığı kadar iyi olduğu (31.Türk Amerikan Konseyi-2012'de dile getirilmiş) ifadesi ile tanımlanan ABD'den de tepkiler gelmeye başlamıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun, mevkidaşı John Kerry'nin "polisin sert müdahalesi kaygı vericidir" açıklamasına karşı yaptığı "Türkiye ikinci sınıf demokrasi değildir" açıklaması ikili ilişkiler açısından gerginliği göstermektedir. Başbakan da dahil bölgedeki kimsenin, Amerika'nın tek yanlı adımlarının Suriye'ye iyi sonuçlar getireceğini sanmıyorum" şeklinde gerginliği diplomatik bir dille ifade etmiştir. Sonuç olarak ABD, Gezi Parkı olayları ile ilgili en yetkili ağızlardan son derece ağır eleştirilerde bulunması hem hükümetin Suriye politikasından rahatsız olduğunu göstermesi, hem de "hiç olmadığı

kadar iyi” olduğu iddia edilen ilişkilerde önemli bir kırılma noktasının temellerini hazırlaması açısından değerlendirilmektedir.

AB’nin Türkiye için hazırladığı 2014 İlerleme Raporu’nda Gezi olaylarıyla ilgili protestolar ve İstanbul Taksim Meydanındaki gösterilerin dağıtılmasında güç kullanıldığı, sivil toplum kuruluşlarının, pek çok durumda toplantı ve gösteri yapmalarına izin verilmediği, para cezasına çarptırıldıkları, insan hakları savunucuları hakkında, gösteriler ve protesto mitingleri sırasında ve basın toplantılarına katılımlarının ardından, terör propagandası yaptıkları ve gösterilerde Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefet ettikleri suçlamalarıyla dava açılmaya devam ettiği, ölen yedi kişi ve bir polisin soruşturmalarının sağlıklı yürümemesi gibi konular yer almıştır. Bu konularda temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmemesi ve soruşturmaların bağımsız, hızlı ve etkili şekilde sonuçlandırılması şeklinde önemli tavsiyelerde bulunulmuştur (www.ab.gov.tr, 2014: 49-52).

Aynı raporda Aralık 2013’de gündeme gelen yolsuzluk iddialarına karşı Hükümet tepkisi çerçevesinde, düzenleyici kurumun üst yönetiminde kapsamlı bir değişikliğe gidildiği ve böylece yargıyla ilgili siyasi içerikli kararların alındığı algısının güçlendiği belirtilmiştir. Yargı alanında kabul edilen mevzuatla ilgili “yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığı, kuvvetler ayrılığı ve hukukun üstünlüğüne ilişkin olarak ciddi endişelere yol açmıştır” denilirken, bu endişelerin, kamuoyunca bilinen yolsuzlukla mücadele davalarında görevli olan hâkim, savcı ve polislerin görev yerlerinin değiştirilmesi ile arttığı vurgulanmaktadır. Ayrıca raporda İnternet sitelerinin yasaklanması ve İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun dahil olmak üzere, ifade özgürlüğünü daha fazla sınırlayan mevzuatın kabul edilmesinin, ifade özgürlüğünün etkili bir şekilde kullanılması uygulamada kısıtladığı tespiti yapılarak, YouTube ve Twitter’ın tamamen yasaklanmasının ciddi endişeye neden olduğu ifade edilmiştir (www.ab.gov.tr, 2014: 62).

Avrupa Birliği hazırladığı raporda Gezi Parkı, Yolsuzluk soruşturması ve basın özgürlüğü kısıtlamalarıyla ilgili “*ciddi endişeleri*” olduğunu bildirmekte ve görüşlerini açıklamaya devam etmektedir. Bununla birlikte Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, AB kurumlarının, Türkiye hükümetine yönelik otoriterleştiği ve basın özgürlüğünü kısıtladığı yönündeki açıklamalarına değinerek, “14 Aralık’taki yargı

sürecinden dolayı AB'den gelen tepkilere bakıldığında, üslubu düzgün olmayan, Türkiye'ye patronluk taslayan ve gerçek bilgilere dayanmayan, Türkiye'ye yönelik çok ağır eleştiriler yaptılar. Bunu doğru bulmuyoruz” şeklinde AB kurumlarının yaklaşım şeklini ve eleştirilerini doğru bulmadıklarını ifade etmektedir.

Uluslararası alanda ülkeler için çok önemli bir konu da yumuşak güç kullanarak etkilerini arttırmalarıdır. Bu anlamda AK Parti, özellikle AB üyeliği kapsamında reformlara devam etmiş ve bölgesinde ılımlı İslam adına model ülke olarak algılanmıştır. Böylece Türkiye'nin sert güce ihtiyaç duymadan çıkarlarını gerçekleştirebileceği yumuşak bir gücü oluşturduğu düşünülmekteydi. Ancak Sandıklı'ya göre bu gücün kırılma noktası Gezi Parkı olayları olmuştur (Sandıklı, 2014).

Uluslararası Af Örgütü, 2014 raporlarında Türkiye'de en kronik problemi yargı bağımsızlığı olarak tanımlamaktadır. Raporda “2014 yılından Türkiye için en kronik mesele; yargı bağımsızlığının giderek zedelenmesi oldu. Özellikle Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nda (HSYK) yapılan değişiklikler ve bu değişikliklerin son derece manipülatif bir biçimde uygulanması nedeniyle yargı bağımsızlığı alanında Türkiye'de aslında kronik bir krize doğru ilerlediğimizi tespit ettik” ifadeleriyle HSYK değişikliklerinin yargı bağımsızlığı konusunda devam edebilecek sıkıntılar oluşturabileceği vurgusu yapılmaktadır. Türkiye'de ifade ve medya özgürlüğünün zedelenmesi yorumunun yapıldığı ilgili maddede “Serbestçe haber yapabilme özgürlüğü ciddi biçimde kısıtlandı. Sosyal medya özgürlüğüne ciddi bir darbe vuruldu. Kesin ve inandırıcı delil olmaksızın insanlar hüküm giyiyor” şeklinde basında ve sosyal medyadaki kısıtlamalara dikkat çekilerek, medyayla ilgili davalarda delillerin inandırıcı olması gerektiği üzerinde durulmaktadır (Zaman, 2015b).

Uluslararası özgürlükleri raporlayan Freedom House kuruluşunun tespitlerine bakıldığında 2006-2010 yılları arasında siyasal haklar ve temel hürriyetlerin değerlendirilmesi adına nisbi iyileşme (skor her ikisi için 3 olarak belirlenmiş) gösteren Türkiye, gelinen noktada 2014 verilerine göre; 3,5 (1'den 7'ye kadar değerlendirme) skorda kalmıştır (Corke, 2014). FH Örgütü'nün değerlendirmesine göre 2013'te Türkiye'nin basın özgürlüğü endeksindeki “özgür olmayan ülkeler” kategorisindeki yerinin, 2014 yılındaki özgürlükler raporunda “kısmen özgür

ülkeler” arasında tutulduğu görülmektedir. Bu değerlendirmeye gerekçe olarak Gezi Olaylarında başlayan ve 17 Aralık yolsuzluk skandalıyla artarak devam eden dönemde, hükümeti eleştiren haber yapan basın mensuplarına karşı sert tutumunun, işten çıkarılmalarına* sebep olması, medyanın bağımsızlığı adına önemli bir konu olan finans kaynakları adına da, hükümete yakın yayın organlarına, hükümete yakın kaynaklar tarafından milyonlarca dolar verilmesi gösterilmektedir. Ayrıca raporda, 45 binden fazla polis ve 2 bin 500’den fazla yargıç ve savcı yeniden görevlendirilmesi üzerinde durularak, hükümetin, bunun kurallara uymayan yetkililerin cezalandırılması için gerekli olduğunu söylemesinin yanında, yolsuzluk soruşturmalarını durdurmak ve yargı bağımsızlığının altını oymak için tasarlandığı eleştirilerine de yer verilmektedir (www.hurriyet.com).

Türkiye 1949’da Avrupa Konseyine üyeliğiyle, 1952’de NATO üyeliği, Kopenhag Kriterlerini kabul etmesiyle, AB’ye 1999’da aday ülke olma yoluna çıkmasıyla Batı devlet yapısıyla uyumlu olabileceği şekilde kendini konumlandırmıştır. Ancak şuanda hedeflenen noktadan uzaklaştığı, Batı ve Avrupa’dan yönünü dönmeye başladığı şeklinde bir tablo oluşmaya başlamıştır. Bu tabloya göre Türkiye gitgide yalnızlaşan, komşularına (Ortadoğu) yaklaşan bir ülke görüntüsü oluşturmaktadır. Aynı zamanda “demokrasi, sekülerizm, insan hakları ve İslam dünyasıyla birlikte yaşama başarısı azalmakta”dır yorumları yapılmaktadır (Çetin, 2011).

Sonuç olarak Türkiye’de toplumu yakından ilgilendiren siyasi olayların etkileri uluslararası alanda da kendini göstermeye devam etmektedir. Temel hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendirildiğinde “dikkat, dinleme ve farklı önerileri anlama ekseninde, insan haklarının henüz içselleştirilemediği”* şeklinde özeleştirii yapmak ve bu durumun düzelmesi, Türkiye’nin layık olduğu liberal demokrasiler ve

---

* Bknz: Freedom House raporunda işten çıkarılan gazeteciler Hasan Cemal, Nuray Mert, Nazlı Ilıcak örnek olarak verilmektedir.

* İHDK (İnsan Hakları Danışma Kurulu)’nın Türkiye’nin hukuk devleti olma yolunda en temelde uyulması gereken şartları, ‘erkekler ayrılığı’ ve hukuki yapılanma olarak söylerler. İnsan haklarına ilişkin ilgili kanun (4643 sayılı kanun ek madde: 5) düzenlemelerinde, devlet kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları arasında iletişimi sağlamak, ulusal ve uluslararası konularda danışmanlık yapmak üzere Başbakan’a bağlı kurulan İnsan Hakları Danışma Kurulu oluşturulmuştur (Kaboğlu ve Akkurt, 2006: 7). İHDK raporunun yorumlanmasında bir tespit de Türkiye’de “dikkat, dinleme ve farklı önerileri anlama ekseninde, insan haklarının henüz içselleştirilemediği” şeklindedir (Kaboğlu ve Akkurt, 2006: 307).

hür ülkeler kategorisine girmesi adına umut ve beklentilerimizi devam ettirmek gerektiği söylenebilir.

3. BÖLÜM

2011 SONRASI DÖNEMDE YAŞANAN ÖNEMLİ SİYASAL OLAYLAR VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ BU SÜREÇTEKİ ROLÜ VE ETKİLERİ: TÜSİAD, MÜSİAD VE TUSKON

Çalışmada iş örgütleri ele alınırken, ekonomik alandaki etkinliklerinin yanında, sosyal ve siyasi konularda üretilen politikalara yaptıkları faaliyetlerle katkıda bulunmaları göz önüne alınmıştır. Demokrasinin sürdürülebilirliğini sağlayan koşullar arasında belli bir ekonomik düzeyin korunması söz konusudur. Diğer bir ifadeyle demokrasiyle ekonomik gelişme arasında olumlu ilişki bulunduğunu ileri süren çalışmalar oldukça yaygındır (Karadağ, 2006: 84). Bu bağlamda ülkemizde demokratikleşmeyi yüklenen sosyal sınıfların ekonomik açıdan gelişen yeni orta sınıflar olduğu (Ayata, 2013) düşünüldüğünde, toplumsal ve siyasi olayların etkileyici aktörleri olarak ele alınmaları anlamlı ve gerekli bir tartışma konusu olacaktır.

24 Ocak Ekonomik İstikrar Kararları ile birlikte, serbest piyasa ekonomisi uygulanmaya başlanmıştır. Bu liberal değişimlerin olduğu dönemde İslami/muhafazakar kimlikleriyle ön plana çıkan iş adamlarının, kapitalizme bakışlarının değiştiği ve ekonomi dünyasında etkili oldukları görülmektedir. İslami burjuvazinin oluştuğu, ekonomik alan dışında siyasi ve toplumsal alanlarda da etkili oldukları söylenebilir. Bu aktörlerin, dindarlık, ticaret ve kapitalizm gibi kavramları pratikte nasıl yaşadıkları sosyolojik değişimi anlamak adına önemlidir. İslami değerleri referans alan bir burjuva sınıfı oluşmakta, MÜSİAD ve TUSKON gibi yapılarla birlikte kurumsallaşmaktadır. Özellikle 80 sonrası liberal düşüncenin, bireyselliğin, serbest teşebbüsün, kapitalizmin etkileriyle, toplumda yeni tüketim kalıplarının ortaya çıktığı gözlenmektedir. Yeniden şekillenen toplumsal yapıda Türkiye'nin (korumacı ya da katı) devlet anlayışı değişmiş, yeni aktörler karar alıcı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Kamusal alanın farklılaşmasıyla beraber sivil toplumun birey ve gruplanmalarıyla aktifleştiği görülmektedir.

Türkiye’de baskı grubu olma özelliği de taşıyan sivil toplum kuruluşlarından örneklem olarak inceleyeceğimiz kuruluşlar kurumsallaşmalarını tamamlamış, yurt içi ve yurt dışında temsilcilikleriyle ve organizasyonlarıyla iyi örgütlenmiş yapılardır. TÜSİAD, kırk yıllık, MÜSİAD ve TUSKON yirmi yıllık tecrübeleriyle siyasi gündem oluşturabilen ticari baskı grupları olarak görülmektedir. Bu konuda en önemli konumda, en büyük sermaye grubunu temsil ettiği için TÜSİAD görülmektedir. Ayrıca TÜSİAD, son birkaç yıldır sadece üyelerinin çıkarları için hareket eden baskı grubu gibi değil, bir sivil toplum kuruluşu gibi hareket etmekte olduğunu, liberal demokrasi söylemlerini ısrarlı şekilde devam ettirerek ve politika belirleme sürecinde toplumsal olaylarda katılımcı olmaya çalışarak göstermektedir (Ürek ve Doğan, 2011: 104-105).

3.1. TÜSİAD

3.1.1. Genel Bilgiler, Amaçları ve Faaliyetleri

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD), Türk sanayici ve iş adamları tarafından, 1971 yılında iş dünyasını temsil etmek amacıyla kurulan gönüllü bir sivil toplum örgütüdür. TÜSİAD, “*İnsan hakları evrensel ilkelerinin, düşünce, inanç ve girişim özgürlüklerinin, laik hukuk devletinin, katılımcı demokrasi anlayışının, liberal ekonominin, rekabetçi piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının ve sürdürülebilir çevre dengesinin benimsendiği bir toplumsal düzenin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamayı*” temel amaçları olarak ortaya koymaktadır. Bu temel gayeyi gerçekleştirmek için, sadece ekonomi alanında değil, Atatürk ilkeleri çerçevesinde çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma, kadın-erkek eşitliğini gözetme, eğitim, siyaset gibi alanlarda da çalışmalarını devam ettireceği belirtilmektedir (www.tusiad.org, 2015a).

TÜSİAD, kamu yararına çalışan, küreselleşme sürecinde Türk rekabet gücünün ve toplumsal refahını artıran, bölgesel ve sektörel kalkınmaya katkıda bulunan Türkiye’nin en önemli iş örgütüdür. TÜSİAD üyeleri, Türkiye’de kamu dışında oluşturulan katma değer yaklaşık yarısını ve toplam dış ticaret hacminin

%80'ini oluşturmaktadırlar. Ayrıca kayıtlı istihdamda çalışanların yaklaşık %50'si TÜSİAD üye kuruluşları tarafından istihdam edilmektedir (www.tusiad.org, 2015b).

TÜSİAD, aylık yayınladığı Görüş Dergisi güncel, ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel meseleleri ele almaktadır. 2014 yılında da yayınladığı dosyalar değerlendirildiğinde gündemde en çok konuşulan konuların ele alındığı görülmektedir. 2014 yılında dergide yayınlanan dosyalarda bazıları örnek olarak verilebilir: “Yükselen Piyasaların Geleceği”, “Aktörler, Kaynaklar, Fırsatlar: Enerjinin Geleceği”, “Sosyal Medya”, “Türkiye’de Yeni Dönem - Nasıl Bir Cumhurbaşkanlığı?”, “STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics)” ve “Türkiye’de Kutuplaşma: Ayrışmadan Yaşayabilme” konuları ele alınmıştır (www.tusiad.org, 2015c).

Faaliyetler açısından TÜSİAD bünyesinde, 11 Komisyon ve 37 Çalışma grubuyla alanlarda araştırmalar yapılarak raporlar hazırlanmakta, üyelere, kamuoyuna ve ilgili makamlara iletilmektedir. Faaliyetlerinin sadece ekonomi alanında olmadığını her alanda kalkınma konularını kapsadığını belirten TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Haluk Dinçer: “Ekonomi alanındaki faaliyetlerimizin yanı sıra, eğitim, istihdam, kadın-erkek eşitliği gibi yapısal niteliğe sahip kalkınma konularında da çalışmalar yaptık” ifadeleriyle yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Örneğin, 2014’te Türkiye’de en çok tartışılan konulardan biri olan ‘yolsuzluk’ konusuyla ilgili, TÜSİAD iş dünyasının yolsuzluk algısını “İş Dünyası Bakış Açısıyla Türkiye’de Yolsuzluk” başlıklı çalışma ile ortaya koyarak sorunların çözümüne katkıda bulunmaya çalışmıştır (TÜSİAD, 2014a).

TÜSİAD, Türk iş dünyası adına, bu çerçevede oluşan görüş ve önerilerini Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne (TBMM), hükümete, diğer devletlere, uluslararası kuruluşlara ve kamuoyuna doğrudan ya da dolaylı olarak basın ve diğer araçlar aracılığı ile iletmektedir. Bunu yaparken temel gayeleri doğrultusunda “düşünce ve hareket birliği oluşturmayı” hedefledikleri belirtilmektedir. TÜSİAD’ın faaliyetleri kapsamında politika belirleme süreçlerini takip etmesi, araştırmalarını ve görüşlerini diğer devletlere, uluslararası kuruluşlara, TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisine), ilgili makamlara ve hükümete iletmesi de önemli bir yer tutmaktadır. Bununla ilgili TÜSİAD’ın Ankara Daimi Temsilciliği’nde TBMM İlişkiler Sorumlusu aracılığıyla, yasama ve yürütme süreçlerini yakından takip edilerek, TÜSİAD’ın ulusal ve

uluslararası politika belirleme ve karar alma süreçlerine etkili ve zamanında katılımı sağlanmaktadır (www.tusiad.org.tr, 2015d).

1970’li yıllarda milli burjuvazinin örgütlü yapısı olarak görülen TÜSİAD, bu yıllarda siyasal dengeler üzerinde etkili olmuş, daha sonraki gelişmeler temsil ettiği burjuva sınıfının devletten özerkleşmesine ve bu yöndeki çıkarlarını savunma açısından devletle mücadele etmesine neden olmuştur. 24 Ocak kararlarıyla ekonomide serbest piyasaya yönelik politika değişikliği yapılmasıyla “*devletten bağımsız bir işadamları klifi*” oluşmuş ve sadece milli bir burjuvazi değil evrensel düzeyde bir burjuvazi oluşmasının yolu açılmıştır. Böylece Türkiye’de devletin ekonomi ve sermaye sınıfı üzerinde sürdürdüğü “belirleyici inisiyatif” etkisiz hale gelmiştir (Mumyakmaz, 2014). Bununla beraber TÜSİAD’ın ulusal ve uluslararası ticarete önemli payı olan iş adamlarından oluşması, sadece ekonomide değil, siyasi ve toplumsal politikalarda da etkili olmasına zemin hazırlamıştır. TÜSİAD’ın siyasi ve toplumsal politikaları etkileme süreçlerinde, ideolojik veya dinsel kaygılardan çok serbest piyasa esaslarına göre hareket ettiği de belirtilmesi gereken bir noktadır (Mumyakmaz, 2014). Sonuç olarak TÜSİAD, “Türkiye’de siyasi sürece etki bakımından en etkili baskı gruplarından biri” olma özelliğini sürdürmektedir (Kitapçioğlu, 2013: 368).

3.1.2. TÜSİAD’ın Siyasal Sisteme Yaklaşımı ve Politika Belirleme Süreçlerine Etkisi

TÜSİAD, siyasal ve toplumsal konularda görüşlerini her zaman kamuoyuna açılmayı önemsemektedir. Araştırma raporları yayınlama, akademik tartışma ortamlar oluşturma, konferans ve panel organize etme, periyodik yayınlarla gündemdeki önemli konuların ele alınması (Görüş Dergisi), basın açıklamaları gibi somut faaliyetlerle kamuoyunu bilgilendirme ve siyasalere mesajlar ileterek, politika belirleme süreçlerinde etkili olmaya çalışmaktadır (Akdağ, Kişisel Görüşme, 19 Şubat 2015).

3.1.2.1. Gezi Parkı Olayları

Gezi Parkı Olaylarıyla ilgili TUSİAD Başkanı Muharrem Yılmaz yaptığı konuşmada, Gezi olaylarını, sivil toplum ve birey için önemli bir kavram olan demokratik katılımın ortaya konulması şeklinde okumak istediklerini, bu açıdan önemsenmesi gerektiğini ancak hiçbir zaman şiddet içerikli davranışları onaylamadıklarını vurgulamaktadır. Yaklaşımını şöyle ifade etmektedir:

Biz bütün bu olaylara Türkiye'de toplumun demokratik katılım kanallarından ülkesinin şehrinin semtinin meselelerine sahip çıkmanın ötesinde bir yere gitmesine sıcak bakmıyoruz. Yani yakıp yıkmak kırmak dökmek şiddet arınmaya çalıştığımız terör ve şiddet geri gelmemeli. Bunları tabi ki kınıyoruz benimsemiyoruz ama bunlar hiçbir zaman toplumun katılımcı iradesine de engel olamamalı. Türkiye'nin olgunlaşması gelişmesi bireylerin daha güçlendikleri devlet birey ilişkisinde bireyin öne çıktığı bir demokrasi gelişimi ile olabileceğini sizlere ifade etmek isterim. Devlet birey ilişkilerinde bireyi öne çıkartan bireyin katılımcı taleplerini karşılayan bir olgunlaşma içerisinde ilerlememiz lazım. Ekonominin de güvencesi bu olacak refahın da güvencesi bu olacak. Her şeyin geleceğin de güvencesi bu. (Akşam, 2013)

TÜSİAD, Taksim olayları ile ilgili, temel hak ve özgürlüklere müdahale edilmesi ve orantısız güç kullanılmasının kamu vicdanını yaraladığı tespitinde bulunarak, güven artırıcı ve toplumsal uzlaşmayı temin edecek politikalarla hareket edilmesinin her dönem olduğu gibi çözüm sürecinin devam ettiği bu dönemde çok önemli olduğu vurgulanan bir açıklama yapmıştır. Önemli bir nokta da, kamu idarecilerinin “yatıştırıcı bir söylem” kullanması ve “şeffaflık içinde istişareyle” çözüme ulaştırılmasının önerilmesidir. Açıklamada şu görüşlere yer verilmiştir.

Yeni ve Sivil bir anayasa ve şiddet ve terör bağlantılı çözüm süreçlerinin umutla sürdürüldüğü bir ortamda beklenen, toplantı ve gösteri yürüyüşü dahil, temel hak ve özgürlüklerin en geniş anlamda kullanımını sağlayacak güven artırıcı politikalar ve tutumların önünü açmaktır. Sürecin başarısının ön şartı budur, sorumluluk hepimizindir. Böyle bir beklenti içindeyken, Taksim Gezi Parkı'nda başlayan ve gelişen gösterilere olağanüstü orantısız güç kullanımı ve hoşgörüsüz müdahale kamu vicdanını yaralamakla kalmamış, toplumsal uzlaşma arayışında moral bozucu olmuştur. Toplumsal uzlaşmaya en çok ihtiyacımız olan içinde bulunduğumuz dönemde ilgili tüm kamu idarecilerini, tüm tarafları güce ve şiddete başvurmadan, istismarı engelleyen, yatıştırıcı bir söylem, sorumluluk ve şeffaflık içinde istişareye davet ediyoruz. (TÜSİAD, 2013a)

3.1.2.2. 17-25 Aralık Soruşturmaları

TÜSİAD'ın 17 Aralık'ta başlayan soruşturmalara ilişkin, 20 Aralık 2013'de, yargı bağımsızlığını etkileyecek söylem ve eylemlerden kaçınılmasının gerekli olduğu ve hukukun üstünlüğüne olan güvenin sarsılmadan sürecin devam ettirilmesinin beklendiği ifade edilmektedir. Dikkat çeken bir nokta da, tüm kamuoyunu ilgilendiren bu davada “*kişilik hakkının zedelenmemesi*” ve “*kişilerin mağduriyetine*” sebebiyet verilmemesi konusunda hukukun üstünlüğü gözetilerek hareket edilmesinin beklenmekte olduğudur. Basın açıklamasında şu görüşlere yer verilmiştir.

17 Aralık 2013 gününden bu yana gündemdeki yolsuzluk ve rüşvet iddiaları vahim bir tablo ortaya koymaktadır. Bu iddialar yargı sürecinde ele alınırken, bu süreci gölgeleyecek eylem ve söylemlerden kaçınılması, yargı bağımsızlığına ve hukuk devleti ilkelerine bağlı kalınması gereklidir. Kimsenin kişilik hakkının zedelenmemesi, daha önce bazı büyük davalarda gözlenen ve kişilerin mağduriyetine yol açan hataların tekrarlanmaması ve tüm sürecin hukukun üstünlüğüne olan güvenimizi destekleyecek şekilde gerçekleşmesi beklentimizdir. (TÜSİAD, 2013b)

TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Muharrem Yılmaz'ın 14 Ocak 2014'te “Demokratikleşme ve Hukuk Devleti” Konferansı'nın açılışında dile getirdiği görüşler, kurumun 17-25 Aralık Operasyonlarıyla ilgili genel yaklaşımını ortaya koymasından önemlidir. Demokrasi ve hukuk devleti ilişkisinin, demokratik standartlarda olmasının temel yaklaşımları olduğunu belirten, Yılmaz, iyi bir yönetim için; hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetsizlik ortamı, devletin etkililiği, denetim kalitesi, hukuk devleti, yolsuzlukla mücadele kavramlarının tekrar tekrar hatırlatılmasının önemli olduğunu vurgulayarak, bu konuda çalışmalarını devam ettireceklerini ifade etmektedirler. 17 Aralık olaylarıyla oluşan cepheleşme ortamında, yargı bağımsızlığıyla ve ilk defa duyulan “*paralel devlet*” olgusuyla ilgili yapılan tartışmaların, kendilerini ciddi şekilde üzdüğünü ve kabullenemediklerini belirten Yılmaz, düşüncelerini şöyle ifade etmektedir.

Bugün yine, merkezinde yargının olduğu sert bir tartışma ve cepheleşmeye şahit oluyoruz. Yargının bir güç mücadelesi alanı haline geldiği, hukukun, siyasi mücadelenin bir aracı haline getirildiği, ağır bir gündem ile karşı karşıyayız. Tartışmanın çeşitli boyutları var; yargının bağımsızlığı, tarafsızlığı, rüşvet ve yolsuzluk iddiaları ve ilk defa duyduğumuz bir ‘paralel’ devlet olgusu. Derin devlet olgusunu uzunca bir süredir duyuyorduk, şimdi bir de

paralel devletin varlığını tartışmaya başladık. Son günlerde sıklıkla duyduğumuz bir kavram olan ‘paralel devlet’ ibaresini ve etrafındaki tartışmaları kaygıyla izliyoruz. Paralel yapıların konuşulduğu, devletin temel kurumlarının sorgulandığı bir duruma düşmüş olmaktan da büyük bir üzüntü duyuyoruz, kabullenemiyoruz, benimsemiyoruz. (TÜSİAD, 2014b)

TÜSİAD’ın toplumsal ve siyasal konularda sessiz kalmadığı ve kalamayacaklarını ifade eden Yılmaz, bu uyarı ve öneriler karşısında “*kendi işine bak*” uyarısı almalarına rağmen, bu temel uyarıyı yapmaktan geri durmayacaklarını açıkça söylemektedir. TÜSİAD’ın, “*yolsuzluk ve rüşvet konusu da ağır bir itibar kaybı*” olduğu konusunda endişelerini çeşitli vesilelerle gündeme getirmekte olduğunu belirten Yılmaz, ayrıca demokratikleşmenin ve hukuk devleti anlayışının içselleştirilmesi, sürdürülebilmesi ve devam eden tartışmalara katkıda bulunmak için, TÜSİAD, konferanslar ve programlar organize etmekte ve araştırma raporları yayınlamakta olduğunu söylemektedir. Örneğin, Yılmaz “Yargıda Etik”(2011) Raporunda üzerinde durulan yargı bağımsızlığı ve HSYK üzerinde yapılan değişikliklerle ilgili temel demokrasi ve hukuk devleti esasları çerçevesinde somut önerilerde bulduklarını hatırlatarak, bu dönemde tekrar dikkate alınmasını vurgulamaktadır. Sonuç olarak “Her durumda Türkiye’nin içinde bulunduğu tartışma ortamını tüm toplum kesimlerinin de katılımıyla, olgunlukla yönetebileceğinden ve ülkemizin bu tartışmadan, ‘Temiz Toplum, Temiz Siyaset ve Temiz Türkiye’ bilinciyle çıkacağından şüphemiz yoktur” diyerek kurum olarak temennilerini ortaya koymaktadır (TÜSİAD, 2014b).

3.1.2.3. Basın Özgürlüğü ve Sosyal Medya

TÜSİAD, demokrasi ve hukuk devleti esaslarını önemseydiğini her ortamda dile getirdiği gibi, demokrasinin gereklerinden olan basın özgürlüğü konusunda da hassasiyetini ortaya koymaktadır. İnternetle ilgili kısıtlamalar ve Gezi Olayları’ndan sonra yoğunlaşan basın mensuplarına açılan davalarla ilgili görüşlerini ve önerilerini kamuoyuyla paylaşmaktadır. TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nun gündemine gelen ‘Torba Tasarı’nın, internette sansür uygulamalarını artıracak nitelikte, kaygı verici bir düzenleme olduğu düşüncesiyle 13 Ocak 2014’te açıklama yapan TÜSİAD, tasarının, temel hak ve özgürlükleri ve her geçen gün büyüyen internet ekonomisini

olumsuz etkileyecek hükümlerden arındırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Açıklamada internet suçlarıyla ilgili değişiklikler üzerine şu görüşlere yer verilmektedir.

İnternetin yaygınlaşması iletişim ve bilgiye erişime hız ve yoğunluk kazandırmış, ekonomik ve sosyal yaşamlarımızı kökten değiştirmiştir. Yaklaşık 20 senelik bir geçmişi olan internette, ifade ve haber alma özgürlüğü, fikri haklar, kişisel gizlilik gibi konularda yasal zeminin nasıl olması gerektiği hassasiyetle ele alınması gereken bir konudur. Ülkemizde 2007 tarihli, 5651 sayılı ‘İnternet Ortamında Yapılan Yayınlar Aracılığıyla İşlenen Suçlara İlişkin Kanun’ yürürlüğe girdiğinden bu yana, binlerce web sitesine erişim engellenmiştir. Bireylerin temel hak ve özgürlüklerini sınırlandıran sonuçlar doğuran Kanun, ayrıca Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin ‘ifade özgürlüğü ihlali’ kararına da konu olmuştur. Bu gelişmeler Kanun’un kapsamlı şekilde gözden geçirilmesi gereğine işaret etmiştir. Hal böyleyken, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’nun gündemine gelen 5651 sayılı Kanun değişikliklerini de içeren ‘torba tasarı’, internete sansür uygulamalarını artıracak nitelikte, *kaygı verici* bir düzenlemedir. Tasarı, internet erişimini engelleme kararlarının oranlı-ölçülü olmasını sağlayacak çözümler getirmemektedir. Ayrıca özel hayatın gizliliğinin ihlali iddiası halinde İdarenin emriyle erişimin engellenmesine imkan tanınması hukuk devleti normlarıyla örtüşmemektedir. Tasarının, temel hak ve özgürlükleri ve her geçen gün büyüyen internet ekonomisini olumsuz etkileyecek hükümlerden arındırılması gerekmektedir. Bilgiye erişim ve bilginin yayılımında çok önemli etkiye sahip internetin ülkemizde sürekli *yasaklama refleksleri* ile tartışılması, bilgi toplumu olma hedefimizle de çelişkili bir durumdur. Tasarının ilgili sivil toplum örgütleri, akademisyenlerin ve internet ekosisteminin paydaşlarının görüşleri dikkate alınarak iyileştirilmesi TBMM’den beklentimizdir. (TÜSİAD, 2014c)

Açıklamada, internette erişimin engellenmesinin temel hak ve özgürlükler arasında “*haber alma ve ifade özgürlüğünün ihlali*” anlamına geleceği konusunda, “*kaygı vericidir*” şeklinde endişeler dile getirilmiş ve ciddi öneriler getirilmiştir. Bu öneriler çerçevesinde “sürekli yasaklama refleksiyle” hareket edilemeyeceği ve toplumda ilgili paydaşlarla ortak görüşmeler yapılarak bu tür kanunların değiştirilmesinin daha iyi olacağı belirtilmektedir.

TÜSİAD, 21 Mart 2014’te Twitter’ın kapanması ile tekrar gündeme gelen internet yasakları hakkında bir açıklama daha yapmıştır. Demokrasinin ancak halkın bilgiye erişiminin sağlanması ve ifade özgürlüğünün teminat altına alınmasıyla sürdürülebileceği vurgusunu tekrarlayan TÜSİAD, bu şekilde ülkemizin “*yasaklama dürtüsünden*” kurtulamayacağı konusundaki endişelerini ifade etmektedir. İnternet erişiminin ölçsüz engellenmesi konusunda endişelerini daha önce dile getirmişken,

son kanunla Twitter'a erişimin engellenmesini, “*temelsiz korkuların göstergesi*” olarak nitelendirmekte ve özgürlüklerin bu şekilde kısıtlanmasının anlamsızlığı üzerinde durmaktadır. Açıklamada şu görüşlere yer verilmektedir.

İnternet coğrafi sınırlar bulunmaksızın kişiler arasında bir etkileşim aracıdır ve bu özelliğiyle bilgi toplumunun temelini oluşturmaktadır. İnternette haber alma, ifade ve iletişim özgürlüğünün korunması ve bu alandaki yasal altyapının gelişen teknolojiye uyarlanması konusunda ülkemiz *yasaklama dürtüsünden* maalesef kurtulamamıştır. Yıllarca Youtube başta olmak üzere binlerce web sitesine erişim engellenmiş; internet yasakları ile ilgili mevzuatta olumlu yönde düzenlemeler yapılması gerekli iken, son çıkan kanun ile yasa koyucu daha da tartışmalı bir düzenlemeye imza atmıştır. Şimdi ise Twitter'ın erişime engellenmesi kararı ile karşı karşıyayız. Orantısız ve özgürlüklere aykırı bu tür yasaklamaların *temelsiz korkuların göstergesi* olduğu ve demokrasiye hizmet etmediği açıktır. Gerçek demokrasinin ancak halkın daha fazla bilgiye özgürce ulaşması ve ifade özgürlüğünün teminat altına alınması ile mümkün olabileceğini tekrar hatırlatmak isteriz. (TÜSİAD, 2014d)

14 Aralık 2014 tarihinde basın mensuplarına gerçekleştirilen gözaltılar Türkiye ve dünya kamuoyunda ve basın camiasında önemle takip edilmeye başlanmıştır. TÜSİAD da konuyla ilgili 15 Aralık 2014'te bir açıklama yapmıştır. Türkiye'de çok önemli davaların devam ettiği ancak hukuk ve yargı sistemine olan güven zedelenmeden yürütülmesinin, hem kendi kamuoyumuz hem de dünyada ülkemizin itibarı açısından önemli olduğu hatırlatılmaktadır. Bunun da, “*yargı bağımsızlığı*”, “*adil yargılama hakkının korunması*” ve “*basın özgürlüğünün esas alınması*” şartlarının gerçekleştirilmesiyle, kamu vicdanını rahatlatacak “*şeffaflığa*” ulaşabileceği ifade edilmektedir. Açıklamada şu görüşlere yer verilmektedir.

Son yıllarda kamuoyuna mal olmuş siyasi nitelikli davalarda davaların görülme şekli ve adil yargılanma ilkesi bakımından yaşanan ciddi sorunlar hukuk ve yargı sistemine güveni zedelemiştir. Davaların görülmesi esnasında ifade ve basın özgürlüğü açısından da önemli sorunlar yaşanmış ve ülkemizin itibarı zarar görmüştür. 14 Aralık'ta başlatılan soruşturma ile Türkiye'nin gündeminde yine siyasi tartışmaya yol açan ve basın özgürlüğünü de ilgilendiren bir yargı süreci bulunmaktadır. Hukuk devletini zedeleyen yakın geçmişteki arka plan düşünüldüğünde, önceki davalarda vurguladığımız gibi, bu soruşturmada da yargı bağımsızlığına uyulması, adil yargılanma hakkının korunması, basın özgürlüğünü esas alarak kamuoyu vicdanını tatmin edecek şekilde *şeffaf ve adil* yürütülmesi kritik önem taşımaktadır. (TÜSİAD, 2014e)

TÜSİAD'ın ülkemizin %50 istihdamına sahip işadamlarından oluşan, üyelerinin Türkiye'nin dış ticaretinin önemli bir kısmını oluşturduğu önemli bir sivil toplum kuruluşu olduğu düşünüldüğünde, siyasal ve toplumsal olaylar hakkında kamuoyuna görüşlerini açıklaması ve siyasi iradeyi yönlendirmeye çalışması beklenen bir durumdur. Yapılan açıklamalarda Gezi Parkı Eylemi, 17 Aralık Soruşturması ve Basın özgürlüğünün kısıtlanması gibi kamuoyunu yakından ilgilendiren olaylarda tarafsızlığını muhafaza ederek, demokrasi ve hukuk devletinin temel esaslarını tekrar tekrar açıkladığı, yaptığı araştırma ve faaliyetlerle izlenen politikaları etkilemeye çalıştığı görülmektedir.

3.1.3. Mülakat

TÜSİAD Ankara Daimi Temsilcisi ve TBMM İlişkiler Sorumlusu Eray Akdağ, yapılan mülakatta (EK-1) sorularımızı değerlendirirken (Eray Akdağ, Kişisel Görüşme, 19 Şubat 2015) görüşlerinin, TÜSİAD'ın genel kurum değerlendirmelerine uygun olarak kişisel ifadelerle gerçekleşeceğini belirtmektedir. Gerekçesini de şöyle ifade etmektedir; “her konuda TÜSİAD (Örneğin bu tez çalışmasının özel konusu gibi) yorum ve açıklama yapamaz ve dolayısıyla mülakat sırasında temsilci görüşü ve genel değerlendirmeler ağır basacaktır”. Ancak yorum ve değerlendirmelerde TÜSİAD'ın genel görüş ve çizgisine sadık kalınan kurumsal çerçevede sorulara cevap verildiği görülmüştür. Burada görüşmeyle ilgili dikkate değer bir noktayı söyleyebiliriz. Görüşme boyunca sorulan sorular, Türkiye'nin uzun zamandır tartıştığı konuların yanında gündemdeki sıcak konuları içeriyor olmasına rağmen, hiçbirinde konu (kutuplaşma, otoriterleşme, Yeni Türkiye gibi tartışmaların devam ettiği konular) veya herhangi bir grup/siyasi parti hakkında kişisel yorumda, hissi bir yaklaşımda, ötekileştirici bir tutumda ya da soru içerikleriyle ilgili olumlu olumsuz uç tespitlerde bulunulmamıştır. Bu profesyonellik ve kurumsallaşma gereği böyle uygulanıyor olabileceği gibi örgüt içi demokratik normlarını koruma hassasiyeti olarak da değerlendirilebilir.

3.1.3.1. TÜSİAD’ın Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyasal Katılım Kavramı Üzerine Değerlendirmeleri

a) TÜSİAD’ın Sivil Toplum Kuruluşlarına Yaklaşımı

Akdağ, STK’larla ilgili genel yaklaşımlarını, “STK’lar, toplumsal yapı, siyaset ve ekonomi açısından çok hayati mekanizmalar serisidir ve demokrasinin sağlıklı işlemesi için gerekli kurumlardır” şeklinde ifade etmektedir. Türkiye gibi sonradan gelişen demokrasilerde, devletin denetlenmesinin kritik bir konu olduğunu ve bunun “iç ve dış denetim” yöntemiyle iki şekilde olduğunu belirterek STK’lar aracılığıyla yapılabilecek kolektif denetimin üzerinde duran Akdağ, düşüncesini şöyle açıklamıştır.

Türkiye gibi sonradan gelişen demokrasilerde, kritik bir konu devletin yasama, yürütme ve yargı erklerinden oluşan ‘iç mekanizma’larla denetimidir. Ancak sadece bu denetim yetersiz kalacaktır. Dış denetim olmalı, bu da birey/vatandaş tarafından sağlanır. Vatandaş birden çok şekilde bunu yapabilir ve bu aynı zamanda bir hak ve sorumluluktur. Bu birey tarafından farklı şekillerde olabilir, ancak kümülatif/kolektif hareketler, yani STK’lar aracılığıyla daha etkili olabilir. Gönüllü ve ortak bir amaç için bir araya gelen insanlar bunu daha kolay yapabilir. Devlet çok geniş dairede ama, STK’lar, bir alan seçer ve o alanda çaba sarf eder, dolayısıyla karar alma ve politika belirleme süreçlerinde, ilgili alana hakim ve akılcı davranabilir. (Akdağ, Kişisel Görüşme, 2015)

Burada devletin geniş bir dairede bulunmasına rağmen ihtisas gerektiren alanlarda gönüllü çalışan örgütlerin görüşlerini almasının daha akılcı bir yaklaşım olacağından bahsedildiği görülmektedir. Akdağ, bu denetim mekanizmalarının işlemesi için “vatandaşın iki imkanı var, denetlemede devlet imkan sağlar veya vatandaş farkındaysa bunu yapabilir” ifadeleriyle, iki şeyin varlığının zemin oluşturacağına dikkat çekmektedir. Yani devletin denetleme konusunda topluma bu imkanı vermesi ve vatandaşın da denetleme hak ve sorumluluğu olduğunun farkında olması gerekmektedir.

Akdağ, vatandaşların kendi denetim mekanizmalarını nasıl kullanacağını öğretmesi ve birey olarak yetişmesi açısından, STK’ların önemli olduğunu vurgulamakla beraber, STK’ların kendi kurumsal yapılarını da geliştirmelerinin etkinliklerini artırmaları adına önemli olduğunu şöyle ifade etmektedir:

İnsanların kendi mekanizmalarını nasıl kullanacağını bilemiyor. Vatandaşların haklarını hangi zeminde, nasıl, ne şekilde kullanacağını öğrenmesi ve bireyin yetişmesi adına STK’lar

çok önemlidir. Birey gönüllü yapılar olan STK'lar tarafından desteklenmeli. STK'ların profesyonel kadrosu varsa, usulü doğru kullanmayı biliyor ve politikaları profesyonel takip ediyorsa, mesela Mecliste nasıl ve ne usulde yapılacağı gibi, bu STK'ların kurumsallaşmasıdır. STK'ların kendine çizdiği alan doğrultusunda her alanda görev ve sorumluluğu vardır. Gücü yeteceğini yapar ya da profesyonel birilerini görevlendirir. (Akdağ, Kişisel Görüşme, 2015)

Burada politika belirleme konusunda, özellikle profesyonel kadrosu oluşabilen kurumsallaşmış STK'ların, usulü doğru kullanarak ve uygulanan politikaları doğru takip ederek hareket etmesiyle ilgili Akdağ, TÜSİAD'ın Meclis'teki kanun maddelerini, uygulamalarını profesyonel bir şekilde takip ettiğini ve yeri geldikçe alan çalışmalarıyla ilgili raporların ilgili kurum ve kişilere ulaştırıldığını hatırlatmaktadır.

Akdağ Türkiye'deki devlet-toplum ilişkisini, "*1980 ihtilali, sivil yaşamı darbeye sınırlandırdı. STK'ları etkiledi*" şeklinde değerlendirirken, bunun toplumda bireylerin "*aman dernek üyesi olma*" şeklinde tedirginlik yaşamasına ve zayıf bir sivil toplum yapımız olmasına neden olduğundan bahsetmektedir. Türkiye'de sayısal olarak birçok dernek var olduğunu ancak amaçları doğrultusunda gerçekten aktif olan dernek sayısının az olduğunu da belirtmektedir.

Akdağ, TÜSİAD'ın ana gayesini açıklarken sacayağına benzeterek, piyasa ekonomisi, insan hakları ve demokrasi şeklinde üç esas üzerinde durulduğunu ve bunların birbirlerinden etkilendiğinden bahsetmektedir. Bu bağlamda iş adamlarından oluşan bir sivil örgüt olarak sadece ekonomik gelişmeyi takip etmelerinin yeterli olmadığı ve diğer alanlardaki gelişmeleri de takip etmeyi hedefledikleri Akdağ'ın şu ifadelerinden anlaşılmaktadır.

TÜSİAD'ın ana gayesi, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünü yükseltmektir. Bu sadece ekonomik araçlarla olamayacaktır, bu açıdan temelde üç sacayağı önemlidir. Bunlar; 1-Serbest piyasa ekonomisinin işleme, 2-İnsan haklarının evrensel düzeyde değerlendirilmesi, 3-Demokrasinin sağlıklı işleme. Neden ekonomi dışı konularla ilgileniyor diyebilirsiniz. Çünkü insan hakları ve demokrasinin geçerli olmadığı bir yerde piyasa ekonomisi olmaz. Kutuplaşmanın ekonomiyi etkilemesi gibi. Sosyal alanda büyük bir olayın ekonomik, hukuksal sonuçları olabilir. Mesela yatırım güvenliği için önce can güvenliği olmalı. (Akdağ, Kişisel Görüşme, 2015)

Burada son zamanlarda yaşanan kutuplaşma gibi toplumsal ve siyasal bir olayın Türkiye'deki ve dışarıdan gelen yatırımcıyı olumsuz etkilediği örneğini

verdiğimizde, Akdağ bunun ifade etmeye çalıştığı durumla uyuştuğunu belirterek onaylamıştır. Toplumunu ilgilendiren sosyal meseleler, istihdam edilen işçileri de etkileyeceği için, işadamları örgütünün bu konularda duyarlı olmasını tabii gören Akdağ, TÜSİAD'ın, Türkiye'deki kayıtlı istihdamın %50'den fazlasını oluşturan kuruluşların yöneticilerinden oluşan bir STK olduğunu vurgulamaktadır. Bir diğer vurgusu da, Avrupa örneğinde olduğu gibi, ekonominin kurumsallaşması adına burjuvazinin önemli bir misyon üstleneceği şeklindedir.

b) Türkiye'deki Siyasal Sistemin Geldiği Noktada TÜSİAD'ın Konumu

Akdağ, “TÜSİAD'ın, siyasal dönüşümü itmek ya da itmemek gibi bir misyonu yok, herhangi bir partiyi desteklemiyor, ‘değerleri’ destekliyor” diyerek Türkiye'deki siyasal sistemin geldiği noktayı tam olarak tanımlamadan, TÜSİAD'ın siyasal dönüşümü itmek ya da itmemek gibi bir misyonu olmadığını, hiçbir zaman bir partiyi açıktan desteklemediklerini ve asıl önemsediklerinin ‘değerleri desteklemek’ suretiyle siyasete etkilemek olabileceğini belirtmektedir. Demokrasi, insan hakları gibi değerlerin desteklenmesi şeklinde politikalara karşı tepki göstermelerinin tabii olduğunu, bunun “*dönüştürmek*” değil, “*arazideki bilgiyi taşıyarak*” topluma faydalı olacak konularda “*düşünsel bazda katkı sağlamak*” olarak nitelendirilebileceğini, Akdağ şöyle ifade etmektedir.

STK olduğu için politikaları eleştiriyor. Arazideki bilgiyi taşımaya amaçlıyor, daha iyi rekabet için, daha iyi insan gücü oluşması için. Çünkü insan adına verimlilik artarsa ekonomi ihracat artar. Mesele dönüştürmek değil ama AB üyeliği gibi konularda fayda gördüğü için destekledi. Kanunlara da bu şekilde bakıyor. Düşünsel bazda katkı sağlıyor ve bunu toplumla ve siyasilerle paylaşıyor, söylem düzeyinde görüşlerini açıkça belirtiyor ama açıkça faaliyet ya da etkileme yapmıyor/yapamaz. (Akdağ, Kişisel Görüşme, 2015)

TÜSİAD'ın politika belirleme ya da sistemi etkileme konusunda yönteminin, söylem düzeyinde görüşlerini açıkça paylaşması ama etkileme ya da dönüştürme olmadığı vurgulanırken, Akdağ siyasi konularda tarafsız olmayı prensip olarak benimsediklerini “TÜSİAD, siyasi rengini belli etmeden, objektif konumda kalmaya çalışıyor. Değerler çerçevesinde üye bütünlüğü oluşturmaya ve akılcı, iyi politikaları desteklemeye gayret gösteriyor” ifadesiyle ortaya koymaktadır.

c) Türkiye'de Polarizasyon (kutuplaşma) ve Demokratik-Otoriter Yönetim Tartışmaları Üzerine TÜSİAD'IN Değerlendirmesi

Bu başlığı değerlendirmeden önce, TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı olarak Haluk Dinçer'in Ekim 2014'te Görüş Dergi'nde kutuplaşma konusunda "Son zamanlarda üzerinde uzlaştığımız tek şey, ülkede ciddi bir kutuplaşmanın yaşandığıdır" diye kurumun başkanı olarak görüşünü ifade ettiğini hatırlattığımız Akdağ görüşlerini şöyle ifade etmiştir: "polarizasyon, en istenmeyen, en zararlı, en tehlikeli görülen bir konudur ve zararları hem toplumsal hem de ekonomik alanda vardır". Bu konuda TÜSİAD'ın görüşü çizgisinde şöyle bir çağrıda bulunmaktadır; "İktidar da muhalefet de, ülkeyi ilgilendiren konularda siyaset üstü davranmalıdır".

Türkiye'nin kutuplaşma sorununun aşılabilmesi için, toplumda 'öteki' olarak tanımlanan veya algılanan kimliklerle/gruplarla birlikte yaşama düşüncesinin gelişmesi adına neler yapılabileceğiyle ilgili, TÜSİAD'ın söylemlerinde ve faaliyetlerinde hassasiyetini devam ettirdiğini ve duruşunda bir değişiklik yapmasına gerek olmadığını belirterek "Bu hassasiyeti uzun zamandır TÜSİAD zaten yaşıyor. Bu kurumun getirdiği bir muktesabat var, bu da temel görüşlerinden biri" şeklinde kuruluşundan bu yana getirdiği müktesabat içinde, birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi ve kutuplaşma olmaması gerektiği düşüncesinin varlığını vurgulamaktadır.

Yönetimin demokratik ya da otoriter yol izlediğiyle ilgili tartışmalar konusunda, Akdağ, "TÜSİAD, her zaman demokratik yönetim tarafında kalmıştır" şeklinde kurumun duruşunu belirtmektedir. Bununla beraber Akdağ'a göre, otoriterliğe karşı "*check-balance*" sistemi olmalı ve demokratik kültürün hemen şekillenemeyeceği unutulmamalıdır. Bu düşüncesini "Otoriterliğe karşı 'check-balance' sistemi olmalı, hem içeride (devletin içindeki erklerin işlemeyle), hem de dışarıda (sivil toplumla) olmalıdır. Ancak demokrasi konusunda düğmeye bastım çalıştı diyemezsiniz. Bir kültür gelişimi lazım, Türkiye'nin demokrasi geçmişi 70 yıl bile değildir" cümleleriyle ifade etmektedir.

d) STK'ların Türkiye'nin Siyasi Kültürüne Katkısı ve Siyasal Katılım

Akdağ, STK'ların son derece önemli olduğunu ve onlar olmadan siyasi kültürde gelişimin olamayacağını belirtirken, özellikle hayatın içinde insanları etkileyen siyasi konularda "*katılımcı kültürü*" geliştirecek ortamlar sağlaması açısından STK'ların yapabileceklerine dikkat çektiği ifadeleri şöyledir.

Mesela, sadece partilerle gelişimin sağlanmasını bekleyemeyiz. Çünkü, Türkiye’de partiler toplumdaki kopuk, vatandaştan kopuk, topluma dokunduklarını pek göremiyoruz. Bu açıdan STK’ların rolü çok hayattır. İnsanların belli argümanları tartıştıkları ortamlardır. Günlük hayatta yaşanan her meselenin siyasetle kısmen alakalı olduğu da bir gerçektir. Katılımcı kültür denince, ruhunun özünde STK var çünkü bireyin günlük katılımında yer bulduğu bir ortam oluşturuyor. (Akdağ, Kişisel Görüşme, 2015)

Bu bağlamda bireylerin toplumsal katılımını destekleyen STK’ların politikalarına katılımını da desteklemek adına devletin yapabileceklerinden bahseden Akdağ, “Devletin yasama sürecine STK’ların katılımı desteklenmeli. Mesela kanunlar çıkarken bakanlar etki analizi yaparak bu kanunlarla ilgili görüşleri almalı” şeklinde izlenecek politikaların ‘etki analizleri’ yapılarak toplumsal karşılığının ölçülebileceği ve aracı olarak STK’lardan yararlanılabileceğini söylemektedir.

e) Yeni Türkiye Vizyonu

Akdağ, Yeni Türkiye vizyonunu değerlendirirken “2023 Hedeflerini kastediyorsak, çok güzel ama çok iddialı hedefler” diyerek gerçekleşmesi durumunda umutlanılabilecek bir tablo oluşacağını belirterek “‘Yeni Türkiye’ dediğinizde, ekonomi, insan hakları ve demokrasinin gelişmesiyle oluşacak bir yapı tasavvuru varsa çok iyi kuşkusuz. Bu hedefler hem ekonomide, hem eğitimde çok çalışılmasını gerektirecektir” tespitinde bulunmaktadır.

f) Sivil Toplum Kurumlarının Demokratik Yönü

STK’lar kendi içlerinde demokratik yönlerini geliştirerek, toplumsal ve siyasi alandaki eksiklikleri gidermek adına ‘değerleri yaygınlaştıran’ olabilir mi? Bu konuda, Akdağ, önce “demokratik olma”dan neyi anladığımızı ortaya koymalıyız diye sorgulamakta ve “Çoğunlukçu değil, çoğulcu bir sistem demokratik demektir” cümlesiyle temel yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. Demokratik olma konusunda kişisel görüşünü, ABD toplumundaki felsefeyle örneklediği Akdağ, ABD toplumunun yönetiminde olanların “biz bir salata yapmak istiyoruz, çorba değil” yaklaşımından bahsetmektedir. Çorba yaparken, içine konulan malzemeler kimyasal değişimle özelliklerini kaybederken, salatada malzemelerin rengi, canlılığı seçilebilecektir şeklinde örneğini açıklayan Akdağ, benzer şekilde Türkiye’deki sivil toplumun farklılıkları yok etmeden, katılımını sağlamanın önemli olduğunu söylediği ifadeleri şöyledir: “Sivil toplum da böyle olmalıdır. Farklı görüşlerin tartışması değerlidir ve herkes ilgi alanıyla buna katılmalıdır. STK’lar, ortak hedefler

ve arzular etrafında gönüllü bir araya geldiği için, demokrasinin ‘mütemmim cüz’üdür’, yani olmazsa olmazdır”. Burada Akdağ, “*mütemmim cüz*” şeklinde demokrasinin “*tamamlayıcı parçası*” olarak tanımladığı STK’ların kendi içindeki yönetimlerinin de demokratik olması gerektiğini vurgulayarak “ TÜSİAD, her seçim döneminde (kendi yönetimini seçerken), kendi iç işleyişinde, raporlarını kamuoyuna sunarken açık olmasıyla her zaman ‘şeffaftır’ ve ‘demokratik’dir” şeklinde kendi kurumlarının işleyişini örnek olarak vermektedir. Toplumsal ve siyasal sistemdeki tartışılan yetersizlik ve eksikliklerle ilgili, sistemden kaynaklı eksiklikleri “siyasal sistem insanları A-B-C olarak tanımlıyorsa bu bir eksiklik” ifadeleriyle sistemin temelde bakış açısındaki eksikliğe dikkat çekmektedir.

3.1.4. TÜSİAD Temel Bulgular

Türkiye’de 2011 sonrası yaşanan önemli olaylardan Gezi Parkı, 17 Aralık ve 14 Aralık basın özgürlüğünün kısıtlanması gibi olaylar örnek olarak seçilmiştir. Bu olaylar sırasında TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON’un rolü ve etkileri görülmeye çalışılmıştır. Bu çalışmadan elde edilen verilerle birlikte, 2015 yılı Şubat-Mart aylarında dernek yetkilileriyle gerçekleştirilen mülakat sonuçları ele alınarak temel bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır. TÜSİAD bölümündeki söylem ve mülakat verilerinden ortaya çıkan temel bulgular şu şekildedir:

-Demokrasi ve hukuk devleti ilkeleri vazgeçilemez temel esaslar olarak görülmektedir.

-Gezi Eylemleri demokratik katılım olarak tanımlanmaktadır.

-Devlet-birey ilişkisinde bireyi ön plana çıkaran bir yaklaşım esastır

-Hiçbir şekilde şiddet onaylanmamaktadır.

-Toplumsal uzlaşma, güç ve şiddet içermeyen yatıştırıcı söylem benimsenmektedir.

-İfade ve gösteri özgürlükleri üzerinden temel hak ve özgürlüklerin vazgeçilmez demokratik değerler oldukları savunulmaktadır.

-Basın özgürlüğünün demokratik sistem içinde tam teminat altına alınması gerektiği savunulmaktadır

-Yargı bağımsızlığının ve adil yargılama hakkının korunması, kişilik haklarının zedelenmemesi temel hak ve özgürlüklerle ilgili temel esaslar olarak görülmektedir.

-Devletin iç ve dış denetimi, hesap verebilirliği, yolsuzluklarla ve rüşvetle mücadele iyi yönetişimin olmazsa olmaz esasları olarak görülmektedir.

-STK'lar, demokrasinin sağlıklı işleme için hayati mekanizmalar olarak görülmektedir.

-STK'ların siyasi sisteme, değerleri destekleme ya da politikaları eleştirme şeklinde etki edilebileceği benimsenmektedir.

-Siyasette kutuplaşma, en istenmeyen, en zararlı, en tehlikeli konu olarak görülmektedir.

-STK'lara katılımcı kültürü destekleyen kurumlar olarak değer verilmektedir.

-Çoğunlukçu değil çoğulcu anlayış, iyi işleyen bir demokrasi için kriter olarak alınmaktadır.

3.2. MÜSİAD

3.2.1. Genel Bilgiler, Amaçları ve Faaliyetleri

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD); “hakkın ve hukukun, adaletin ve eşitliğin, barışın ve güvenin, refahın ve mutluluğun sağlandığı; tarihe ve topluma mal olmuş mahalli ve evrensel değerlerin korunduğu, gözetildiği; kendi içinde bütün, bölgesinde etkin, dünyada saygın bir Türkiye için yola çıkan hassasiyet sahibi iş adamlarının, 5 Mayıs 1990 tarihinde İstanbul’da kurdukları bir ‘İş Adamları Derneği’”dir. MÜSİAD, Türkiye genelinde 85'e ulaşan irtibat noktası, 63 farklı ülkede yaklaşık 159 irtibat noktasıyla 11.000'den fazla üyesiyle, yaklaşık 1,6 milyon kişiye istihdam sağlayan 45.000 işletmeyi temsil etmektedir. Kuruluş, iş dünyasına olduğu kadar toplumun diğer kesimleri için de örnek bir eğitim, rehberlik, danışmanlık merkezi şeklinde tanımlanırken, aynı zamanda “kamu yararına dernek” statüsüne sahip ülkemizin önemli sivil toplum kuruluşlarından birisidir

(www.musiad.org, 2015a). Bu özellikleriyle ülkemizin ekonomik ve toplumsal alanda etkili olabilen önemli sivil toplum kuruluşlarından birisidir.

MÜSİAD, kendisini “*Yüksek Ahlak, Yüksek teknoloji*” düsturuyla hareket etmeye çalışan, işadamlarına, özgüven, vizyon, yeni pazarlar kazandıran, onların Türkiye ekonomisine daha fazla katkı sağlamalarına imkan oluşturan bir çatı kuruluş olarak tanımlamaktadır. MÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Nail Olpak, genel yaklaşımlarını “Dün nasılsa, yarın da hiç bir ayrım yapmadan, Türkiye yararına her işte, herkesle, ekonomik ve sosyal ilişkiler kurmaya devam edeceğiz. Bununla da yetinmeyip, iş yaptığımız her alanda Türkiye’nin vizyonunu geliştirecek sosyo-ekonomik etkileşimlerle, ülkemize toplumsal katkılar sağlayacağız” şeklinde ifade etmektedir.

Çerçeve Dergisi, MÜSİAD’ın 23 yıldır devam eden süreli yayın organıdır. Ağırlıklı olarak ekonominin ele alındığı yayında sosyal konular da yer almaktadır. 2014 yılında “Afrika ve Ticari İlişkilerimiz”, “Daralan Küresel Ekonomi ve Çıkış Yolları”, “İş Yaşamında Çalışan Kadın ve Kadın İstihdamı”, “G-20 ve B-20 Sıra Türkiyede” başlıklarıyla yayınlanmıştır. Çerçeve Dergisi, ‘Alternatif Finans Modelleri’ başlığıyla yayınlanan son sayısında ‘Helal Ekonomi’ konusunu değerlendirmiştir (www.musiad.org.tr, 2015b).

MÜSİAD’ın, ekonomi alanında yoğunluklu olmak üzere araştırma raporları hazırlayarak, üyeleri ve kamuoyuyla paylaşması ve iş dünyasının birçok sektörüyle ilgili fuarlar düzenlemesi önemli faaliyetlerindedir. Örneğin son zamanlarda yaptığı faaliyetler arasında toplumsal ve siyasal etkileri olan bir konunun ekonomiye yansımalarının ele alındığı “Çözüm Sürecinin Turizme Etkileri” başlıklı panel yer almaktadır (www.musiad.org.tr, 2015c)

Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin gelişimiyle birlikte oluşan ortamda dindar ve muhafazakâr kimlikleri ile tanınan iş adamlarının başat aktörler olarak rol almıştır. MÜSİAD’ın bu konuda sembol olarak nitelendirildiği, İslam ve kapitalizm arasındaki ilişkide önemli bir statü kazandığı söylenmektedir. Bu açıdan iktisadi alan dışında toplumsal ve siyasal alanda da önemli roller üstlenmesiyle son otuz yılda yaşanan sosyolojik değişimde dikkat çekmektedir. Başka bir ifadeyle iş örgütü olma durumunun yanında sosyolojik bir dönüşümün de parçası olarak görülmekte ve daha

çok TÜSİAD karşısında konumlanan karşıt elitler (İslami burjuvazi) olarak gösterilmektedir (Mumyakhmaz, 2014).

MÜSİAD ile ilgili üzerinde durulabilecek bir diğer konu da hükümete (AK Parti) olan yakınlık durumudur. 2008-2012 yılları arasında MÜSİAD Genel Başkanı olan Vardan, gerek kuruluşunda*, gerekse daha sonraki dönemlerde AK Parti'nin yönetim kadrosunun kendileriyle birlikte olduklarını ve bazı üyelerinin de AK Parti'den milletvekili olduklarını ifade etmektedir (Vardan, 2012: 65-71). Vardan'ın açıklamalarından ve örnek verdiği basına yansıyan faaliyetler değerlendirildiğinde (Vardan, 2012: 155-59), MÜSİAD ve AK Parti arasında karşılıklı yakınlık olduğu ve bunun karşılıklı politikalara yansıdığını söylemek mümkün olabilmektedir. Ancak MÜSİAD'ın, bir STK olarak bir siyasi partinin tüm uygulamalarını/politikalarını hayranlık derecesinde desteklemesi ya da hükümetle entegre olması durumu, temelde STK'ların temel özelliklerinden olan özerklik ve bağımsızlık özellikleriyle çelişecek bir görüntü oluşturduğu söylenebilir. Vardan'ın ifadeleri tamamen MÜSİAD'ın kurumsal açıklamaları olarak görülemeyebilir, ancak kuruluşundan beri çeşitli kademelerde yönetimde bulunmuş ve 2012'de genel başkan olarak yönetim kadrosundan ayrılmış olduğundan MÜSİAD çizgisinde düşüncelerini ifade ettiği düşünülebilir. Vardan'ın yaklaşımıyla, MÜSİAD'ın bir siyasi partiye (AK Parti) yakınlığını yansıtan birçok ifadesinden biri şöyledir: “Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın liderliğinde, rüya takım olarak adlandırılacak AK Parti ekibi, bugüne kadar gelen sorunları, adeta gelecek nesillerimize bırakmamak üzere çalışıyorlar”. 2010'da 19. MÜSİAD Genel Kurulu'nda, Vardan, Türkiye'nin demokratikleşme ve hukuk devleti olma konusunda ciddi mesafe aldığını ve bu konularda yapılması gerekenin normların tam olarak yerleşmesini sağlamak olduğunu söyler (Vardan, 2012: 128-129).

---

* Kuruluşunda Prof. Dr. Necmettin Erbakan ve Recep Tayyip Erdoğan bulunmuştur. İlk şeref üyesi Sayın Erdoğan olmuştur. (Vardan, 2012: 65)

3.2.2. MÜSİAD'ın Siyasi Sisteme Yaklaşımı ve Politika Belirleme Süreçlerine Etkisi

3.2.2.1. Gezi Parkı Olayları

MÜSİAD Başkanı Nail Olpak, Gezi Parkı olaylarını başlangıçta demokratik hak arama şeklinde değerlendirirken, kırılma noktası diye nitelendirdiği Başbakan'ın açıklamasından sonra devam etmesini "*gösteri terörü*" olarak tanımlamaktadır. Olayları 3 farklı kategoride değerlendirdiklerini belirten Olpak, ilk olarak "Muhalefet edecekse çıksın etsin ama şiddete başvurmasın diyoruz. Hem şiddete başvurmasın hem de şiddet görmesin..." şeklinde şiddeti tasvip etmeyen genel yaklaşımlarını ortaya koymaktadır. İkinci yorumda demokratik olarak hak aramanın mümkün olabileceği ancak "...bu hakkı kullanırken de Türkiye'nin itibarına ve geleceğine sahip çıkılması gerektiği..."ni vurgulayan Olpak'ın, bireyi değil devleti ön plana çıkararak bir yaklaşım ortaya koyduğu söylenebilir. Üçüncü kategoride ise "Birbirimizi anlayalım ve ötekileştiren davranışlar içerisinde olmayalım, Türkiye hepimizin" görüşünü ortaya koyarak toplumsal uzlaşma çağrısında bulunmaktadır. Burada önemli bir nokta, Gezi Olaylarının, sivil toplumun katılımı şeklinde değil de, olaylara "*muhalefet etme*" kavramıyla ele alınması ve iktidarla aynı söylemlerin paylaşılmasıdır. Ayrıca Gezi olaylarının başladığı günlerde Olpak, Cumhuriyet tarihinin en büyük iş adamı heyetinin Başbakanla birlikte (250 iş adamı) Fas'a yaptığı ticari gezinin, ekonomik olarak Türkiye'nin geleceği açısından çok önemli olmasına rağmen Gezi olaylarıyla geri planda kalmasını "O gürültüde ziyaretler kayboldu gitti" ifadesiyle ülkemiz adına kayıp olarak nitelendirmektedir. Olpak, üçüncü kategoride değerlendirdiği asıl kırılmanın Sayın Başbakan'ın yaptığı konuşmayla* olduğunu belirterek, açıklama sonrasındaki düşüncelerini şöyle ifade etmektedir.

Başbakan bütün bunları demişken birileri olayları sürdürüyorsa, olay Gezi Parkını koruma, yeşili koruma, doğayı korumadan çıkmıştır. Türkiye'nin geleceğine sahip olma dediğim

---

* Başbakan Erdoğan'ın Gezi Parkı Olaylarıyla ilgili yaptığı açıklama: "Kışla içinde otel, rezidans ve AVM yapmayacağız. Mahkeme o günlerde kararını açıkladı zaten yürütme durduruldu. Bu mahkeme sonuçlandığında bizim istediğimiz gibi kışla yapılmasına izin verilse bile biz halka soracağız". (MÜSİAD, 2013a)

noktada farklı bir yere gitmiştir. O zaman da şöyle bir açıklama yaptık. Farklı düşünceleri ifade etme hürriyetine hay hay ama işin ucu ülkenin Başbakanına hakaret etmeye, kamu malına zarar vermeye, özel mülke zarar vermeye, iş hukuku bozma noktasına gelmeye varacaksa bu işin adı *gösteri terörüdür*. Biz buna karşıyız. Bundan sonrası üzüm yemek değil bağcıyı dövmeye kalkmaktır. Buna izin veremeyiz. (MÜSİAD, 2013a)

Olpak'ın açıklamasında ifade hürriyetini kabul edebileceğini, ancak Başbakana hakaret ve kamu malına zarar verme gibi davranışların kabul edilemeyeceğini söylemesi; bireyleri ve sivil toplum kuruluşlarının görüşlerini ve itirazlarını dikkate almadan hükümetin yanında duruş sergilemesi, bir sivil toplum kuruluşunun başkanı olarak sivil toplum-devlet ilişkisinde devletten yana bir davranış olarak değerlendirilmeye açıktır. Olaylarda masumiyetten uzaklaşıldığı, kamu ve özel alana zarar verme olduğu ve hukuk dışına çıkıldığı şeklinde düşüncesini ifade eden Olpak, başlangıçta “muhalefet etme” kavramıyla tanımladığı durumu, bu kırılma noktasından sonra “gösteri terörü” kavramıyla ifade etmektedir. Bununla beraber, “Buna izin veremeyiz” ifadesinin bu durumda hükümetin savunucusu olunacağı anlamına geldiği ifade edilebilir.

MÜSİAD'ın Gezi Olaylarıyla ilgili sitesindeki tek açıklama olarak medyada yer alan, Genç MÜSİAD Başkanı Faruk AKBAL tarafından, “İşin Merkezi” binasında proje tanıtım toplantısında yapılan konuşma şu şekildedir.

Ekonomik, kültürel, eğitim, sosyal anlamda ülkemizin, bu bahsettiğimiz coğrafyaların merkez ülkesi olduğunu her seferinde şahit oluyoruz. Türkiye artık onlarca halkın ümit bağladığı yardım eli beklediği bir ülke haline gelmiştir. Diğer bir deyişle çapı genişlemiştir. Bu ülkenin kısır tartışmalara, anlamsız pazarlıklara ayıracak bir dakikası bile yoktur. İş adamlarımızın, yazarlarımızın, aydınlarımızın, bürokratlarımızın, akademi camiasındaki büyüklerimizin de işte bu bilinç ile hareket etmesi gerekmektedir. Gezi Parkı olaylarında ülkece şahit olduk ki ülkemizin bu halinden; terörün bitirilmeye çalışılmasından, toplumsal barıştan, kalkınmadan, merkez ülke olmamızdan rahatsız olanlar var. Sokaklara inip sözde demokrasi uğruna, *haramilik*, *vandallık* yapmayı kendilerine hak görenler var. Biz ülkece şuna da şahit olduk ki; bu ülkenin geleceği için, bu ülkenin selameti için, halkımızın huzur için gecesini gündüzüne katarak çalışan, gönülden gönüle bir yol yapmanın gayreti içinde olan yöneticilerimiz, idarecilerimiz var. Şeyh Edebalı'nın Osman Gazi'ye öğüdünü mutlaka hepimiz duymuşuzdur. 'Bundan sonra öfke bize, uysallık sana, gücenciklik bize gönül almak sana. Kötü söz bize, bağışlama sana. Bölmek bize, bütünlemek sana' diye sesleniyordu Osman Gazi'ye. Sayın Valimizde Şeyh Edebalı'nın Osman Gazi'ye çizdiği bu güzel ufuk içerisinde, olaylara yaklaşmış ve İstanbul'umuzu ve ülkemizi daha büyük kaos ortamına

sürüklenmemesi için insan üstü bir sabır ve çaba göstermiştir. Hepimizin gerildiği o günlerde sakin ve olgun duruşu başta gençliğimiz olmak üzere tam halkımıza örnek olmuştur. Üniversitelerimizin açılmasıyla beraber, dersliklerin değil tersliklerin peşine giden bir gençlik oluşturma çabasında olanlar var. Biz inanıyoruz ki, başta gençler olmak üzere, tüm halkımız artık bu oyuna kanmayacak. (MÜSİAD, 2013b)

Akbal'ın konuşmasında Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada merkez ülke olduğu ve artık “kısır tartışmalara, anlamsız pazarlıklara ayıracak bir dakikası bile yok” ifadeleriyle, Gezi eylemleri gibi sivil toplumun tepkisini göstermesini anlamsız ve Türkiye'nin büyümesinden rahatsız olanların organizasyonu olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Önemli bir sivil toplum kuruluşunun genç işadamlarını temsil eden bir yöneticinin barışçıl şekilde başlayan eylemlerde anlatılmak istenenleri yok sayması, bu şekilde siyasal katılımı “*anlamsız*” bulması ve eylemlerin tüm yurda yayılarak hükümet protestosu haline gelmesini de “Sokaklara inip sözde demokrasi uğruna, haramilik, vandallık yapmayı hak görenler var...dersliklerin değil tersliklerin peşine giden gençlik...” ifadesiyle yanlış görmesi ve küçümsemesi, iktidarla aynı söylemleri kullanması, demokrasi ve sivil toplum kavramlarına ters düşen bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Bununla beraber, toplumu ciddi şekilde etkileyen, orantısız güç ve şiddet uygulandığı tartışmaları ve eylemlerde ölen insanlar olmasına rağmen, bir sivil toplum kuruluşunun iktidardan yana düşüncelerini hayranlık seviyesinde “Biz ülkece şuna da şahit olduk ki; bu ülkenin geleceği için, bu ülkenin selameti için, halkımızın huzur için gecesini gündüzüne katarak çalışan, gönülden gönüle bir yol yapmanın gayreti içinde olan yöneticilerimiz, idarecilerimiz var” cümleleriyle ifade etmesi de, iktidardan yana açık duruşunu göstermektedir.

3.2.2.2. 17-25 Aralık Yolsuzluk Soruşturmaları

MÜSİAD, resmi sitesinde 17 Aralık soruşturmalarını, ‘Yolsuzluk Operasyonu’ değil, “*Hukuk Darbesi*” olarak tanımlamaktadır (www.musiad.org.tr, 2015d). MÜSİAD Genel Başkanı Nail Olpak, “Büyük Rüşvet” operasyonunu endişeyle izlediklerini belirterek, “Nerede ve kim tarafından gündeme getirilirse getirilsin, muhtevası ve muhataplarına bakılmaksızın, yolsuzluk ve rüşvet iddialarının sonuna kadar araştırılması, hepimizin ortak arzusudur” şeklinde

hassasiyetlerini dile getirmiştir. “Dışarıdan” gelecek etkilerin yargılama süreci ile karıştırılmaması gerektiğini vurgulayan Olpak, “Adli boyut dışında dışarıdan etkileme devam ederse ortam bozulur. Büyük bir 2023 hedefi ortaya koyan Türkiye’nin planları etkilenir. İstihbari bir bilgim yok. Dışarıdan kim etkiliyor bir şey diyemem. Tek bir olay var o da yargılama sürecinin sonuna kadar gidilmeli” ifadeleriyle yargılama sürecinin sonuna kadar devam ettirilmesi üzerinde durmaktadır. Huzur, güven ve istikrar ortamının bozulmamasının en büyük temennileri olduğunu vurgulayan Olpak, “Gezi olaylarından başlayarak, sonuçlarıyla ekonomimize olumsuz yansımaları olan gelişmeleri de, yakinen izliyoruz” ifadeleriyle olayların toplumsal, ahlaki sonuçlarından çok ekonomik sonuçlarına dikkat çekmektedir. Açıklamada önemli bir konuya değinilerek, soruşturma süresince ‘Masumiyet karinesinin’ gözetilmesi ve şüphelilerin farklı şekilde gösterilmemesi gerektiğini söylenmekte ve Olpak “Muhataplarının ve içeriklerinin birbirinden farklı olduğu ifade edilen dosyaların, hangi gerekçeyle birlikte mütalaa edildiği ve birlikte koğuşturma konusu yapıldığı, cevap bekleyen sorular arasındadır” şeklinde endişelerini dile getirmektedir (Hürriyet, 2013d).

Olpak, 24 Ocak 2014’te soruşturmalar hakkında yaptığı açıklamada; “Ancak bağımsız ve tarafsız bir yargı mekanizması ile hedeflediğimiz gelişmişlik düzeyine ulaşabiliriz” diyerek yargının bağımsız ve tarafsız olması gerektiğini belirtirken, yargıda önemli yapısal değişiklikler getiren HSYK kanunuyla ilgili toplumda farklı kesimlerin görüşlerini belirtmesi konusunda “siyasetin alanına müdahale yaklaşımlarından uzak durulmalı” ifadelerini kullanmaktadır. Kamuoyunu yakından ilgilendiren yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığının korunması ve kuvvetler ayrılığının zedelenmemesi konusundaki tartışmalar yapılırken, bir sivil toplum kuruluşu olarak sivil toplumun unsurlarının kanun değişikliklerinde görüş bildirmelerini “*siyasetin alanına müdahale*” olarak uygun görmemek, politika belirleme süreçlerinde sivil toplumun siyasal katılımını uygun görmemek olarak okunmaya açık bir yaklaşım olmaktadır. Bununla beraber Olpak’ın sadece siyasal aktörlere tasarruf hakkının bırakılmasını, “hem siyasal meşruiyet ilkesi, hem de siyasal kültürümüzün gelişimi bakımından büyük önem arz etmektedir” ifadesiyle gerekli ve siyasal kültürümüzün gelişmesi adına faydalı görmesi, tam olarak

anlaşılabilmesi yanında, demokrasi ve sivil toplum kavramlarıyla çelişkili ifadeler olarak yorumlanmaya da açıktır. Olpak'ın açıklaması şu şekildedir.

Özellikle son günlerde ilgili ya da ilgisiz, farklı kesimlerce tartışma konusu yapılan HSYK kanunu hakkındaki tasarı ve tartışmalar başta olmak üzere, siyasetin alanına müdahale yaklaşımlarından da uzak durulmalıdır. Siyasete ve siyasal aktörlere, kendi iç dinamiklerine bağlı işleyecek bir alan bırakmak, hem siyasal meşruiyet ilkesi, hem de siyasal kültürümüzün gelişimi bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu noktada maalesef hepimiz yakından takip ediyoruz ki, yolsuzluk iddialarının yansımalarının adli boyutunun dışına taşması ekonomimize ciddi zarar vermiştir. Ancak şuna kadar önemli olan bu yansımaların henüz sadece faiz, döviz ve borsa alanıyla sınırlı kalmasıdır. Temennimiz üretim ve ticaret alanına yansımadan piyasada toparlanmanın devam etmesidir. (Zaman, 2014c)

Soruşturmaların ekonomiye verdiği zarar üzerinde değerlendirmeler yapan Olpak, adli boyutunu ayrı tuttuklarını ancak ülke ekonomisine, itibarına ve güven ortamına zararları bakımından endişeyle takip ettiklerini şöyle ifade etmektedir: “Yerel seçimler, Cumhurbaşkanlığı ve genel seçimler sürecine girilen bugünlerde, bu soruşturma sebebiyle yaşananların kamuoyunda siyasal alana yönelik bir çalışma algısı oluşturuldu. Bu algının sonuçlarıyla beraber hızla ortadan kaldırılması gerekiyor”. Ayrıca soruşturmanın seçim öncesi dönemde “siyasal alana yönelik bir çalışma algısı” olarak görülmekte olduğu ve bu algının değiştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Açıklamada dikkat çeken bir konu, Olpak'ın “kendi mecrasında yürüyen” dediği adli sürecin ekonomimizi bu kadar etkilemesini beklemediklerini ve doğru bulmadıklarını şu şekilde ifade etmesidir.

Şimdi sormak istiyorum, kendi mecrasında yürüyen adli bir sürecin, ülke ekonomimize yansımaları böyle mi olmalı? Bu durumu, ne anlayabiliyoruz ne de doğru buluyoruz. Türkiye'nin, 10 yıllık kazanımlarının olumlu sonuçlarını hep birlikte yaşıyoruz. Geriye baktığımızda, en önemli kazanımımızın da, huzur, güven ve pozitif istikrar olduğunu görüyoruz. Ülkemizin geleceğine, hep birlikte ve mutlaka sahip çıkalım. (Milliyet, 2014)

Soruşturma olarak MÜSİAD tarafından, 17 Aralık soruşturmalarıyla başlayan adli süreçle birlikte, yürütme tarafından yargı mensuplarının ve adli kolluk kuvvetlerinin yer değiştirilmesi, basın özgürlüğünün kısıtlanması ve siyasilerin soruşturulmasının önünün açılmaması, yargı tarafsızlığının korunamamasına karşı sadece masuniyet karinesi ve olayların ekonomiye kötü yansımaları durumunun vurgulanması dikkat çekmektedir.

3.2.2.3. Basın Özgürlüğü ve Sosyal Medya

MÜSİAD, ülkemizde son yıllarda yaşanan basın özgürlüğü, Twitter yasağı ve 14 Aralık'ta basın mensuplarının gözaltına alınması konusunda kamuoyunda geniş yer alan tartışmalarla ilgili resmi sitesinde ya da basında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır. Tüm dünya basını, AP ve ABD Senato üyelerinin, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının resmi açıklama yaptıkları basın özgürlüğü ve sosyal medya yasakları tartışmalarıyla ilgili ülkemizin en önemli iş adamları kuruluşlarından birinin açıklama yapmaması beklenmedik bir durum olarak görülmektedir. Basın kaynaklarında yapılan aramalar sonucunda bulunabilen ve MÜSİAD'ın kendi sitesinde yer verdiği tek açıklama 10 Ocak Çalışan Gazeteciler Günüyle ilgili tebrik mesajıdır.

10 Ocak 2014'te MÜSİAD Başkanı Olpak'ın herkesin haber alma ve ifade özgürlüğüne sahip olduğu ve bunun gerçekleşebilmesinin başlıca yollarından birisinin de “*basın ve yayın özgürlüğü*” olduğunu vurguladığı açıklaması şu şekildedir.

Her kesimin, bilgi edinme, haber alma, özgür düşünce; ifade ve eleştiri hakkına sahip olduğu dünyamızda, temel insan haklarından olan, düşünce ve ifade özgürlüğünün kullanılmasının başlıca yollarından birisi, basın ve yayın özgürlüğüdür. Dün olduğu gibi bugün de, bu özgürlüğün ne kadar önem arz ettiği ortadadır. Toplumların gelişiminde, doğrulanmış kaynağa dayalı bilgilendirme, objektif kriterlere dayalı aydınlatma ve gerçeği ortaya çıkararak kamuoyu oluşturma gibi, önemli bir görevi, zor şartlarda başarıyla yürüten Değerli Basın Çalışanlarının, 10 Ocak Çalışan Gazeteciler Günü'nü tebrik ediyorum. (MÜSİAD, 2014)

3.2.3. Mülakat

MÜSİAD Ankara Şubesi'nde 04.03.2015 tarihinde, şube müdürü Ali Sait Bedük, mülakat sorularımızı değerlendirmeden önce, MÜSİAD'ın görüşünü mülakat şeklinde kendilerinin ifade etmesinin kurumun görüşünü tam olarak yansıtmada anlamında doğru olmayacağını, yine de kurumsal görüşe yakın olarak görüşlerini paylaşabileceklerini belirtti (Ali Sait Bedük, Kişisel Görüşme, 4 Mart 2015).

3.2.3.1. MÜSİAD'ın Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyasal Katılım Kavramı Üzerine Değerlendirmeleri

a) Sivil Toplum Kuruluşlarına Yaklaşımı

MÜSİAD'ın sosyal hayata bir bütün olarak baktığını belirten Bedük, genel yaklaşımlarını “MÜSİAD olarak tüm sosyal hayatı (ekonomi ve siyaset dahil), kamu hayatı, özel hayat ve sivil toplum birlikte olmak üzere bir nevi üçlü sac ayağı şeklinde düşünüyoruz. Çalışmalarda tek taraflı olarak bakmıyoruz” şeklinde ortaya koymaktadır. Türkiye'nin gelişmesi adına, ekonomik anlamda da sivil toplumun önemli olduğunu belirten Bedük, “2013 sonrası sivil toplumun ne kadar önemli olduğu daha da açığa çıktı. Gezi Parkı olaylarında karşıt ve ortak fikirlerin ortaya çıktığını gördük” diyerek farkındalığın Gezi olaylarından sonra arttığına dikkat çekmektedir. Kuruluşlarının sivil toplumun ve ekonominin gelişmesinde önemli bir misyon yüklendiğini “MÜSİAD, 25 yıllık bir sivil toplum kuruluşudur. Kurulduğunda işadamları derneği olarak sadece TÜSİAD var. Biz onun karşısında konumlanmış değiliz ama piyasadaki rekabetin artması ve ekonomik maliyetin düşmesi adına MÜSİAD çok önemli bir misyon üstlendi” ifadeleriyle hatırlatmaktadır. İş adamlarının sendikacılık kültürü gibi sivil toplum kuruluşlarının önemini de fark ettiğini söyleyen Bedük, mesleki paylaşımlar dışında ülke gündemini paylaşabildikleri ortamların oluştuğunu şu şekilde ifade etmektedir.

Kendi sektörlerinde lider olmaya çalışan işadamları, bir yandan da STK'ların önemini fark ederek üyesi olmak istiyorlar. Burada sadece mesleki düşünce değil, ülke gündemi konusundaki fikirlerini beyan etmek adına STK üyesi olurlar. STK'ların siyaset kaygısı yok, ülke için doğru olan neyse bunu savunabiliyorlar ama menfaat grubu oldukları da bir gerçek olmasına rağmen, MÜSİAD, yine de hakkın yanında olmaya çalışıyor. Ülkenin kalkınması ve işadamlarının evrensel değerlere ulaşmasını amaçlıyor. (Bedük, Kişisel Görüşme, 2015)

Bu amaçla üyelerini dikkatli seçtiklerini belirten Bedük, “siyasi görüşleri tek bir yelpaze altında değil” dediği üyelerin seçiminde en çok önem verdikleri özelliği “ticari ahlakı yerinde hakkaniyetli bir insan olmasını istiyoruz” ifadesiyle “*ahlak*” ve “*hakkaniyet*” kavramları üzerinden açıklamaktadır.

Bedük, “STK'lar doğru, hakkaniyetli ve ülke kalkınmasına yol gösterici konum almalıdır” şeklinde STK'ların genel misyonuyla ilgili yaklaşımını ortaya

koyduktan sonra, MÜSİAD'ın bu anlamda, asli görevini gerçekleştirmek adına nasıl çalıştığını anlatmaktadır.

Özellikle kendi ilgi alanları olmak üzere burada her sektöre hitap eden üye portföyü vardır. Alandan aldığımız bilgileri kendi alan uzmanlarımızla değerlendirerek, mevzuat anlamında bürokrasi ve siyasete raporlar aracılığıyla iletmeye çalışıyoruz. Asli görevi budur. Gerek siyasi iktidar gerek muhalefetle de fikir alışverişi yapmak ve daha geniş görüş yelpazesi oluşturmak asli görevimiz. (Bedük, Kişisel Görüşme, 2015)

b) Türkiye’de Siyasal Sistemin Geldiği Noktada MÜSİAD’ın Konumu

Öncelikle Bedük, Türkiye’de siyasal bir değişim izlemediklerini belirterek, siyasi sistemle ilgili son dönemdeki tartışmalı durumu, “muhalefet çok iyi yapılamıyor, o yüzden iktidar var” ifadesiyle muhalefetin iyi yapılamadığı şeklinde yorumlamakta ve STK’ların muhalefeti uyarması gerektiği görüşünü “STK’lar siyasi yapılanmaları zorlamalı. Gerek muhalefet gerek iktidar kanadında her iki tarafı da” şeklinde ortaya koymaktadır. Özellikle bu dönemde STK’ların iktidarla ilgili uyarılarının yanında muhalefeti de uyarması gerektiğini vurgulayan Bedük’e göre, bu konuda yeterli gayret gösterilmemektedir. Düşüncesini şahsi görüşü olarak dile getirmekte ve “STK’lar bu konuda yeterli değil, ne yazık ki menfaat grubu olarak hareket ediliyor. Sürdürülebilirlik kaygısı taşıdıklarından STK’lar doğru söyleyemiyor ya da yöntemlerde bir yanlışlık var” tespitinde bulunmaktadır. Daha etkili olabilmek adına neler yapılabileceğini “STK’lar her biri farklı alanlardan bilgi aldığı için, sürekli alandan anket yapıp, ‘Türkiye ne tarafa gidiyor’ hakkında bilgiler alabilir. Bu bilgiler alandan geliyor. Bununla ilgili kamuoyu yapma çalışmalarını sürdürmeli” şeklinde ifade ederken STK’ların kamuoyu oluşturma misyonu üzerinde durmaktadır. Kamuoyu oluşturma aynı zamanda politika belirleme süreçlerine katılımı ve siyasal katılımı kolaylaştırıcı bir basamak olacaktır. 2013 yılından beri toplumsal ve siyasal alanı etkileyen önemli olayların ekonomimizi de kötü etkilediği tartışmalarıyla ilgili ara bir değerlendirme yapmasını istediğimizde, Bedük kısaca “sadece 2013 etkileri değil, dünyadaki diğer ekonomik gelişmelerin etkisi de göz önüne alınmalıdır” şeklinde sadece dış etkenler üzerinde durarak açıklamada bulunmuştur.

c) STK’ların Türkiye’nin Siyasal Kültürüne Katkısı ve Siyasal Katılım

Bedük, sivil toplumun siyasi kültüre ve siyasal katılıma katkısının nasıl olması gerektiğiyle ilgili yaklaşımını ifade ederken Batı'daki literatürün bizim yapımızla tam örtüşemeyeceğini ve geleneklerimizin etkisini hatırlatarak şöyle demektedir: “Devlet kültürü kuvvetli olan bir ülkeyiz. Her medeniyetin kendi içinde bir kültürü var, dolayısıyla Batı'daki kuramların birebir bizde ya da farklı coğrafyada (Orta Asya, Orta Doğu gibi) geçerli olmasını beklemek çok doğru değil. Toplumsal olarak geçmişe dayanan sivil toplum yapımız var ama net devlet otoritesi de var”. Ayrıca bizim toplum yapımızda kavganın hoş karşılanmadığını “Hiç kavgaya girmeyen bir toplum yapımız var” cümlesiyle belirten Bedük, sivil toplumun “gösteri” ve “eylem” şeklinde Batı'dakine benzer davranışlarla “tepki” göstermesini de uygun bulmadığını (Son dönemde yapılan ve şiddet içermeyen gösteri ve eylemleri de mi dahil ediyorsunuz dediğimizde aynı kanaatini tekrarlamıştır) “STK'ların açıktan tepki göstermesinin doğru olmadığını düşünüyorum, çünkü aynı kültür yapımız yok. Bundan kaygı duyuyoruz” şeklinde ortaya koymaktadır. Burada anayasa ve evrensel insan hakları beyannamesinde geçen temel hak ve özgürlükler içine dahil olan, ifade ve gösteri özgürlüğü hakkının “*tepki gösterme*” şeklinde algılanması, yanlış görülmesi ve kaygı duyulması, aynı zamanda geleneklerimizin etkisi yanında küreselleşme ve demokratikleşme gibi kavramların etkisinin göz ardı edilmesi söz konusudur denebilir. Bedük bu yaklaşımının gerekçesini açıklarken sosyal hayatın bileşenlerini hatırlatarak “Siyasi, ekonomik ve toplumsal hayat birbirinden kopuk değil, biri sarsılırsa diğeri de sarsılır. Oysa şu anda çok güçlü bir iktidarımız var, muhalefet zayıf, üzerine görev düşüyor” güçlü ülkenin her yerinde etkili bir iktidar varken sivil toplumun bu şekilde tepki göstermesini kurum olarak doğru bulmadıklarını vurgulamaktadır.

Siyasal katılımı yöntem nasıl olabilir konusunda görüşlerini, kendi kurumları üzerinden açıklayan Bedük, “toplumda infial olmaması” için basın üzerinden değil, raporlar aracılığıyla bire bir görüşmelerle etkili olmaya çalıştıklarını belirterek şu ifadelerle yer vermektedir.

STK'lar her zaman aynı yöntemle gitmeyebilir. STK'nın verdiği bir güç var. Tek başına işadamlarının iktidar veya muhalefetle bir araya gelmesi etkili olmayabilir ancak STK aracılığıyla daha etkili bir söylemde bulunulabilir. MÜSİAD, prensip olarak toplumda infial olmaması için, basın üzerinden açıktan görüşlerini söylemiyor, raporlar hazırlayarak ve

birebir görüşmelerle etkin olmaya çalışıyor. Bu tutumunun bir sebebi de ülke siyasetinde malzeme olmak istememesi ve sunduğu teknik bilgilerin önemsiz hale gelmemesidir. (Bedük, Kişisel Görüşme, 2015)

Ülke siyasetine malzeme olmak istemediklerini belirten Bedük, son günlerde yaşanan bir olay üzerinden “Örneğin Merkez Bankası’nın faizleri indirip indirmemesiyle ilgili, ne iktidar kanadının sert söylemlerini doğru bulduk, ne de Merkez Bankası’nın net duruşunu onayladık. Ancak Merkez Bankası’nın teknik açıklamalarını dikkatle takip ediyoruz ve faizlerin ülkede sarsıntı oluşturmadan düşmesini istedik” ifadeleriyle gündemi hassasiyetle takip etmelerini örneklendirmektedir.

d) Türkiye’de Polarizasyon (Kutuplaşma) ve Demokratik-Otoriter Yönetim Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme

Son dönemlerde yaşanan kutuplaşma tartışmalarıyla ilgili Bedük, “Kutuplaşmanın bu kadar net ve çerçeveli olması, siyasete de topluma da katkı sağlamaz. Biz kutuplaşmaya karşıyız, mesela TÜSİAD karşısında değiliz. Siyasette ve STK’larda kutuplaşma kalkmalı, birbirini anlayan ve tarihsel köklerinden bunun dersini alan bir toplum olmalıyız” şeklinde bunun istemedikleri bir durum olduğunu, topluma ve siyasete bir şey kazandırmayacağını vurgulamaktadır. Kuruluş olarak genç MÜSİAD’lılara her türlü fikri tartışabilecekleri ortam hazırladıklarını belirten Bedük, bu şekilde “Zıt fikirlerin tartışıldığı genç MÜSİAD’da her türlü fikir tartışması yapabilirsiniz ama toplantı sonunda kol kola çıkmak şartıyla” oluşan demokratik ortamda birlikte bir şeyler yapmanın örneğini gösterdiklerini söylemektedir. Ayrıca “STK’lar, kişilerin herhangi bir hukuki sorumluluk altına girmeden kendini ifade ettiği, özgüvenini sağlayarak daha bağımsız şekilde fikirlerini ifade ettiği demokratik ortam oluşturuyor” diyerek bu kuruluşlardan beklenenin de demokratik ortam olduğunu belirtmektedir.

Türkiye’de şuanda toplumsal kutuplaşmanın var olup olmadığı konusunda, Bedük “Hali hazırdaki demokratik enstrümanların kaybolduğu ya da kaybolma riskinde olduğunu görmüyorum” diyerek kutuplaşmayı oluşturan ya da oluşturabilecek bir ortam görmediğini şeklinde mevcut tartışmaları yorumlamaktadır. Aslında bu cevapla demokratik-otoriter yönetim tartışmalarına da benzer şekilde bir yaklaşımının olduğu söylenebilir. Bununla beraber, uygulanan politikalarda gündelik

hesaplar yerine toplumun yararına kararlar çıkarılması konusunda daha hassas davranılması gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

Gündelik kaygılardan uzaklaşarak düzenlemeler yapılmalıdır. Aceleyle çıkartılan kanunlar, bir tarafın tepkisini kapatayım derken diğer tarafa zarar veriyor. Hakkaniyet bizim için esastır. Mesela Soma’da siyasi iktidar alandaki bilgiyi alarak karar almalıydı. İşte STK’lar bu tarz gündelik politikalarda etkili olmalıdır. STK’lar kaygılardan uzak çalışmalı ve orta vadeli düşünebilen bir yapı olmalıdır. Şahsi ya da gündelik kaygılarla alınan kararlar, 10 sene sonra ülke için sıkıntıya sebep olabilir. (Bedük, Kişisel Görüşme, 2015)

MÜSİAD’ın gündemdeki kutuplaşma ve siyasi iradeyle ilgili tartışmalarla ilgili genel yaklaşımını “Daima tek devlet, tek bayrak, tek millet görüşünü benimsiyoruz. Tabii ki siyasi eleştiriler ve çalkalanmalar olabilir. Ülkemiz için böyle durumları istemeyiz ama fikirlerin olgunlaşması kısmında sancılar olabiliyor. Siyasi yapılanma içinde fikirlerin açık bir şekilde beyan edilmesi taraftarıyız” şeklinde fikir ayrılıkları olabileceğini ancak birlik düşüncesini benimsedikleri yönünde ortaya koymaktadır. Bu noktada siyasi görüşlerini açık bir şekilde ortaya koyamayacaklarını “Ancak MÜSİAD siyasi açıklamaları açıktan yapmaz, çok farklı siyasi görüşten üyelerimiz var. Tek bir görüş üzerinden açıklamamız olamaz” ifadeleriyle ortaya koyan Bedük, “Türkiye Cumhuriyeti’nin tek bir yapı olduğunu ve bölünmemesi gerektiğini düşünüyoruz” şeklinde bunun gerekçesini belirtmektedir. Türkiye’de bu kadar ciddi tartışmalar, birçok akademik açıklamalar, uluslararası raporlar (AB, Basın özgürlüğü ile ilgili raporlar olduğunu hatırlatıyoruz) ve yaşanan olaylar varken, MÜSİAD’ın gündemdeki olaylarla ilgili neden direkt açıklama yapmadığı konusunda Bedük; “MÜSİAD, prensip olarak genel doğruları hatırlattı ve itidal çağrısı yapıyor. Ancak olay üzerinden direkt açıklama yapmayı tercih etmiyor. Örneğin kutuplaşmayla ilgili direkt bir şey söylemiyoruz ama her zaman itidalli davranılmasını hatırlatıyoruz” şeklinde kuruluş olarak genel doğruları ve itidalli davranılması gerektiğini kamuoyuna hatırlattıklarını söylemektedir.

Yönetimin otoriterleştiği ve yargının yürütmenin etkisinde kaldığı tartışmaları konusunda Bedük, böyle bir durum olduğunu düşünmediklerini belirterek; “güçlü bir iktidarımız var, tüm kurumsal yapılarıyla mevcut olduğunu görüyoruz ve yürütmenin yargıya müdahale ettiğini düşünmüyorum. Yargı bağımsızlığıyla ilgili, bugüne kadar Türkiye’de hukuk tam olarak kurumsallaşmış değil ve hukuk tam olarak uygulanamıyor, önemli olan ‘hakkaniyet’ olması” şeklinde “*hakkaniyet*” kavramı

üzerinde durarak açıklamada bulunmaktadır. Bu konudaki kişisel görüşünü ifade ederken adaletin uygulanması esası yanında, sembollerin siyasi araç olarak kullanılması ve sahiplenilmesini doğru bulmadığını; “Batı’dan alınan temel taşlar bizde tam oturmamış durumda, adalet tam olmalı. Ulusal ve uluslararası simgelerin siyasi partiler tarafından parsellenmesi doğru değil. Bayrak ayrı bir partinin, başörtüsü ayrı bir partinin, Cumhuriyet ayrı bir partinin koruması altında. Türk siyasi kültüründe ortak hassasiyetlerin siyasi araç olmasından rahatsızlık duyuyorum” şeklinde açıklamaktadır.

e) Yeni Türkiye Vizyonu

Bedük, kamuoyunun takip ettiği konulardan biri olan ‘Yeni Türkiye’ vizyonu ile ilgili, “Söylem olarak güzel ama henüz tam yorum yapamayız. Hukuk devleti, kalkınma, ekonomik adımlar olduğunu biliyorum uygulamaya yeni geçiyor. Bu söylemler hayata geçerse Türkiye adına çok güzel olur. Örneğin Açılım Süreciyle alakalı iktidarın tutumunu destekliyoruz. MÜSİAD, Doğu’daki yatırımların kesintiye uğramaması ve artması için destekliyor, bununla beraber ülkenin toprak bütünlüğünü de önemsiyor” şeklinde genel yaklaşımlarını belirtmektedir.

f) Sivil Toplum Kuruluşlarının Demokratik Yönü

STK’ların demokratik değerleri kendi içinde olgunlaştırması konusunda; “STK’ların ciddi bir yapılanma ve kurumsallaşmaya gitmesi gerektiği kanaatindeyim. Gönüllü yapılar ama ‘ayran gönüllü’ olmamalı ve toplumun derdiyle dertlenmelidir. O zaman siyasal ve toplumsal eksikliklerde etkili olabilecekleri söylenebilir” diyen Bedük, toplumun dertleriyle yakından ilgilenilmesinin, eksikliklerin anlaşılması ve giderilmesinde daha etkili olabileceği tespitinde bulunmaktadır. Ayrıca bu şekilde politikalarla ilgili tavsiye niteliğindeki kararlarda daha etkin olunması gerektiğini de belirtmektedir.

Kurum içi işleyişinizde demokratik değerleri nasıl uyguladıklarından bahseden Bedük, her üyenin fikrini söyleyebileceği ve aktif olabileceği demokratik ortamlar oluşturduklarını şöyle ifade etmektedir:

Her ilde, farklı görüş ve kültürden gelen üyelerimiz mevcuttur. İllerde tüm üyelerin görüşleri alınarak yönetim kurulu oluşturulur (Tek merkezden işleyiş yok illerde şubeler kendi yönetim kurullarını seçiyor). Her üyemizin ayırım yapılmadan aktif olması için imkanlar sağlamaktayız. Hiçbir şekilde üyeler arasında etnik, dini, mezhebi unsurlar diye bir ayırım söz

konusu değildir (hatta şimdiye kadar hiç böyle bir şey düşünmemiştim). Demokrasi kültürüne uygun bir yapılanmamız var.

Sonuç olarak Bedük, kurumlarında ücretli olmayan “profesyonel gönüllü” diye tanımladıkları işadamlarıyla ülkenin kalkınması için çalışmalarını devam ettirdiklerini ifade etmektedir.

3.2.4. MÜSİAD Temel Bulgular

-Demokrasi ve sivil toplum kavramlarıyla bazen örtüşen bazen de çelişen söylemlerde bulunulduğu görülmektedir.

-Sosyal hayat, ekonomi ve siyasetle birlikte bir bütün olarak ele alınmakta ve birinin etkilenmesi durumunda diğerinin de etkileneceği konusunda hassasiyet gösterilmektedir (Örneğin, sivil toplumun tepkisi durumunda ekonominin kötü gideceği öngörülmektedir).

-Gezi olayları demokratik katılım eylemi olarak görülmemektedir; başlangıçta ‘muhalefet etme’ olarak başlayan olayların ‘gösteri terörü’ne dönüştüğü görüşü hakimdir.

-Kimden gelirse gelsin şiddet kesinlikle tasvip edilmemektedir.

-Devlet-sivil toplum ilişkisinde devletten yana duruş sergilenmektedir.

-İncelenen olaylarda Hükümete yakın söylemlerin kullanıldığı görülmektedir.

-Sivil toplum kurumlarının siyasal olaylara açıktan tepki vermeleri -şiddet içermese de- doğru bulunmamaktadır ve kaygı duyulma nedeni olarak görülmektedir.

-Yargılama sürecinin, ‘masuniyet karinesi’ gözetilerek, sonuna kadar devam ettirilmesi gerektiği savunulmaktadır.

-Huzur, güven, istikrar ortamının bozulmaması, Devletin birlik beraberliği çok önemli öncelikler olarak görülmektedir.

-17 Aralık soruşturmaları, siyasal alanı etkileme çalışması olarak görülmektedir.

-Bağımsız ve tarafsız yargının önemi vurgulanmakta, yargıda yapılan değişikliklerde tek aktörün siyaset olması, siyaset dışı aktörlerin müdahalesinin olmaması gerektiği savunulmaktadır.

-HSYK Kanununun değişiminde yürütmenin yargıya müdahalesi tabii görülmektedir.

-STK'lar, sadece mesleki açıdan değil, siyasal gündemin tartışıldığı ortamlar olmaları bakımından önemli kurumlar olarak görülmektedir.

-STK'ların kamuoyu oluşturma görevi olduğu düşüncesi hakimdir.

-Türkiye'de güçlü, her yerde kurumsallaşmış bir iktidar var olduğuna inanılırken, güçsüz ve uyarılması gereken bir muhalefetin varlığı vurgulanmaktadır.

-Devlet ve toplum yapımızın Batı'dakilerle uyuşmadığına dikkat çekilmektedir.

-Siyasal düşüncelerini basın üzerinden değil, raporlar ve birebir görüşmelerle iletmeyi tercih etmektedirler.

-Kendi iç işleyişlerinde farklı görüş ve kültürlere açık demokratik ortamlar oluşturduklarını savunmaktadırlar.

-Siyasal sistemde yaşanan tartışmalı olaylarla ülkemizdeki demokratik esasların sarsıldığı ya da kaybolduğu düşünülmemektedir.

3.3. TUSKON

3.3.1. Genel Bilgiler, Amaçları ve Faaliyetleri

Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON), 7 üye federasyon, 211 üye işadamları derneği ve Türkiye'nin her yerinden 55. 000 girişimciyi temsil eden, kar amacı gütmeyen bir çatı sivil toplum kuruluşudur. TUSKON Yönetim Kurulu Başkanı Rızanur Meral, “*tabandan ihtiyaçlara göre ve ülkenin gelişimine paralel doğan bir oluşum*” şeklinde kuruluşu nitelendirmiştir (Rızanur Meral, Kişisel Görüşme, 27 Mart 2015). Türkiye'nin en etkili ve en yaygın sivil toplum yapılarından biri olan TUSKON, 2005'deki kuruluşundan bu yana Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişimine ve üyelerinin başarısına odaklanmıştır. Kuruluş, temsilcilik ofisleri ve 140 ülkede bulunan partner kuruluşlarıyla beraber Türkiye'nin yurtiçi ve yurtdışında hem yaygın hem de güçlü bir iş ağı oluşturmaktadır. TUSKON, hem yurtiçinde hem de küresel piyasalardaki gelişmeleri

takip ederek, Türk ekonomisinin büyümesine katkıda bulunurken, “sadece iş odaklı bir kuruluş olmadığı”ni Türkiye’de siyasi, sosyal ve ekonomik alanda yapıcı çözümler sunmayı arzuladıklarını da vurgulamaktadır (www.tuskon.org.tr, 2015).

Meral, Türkiye’nin dış dünyaya açılımını önemsediklerini belirterek, üç kez “Türkiye-Afrika Dış Ticaret Köprüsü”, iki kez “Türkiye-Avrasya Dış Ticaret Köprüsü” ve yine iki kez “Türkiye- Pasifik Dış Ticaret Köprüsü”nü organize ettiklerini ve aynı zamanda yurtiçinde “İş’te Gönül Köprüsü” programıyla, batı illerindeki işadamlarımızı, doğunun çeşitli bölgelerinde yatırım yapmaya çağırdıklarını vurgulamaktadır (Rızanur Meral, Kişisel Görüşme, 27 Mart 2015). Şeffaf bir anlayışla çalışmalarını sürdürmeyi ilke edinen TUSKON, çalışkan, dürüst, güvenilir ve sosyal sorumluluk bilincine sahip işadamları ve onların kuruluşlarını üye olarak kabul etmeyi benimsemiştir. Ayrıca ulusal ve evrensel hukuk normlarına saygılı olmayı önemsemesi ve sosyal projelerle toplumsal hayatın kalitesini yükseltmeyi amaçlaması temel prensipleri olarak tanımlanmaktadır (www.tuskon.org, 2015).

TUSKON’un organizasyon yapısında üyelerin, büyük şehir merkezleri yanında Anadolu’nun küçük yerleşim yerlerinden olması Alkan ve Mercan’a göre (2013: 25); “İstanbul’un Şişli ilçesinden, Kocaeli gibi sanayileşmiş bir kentten, Erbaa, Şarkışla, Erciş, Viranşehir gibi Anadolu ilçelerine ulaşan kozmopolit bir temsil yapısını ortaya çıkartmaktadır”. Ülkeler için dış politikalarıyla iş adamları arasındaki dayanışmacı ilişkiler önemlidir. Bu bağlamda Türkiye’de 80’li yıllarda Özal’ın, dış politika konusundaki teşvikleri ve iş adamlarını yurtdışı gezilerine götürerek dış ticaret piyasalarına açılmalarını sağlaması ciddi bir başlangıç olmuştur. Meral, “Hacıbaba’nın kravatlı oğulları yurtdışına açılıyor, Yurtdışındaki işleri artık lisan bilen genç nesil kovalıyor” diyerek Anadolu burjuvazisinin dış ticaretteki açılımını ifade ediyor. Türkiye, 2005 yılında Afrika’ya yatırım yapan önde gelen ülkeler arasında gösterilmiştir. Bunda TUSKON’un payı oldukça fazladır. TUSKON’un Afrika ile kurduğu ticaret köprüleri, ilk olarak 2006’da yapılan organizasyonu Afrika’dan 450 iş adamını Türkiye’ye getirmiş ve görüşmeler sonucunda 250 milyon dolarlık iş anlaşması yapılmıştır. Bu başarının TUSKON tarafından Afrika veya Asya gibi gelişmekte olan bölgelerde gösterilebilmesinin bir kaynağı da, üyelerinden çoğunun bu ülkelerdeki Türk okullarını maddi olarak

destekliyor olmasıdır. Bu durum birçok farklı dilin konuşulduğu ülkelerle iş yapabilmek adına hem iletişimi kolaylaştırmakta, hem de ticari potansiyel oluşturabilecek insan kaynaklarına ulaşılmasını sağlamaktadır. Devletin temsilciliği olmayan birçok ülkede, bu misyonun yürütülmesini de TUSKON üyeleri üstlenmişlerdir. Ticaretin, toplumlar arasında barışın sürekli sağlanmasına ve güven oluşturulmasına katkı sağlayabileceğinin farkında olan TUSKON, oluşturduğu ticaret köprüleriyle aynı zamanda barışın inşa edilmesini de önemseydiğini göstermektedir (Alkan ve Mercan, 2013: 25-42).

TUSKON'un süreli bir yayını bulunmamaktadır. Bununla beraber resmi sitesinde canlı yayın yapan televizyonu "TUSKON TV" bulunmaktadır. Daha çok faaliyetlerini konferans, panel, seminer ve ticaret köprüleri organizasyonları üzerinde yoğunlaştırdıklarını söyleyen Meral, "teorik çalışmalardan çok, pratik çalışmalara ağırlık veriyoruz" şeklinde genel prensiplerini ifade etmektedir. Birçok STK ve üniversitelerin ülkemizin sorunlarıyla ilgili araştırma yapmakta ve önerilerde bulunmakta olduklarını belirterek, asıl ihtiyaç olanın çözmeye talip olmak ve çözecek kişi ve şirketlerin yönlendirilmesi olduğunu söylemektedir. Basılı periyodik yayınlar ve araştırma raporları yerine, daha çok "iş" üretecek aktivitelerin federasyonlarda yoğunlaştığı açıklamasında bulunmaktadır (Rızanur Meral, Kişisel Görüşme, 27 Mart 2015).

3.3.2. TUSKON'un Siyasal Sisteme Yaklaşımı ve Politika Belirleme Süreçlerine Etkisi

3.3.2.1. Gezi Parkı Olayları

TUSKON, Gezi olaylarıyla ilgili direk bir basın açıklamasında bulunmamış, ancak o dönemde çıkan haberlerde olaylara rağmen ulusal ve uluslararası alanda faaliyetlerine etkilenmeden devam edebildiklerini, programlarını iptal etmeden devam etmeleri dünya kamuoyuna yansıyan ülkemizin olumsuz görünüş imajını düzeltme ortamları oluşturduğunu söyledikleri açıklamalar görülmüştür. Örneğin TUSKON Başkanı Rızanur Meral, Gezi olaylarının akabinde 20 Haziran 2013'de

yaptığı açıklamada, yaptıkları ticaret köprüsü çalışmalarıyla farklı ülkelerden 1428 işadaminin bu dönemde ülkemize geldiğini ve güvenli bulduklarını “Yabancı işadamlarının hiçbiri endişe taşıyor, ülkemize güvendiler” şeklinde ifade etmektedir (Zaman, 2013).

Benzer şekilde bu dönemdeki yaklaşımlarını 30.06.2013'te gerçekleştirilen bir röportajda açıklayan Meral, “Biz kendi gündemimizi kendimiz oluştururuz. Başka gündemlerin arkasından sürüklenmeyiz. Bakın Gezi olayları nedeniyle pek çok uluslararası toplantı iptal edildi, ama biz etmedik. Geçen hafta 130 ülkeden 1500'e yakın işadamını ağırladık. Ve onları heyetler halinde 44 ile gönderdik. Mesela Malililer mal almaya Van'a gittiler...” ifadelerini kullanmaktadır. Aynı açıklamada Gezi olaylarını “*demokratik bir tecrübe*” olarak tanımladıklarını ve toplumsal taleplerin “küçük-büyük ayırt etmeden” yönetim tarafından dikkate alınması gerektiğini söylerken, halk olarak da taleplerimizi iletirken “demokratik yöntemlerden uzaklaşmadan” bunu yapmamız gerektiği şeklinde bu olaydan çıkarılabilecek derslerin üzerinde durmakta ve şöyle demektedir.

Gezi olayları, demokratik bir tecrübe oldu. Buradan doğru dersleri çıkartırsak ülkemiz için kazanç olur. Türkiye'yi yönetenler için çıkan ders, toplumun taleplerinin küçük-büyük ayırt etmeden dikkate alınması gerektiği. Halk için çıkan ders ise haklı istekleri, demokratik yöntemlerden uzaklaşmadan talep etmedeki ölçü meselesi. Bu gerilimi büyütmemek ve bu sıkıntılı dönemi fırsata dönüştürmek bizim elimizde. (Milliyet, 2013e)

15 Mart 2014'te ise Gezi Parkı olaylarıyla birlikte son zamanlarda yaşanan olayların toplumu ve ekonomiyi kötü etkilediğine dair açıklama yapan Meral, Gezi olaylarından itibaren dış yatırımların artması için gerekli olan hukukun üstünlüğü ve güven ortamının oluşmadığını şöyle ifade etmektedir.

Türkiye'de döviz girmezse, dövizin değeri yükselir. Böyle bir risk var mı, var? Peki insanlar niçin döviz getirmiyorlar? İnsanlar, güvenilir yerlere, en önemlisini de hukukun üstünlüğünün olduğu, gelecek vaat eden yerlere ve belirgin, tahmin edilebilir ekonomilere paralarını götürürler. Türkiye'de Gezi olaylarından bu yana ciddi bir gerilim politikası sürdürülüyor. Çok kolay kapatılabilecek bir olay, maalesef keskin, çok sert, tırmandırıcı söylemlerle Türkiye'ye çok tahribat verir hale geldi. (www.haberler.com, 2014b)

Bu açıklamada Türkiye'de Gezi olaylarından beri “*gerilim politikası*” sürdürüldüğü ve daha kolay çözülebilecek olayların “*çok sert, tırmandırıcı söylem*”lerle çözümsüz hale geldiğini belirten Meral, aynı dönemde bizden toprak ve

nüfus olarak çok daha büyük olan Brezilya’da, 120 ile yayılan benzer bir olayı şöyle anlatmaktadır: “Bunları da bastırmak zordu. Devlet Başkanı halkının önüne çıktı ve ‘Ben sizlerin 6 maddelik talep listenizi aldım. 3’ünü gerçekleştiriyorum, kalan 3’ünü de zaman içerisinde gerçekleştirmeye çalışacağız’ dedi”. Bu olayda kullanılan üslubu Gezi olaylarıyla karşılaştırarak, bizde kullanılan üslubun halkı yatıştırıcı ve kucaklayıcı değil, sert olduğunu ifade etmektedir. Kısaca, TUSKON’a göre demokratik bir tecrübe olarak görülen Gezi olaylarında öne çıkan en önemli problem kullanılan üslubun, yönetim ve halk arasında gerginlik oluşturması nedeniyle olayların büyümesidir. Bununla beraber, Gezi olaylarında başlayan gerilim sürecinin, yolsuzluk ve rüşvet iddialarından sonra da devam ettiğini de belirtmektedir.

3.3.2.2. 17-25 Aralık Soruşturmaları

TUSKON Başkanı Meral, 23 Aralık 2013’de yolsuzluk ve rüşvet iddiaları etrafında yürütülen soruşturmalar hakkında yaptığı açıklamada rüşvetin devlete ve ülkeye verebileceği zararlara dikkat çekerek “Devlette rüşvet insanda kansere benzer, zamanında tedbir alıp önüne geçilmediği takdirde bütün bedeni sarar ve ülkeyi çökertir” ifadelerini kullanmıştır. Soruşturmalar neticesinde gündeme gelen iddiaların, hükümetin dört bakanı ve oğullarına, çeşitli seviyedeki bürokratlara uzanması ve bu iddiaların odağında başka bir ülkenin vatandaşlarının bulunmasının, “*büyük bir vehamet*” olarak ifade edildiği açıklamada, oluşan endişelerin giderilmesi ve kamuoyunun bir an önce aydınlatılmasının ihtiyaç olduğu söylenmektedir (Hürriyet, 2013e). Kamuoyunun bu noktadaki beklentileri giderilirken, demokratik hukuk devleti ve uluslararası evrensel hukuk kurallarına bağlı olunmasının da önem arz ettiği şöyle ifade edilmektedir.

Soruşturma ve yargılama sürecinde, atılan her adımın yalnızca demokratik hukuk devletine değil, aynı zamanda evrensel hukuk kuralları ile taraf olduğumuz uluslararası anlaşmalara da uygun olması gerekir.....Rüşvet ve yolsuzluk söylentilerinin üzerine demokratik ülkelerde olduğu gibi evrensel hukuk kurallarına uygun, hızlı ve erdemli bir şekilde gidilmezse oluşacak güven eksikliğinin ülkemizi de olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır. (Hürriyet, 2013e)

Açıklamada soruşturma ve yargılama sürecinde, demokratik hukuk devleti ve evrensel hukuk kurallarına uygun hareket edilmesinin ülkemiz adına önemli

olduğunu belirten Meral, iddiaların soruşturulması neticesinde ortaya çıkacak hakikatlerle demokrasimizin daha da güçleneceğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda ekonomik büyümenin devam etmesi için “güven ortamı”, “şeffaflık” ve “öngörülebilirlik” oluşturulmasının gerekli olduğu tespiti; “ülkemizde ekonomik büyüme ve ilerlemenin devam edebilmesi için öngörülebilirliğin sağlanması öncelikli bir hedef olmalıdır. Bunu sağlamak için şeffaflık, daha fazla demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin güçlendirilmesi gerekmektedir” ifadeleriyle açıklamada yer almaktadır (Hürriyet, 2013e)

15 Mart 2014’te yaptığı bir konuşmada, Türkiye’de çok büyük bir rüşvet ve yolsuzluk olduğunu belirten Meral, delillerin, iddiadan öte artık havada uçtuğunu vurgulamaktadır. Meral, yolsuzluk ve rüşvet iddialarıyla ilgili Avrupa ve demokratik ülkelerin bu duruma şaşırdığını ve sürdürülebilir bulmadığını belirterek, buna benzer küçük bir olay veya söylenti* durumunda yöneticilerin istifa ettiğini söylemektedir (www.haberler.com, 2014b). Meral, konuşmasında kamuoyunu rahatlatarak şekilde açıklamaların yapılmaması nedeniyle ortaya atılan iddiaların ciddiyetini koruduğunu ifade ederken, demokratik ülkelerdeki kontrol mekanizmalarından biri olan STK’ların, aynı şekilde ülkemizde olanları sorgulaması gerektiğine de şu şekilde dikkat çekmektedir.

Sivil toplum kuruluşları, dünyada devletlerin kapsamadığı alanları kapsayan sivil ayaklar olarak adlandırılırlar. Her işi devletin yapması mümkün değil. Ecdadımızın vakıf müesseseleri ile bu işi yaptığı gibi günümüzde de STK’lar var. Bunlar kendi ilgi alanlarındaki üyelerine hizmet veriyor, bilgilendiriyor, haklarını koruyor. Bu STK’lar demokrasilerin daha şeffaf, hesap verilebilir, denetlenebilir demokrasiler olmasını sağlıyorlar. STK’ların önemli bir denetim gücü vardır. Onun için bizim bu soruları sorma hakkımız var. (www.haberler.com, 2014b)

Burada Meral’in üzerinde durduğu önemli bir nokta, STK’ların demokrasilerin “daha şeffaf, hesap verebilir, denetlenebilir” olmasını sağlayabilecek mekanizmalardan biri olduğudur. Türkiye’nin geldiği noktada demokratik

---

* Meral’in Avrupa’da yaşanan olayı örnek verdiği açıklamanın ilgili kısmında şöyle söylenmektedir: “Avrupa ve demokratik ülkeler bu durumunun sürdürülebilir olmadığını düşünüyor. Kendilerinde böyle bir olayın gerçekleşmesini bırakın, söylentisinde bile yöneticiler görevini bırakıyor. Aklanana kadar bekliyorlar. Alman Cumhurbaşkanı bir özel bankadan kredi alıyor. Bu krediyi kendi nüfuzunu kullanarak düşük faiz ile aldığı iddiası ile suçlanıyor. Sonunda istifa etti. Rüşvet, bağış vs. de almamış. Bizde yaşananları bugünlerde gittiğimiz ülkelerden takip edildiğini görüyoruz ve sorular soruluyor. Bu yaşananları duyunca herkesin gözü faltaşı gibi açılıyor.” (www.haberler.com, 2014b).

toplumların tersine kamuoyunda en küçük bir şey söyleyenin “vatan haini” ilan edildiği ve devlet kurumlarının iç denetiminde eksiklikler olduğu şeklinde düşüncesini ifade eden Meral, bu anlamda STK’ların denetim gücünün önemini vurgulamaktadır. Bu açıklamanın devamında, iş dünyasının yatırımlarını yaparken uluslararası endeksleri** önemsediklerini “İş adamları yatırım yaparken, gözü kapalı yapmıyor” ifadesiyle dile getirirken, ülkemizin bu noktadaki konumunun iyileşmesini temenni ettiklerini söylemektedir (www.haberler.com, 2014b).

TUSKON Başkanı Meral’in 1 Eylül 2014’te yaptığı açıklamada ise, son yaşananlarla birlikte devletin birey/toplum üzerindeki baskısının 28 Şubat dönemine benzediği ve devletin “fabrika ayarlarına döndüğü” söylenmektedir. Benzerlikleri ifade ederken; “O zaman irtica dendi ve arkada 22 milyar dolar buharlaştı, şu anda irticanın yerine paralel deniyor ve yine ülke soyulmaya devam ediliyor. Durum değişmedi, sadece aktörler değişti” denilmekte ve sonuç olarak yine devletin toplum üzerindeki ağırlığından bahsedilmektedir (Aksiyon, 2014). Bu durumda toplumun kamuoyu oluşturarak, özellikle iş dünyasındaki sorunları daha büyük ekonomik sıkıntılar oluşturmadan dile getirmesi gerektiğinden bahseden Meral, bu konuda kendilerini de sivil toplum kuruluşu olarak sorumlu hissettiklerini şöyle ifade etmektedir.

Evet, müşterinin konuşanı makbuldür. Aynı şekilde kamuoyunun da öyle. İş dünyasının sorunları şu anda içten içe yanan pamuk balyaları gibi. İçin için yanıyor, fakat dışarıdan hiçbir şey görünmüyor. Bir yere geliyor, artık bu sorunlar gizlenemeyecek kadar büyüyünce birden poff diye parlıyor. O zaman da bunlar daha büyük ekonomik sıkıntılar olarak önümüze çıkacak. Biz şu anda erken uyarı görevini yapıyoruz. (Aksiyon, 2014)

** Meral’in uluslararası her yıl yayımlanan endekslere dikkat çekerek örnekler verdiği konuşmanın ilgili kısmı: "Yatırımcılar endeksleri referans alıyor. Mesela İş Yapma Kolaylığı Endeksi’nde Türkiye 69’uncu, Ekonomik Özgürlük Endeksi’nde 73’üncü, Ülke Notu Sıralaması’nda 64’üncü, İhtilaf Çözme Endeksi’nde 130’uncu, Küresel rekabet Endeksi’nde 44’üncü, Yolsuzluk Algı Endeksi’nde 58’iyiz sıradayız. İş adamı böyle bir ülkeye niye gelsin? Yolsuzluk Kontrol Endeksi’nde ise 78’inciyiz. Bu bizim için ağır bir yara. Biz bir Müslüman ülkeyiz. Müslümanlığın en önde gelen kurallarından birisi kul hakkı. Acaba yılsonunda bu rakamlar nerelere inecek, dünyada ilk 100’e girebilecek miyiz? Avrupa Birliği’nin son yayımladığı raporda, şu ana kadar Türkiye hakkındaki en ağır, en onur kırıcı raporlarından birisi. Dünya, bırakın yapılanlara, telaffuzuna bile şaşırıyor.” (www.haberler.com, 2014b)

3.3.2.3. Basın Özgürlüğü ve Sosyal Medya

Twitter'a erişimin engellenmesiyle ilgili kanun tasarısıyla ilgili TUSKON Başkanı Rızanur Meral, 23 Mart 2014'te twitter yasağının mantığını anlayamadığını ve demokrasiden uzaklaşıldığını söylediği açıklamasında “Avrupa ve Batı normlarında bir demokrasiye sahip olacağız diye umut beslerken bakıyoruz ki demokrasimiz serbest bir düşünle dünyadaki en baskıcı rejimlere doğru hızla yaklaşıyor” ifadelerini kullanarak bu yasağın daha fazla demokrasi beklentisine ters düştüğünü belirtmektedir. Yasaklanan Twitter erişimi ile ilgili, “Twitter yasağını esefle karşılıyoruz ve bu kararın bir an evvel geri alınması gerektiğine iş dünyası olarak inanıyoruz” diyerek bilgi çağında böyle bir yasağın ifade özgürlüğünü kısıtlamak anlamına geldiğini şöyle ortaya koymaktadır.

Devir bilgi teknolojileri devri. Bilgiye sahip olan bilgiyi paylaşan öne geçiyor. İfade özgürlüğü de bir ülkenin öne geçmesinin en önemli ön şartlarından bir tanesi. Twitter'ın kapanması hem bu noktalardaki gelişimini engeller, artı susan toplumlar en tehlikeli toplumlardır. İnsanlar burada duygularını düşüncelerini paylaşarak bir yerde deşarj oluyorlar ve ifade özgürlüğünü doya doya yaşıyorlar. Bunları kısıtığımız zaman bu insanlar bu ifadeleri farklı yerlerde dile getirmek ihtiyacını hissedecekler. Bunun ardında ne tür bir mantığın yattığını bilmiyorum. Yani insanlara çıkın fikirlerinizi meydanlarda anlatın mı demek istiyorlar bilemiyoruz. (Zaman, 2014d)

Aynı açıklamada ayrıca TUSKON olarak özgürlükleri kısıtlayan bu kararın geri alınması gerektiğini düşündüklerini söyleyen Meral, gelinen noktada toplumu etkileyen kanun değişikliklerinin çok kısa sürede yapıldığı ve bu şekilde hukuk devletine olan güvenin azalmasının ve yatırımcıların Türkiye'ye gelme konusunda tereddüt yaşamasının söz konusu olduğunu “Türkiye’de bir gecede kanunlar değişiyor. Güvenilir hukuk devletinden, bir gecede kanunları değişen bir ülke haline geldik. Yatırımcı gelirken bakıyor.” şeklinde dile getirmektedir. Bu tür bir yasağın günümüzde uygulanmasının mümkün olamayacağına değinerek “Ne yaparsanız yapınız Twitter’ı kapatırsınız Xter çıkar. Fakat dünyada o kadar iletişim gelişmiş bir durumda ki siz bunu örtemezsiniz” demektedir (Zaman, 2014d).

TUSKON Başkanı Rızanur Meral, 16 Aralık 2014'te yaptığı açıklamada 14 Aralık operasyonunu, “*demokrasiye, özgürlüklere ve özgür basına darbe*” ifadesiyle tanımlarken, ülkemizde yaşananları “kendisi gibi düşünmeyenlerin bertaraf edilmesi”

şeklinde ortaya koymakta ve basın özgürlüğünün olmadığı ülkelere yatırımcıların gelmeyeceğini ve diğer özgürlüklerin de teminat altında olamayacağını hatırlatmaktadır.

İş dünyası olarak kendileri gibi düşünmeyenlerin bertaraf olacağı bir ülkenin herkes için çok büyük bir tehdit olduğunu düşünüyoruz. Şu anda Zaman grubuna yapılan baskının da temelde kendileri gibi düşünmeyen sesleri bertaraf etme operasyonu olduğunu net olarak biliyoruz. Şunu unutmamak lazım, düşüncelerin rahatça ifade edilemediği haberlerin rahatça alınıp verilemediği halkın haber alma özgürlüğünün olmadığı ülkelere yatırımcı da gelmez. Bu ülkede hiçbir diğer özgürlük teminat altında değildir. Bu nedenle o yanlıştan bir an önce dönmelerini bu emri verenlere hatırlatmak istiyoruz ve iş dünyası olarak talep ediyoruz. (Zaman, 2014e)

Meral aynı açıklamanın devamında basının susturulmasının sebebinin 17-25 Aralık olayları olduğunu belirtirken, iş dünyasının da susturulmaya çalışıldığını ve bunun devlet gücüyle sivil topluma baskı şeklinde gerçekleştiğini şu şekilde ifade etmektedir: “17 ve 25 Aralık'ta ortaya çıkan çok büyük çaplı yolsuzluk olaylarının örtülme çabalarını hep birlikte izliyoruz. Bunu örtmek amacıyla herkes susturulmaya çalışılıyor. Bunun içinde iş dünyası da var, TUSKON üyeleri de var”. Bununla beraber, Türkiye'nin dışarıdan görünümü açısından olayları değerlendiren Meral, “Dışarıdan gelen insanlar için de Türkiye yönü belirsiz, rüzgâra göre okyanusa giden bir ülke durumunda. Böyle bir yere insanlar yatırım yapmazlar. Türkiye'nin yönünün berraklaşmasını ve belirlenmesini bekliyorlar” ifadeleriyle belirsizliklerin giderilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Zaman, 2014e).

3.3.3. Mülakat

TUSKON Yönetim Kurulu Başkanı Rızanur Meral'le, 27 Mart 2015'te dernek genel merkezinde yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Diğer mülakatlardan farklı olarak, TUSKON'a yapılan mülakat talebi yönetim kurulu başkanı tarafından karşılanmıştır. Beklenmeyen bir durum olması yanında, en yetkili kişiden bilgi alınması kurumun yaklaşımını tam olarak göstermesi bakımından verimli olmuştur (Rızanur Meral'le, Kişisel Görüşme, 27 Mart 2015).

3.3.3.1. TUSKON'un Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyasal Katılım Kavramı Üzerine Değerlendirmeleri

a) Sivil Toplum Kuruluşları Yaklaşımı

Meral, STK'ların önemiyle ilgili genel yaklaşımlarını “sivil toplum kuruluşları devletin kapsamadığı alanı kapsayan sivil ayaklardır” ifadesiyle ortaya koymaktadır. Bunun nasıl olabileceği konusunda, demokratik ülkelerdekine benzer şekilde sivil toplumun gönüllü oluşumlarıyla bu alanın şekillenebileceğini; “Demokratik ve gelişmiş ülkelerde her şeyin devletten beklemek mümkün değil, devlet her şeyi iyi yapamayabilir ya da verimsiz yüksek maliyetle yapabilir. Bu noktada gönüllülük esasıyla vakitlerini ve nakitlerini katarak ihtiyaç gördükleri boşlukları dolduran kişilerle devlet desteklenmelidir” cümleleriyle açıklamaktadır. Bu şekilde sivil toplumun demokrasilerin bir parçası olduğunu da, Meral şöyle ifade etmektedir:

Sivil toplumun, bir ülkenin ‘şeffaflaşması’, hesap verebilirliğin oluşması ve artması, dinamiklerinin artması ve hayata geçirilmesi, toplumun değişik kesimlerinin görüş problemlerinin hem dile getirilmesi, hem de çözülmesi açısından demokrasilerin ve demokratik yönetimlerin çok önemli bir parçasıdır. Türkiye'nin 2000'li yıllardaki gelişmesi ve büyümesinde sivil toplumun rolü olmuştur, bunu görmezlikten gelemeyiz/reddedemeyiz. (Meral, Kişisel Görüşme, 2015)

Bu bağlamda devlet, hükümet ve STK'ların bir arada olması durumunda güzel bir takım çalışması oluşabileceğini de söylemektedir. Sivil toplumun rolü ve etkinliğinin ülkemiz adına sağlıklı büyüme ve yönetim için önemli fonksiyonlara sahip olduğunu belirten Meral, buna karşın “son iki yılda özellikle STK'ların üzerinde çok büyük bir baskı var” olduğunu vurgulayarak bir tespitte bulunmaktadır; şundaki yönetimin tercihi “çok seslilik değil, tek seslilik”. Bu tespitiyle sivil toplumun görev, sorumluluk ve etkinliğinin oluşabilmesi adına üzerindeki baskının azalması ve “çok seslilik” zemininin oluşmasını önemsediklerini belirtmektedir.

TUSKON'un bir STK olarak konumu ve etkinliği konusunda, kurumlarının sektörel ve bölgesel konularda, “en güvenilir ve en objektif” bir kaynak olduğunu söyleyen Meral, bunu “Kurumumuz bürokrasi ve siyasilere birebir yüz yüze çözümlerini iletir. TUSKON her zaman en objektif en güvenilir kaynaklardan olarak kabul ediliyor çünkü sektörel bölgesel ihtiyaçları ön plana alan, reel ve ölçülü

şekilde, ilgili makamlara iletiyor ve fikrine başvurulmuş kurum oluyor” cümleleriyle izah etmektedir (Rızanur Meral, Kişisel Görüşme, 27 Mart 2015).

b) Türkiye’de Siyasal Sistemin Geldiği Noktada TUSKON’un Konumu

Meral, Türkiye’nin şu anda nasıl bir durumda olduğunu, iş dünyası ve toplumun diğer kesimleri adına nasıl etkilenilebileceğini ve STK’ların fonksiyonlarının ne olabileceği konusunda tespitlerini ve kanaatlerini gayet açık bir şekilde ifade etmektedir. Türkiye’de problemlerin dile getirilmediği/getirilemediğini, “sorunların yokmuş gibi görüldüğü ve dolayısıyla çözüm üretilmediği” şeklinde ortaya koyan Meral’e göre, çözülmeyen sorunların birikmesinin de ileride ekonomik sıkıntılar oluşturabileceğini görmek iş dünyası olarak zor görünmemektedir. Meral’in endişelerini belirtirken sorunların sadece ekonomik alanda değil, aynı zamanda sivil toplumun kültürel ve sosyal diğer alanlarında da yaşandığı ve “*gizli gizli büyüme ihtimalinin düşük*” görülmediğine dikkat çekmektedir. Görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır:

Türkiye’de iktidarı destekleyen STK’lar da, hükümeti eleştirenler de herkes susuyor. Bu iş dünyası adına kötü bir durum. Dışarıdan bakınca ‘Türkiye dikensiz gül bahçesi’ olduğu görüntüsü oluşuyor. Sorunlar yokmuş gibi görülüyor. Çözüme gidilmiyor ve bu birikince ekonomik sıkıntılar halinde kendini gösteriyor. Böyle devam ederse ileride Türkiye’yi sıkıntılar beklediğini söylemek zor değil. Biz iş dünyası açısından sıkıntılar olabileceğini görüyoruz. Diğer kültürel ve sosyal yardımlaşma alanlarında, toplumsal sorunların gizli gizli büyüme ihtimali düşük değil. (Meral, Kişisel Görüşme, 2015)

STK’ların konuşmamasının/konuşamamasının nedenleriyle ilgili, “Türkiye, eleştiriye tahammülsüz bir toplum haline geldi” tespitinde bulunan Meral, bu durumda STK’ların fonksiyonlarının ortadan kalkacağını ve “*etkisizleştirilecek*”lerini şu ifadelerle dile getirmektedir:

STK’lar etkisizleştirilmeye çalışılıyor. Şu anda Türkiye’deki STK’ların en küçük yetkilileri parti yetkilileri tarafından belirleniyor ve bu da onları STK olma özelliğinden uzaklaştırıyor. Demokrasiyi oluşturan parçalardan biri ortadan kalkıyor. Türkiye demokrasiden uzaklaşıyor, serbest piyasaya devletin müdahalesine karşı STK sesini çıkaramıyor, güven ortamının zedelenmesiyle belirsizlikler oluşuyor ve öngörülebilirlikten uzaklaşıyor. (Meral, Kişisel Görüşme, 2015)

c) Türkiye’de Polarizasyon (kutuplaşma) ve Demokratik-Otoriter Yönetim Tartışmaları

Türkiye’de siyasal sistemde kutuplaşma ve otoriterleşme tartışmalarını değerlendirirken, Meral, şuanda STK’ların kutuplaşmaya itildiğini “STK’lar ‘bitaraf olan bertaraf olur’ şeklinde toplumsal kutuplaşmanın bir parçası olmaya itiliyorlar” ifadeleriyle vurgulamaktadır. Yoğun bir kutuplaşma ortamı olduğu ve kanunların uygulanamadığı konusundaki endişelerini şu şekilde ifade etmektedir: “Yoğun bir kutuplaşma var. Türkiye’deki Anayasa ve kanunların fiilen ağır şekilde ihlal edildiği ve rafa kaldırıldığı bir dönem yaşıyoruz”.

d) STK’ların Türkiye’nin Siyasal Kültürüne Katkısı ve Siyasal Katılım

Katılımcı kültürden uzaklaştığımızı belirten Meral, “Katılımcı kültürden uzaklaşıyoruz. Özal’la başlayan ve hız kazanan demokratikleşme ve sivil toplumun güçlendirilmesi sürecini yaşadık. Şimdi tam tersinin hızla yaşandığı bir süreci yaşıyoruz” şeklinde endişelerini ve üzüntüsünü dile getirmektedir. Ülkemizden daha az demokratik ülkelerde bile daha fazla özgürlük görülebildiği durumları örnek olarak vermektedir.

Meral, TUSKON olarak siyasetin dışında kalmaya çalıştıklarını ve kutuplaşma gibi toplumsal sorunlara karşı gerektiğinde açıklama yaptıklarını şu cümlelerle ifade etmektedir:

Şu anda olabildiğince müspet hareket edip, siyasetin dışında kalıp, derneğimizin ana faaliyetlerine odaklanmaya çalışıyoruz. Üyelerimize yeni iş ortamları açıp, üretim ve ihracatlarını artırmaları ve milli gelire katkıda bulunulmalarını daha fazla vergi vermelerini sağlamaya çalışıyoruz. Bu nedenle olabildiğince siyasetin dışında kalarak asli fonksiyonlarımızı sürdürmeye devam ediyoruz. (Meral, Kişisel Görüşme, 2015)

Siyasetten uzak durmaya çalışmalarının yanında toplumu ilgilendiren önemli konularda ihtiyaç olduğu zamanlarda, ihtiyaç olduğu kadar (yüzümüzü eskitmeden) yazılı ve sözlü açıklamada bulduklarını belirten Meral, demokratik duruş gereği kutuplaşma ve ötekileştirme yaşandığı durumlarda “*birlikte yaşama*”nın önem ve gerekliliği düşüncesiyle ilgili görüşlerini toplumla paylaştıklarını vurgulamaktadır.

e) Yeni Türkiye Vizyonu

AK Parti tarafından öne sürülen Yeni Türkiye projesi ya da vizyonuyla ilgili sorumuza, bu projeye ilgili tam içerik araştırması yapmadıklarını dolayısıyla bu konu üzerinde değil ancak görünen “Yeni Türkiye” hakkında nasıl düşündüklerini ifade etmektedir. Meral’e göre görünen “Yeni Türkiye”; “Demokrasiden

bahsedilemeyecek bir ülke görüntüsü veriyor. Dünyada herkesle kavgalı, kendi içinde insanların ayrıştığı, dünya ile iletişimi zayıflamış, çatışmacı bir ülke görünümü sergiliyor” diyerek gördüğü tabloyu anlatmaktadır.

f) Sivil Toplum Kurumlarının Demokratik Yönü

Meral, Türkiye’deki kanun alt yapısının temelinde STK’ların gelişimi için müsait bir ortam sunduğunu, bununla beraber yapılmakta olan kanuni kısıtlamalarla oluşan durumun “*STK’lar devletleştirme süreci içinde*” şeklinde yorumlanabilecek bir ortam oluşturduğundan bahsetmektedir. STK’ların kendi içlerinde demokratik yönlerinin nasıl geliştirdiğini TUSKON üzerinden örneklendirmesini istediğimizde Meral şunları söylemektedir; “TUSKON şemsiyesi altında dernekler ve federasyonlarla görüşüyoruz, ihtiyaç, öneri ve öncelikleri tespit ediliyor ve özelleştiriler alınıyor; ‘üye odaklılık’ kavramına önem veriyoruz, yapılacak çalışmaların hem üyelerimizin ihtiyaçlarını karşılayacak, hem ülkemizin ihtiyaçlarına göre şekillenecek ve hem de dünyanın ekonomik ve siyasal ihtiyaçlarıyla örtüşecek iş ve aksiyon planları olması konusunda dikkat etmeye çalışıyoruz ”. Aynı zamanda değişik siyasi parti veya görüşten üyelerinin olduğunu, üyelik şartlarının ideolojik olmadığını da ifade eden Meral, “demokratik bir yönetim yapımız olduğu söylenebilir” şeklinde yorum yapmaktadır.

3.3.4. TUSKON Temel Bulgular

TUSKON’un kamuoyunu ilgilendiren önemli olaylarda, iş dünyasıyla ilgili gelişmelerde yaptığı basın açıklamaları, değerlendirmeler ve mülakatta açık bir şekilde görüşlerini paylaştığı görülmektedir. Bölümde yer alan söylem ve mülakatta öne çıkan bulgular şu şekildedir:

-Demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin güçlendirilmesi esas olarak görülmektedir.

-Gezi Parkı olayları demokratik bir tecrübe olarak tanımlanmaktadır.

-Toplumsal taleplerin hükümet tarafından dikkate alınması ve halkın demokratik yöntemlerden uzaklaşmadan taleplerini iletmelerine imkan tanınması gerektiği savunulmaktadır.

-Gezi olaylarından buyana gerilim politikasının sürdürüldüğüne inanılmaktadır.

-Gezi olayları, 17 Aralık soruşturmaları ve sosyal medya yasakları konusunda hükümetin üslubu/yaklaşım tarzı eleştirilmektedir.

-Rüşvet ve yolsuzluk iddialarının ciddi olduğu ve kamuoyunun aydınlatılması gerektiği vurgulanmaktadır.

-Yargı sürecinde demokratik hukuk devleti ve evrensel hukuk kurallarına uygun hareket edilmesi önemsenmektedir.

-Güven ortamı, şeffaflık ve öngörülebilirlik kavramları üzerinde durulmaktadır.

-Devlet-birey-toplum ilişkisinde birey ve toplumu önemseyen bir yaklaşım ortaya konmaktadır.

-STK'ların demokrasilerde bir denetim/kontrol mekanizması olduğu, bu tür siyasal nitelikli olayları sorgulamalarının sorumlulukları gereği ve hakları olduğuna dikkat çekilmektedir.

-Sosyal medya kullanımının geçici olarak yasaklanmasının ifade özgürlüklerini kısıtlayan bir karar olduğu vurgulanmaktadır.

-14 Aralık 2014 medyaya yönelik uygulanan yargı kararı, demokrasiye, özgürlüklere ve özgür basına darbe olarak tanımlanmaktadır.

-Sivil toplum kuruluşları üzerinde baskı olduğu, bu kurumların etkisizleştirildiği ve devletleştirilme sürecinde olduğu savunulmaktadır.

-Kutuplaşmanın olması istenmemekte ve demokratik sisteme zarar veren bir durum olduğu vurgulanmaktadır.

-STK'ların politika süreçlerine katılımının önemli olduğu belirtilmektedir.

-Katılımcı kültürden hızla uzaklaşıldığı değerlendirilmesi yapılmaktadır.

-Hükümetin demokrasi ve hukuk dışı olduğu düşünülen uygulamaları açıkça eleştirilmektedir.

3.4. TÜSİAD, MÜSİAD VE TUSKON'UN TEMEL BULGULARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmada yer alan Türkiye'nin önde gelen iş örgütleri, aynı alanlarda faaliyet göstermeleriyle ve yapılarıyla ortak özelliklere sahip olsa da, yaklaşımları karşılaştırılırken farklı özelliklerinin olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Çalışmada ele alınan başlıca kavramlardan sivil toplum ve örgütlü yapıları, siyasal katılım ve kutuplaşma kavramlarına yaklaşımlar, yapılan mülakat sonucunda ortaya çıkan veriler yardımıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

-Sivil Toplum Kuruluşlarına Yaklaşımları

Ortak noktalar: Sivil toplumun ve kuruluşlarının, devlet-toplum ilişkisi içerisinde, gerekli bir yapı ve toplumun ekonomik gelişimi adına önemli bir yol gösterici olduğu görüşü ortak bir yaklaşımdır. TÜSİAD, TUSKON ve MÜSİAD, toplum, siyaset ve ekonominin birbirini etkileyen ve tamamlayan unsurlar oldukları konusunda aynı görüşleri paylaşmaktadırlar. Bu üçlü sacayağını, TÜSİAD, insan hakları, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi şeklinde daha ayrıntılı ifade etmiştir.

TÜSİAD, sivil toplum kuruluşlarını hayati mekanizmalar olarak tanımlarken, öne çıkardığı fonksiyonlarını devletin dışarıdan denetimi, devletin ulaşamadığı özel ihtisas alanları konusunda danışmanlık yapması ve bireyin siyasal kültürüne katkıda bulunması olarak tanımlamaktadır. TUSKON da benzer şekilde, sivil toplum kuruluşlarının devletin kapsamadığı yetişemediği alanı oluşturan, bu şekliyle ihtisas alanlarını ilgilendiren konularda devlete destek olan ve devleti denetleyen mekanizmalar olarak tanımlamaktadır. MÜSİAD, sivil toplum konusunda, öncelikle bizim devlet-toplum kültürümüzün Batı'dan farklı geliştiğini ve Batı'daki tanımlamalarıyla sivil toplum kavramına bakılamayacağını ifade ederek temelde bakış açısının Batı toplumları ile aynı olamayacağını ortaya koymaktadır.

-Siyasal Kültür ve Katılım Kavramlarına Bakışları

Ortak nokta olarak, üç kuruluşun da üye tabanlarından veya sektör alanlarından bilgi toplayabildikleri ve aldıkları bilgileri yorumlayarak ilgili siyasi aktörlere ve kurumlara ilettikleri görülmüştür. Araştırma raporları hazırlanarak ve birebir görüşmeler yapılarak bu bilgilerin iletildiği ortaya çıkmıştır. Burada yöntemsel olarak daha kurumsal ve profesyonel olunmasının faydalı olacağı

söylenbilir. Ancak politika belirleme süreçlerine tabandan aldıkları bilgiyle katılım konusunda hemfikir olduklarını söylerken, uygulamada farklılaşan noktalar da olmaktadır. Örneğin MÜSİAD yetkilisi, toplumda infial olmaması için politikalarla ilgili görüşlerini basın yoluyla değil, raporlarla ya da birebir ilettiklerini belirtmiştir.

Sivil toplum kuruluşlarının önemli olduğu ve gerekli olduğu ortak görüşünde ayrılan nokta, bunun nasıl ve ne kadar olacağıdır. TÜSİAD ve TUSKON sivil toplum kuruluşlarının siyasi kültür ve katılımcı kültür oluşumunda gerekli, yardımcı ve etkili olduklarını belirtmişlerdir. TÜSİAD ve TUSKON sivil toplum kuruluşu olmaları gereği, politikaları eleştirmelerinin tabii olduğunu ve problemlerin çözümü süreçlerinde görüşleriyle katılımın sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Bu noktada, TÜSİAD, amaçlarının siyasal sistemi itmek ya da çekmek değil, partilerin uygulamalarında ortaya çıkan değerleri desteklemek olduğunu belirtmiştir. TUSKON da katılım kültüründen uzaklaşmadan, problemlerin üstü örtülmeden STK'ların eleştirilerini rahat şekilde dile getirebilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan iki kuruluşun, özellikle TÜSİAD'm, toplumsal ve siyasal olaylarda, değerler üzerinden kamuoyu oluşturmaya çalıştığı görülmektedir.

MÜSİAD, devlet ve sivil toplum kültürümüzün Batı'yla aynı olamayacağını belirtmiştir. Dolayısıyla geçmişten etkilenen sivil toplum yapımız olduğu ve devlet otoritesinin varlığını vurgulamıştır. Bu durumda, Batı'daki anlamda sivil toplumun barışçıl olsa bile gösteri ve eylemlerle tepki göstermesini uygun bir yöntem olarak doğru bulmadıklarını ve hatta bazen kaygı duyduklarını belirtmiştir. Bunun gerekçesini ise, hiç kavgaya girmeyen bir toplum yapımız olduğu şeklinde açıklamıştır. Bu durumda literatürdeki siyasal katılım kültürü, politika belirleme süreçlerinde sivil toplumun ve kuruluşlarının kamuoyu oluşturması ve hatta sivil itaatsizlik kavramlarıyla bu yaklaşımın nasıl okunması gerektiği ileri bir tartışma olabilir.

-Kutuplaşma Tartışmaları Üzerine Değerlendirmeler

Üç kuruluş da kutuplaşmanın topluma ve ekonomiye zarar vereceği konusunda aynı görüşe sahiptir. TÜSİAD, en istenmeyen, en zararlı ve en tehlikeli diye tanımladığı kutuplaşmanın olmaması konusunda hassas olunması gerektiğini ifade etmiştir. MÜSİAD, toplumda ve siyasette kutuplaşma olmaması gerektiğini ifade ederken, tarihsel kökenlerimizde olan birlikte yaşama kültürüyle çözüm

bulabileceğimizi belirtmiştir. TUSKON, STK'ların taraf olmaya ve kutuplaşmanın bir parçası olmaya itilmemesi gerektiğine dikkat çekerken, birlikte yaşamanın önem ve gerekliliğini vurgulamıştır. Sonuçta TUSİAD ve TUSKON toplumsal alanda yoğun bir kutuplaşma olduğu konusunda endişelerini dile getirmiştir. Çözüm adına birlikte yaşama değerlerine vurgu yaptıkları görülmüştür.

SONUÇ

Toplum kavramına bir bütün olarak baktığımızda, kendi kendimizi yönettiğimiz sivil alanla, devlet tarafından yönetildiğimiz siyasal alanın birleşimi olduğunu görebiliriz. Bu açıdan sivil toplum ile devlet arasında tam olarak ayırım yapılmaya çalışılması, toplumun kuralları içinde kümeleşen ilişkiler, bağılıklar, yapılar ve kurumların kesin sınırları ve biçimleri hakkında soru işaretleri oluşturmakta ve farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Modern yaklaşımlarda, liberalizmin bireyi ön plana çıkaran faydacı görüşünün etkisiyle bu ayırım kamusal-özel şeklinde algılanmaya başlamıştır. Sivil toplum ve kamusal kavramlarının yükselişiyle, kamuoyu, kamu bilgilendirmesi ve iletişimi, basın ve medya önemli olmaya başlamıştır. Bu yapıda özel özgürlüğü sağlamak adına, bir kamusal rol üstlenen ve kamusal sorumluluğu yerine getirebilen, iyi bilgilendirilmiş ve ilgili vatandaşların gerekli olduğu kabul edilmiştir. Çünkü, Tocquavelli'nin dediği gibi, kamusal demokrasi için zorunluluktur. Günümüzde farklı yaklaşımların oluşturduğu sivil toplum-devlet-kamusal alan-özel alan veya sivil toplum-siyasal toplum kavramları arasındaki ayırım esnekleşmiştir.

Antik çağdan beri insanlık tarihi boyunca en çok tartışılan konulardan biri de demokrasidir. Aristo'nun insanlar için en uygun yönetim biçimi olarak gördüğü, yasalarla belirlenmiş kurallar sistemi içinde özgür ve eşit yurttaşların siyasal toplumu tanımlamasıyla başlayan ve modern tartışmaların devam ettiği demokrasi kuramlarında farklı tanımlar ve yaklaşımlar olsa da göze çarpan ortak ifade 'sivil toplum'dur. Sivil toplum tartışmaları Amerika ve Avrupa'da siyasal yapıların hızlı şekilde yeniden yapılandırıldığı dönemde artmıştır. Çünkü demokratikleşme süreçleri ve anayasal hükümetlerin gelişmesiyle, devletin tabiiyetindekilerle olan ilişkisindeki gücü ve rolü hakkında ciddi sorular gündeme gelmiştir.

Batı'da kentleşmeyle ortaya çıkan devlet-sivil toplum modellerinde, toplumun tanımlanmasına göre devletin konumlandığı görülmektedir. 17. Yüzyıl'da, toplumun çatışma ve farklılıklar içinde, örgütsüz, geçici tanımlanmasına karşın, mutlak iradeye sahip, kuşatıcı, kapsayıcı, yarı-tanrısal, toplumu homojenleştirerek bireyi, grupları yok eden, insanüstü, sınırlandırılmaz, hesap sorulamaz, her türlü

yanlıştan arınmış, evrensel ve rasyonel olarak görülen devlet modelleri öngörülmüştür. 19. Yüzyıl sonrasında toplumun, genel iradeyle bir araya gelen, daha barışçıl ve bireylerden oluşan bir yapı olarak tanımlanmaya başlamasıyla, vatandaş hakları karşısında alanı daralmaya başlayan, sınırlı, bireylerin rızaları ve rasyonel tercihleriyle hareket eden, bireylerin piyasa çıkarlarını gözetten bir araç olarak görülen liberal devlet modelleri oluşmaya başlamıştır. Sivil toplum ve devlet ayrımı belirginleşmiştir. Bununla beraber, Marks'ın eleştirel yaklaşımında ortaya çıkan devlet ise, sivil toplumun hizmetinde, sınıfsız topluma geçişte kurucu, sosyalizme geçişte araç olarak tanımlanmaktadır. Bu modelde devletin siyasal olarak nasıl şekilleneceği de, sözleşmeyle değil güce dayalı sivil toplumla olacağı öngörülmektedir. Son olarak modern yaklaşımlarda, sivil toplumun, bireylerin, grupların ve hareketlerin rahatlıkla organize olabildikleri ve mevcut güç ilişkilerini değiştirebildikleri sosyal alanlar olarak değerlendirildikleri görülmektedir. Bu sosyal alanda sivilcilik, eşitlik, eleştirisellik ve saygı gibi evrensel değerlerin yaşanabilmesi söz konusudur. Bu durumda devletin, daha liberal ve katılımcı demokrasi özellikleriyle modeller oluşturduğu görülmektedir. Ancak daha ileri tartışmaların yer aldığı postmodern ve liberal teorilerde oldukça bireyselleşmiş varlık tarzlarının, topluluk ve öznelarasılığa önem vermediği, hatta toplumu birbirinden yalıtık küreler halinde parçalar yani otonom yapılar şeklinde tanımladığı görülmektedir.

Bununla beraber, günümüzde sivil toplum ve devlet kavramlarının karşıt kavramlar değil, birbirini tamamlayıcı işlevlere sahip olduğu genel bir yaklaşımdır. Burada demokratik sistemin işlemesi adına, birey ve devlet arasında öngörülen ara sınıfların varlığı önemli bir noktadır. Aristo'nun orta sınıflar dediği, günümüz teorisyenlerinin aile, din, topluluk şeklinde tanımladığı ara kurumlar ve oluşumların, demokrasinin gelişimi ve içselleştirilmesi için iktidarı sınırlamak ve devletin hukuk kuralları çerçevesinde var olmasını sağlamak gibi önemli işlevleri bulunmaktadır. Aslında bugünkü kullanımı içinde sivil toplumun, bu işlevleri gerçekleştirmesi beklenen ara gruplar kavramıyla özdeş olduğu söylenebilir. Bu anlamda daha ileri aşamada sivil toplumun, sadece bireysel hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesi ve güvence altına alınması ya da siyasal sistemin demokratikleşmesi süreçlerinin değil, aynı zamanda bir ülkede devlet-toplum/birey ilişkilerinin 'katılımcı demokrasi' temelinde kurulmasının da önemli bir aktörü olacağı öngörülmektedir.

Demokrasinin temel özellikleri; siyasi eşitlik, siyasal katılım ve öznelerin çoğulculuğudur. Bu ilkeler üzerinde demokratik sistemin işleyişinde tamamlayıcı olarak görülen önemli bir nokta da, devletle birey arasında dengeyi sağlayacak despotizmi önleyecek ara kurumların -sivil toplum kuruluşları, basın özgürlüğü ve bireylerin her şeyi tartışıp konuşabilecekleri özgür siyasal ortam- varlığı olacaktır. Sivil toplum kuruluşlarının demokratik sistem içerisinde eşit, en üst seviyede ve sınırlandırılmamış şekilde yönetim politikalarına katılması günümüz ileri demokrasileri için doğal bir gereklilik olarak görülmektedir. Çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan bazıları da bu kavramla ilgilidir. Ülkemizdeki sistem içerisinde yönetim tarafından siyasal katılımın ne kadar tabi görüldüğünün ve sivil toplum kuruluşlarının ne ölçüde bu misyonu üstlendiğinin ve katılım hakkını kullandığının görülebilmesi adına katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Günümüzdeki tartışmalar ise demokrasi nasıl uygulanacağı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Uygulamada çoğulcu (plüralist) demokratik görüş, liberal çizgide toplumdaki farklılık ve çokluluk halini onaylarken, iktidar seçkinleri (elitist) görüşünde ise, toplum her zaman bir kitle olarak elit (yönetici) bir azınlık sınıfıyla yönetilecektir. Sonuçta toplumun çoğulcu yapısının yönetime yansıtıldığı plüralist şekilde ya da oligarşik azınlıktan oluşan elit bir kitle tarafından demokrasinin uygulanacağı, siyasal bilimciler tarafından öngörmektedirler. Bununla beraber, 20. Yüzyıl'dan itibaren hızlı gelişen demokrasinin birçok ülkede oluşturduğu demokratikleşme dalgasının, ters yöne dönebileceği riskinin de gözden kaçırılmaması gerektiğini söyleyen teorisyenler bulunmaktadır. Bu durumda demokrasi sisteminin uygulanması kadar sürdürülebilirliği adına da bazı ilkeler üzerinde ısrarlı olunması gerekecektir. Bu ilkeler; adil ve rekabetçi bir seçim sisteminin kurumsallaştırılması, sahip olunan belli bir ekonomik düzeyin devam ettirilebilmesi ve demokratik bir siyasi kültüre (özgürlük, eşitlik, hoşgörü, empati vb.) sahip olmak şeklinde vurgulanmaktadır. Bu ilkelerden siyasi kültürün oluşması açısından demokrasiyle kamusal alanın ilişkisinin önemini olduğu kısaca vurgulanabilir. Çoğul kamusal alanın demokratikleşmeyi geliştirici etkisi olduğu gibi, demokratikleşmenin de kamusal alanın gelişimine katkısı olacaktır. Çoğul kamusal alanlara açık bir sivil toplumda farklı hatta karşıt birey ve grupların bir arada

yaşamalarını sağlayacak bir kabul görme kültürü oluşacak ve çatışmalar da diyalogla (diyalojik demokrasi) çözülecektir.

Sistemleri oluşturan bireyler olduğuna göre, demokratik bir toplumun oluşması da siyasal kültüre ve vatandaşlık bilincine sahip, aktif bireylerle mümkün olacaktır. Aktif toplum, öz bilince ve bilgiye sahip aktörler, aktörlerin gerçekleştirmeye kararlı oldukları amaçlar ve toplumsal düzeni değiştirme gücüne ulaşılabilirlikleriyle oluşacaktır. Bununla beraber demokratik toplumlarda kendikendini yöneten bir toplum olabilmek için uzlaşmanın (konsensüs) inşası gereklidir ve uzlaşmanın gerçekleşmesi için liberal modern çizgide, çok çeşitli ve çoğunlukla karşıt çıkar gruplarından oluşan çoğulcu bir sivil toplum öngörülmektedir. Bu durumda insanların istedikleri siyasal ve yasal süreçlere katılarak, sivil (temel hak ve özgürlükler) ve siyasal haklarını, hatta sosyal haklarını genişletmesi mümkün olacaktır. Özellikle liberal yaklaşımlarda, bireyin aktif ve olgun bir vatandaşlık biçimine ulaşması ve kamusal alanda siyasal katılımını canlı tutması önemsenmektedir. Bu açıdan sivil toplum örgütlerinin önemli bir aktör olduğu kabulünün, ülkemiz için de önemli/geçerli olduğu görülmüştür. Ancak, bireyin kişiliği ve özgürlüğü devlete karşı korunmaya çalışılırken, sivil toplum yapıları içinde oluşan topluluk iktidarına karşı korunması da gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır.

Liberal yaklaşımda demokrasinin uygulanabilmesi için gözetilmesi gereken değerlerden biri de hukuk devletidir. Hukuk devleti, tüm eylem ve işlemlerinde evrensel hukukun temel ilkelerine bağlı kalan ve meşruiyetini de bu bağlılıktan alan devlet türüdür ve en önemli amaçları; iktidarın keyfilikinin önlenmesi ve bireylerin geleceğinin güvence altına alınmasıdır. Bu işlevi gerçekleştirebilmesi için taşıması gereken özellikleri; hukuk kuralların soyutluk ve genellik taşıması ve herkese eşit uygulanması, ayrıcalık ve ayrımcılık yapılmadan uygulanması, açık (aleni) olması, herkesin anlayabileceği net ifadelerle ortaya konulması, alınan kararların yargı denetimine açık olması ve evrensel ilkelere bağlı kalınması şeklinde özetleyebiliriz. Sonuçta, anayasal devlet ya da hukuk devleti ile demokrasi arasında sıkı bir ilişkinin olduğu ve hukuksuz demokrasi olamayacağı literatür taramasında ortaya çıkan sonuçlardan biri olmuştur.

Özellikle liberal demokrasinin temel hedeflerinden biri çoğulcu toplum yapısında uzlaşma zemini oluşturmak olsa da, siyasal ve toplumsal kutuplaşmaların (polarization) yaşanmakta olduğu dönemlerle karşılaşılabılır. Toplum içinde insanlar bir siyasi düşünce, etnik yapı, dini görüş, yaşam tarzları, yaşadıkları bölge gibi birçok nedenle kendilerini ‘taraf’ olarak nitelendirdikleri birey veya topluluklara yaklaşarak, ‘öteki’ olarak tanımladıkları birey veya topluluklara uzaklaşabilir ve bu durum kutuplaşmadır. Burada kutuplaşmanın toplumsal ve siyasal alanda oluşmaya başladığı ve bunun söylemlerle derinleşebildiği üzerinde durulmuştur. Kavramsal ve tarihsel süreç açısından bakıldığında, siyasal alandaki kutuplaşmaların sürdürülmesi durumunda, siyasal aktörler arasında mesafelerin artması ve çatışmacı bir ortam oluşması olası sonuçlardandır. Siyasi partiler arasında yaşanacak hoşgörüsüz ve çatışmacı tutumlar sadece siyasal değil, beraberinde toplumsal kutuplaşmaya da sebep olacaktır. Bölünmelerin topluma yansması da, zaman zaman şiddet içeren durumların yaşanmasını getirmektedir. Örneğin Türkiye’de önceki dönemlerde siyasal partiler arasında ciddi kutuplaşmalar yaşanmış ve demokratik değerlerin kabulünde yaşanan eksikliklerle birlikte ayrışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Çalışmada ele alınan olayların bu yönlerine de dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Farklılıklara açık, plüralist yaklaşımda uzlaşmanın hedefleneceği demokratik sistemde kutuplaşma, bölünme ve ayrışma gibi durumlardan uzak kalınması siyasal bilimcilerin teorilerinde vurgulanmaktadır. Ayrıca bu siyasal ve ideolojik kutuplaşma halinin topluma yansması durumunda, açılan yarığın nerede duracağı hesap edilemeyeceği gibi, kapatılmasının da kolay olmayacağı sosyolojik alandaki ileri tartışma konularındandır.

Sivil toplum kuruluşlarının oluşabilmesi için, hukuk normlarında ve sınırlı yapıda bir devlet modeli içinde, toplumsal farklılaşmanın sağlandığı (çoğulcu yapı) bir ortamda, örgütlülük, gönüllülük ve özerklik koşullarını taşıması öngörülmektedir. Dünyada ve Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının sayıları ve etkinlikleri artarken bu özelliklerin daha da belirginleştiği görülmektedir. Çünkü sivil toplum kuruluşları kendilerinden beklenen; toplumsal sorunları çözmeye etkin bir araç olması; etkin ve aktif yurttaşlık kültürünün yerleşmesi; siyasal/demokratik katılımın sürekli olmasını sağlaması, devletin etkinliklerine gereklilik, verimlilik, meşruluk ve şeffaflık getirmesi; farklı ekonomik, toplumsal ve siyasal aktörler arasında demokratik, adil ve

katılımcı bir müzakere ortamı oluşturulması gibi işlevleri ancak bu özelliklere sahip olarak yerine getirebileceği belirtilmektedir.

Günümüzde devletin ulaşamadığı veya toplumun ilgilenmesi gereken alanlarda aktif faaliyet göstermeye başlayan sivil toplum kuruluşlarının, birçok çeşidiyle, farklı statüleriyle ve amaçlarıyla Türkiye’de ve dünyada hem nicelik hem nitelik olarak büyümekte olduğu görülmektedir. Dünyada, küreselleşme, internetin gelişmesi ve yaygınlaşmasının etkisiyle sayılarının arttığı, hatta gelecekte insan hakları öğretisinin, ‘hayırseverlik’, ‘insanseverlik’ ve ‘insanlık sevgisi’ gibi kavramlarla sınır tanımaz şekilde etkinleşeceği öngörülmektedir. Aynı zamanda Türkiye’de sivil toplum alanının geliştiği ve etkinliğinin arttığı görülmektedir. Özellikle 90’lı ve 2000’li yıllar, yaşanan gelişmelerin de etkisiyle, STK’ların sayılarının ve etkinliklerinin arttığı dönemler olmuştur. Türkiye’de dernek sayısı son on yılda %44 artmıştır ve yaklaşık 780 kişiye bir STK düşmektedir. Bununla beraber Türkiye’de tanımsal muğlaklık, anayasal hakların tam düzenlenememesi, kaynak sorunları, kurumsallaşamama ve sivilleşememe gibi sorunlar, STK’ların gelişimini etkilemektedir.

Türkiye’deki sivil toplum anlayışının temelleri, sözleşme ve uzlaşma esasından farklı olarak, aşkın devlet anlayışına yakın Osmanlı siyasal yapısına dayanmaktadır. Osmanlı toplumu bireyden çok cemaate/kollektiviteye önem veren yapı içerisinde, sivil toplum unsurlarının zayıf kaldığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebinin nüfusun çoğunluğunun toprağa bağımlı olarak köylerde yaşaması ve kentleşmenin çok geç gelişmesidir. Bu durum, Batı’da kentleşmenin getirdiği şehir özgürlükleriyle oluşan iktisadi hayat ve yönetim şeklinden farklı olarak, Osmanlı’da yönetim tarzının, merkeziyetçi bürokratik şekilde yapılanmasına sebep olmuştur. Bununla beraber, toplumda Sultan ve yönetici sınıfın üretilenler üzerinde tasarruf hakkına sahip olması nedeniyle, iktisadi hayat serbest gelişmemiş ve her zaman devletin ihtiyaçlarını önceleyen bir yaklaşım oluşmuştur. Sonuçta Osmanlı’da güçlü devlet anlayışı, patrimonyal (devlet-sultan özdeşliği) şekilde kurumsallaşmıştır.

Kentleşmenin getirdiği sosyal ve iktisadi gelişmelerin doğal sonucu olarak orta sınıfların oluşmuştur. 19. Yüzyılın sonunda toplumsal yapıda değişimi başlatan orta sınıf, 20. Yüzyılın başlarında ise Osmanlı yönetiminin yerini Cumhuriyet ve

sonrasında Tek Parti yönetimlerine bırakmasıyla, hem sayısal anlamda büyümeye devam etmiş, hem de bilincini ve ekonomik gücünü de artırmıştır. Orta sınıf elitlerin ve bu arada demokrasinin gelişimi, 80'li yıllarda liberal yaklaşımlarla serbest piyasanın gelişimiyle doğru orantılı şekilde devam etmiştir. Orta sınıfın demokratikleşmenin yüklenicisi olduğu düşünüldüğünde, bugün Türkiye'nin iç ve dış siyasetini, ekonomisini etkileyen TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON gibi kuruluşların, orta sınıfın önde gelen sözcüleri oldukları kadar demokrasinin de savunucuları olmaları açısından önemli oldukları görülmüştür.

Burada demokratikleşmenin aktif aktörlerinin kentli orta sınıflar ve ekonomik alanda örgütlenen burjuvazi olduğu -çalışmada da çıkış noktalarından biri olarak desteklenen bir görüştür- yaygın bir kabuldür. Çünkü, kamusal alanda iktisadi olarak öne çıkanlar, değer üreten, dönüşümü gerçekleştiren, yaşam tarzlarına tesir eden, kısaca toplumun değerler sistemini oluşturandır. Bu gruplar değişirken mülkiyet hakkı, teşebbüs özgürlüğü, bireyin devlet karşısında haklarının kanunlarca teminat altına alınması, vatandaşlık konusunda eşit haklara sahip olunması gibi taleplerini dile getireceklerdir. Bu açıdan çalışmada işadamları örgütlerinin, orta sınıf veya burjuva sınıfı olarak değerlendirildiğinde -üçünü de burjuvazi olarak nitelendiren yaklaşımlar da görülmektedir- demokratikleşmeye katkı sağlayabilecek potansiyele sahip oldukları ve bunu bazı olaylarda gösterdikleri görülmüştür.

Osmanlı'dan devraldığımız ve gelişmelere rağmen halen etkisini devam ettiren, toplumu organik bir bütün gören ve mutlak hakimiyetle yönetimi esas alan devlet geleneği yanında; hükümdarı devletle özdeş gören, devleti kutsallaştıran, devlete sadakati önemseyen, birey olarak sivilleşmemiş bireyin varlığı düşünüldüğünde; demokrasiyi talep eden siyasi kültür ve vatandaşlık bilinci oluşması zaman alacaktır. Siyasi kültürün gelişmesinde sivil toplum kuruluşlarının etkin olması beklenmektedir.

Demokrasilerin sağlıklı işleme adına iktidarı yaygınlaştırılması ve gönüllü derneklerin olduğu sivil toplumun kamuoyu oluşturma ve politika belirleme süreçlerine katılması önemsenmiştir. Bazı teorilerde, mevcut sorunların çözümü adına, aktif bir kritik yurttaşlık kitlesi oluşturulması ve iletişimin yaygınlaştığı günümüzde siyasi gündem ve kamusal meselelerin vatandaşa anlayacağı somut

şekillerde telekomünikasyon araçları, basın, müzakereler, tartışmalar, araştırma komisyonları gibi araçlarla bilgilendirilmesi önerilmiştir.

Bu çalışmada ülkemizdeki siyasal sistemin işleyişi içinde sivil toplum kuruluşlarından önde gelen iş adamı örgütleri olan TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON'un toplumsal ve siyasal olaylar üzerinde nasıl tutum aldıkları ve ne kadar etkili olabildikleri görülmeye çalışılmıştır. Konumuzu oluşturan 2011 sonrasında siyaseti ve toplumu yakından ilgilendiren olaylar üzerinde iktidar ve muhalefet görüşlerinin yanında, özellikle etkili olan iş adamları örgütlerinin söylemlerinin de kamuoyu oluşumunda etkili olduğu görülmüştür. 2011 öncesi dönemde seçilen örnek olaylar üzerinden ana hatlarıyla bakılmasının faydalı olduğu düşünülmüştür. Çalışmanın ana konusu siyasi partiler değildir ancak, olaylar sırasında siyasi aktörlerin görüşleriyle oluşan ortamın görülmesi, sivil aktörlerin nasıl davrandıklarını ortaya koymak adına ölçü olacak ve değerlendirmeyi kolaylaştıracaktır.

Çalışmada ortaya çıkan temel bulguları ve sonuçları şu şekilde ortaya koyabiliriz:

-Son yıllarda yaşanan olaylar çerçevesinde iktidarın, demokrasi ve hukuk devleti ilkeleri çizgisinde, birey merkezli, çoğulcu ve katılımcı parti programıyla uyuşmayan politikalar ve yaklaşımlar sergilediği iddiası kamuoyunda tartışılmaktadır. Muhalefet partileri ve sivil toplum tarafından eleştirilerin seslendirilmeye devam ettiği görülmüştür. Aslında bu bir anlamda, sivil toplum mekanizmalarının da çalıştığının göstergesi olarak okunabilir.

-İktidarın parti programında, sivil toplumun tüm unsurlarının aktif rol aldığı bir toplum tipolojisi öngörmesine karşın, uygulamalarla ilgili muhalefet partilerin ve sivil toplum kuruluşlarının, toplumun baskı gördüğünü ve devletçi yaklaşım sürdürüldüğünü savundukları görülmüştür.

-TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON, ekonomik alanda iş adamlarına danışmanlık yapmak ve menfaatlerini korumak gibi temel amaçlar yanında, toplumsal ve siyasal politikaları belirleme süreçlerinde etkili olmaya çalışan sivil toplum kuruluşları olarak ortak bir özellik taşımaktadır.

-Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanan Cumhuriyet mitingleri ve 27 Nisan Bildirisiyle ilgili, iktidarın sivil toplumun kaygısını giderecek şekilde değil, gerginlik ortamının devamını isteyecek şekilde davrandığı, çoğulcu ve farklılıkları

zenginlik sayan söylemlerinin yanında sivil toplumun bir araya gelmesini küçümseyen ve ötekileştirici bir dille karşıladığı görülmektedir. Muhalefet ise olayı demokrasi krizi olarak tanımlamış ve kutuplaşmanın arttığı konusunda endişesini dile getirmiş, ancak devlet kurumlarını tartışmanın içine çekmesiyle sorumlu bir davranış göstermediği tartışılmıştır. TÜSİAD'ın bu dönemde olanlara sessiz kalmadığı, Cumhuriyet ilkelerini esas alan, toplumsal uzlaşmayı temin edebilecek bir kişinin demokratik yollarla seçilmesini benimsedikleri ve gerilim yaşanmasına izin verilmeden sağduyuyla çözüme ulaşılmasını önerdikleri görülmektedir. Ancak görüş ve önerilerini net bir dille ifade etmesi tartışmalara neden olmuştur. MÜSİAD'ın, Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde gösterilen toplumsal tepkiyi anti-demokratik ve kamplaştırıcı buldukları, siyasi gerilimin ekonomimizi ve itibarımızı kötü etkilediği konusunda endişe duydukları, parlamenter demokratik yöntemle başarılı bir yönetim sergilenebileceğinden umutlu oldukları yönünde görüş bildirdikleri görülmektedir. Sivil toplumun tepkilerini yanlış ve anti-demokratik bulduğunu ifade etmesi, çoğulcu parlamento derken çoğulcu toplum anlayışıyla uyuşmayan söylemleriyle, kendisiyle çelişirken, iktidarla benzer söylemler kullandığı görülmüştür. TUSKON'un ise tartışmalarda direk görüş bildirmedeği, bununla beraber genel seçimler sonrası, demokratik yöntemlerle parlamentonun işlemesi ve istikrarın korunmasını önemsedikleri ve cumhurbaşkanı seçiminde ideolojik tartışmalara girmeden liyakat esasıyla hareket edilmesi yönünde görüşlerinin olduğu söylenebilir.

-Gezi Parkı olayında, iktidarın toplumun politikalara katılım göstermek istemesine ve protesto hakkını kullanmasına sıcak bakmadığı, söylemsel ve fiziksel şiddet kullandığı kanaatini kuvvetlendirecek örnekler görülmektedir. Muhalefetin toplumun özgürlük ve demokrasi taleplerinin insani olduğunu ve dikkate alınması gerektiği ve orantısız şiddet kullanılmaması gerektiği konusunda ortak açıklamalar yaptığı söylenebilir. TÜSİAD Taksim olaylarını demokratik hak olarak nitelendirmiş, temel hak ve özgürlüklere müdahale edilmesi ve orantısız güç kullanılmasının kamu vicdanını yaraladığı tespitinde bulunarak, güven artırıcı ve toplumsal uzlaşmayı temin edecek politikalarla hareket edilmesini önermiştir. MÜSİAD, olayı başlangıçta muhalefet etme, sonrasında gösteri terörü olarak değerlendirerek, hükümetle benzer söylemler kullanmıştır. Ayrıca toplumsal talepleri ya da tepkiyi çok dikkate almadan, devletin itibarını önceleyen yorumlarda

bulunduğu görülmektedir. TUSKON'a göre demokratik bir tecrübedir. Yönetimin toplumun taleplerini dikkate alması ve halkın tepkilerini demokratik şekillerde göstermesi gerektiğini hatırlatmıştır. Kullanılan üslubun çok sert olduğunu ve yatıştırıcı bir dil kullanılması gerektiğini belirtmiştir.

- 17-25 Aralık Soruşturmasını, iktidar 'darbe girişimi' veya 'toplumsal ve siyasal mühendislik' olarak görürken, muhalefet, Türkiye tarihinin en büyük rüşvet ve yolsuzluk operasyonu şeklinde adli bir süreç olarak görmüştür. Muhalefetin genel yaklaşımı soruşturmanın tarafsız ve kamuoyunda herhangi bir soru işareti oluşmaması için hükümetin müdahalesinden uzak şekilde tamamlanması yönünde olmuştur. Soruşturmanın kapatılması üzerine, yargı bağımsızlığı ve adalete karşı güvenin sarsıldığı hatırlatılarak kınandığı görülmüştür. TÜSİAD, konuyla ilgili, yargı bağımsızlığını etkileyecek söylem ve eylemlerden kaçınılmasının gerekli olduğu ve hukukun üstünlüğüne olan güvenin sarsılmadan sürecin devam ettirilmesini beklediklerini belirtmiştir. İktidar tarafından uyarılmalarına rağmen, toplumsal ve siyasal konularda sessiz kalamayacaklarını ve demokratikleşme ve hukuk devleti ilkelerini hatırlatacaklarını söylemişlerdir. MÜSİAD, 17 Aralık soruşturmasını, siyasal alanı etkileme çalışması ve hukuk darbesi olarak görmüş ve hükümetle benzer söylemler kullanmıştır. HSYK Kanununun değişiminde yürütmenin yargıya müdahalesinin tabii gördüğünü ve yargıda siyasi aktörler dışında müdahale olmaması gerektiğini belirtmiştir. Tam anlaşılamayan bir tutum olmasına rağmen, kuvvetler ayrılığı temel esasıyla çelişen bu kanun değişikliği konusunda sivil toplumun katılımını uygun görmemesinin literatürdeki yaklaşımlarla çelişkili olduğu söylenebilir. Ancak yine de soruşturmanın tamamlanmasını istediklerini belirtmiştir. Olayın toplumsal ve ahlaki sonuçlarına değinilmeden daha çok ekonomiye zarar verileceği vurgulanmıştır. TUSKON, STK'ların demokrasilerin daha şeffaf, hesap verebilir, denetlenebilir olmasını sağlayabilecek mekanizmalar olduğunu ve kamuoyunu uyarmalarının gerekli olduğunu vurgulamıştır. Devletin birey/toplum üzerinde baskı kurmasının doğru olmadığını, toplumsal ve ekonomik sıkıntılar yaşanmasına sebep olduğunu açıkça ifade ettiği görülmüştür.

-Gezi Parkı ve 17-25 Aralık olaylarıyla artan basın özgürlüğü kısıtlamalarıyla ilgili, iktidarın parti programında yer alan, vatandaşların haber alma ve fikir özgürlüğünün demokrasilerde vazgeçilemez bir esas olduğu vurgusu ve medya

özgürlüğüne getirilen yasaklamaların kaldırılacağı taahhütüne uygun düşmeyen uygulamaları, kamuoyunda ciddi tartışmalara neden olmuştur. İktidar uygulamalarının doğru olduğunu savunurken, muhalefet, sosyal medyaya açık tepki gösterilmesi ve kapatılması ve medya mensuplarının tutuklanmasını doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca uygulamaların yolsuzluk tartışmalarının unutturulması için yapıldığını iddia ederek, demokrasilerde seçim özgürlüğü kadar basın özgürlüğünün vazgeçilemez olduğunu vurguladıkları görülmüştür. Bu konuda ulusal ve uluslararası kuruluşlardan değerlendirmeler de yapılmıştır. TÜSİAD, demokrasiler için basın özgürlüğünün vazgeçilemez olduğunu hatırlatmış, internet kısıtlamalarının ve basın mensuplarının tutuklanmasının kaygı verici olduğunu söylemiştir. Tüm olaylarla ilgili ayrıntılı basın açıklaması yapmış, araştırma raporları yayınlamış, konferans ve akademik tartışma programları yapmış ve siyasi aktörlerle görüşmüş olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili en dikkat çekici tutum MÜSİAD'ın olmuştur denebilir. Ulusal ve uluslararası kuruluşların ve birçok sivil toplum kuruluşunun açıklamalar yaptığı bir dönemde, basın özgürlüğünün kısıtlanması ve sosyal medyanın yasaklanmasıyla ilgili hiçbir açıklama yapmaması beklenmedik ve sivil toplum kuruluşu olmayla telif edilemeyecek bir yaklaşım olarak dikkat çekici bulunmuştur. TUSKON, özgürlükleri kısıtlayan bu kararın geri alınması gerektiğini, gelinen noktada toplumu etkileyen kanun değişikliklerinin çok kısa sürede yapılmasının hukuk devletine olan güveni sarsacağı konusunda uyarıda bulunmuştur. Bunun ekonomik sonuçlarının olacağını hatırlatmış ve bu zamanda internetin yasaklanamayacağını belirtmiştir. Medya mensuplarına yapılan operasyonu da, demokrasiye, özgürlüklere ve özgür basına darbe şeklinde tanımlarken, basın özgürlüğü olmayan ülkelere yatırımcının gelmek istemeyeceği konusunda endişelerini de dile getirmiştir.

-TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON, ekonomik alanda, iş adamlarına danışmanlık yapmak ve menfaatlerini korumak gibi temel esaslar yanında, toplumsal ve siyasal politikaları belirleme süreçlerinde etkili olmaya çalıştıkları görülmüştür.

-Sivil toplum-devlet yaklaşımları: TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON, toplumsal hayat, ekonomi ve siyasetin bir bütün olduğu ve birini etkileyebilecek bir durumun diğerini de etkileyebileceğinin farkında olduklarını belirtmişlerdir. Ancak sivil toplum-devlet ilişkilerine bakış açıları farklıdır. TÜSİAD, liberal demokrasi,

hukuk devleti, liberal ekonomi, evrensel hak ve özgürlükler, katılımcı ve çoğulcu demokrasi anlayışını vazgeçilemez temel esasları olarak tanımlamıştır. Devlet-toplum ilişkisinde birey merkezli yaklaşımları desteklediği görülmektedir. TUSKON, benzer şekilde hukuk devleti, temel hak ve özgürlükler, çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkelerini vurgulayarak, birey merkezli yaklaşım ortaya koymuştur. MÜSİAD'ın, sivil toplum-devlet ilişkisinde bireyi değil devleti önceleyen bir yaklaşım gösterdiği söylenebilir. Bu tutumun devletle hükümeti özdeşleştiren ve devleti önceleyen muhafazakar söylemle benzeştiği de söylenebilir.

-Kamuoyu oluşturma: TÜSİAD, siyasal ve toplumsal konularda görüşlerini her zaman kamuoyuna açıklamayı önemsemektedir. Araştırma raporları yayınlama, akademik tartışma ortamlar oluşturma, konferans ve panel organize etme, periyodik yayınlarla gündemdeki önemli konuların ele alınması, basın açıklamaları gibi somut faaliyetlerle kamuoyunu bilgilendirme ve siyasilere mesajlar ileterek, politika belirleme süreçlerinde etkili olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. TÜSİAD Gezi Parkı Eylemi, 17 Aralık Soruşturması ve basın özgürlüğünün kısıtlanması gibi kamuoyunu yakından ilgilendiren olaylarda tarafsızlığını muhafaza ederek, demokrasi ve hukuk devletinin temel esaslarını tekrar tekrar açıkladığı, yaptığı araştırma ve faaliyetlerle kamuoyu oluşturarak izlenen politikaları etkilemeye çalıştığı görülmektedir. TUSKON'un, siyasi tartışmalara girmemeye çalıştığı, ancak son birkaç yıl içinde kamuoyunda görüşlerini açık şekilde paylaşmaya başladığı söylenebilir. TUSKON ve MÜSİAD'ın, TÜSİAD kadar kamuoyu oluşturacak faaliyetlerde bulunmadığı, ancak kendi tabanlarından aldıkları bilgileri değerlendirerek oluşturdukları raporları siyasi aktörlerle ve bazen de kamuoyuyla, açık ya da birebir görüşmelerle paylaştıkları görülmüştür.

-Siyasal Katılım: Bu şekilde çeşitli düzeylerde kamuoyuna bilgiler sunan ve politika belirleme süreçlerinde etkin olabildikleri görünen kuruluşların, siyasal katılım kavramına yaklaşımları da farklı görünmektedir. TÜSİAD ve TUSKON sivil toplumun taleplerini bildirmesini ve protesto eylemlerini demokratik hak olarak görmüştür. Çoğulcu ve katılımcı kültürün desteklenmesi gerektiğini ve devletin bu noktada geliştirici olması gerektiğini belirtmişlerdir. MÜSİAD, demokrasilerde siyasal katılım ve yönetim esasını önemli olmasına rağmen, sivil toplumun tepki göstermesini (muhalefet etme şeklinde nitelendirmiştir) doğru bulmayan, gereksiz

gören ve endişe eden yaklaşım tarzıyla hareket etmesi, sivil toplumun ruhuna uygun düşmeyen bir tutum olarak görünmektedir. Sivil itaatsizlik, diyalojik demokrasinin tartışıldığı günümüzde eksik bir yaklaşım gibi görünmektedir.

-TÜSİAD ve TUSKON sivil toplumu denetim-kontrol mekanizması olarak görmüştür. MÜSİAD'ın, hükümetin politikalarının eleştirilmesine ve siyasal katılıma sıcak bakmadığı söylenebilir. Sivil toplum kuruluşlarının devlet mekanizmalarını denetlemesi-kontrol etmesi ve sonuçları toplumu ilgilendiren politikaların karar aşamasında etkin olmasını destekleyen söylemlere yer vermediği görülmüştür. Bununla beraber, MÜSİAD, son olaylarda görüldüğü üzere, kanun değişikliklerinde sadece siyasal aktörlere tasarruf hakkının bırakılmasını siyasi kültürümüzün gelişimi adına tavsiye etmesi, bilinen demokrasi ve sivil toplum kavramlarıyla çelişkili ifadeler olarak yorumlanmaya açıktır.

-TÜSİAD ve TUSKON güven, şeffaflık ve öngörülebilirlik konularına vurgu yaparken, MÜSİAD'ın, istikrar ve güçlü iktidar konularına vurgu yaptığı ortaya çıkarılabilecek sonuçlardandır. TÜSİAD, MÜSİAD ve TUSKON'un hem fikir oldukları tek konunun, şiddetin istenmeyen bir durum olduğu üzerindeki ortak yaklaşımları olduğu ifade edilebilir. Ele alınan diğer bir konu da kutuplaşma tartışmalarıdır. TÜSİAD ve TUSKON olayların etkisiyle kutuplaşma yaşandığını, bunun çok tehlikeli ve istenmeyen bir durum olduğu konusunda uyarıda bulunurken, MÜSİAD kutuplaşmadan bahsetmemiştir.

-Genel yaklaşımların değerlendirilmesi: Örnek olaylar üzerinden yapılan analizlerin sonuçları, TÜSİAD'ın, oldukça pragmatist/akılcı bir duruş sergilediğini, kişi ve grupları hedef almadan değerler üzerinden hükümetin politikalarını eleştirdiğini ve toplumun çıkarlarını gözeterek hareket ettiğini göstermektedir. TUSKON'un, temel demokratik değerleri hatırlatarak, kişi ve grupları hedef almadan, uygulanan politikaları açık şekilde eleştirdiği ve toplumsal çıkarları gözeterek hareket ettiği elde edilen bir diğer sonuçtur. MÜSİAD'la ilgili veriler değerlendirildiğinde, kamuoyundaki tartışmalar ve taleplerin çok dikkate alınmadığı, uygulanan politikaların kişi ve gruplar belirtilerek desteklendiği ve hükümete yakın söylemlerle bir duruş oluşturulduğu sonucuna varılmıştır.

Son yıllarda Türkiye'de akademik ve kamusal söylem içinde sivil toplum kavramının yeniden canlandığı, hem demokratikleşme hem de diğer alanlarda

toplumsal değişimin temel ve birincil aktörlerinden birisi haline geldiği söylenebilir. Bu açıdan Türkiye’de sivil toplum ve sivil toplum örgütlerinden demokratikleşme adına değişimde katkıda buldukları, modern demokrasilere kıyasla zayıf da olsa görülmüştür. Bu çalışma, Türkiye’de sivil toplumun, toplumsal farklılaşma, toplumsal örgütlenme, demokrasi kültürünün yaygınlaştırılması, gönüllü birliktelik, otonomileşme ve baskı mekanizması oluşturma gibi önkoşullara yapacağı katkının çok önemli olduğunu gösteren küçük ölçekli bir araştırma olarak görülebilir.

Bu çalışmanın belki de en temel sonucu, STK’ların demokratik sistemin varlığı ve gelişerek devamı için sahip olduğu önemin vurgulanmasıdır. Demokrasi, hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler, basın özgürlüğü, çoğulculuğa saygı gibi değerlerin oluşturduğu bütün bir sistemdir. Bu değerler demokrasi sisteminin özünü oluştururken aynı zamanda bu sistemin sürdürülebilmesinin de teminatı olduğu bu çalışmada da bir kez daha ortaya konmuştur. Bu çalışmada demokratik sistemin parçası, bütünleyicisi ve sigortası olarak varsayılan sivil toplum kuruluşlarının, bu rolü gerçekleştirebilecek potansiyele sahip oldukları görülmüştür. Ancak önemli olan bu potansiyellerini demokrasinin temel değerleri yönünde kullanma konusunda ne kadar istekli olduklarıdır. Bu bağlamda MÜSİAD’ın ulusal ve uluslararası ekonomi dünyasında ilerlemeye devam etme konusunda gösterdiği azim ve istekliliğini, liberal, çoğulcu ve katılımcı demokrasinin uygulamalarının yaygınlaştırılmaya çalışıldığı günümüzde, ülkemiz siyasal ve toplumsal alanında da göstermesi ve geniş tabanıyla demokratik değerlerin yerleşmesine katkı sağlamasının faydalı olacağı görülmüştür. TUSİAD, kurumsallaşan ve demokratik tecrübeleri daha eskilere dayanan yapısıyla ele alındığında ve on sene öncesiyle kıyaslandığında, daha liberal ve çoğulcu yaklaşımda olma konusunda istekli görünmektedir. TUSKON hakkında yapılan araştırmalar henüz az olmakla birlikte, görülebildiği kadarıyla demokrasinin temel yaklaşımları doğrultusunda bir ilerleme sergilediği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKBAL, Özdemir, (2013) “Gezi Parkı: AKP-ABD İlişkisinin Dönüm Noktası”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/amerika-arastirmalari-merkezi/2013/06/11/7046/gezi-parki-akp-abd-iliskisinin-donum-noktasi>. (Erişim Tarihi: 11.05.2015).
- AKINCI, Abdülvahap, (2013) “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtra”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15, Sayı 2, s. 39-58.
- AK PARTİ, (2012a) AK Parti Tüzüğü, <https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-tuzugu> (Erişim Tarihi: 05.04.2015).
- AK PARTİ, (2012b) 2023 Siyasi Vizyonu, [www.akparti.org.tr: http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon](http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon) (Erişim Tarihi: 17.09.2014).
- AK PARTİ, (2002a) 58. Hükümet Programı, [www.tbmm.gov.tr: http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP58.htm](http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP58.htm) (Erişim Tarihi: 25.10.2014).
- AK PARTİ, (2003) 59. Hükümet Programı, [www.tbmm.gov.tr: http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm](http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP59.htm) (Erişim Tarihi: 22.10.2014).
- AK PARTİ, (2007) 60. Hükümet Programı, [www.akparti.org.tr: http://www.akparti.org.tr/site/haberler/60-hukümet-programi/6181#1](http://www.akparti.org.tr/site/haberler/60-hukümet-programi/6181#1) (Erişim Tarihi: 13.10.2014).
- AK PARTİ, (2011) 61. Hükümet Programı, [www.tbmm.gov.tr: http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP61.htm](http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP61.htm) (Erişim Tarihi: 25.10.2014).
- AK PARTİ, (2014a) 62. Hükümet Programı, [www.basbakanlik.gov.tr: http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_GovernmentProgram.aspx](http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_GovernmentProgram.aspx) (Erişim Tarihi: 10.03.2014).
- AKSİYON, (2013a) “27 Nisan: Demokrasinin direktten döndüğü gün”, http://www.aksiyon.com.tr/dosyalar/27-nisan-demokrasinin-direkten-dondugu-gun_535303 Haber Tarihi: 22.04.2013 (Erişim Tarihi: 07.04.2015).

- AKSİYON, (2013b) “Aksiyon Kapak Dosyası: Diren Demokrasi”
http://www.aksiyon.com.tr/kapak/direndemokrasi_535672 Haber Tarihi:
 10.06.2013 (Erişim Tarihi: 14.04.2015).
- AKSİYON, (2014) “Devlet fabrika ayarlarına geri döndü”,
[http://www.aksiyon.com.tr/ekonomi/devlet-fabrika-ayarlarina-geri-](http://www.aksiyon.com.tr/ekonomi/devlet-fabrika-ayarlarina-geri-dondu_539283)
[donda_539283](http://www.aksiyon.com.tr/ekonomi/devlet-fabrika-ayarlarina-geri-dondu_539283) 01.09.2014 (Erişim Tarihi: 14.04.2015).
- AKŞAM, (2013) “TÜSİAD'tan Gezi Parkı açıklaması”
[http://www.aksam.com.tr/ekonomi/tusiadtan-gezi-parki-aciklamasi/haber-](http://www.aksam.com.tr/ekonomi/tusiadtan-gezi-parki-aciklamasi/haber-216848)
[216848](http://www.aksam.com.tr/ekonomi/tusiadtan-gezi-parki-aciklamasi/haber-216848) (Erişim Tarihi: 15.04.2015).
- ALKAN, Haluk ve MERCAN, M. Hüseyin, (2013) “Yeni Burjuvazi Ekonomik Kalkınma ve Afrika: TUSKON Afrika Ticaret Köprüleri”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, s. 25-42.
- ALTINTAŞ, Hakan, (2003) “Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri”, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 5, s. 1-31.
- ARENDR, Hannah ve Diğ., (2013) Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- AYATA, Sencer, (2007) “Meydandakiler Yeni Orta Sınıftır”, D.Sevimay ile yapılan mülakat, Milliyet Gazetesi. <http://www.milliyet.com.tr/meysanlardakiler--yeni-orta-sinif-tir/siyaset/haberdetayarsiv/21.05.2007/200259/default.htm>
 (Erişim Tarihi: 11.05.2015).
- BAYHAN, Vehbi, (2002) “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 22, No1, s. 1-13.
- BERKTAY, Fatmagül, (2014) “Kutuplaşma mı, Ayrışma mı?”, TÜSİAD Görüş Dergisi, Sayı 86, s.12-47.
- BEST, Steven ve KELLNER, Douglas, (2011) Post Modern Teori, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- BİLGİN, Vedat, (2012) Türkiye’de Değişimin Dinamikleri: Köylülükten Çıkış Yolları, Ankara, Binyıl Yayınevi.
- BULAÇ, Ali, (2014) Din ve Siyaset, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- CANİKLİOĞLU DİKMEN, Meltem, (2010) Anayasal Devlette Meşruiyet, Ankara, Yetkin Yayınları.

- CORKE, Susan ve Diğ. (2014) “A Freedom House Special Report Democracy in Crisis: Corruption, Media, and Power in Turkey”, www.freedomhouse.org, (Erişim Tarihi: 15.04.2015).
- ÇAĞATAY, Murat, (2003) “Türkiye’de Toplumsal Eşitsizliklerin Kaynağı Olarak Kurumsal Kimlik”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- ÇAHA, Ömer, (1999) “Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum”, Liberal Düşünce Dergisi, Sayı:16.
- ÇAHA, Ömer, (2010) “Eğitim, Sivil Toplum ve Özgürlükler”, Dernekler Dergisi, Sayı:10.
- ÇAHA, Ömer, (2012a) Aşkın Devletten Sivil Topluma, Ankara, Orion Kitabevi.
- ÇAHA, Ömer, (2012b) “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi (1983-1991)”, Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kaplı, (Der.). Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika içinde, (569-588), Ankara: Savaş Yayınları.
- ÇARKOĞLU, Ali, (2014) “Kutuplaşma mı, Ayrışma mı?”, TÜSİAD Görüş Dergisi, Sayı 86, s.12-47.
- ÇAYLAK, Adem, (2012) “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de İktidar ve Muhalefet İlişkileri”, Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kaplı (Der.). Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika içinde, (23-58), Ankara: Savaş Yayınları.
- ÇEMREK, Murat, (2012) “1980-200’de Türkiye Ekonomi Politikası: Çalkantılı Bir Ekonomide İslamcı Siyasetin Yükselişi ve Düşüşü”, Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kaplı (Der.). Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika içinde, (643-670), Ankara: Savaş Yayınları.
- ÇETİN, Halis, (2007) Çağdaş Siyasal Akımlar, Ankara, Orion Kitabevi.
- ÇETİN, Çağlayan, (2011) “Explaining the Change in Turkey’s Identity Question in the European Union Accession Process: A Levels of Analysis Approach”, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- ÇONGAR, Yasemin, (1998) “Demokradura” <http://www.milliyet.com.tr/1998/05/11/yazar/congar.html>, (Erişim Tarihi: 11.05.2015).

- DAHL, Robert A. (1993) *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev: Levent Köker, Ankara, Yetkin Yayınları.
- DURMUŞ ŞENYAPAR, Hafize Nurgül (2013) “2007 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Aday Açıklama Sürecinde Basın Söyleminin İdeolojik İnşası”, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 37.
- EMİNİ, Filiz Tufan, (2013) “Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü: Tüsiad Örneği”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 36, s. 43-56.
- ERDEM, Tefvik, (2010) “Türkiye’de Modernleşme ve Demokratikleşmenin Bir İzdüşümü Olarak Yeni Orta Sınıf”, Gazi Üniversitesi, Türkiye’de Değişim Sempozyumu, s. 285-305.
- ERDİNÇ, Işıl, (2014) “AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler”, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı 2,s. 155-170.
- ERDOĞAN, Mustafa, (2012) *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Kitapevi Yayıncılık.
- ERDOĞAN, Mustafa, (2014a) *İleri Demokrasi*, İstanbul, KA Kitap.
- ERDOĞAN, Mustafa, (2014b) *Hukuksuz Demokrasinin Hikayesi Eski Yeni Türkiye*, İstanbul, Ufuk Yayınları.
- ERDOĞAN TOSUN, Gülgün, (2001) *Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, İstanbul, Alfa Yayınları.
- EROĞLU, Cem, (2007) “2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 62, sayı 3, s. 168-181.
- GİDDENS, Anthony, (2009) *Sağ ve Solun Ötesinde*, Çev: Müge Sözen ve Sabir Yücesoy, İstanbul, Metis Yayınları.
- GÖK, ÜNLÜ Seval, (2014) “Politikayı Deneyimleyen Bir Toplumsal Hareket Olarak Gezi Direnişi”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, s. 75-92.
- GÖLE, Nilüfer, (2013) *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri:İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması*, İstanbul, Metis Yayınları.

- GÖRÜŞ Dergisi, (2014) “Kutuplaşma mı, Ayrışmadan Yaşayabilme”, Ed: Zafer Ali Yavan, TÜSİAD Yayınları, Sayı 86.
- GÜL, Hüseyin, (2008) “Demokrasi Kuramları Bağlamında AKP’nin Yeni Anayasa Girişiminin ve Demokrasi Anlayışının Bir Değerlendirmesi”, Toplum ve Demokrasi Dergisi, Sayı 2 (2), Ocak-Nisan, s. 159-180.
- HABERMAS, Jürgen, (2014) Kamusalığın Yapısal Dönüşümü, Çev: Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları.
- HABERTÜRK, (2013) “Devlet Bahçeli'den Gezi Parkı açıklaması”, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/850763-devlet-bahceliden-gezi-parki-aciklamasi> Haber Tarihi: 7.06.2013 (Erişim Tarihi: 14.04.2015)
- HABERTÜRK, (2014) “17 Aralık soruşturmasında takipsizlik kararı”, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/1000659-17-aralik-sorusturmasinda-takipsizlik-karari> 17.10.2014 (Erişim Tarihi: 28.04.2015).
- HALDUN, İbni, (2004) Mukaddime 1, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları.
- HEYWOOD, Andrew, (2007) Politics, New York, Palgrave Macmillan.
- HEYWOOD, Andrew, (2013a) Siyasi İdeolojiler, Çev: Ahmet K. Bayram ve diğerleri, Ankara, Liberte Yayınları.
- HEYWOOD, Andrew, (2013b) Siyaset, Çev: Bekir Berat Özipek ve diğerleri, Ankara, Liberte Yayınları.
- HUNTINGTON, Samuel P. (2011) Üçüncü Dalga : Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme, çev.: Ergun Özbudun, Ankara, Kıta Yayınları.
- HÜRRİYET, (2007a) “Genelkurmay 27 Nisan Bildirisi”, http://dosyalar.hurriyet.com.tr/haber_resim_3/28subat_27nisan_raporu.pdf (Erişim Tarihi: 12.04.2015)
- HÜRRİYET, (2007b) “Erdoğan: Halka Yabancılaşmayız”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6528795.asp> (Erişim Tarihi: 06.04.2015)
- HÜRRİYET, (2007c) “Baykal: Çatışmaya sürükleniriz” <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/6433455.asp> (Erişim Tarihi: 06.04.2015).
- HÜRRİYET, (2013a) “Kılıçdaroğlu'ndan Gezi Parkı açıklaması”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/23419510.asp> Haber Tarihi: 2 Haziran 2013 (Erişim Tarihi: 14.04.2015).

- HÜRRİYET, (2013b) “Gündem: Kılıçdaroğlu'ndan Sert Sözler”,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25388610.asp> Haber Tarihi: 18.12.2013
 (Erişim Tarihi: 27.04.2015).
- HÜRRİYET, (2013c) “Sonuna kadar gidilmeli”,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25387105.asp> Haber Tarihi: 18.12.2013
 Haberi (Erişim Tarihi: 15.04.2015).
- HÜRRİYET, (2013d) “Sonuna kadar araştırılsın”,
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/25418868.asp> 22 Aralık 2013 (Erişim
 Tarihi: 14.04.2015)
- HÜRRİYET, (2013e) “TUSKON'dan flaş operasyon açıklaması”
<http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/25427247.asp> 23 Aralık 2013 (Erişim
 Tarihi: 14.04.2015)
- HÜRRİYET, (2014a) “Hükümet provokasyon yapabilir”,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/26514292.asp> haber Tarihi: 30 mayıs
 2014 (Erişim Tarihi: 14.04.2015).
- HÜRRİYET, (2014b) “Savcı Öz ile 166 hakim ve savcının görev yeri
 değişti”<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25787060.asp> Haber Tarihi:
 11.02.2014 (Erişim Tarihi: 15.04.2015).
- HÜRRİYET, (2014c) “CHP lideri Kılıçdaroğlu: 17-25 Aralık haftası 'hırsızlar
 haftası' olsun”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27410412.asp>
 18.10.2014 (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- HÜRRİYET, (2014d) “AK Parti, CHP, MHP ve HDP'den operasyon açıklaması”
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27769744.asp> 14.12.2014 (Erişim Tarihi:
 28.04.2015)
- HÜRRİYET, (2014e) “Bahçeli'den 14 Aralık Operasyonu açıklaması”,
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27783257.asp> 16 Aralık 2014 (Erişim
 Tarihi: 28.04.2015)
- HÜRRİYET, (2014f) “TGC ve TGS'den ortak açıklama : Basın ve ifade özgürlüğü
 cezalandırılıyor.”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/27770501.asp> 14
 Aralık 2014 (Erişim Tarihi: 28.04.2015).
- İNSEL, Ahmet, (2012) “Türkiye’de Burjuvazinin Serüveni”, TÜSİAD Görüş
 Dergisi, Sayı 76, s. 13-16.

- IŞIK, Gülcan, (2010), “Medyada ‘Yeniden Üretilen’ Cumhuriyet Mitingleri”, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 31, s. 29-59.
- JENKS, Chris, (2012) “Giriş”, Temel Sosyolojik Dikotomiler (İçinde), ed: Chris Jenks, çev.ed.: İhsan Çapcıoğlu, çev: Fatma Kenevir, Ankara, Birleşik Yayınevi.
- KABOĞLU, Ö. İbrahim ve AKKURT, Kemal, (2006) İnsan Hakları Danışma Kurulu Raporları, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları.
- KAHRAMAN, Mehmet, (2007) “Fonksiyonları İtibariyle Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi Tartışmaları”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 19, s. 149-166.
- KAPANİ, Münci, (2010) Politika Bilimine Giriş, İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- KARADAĞ, Ahmet, (2006) “Sürdürülebilir Demokrasi”, C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, s. 75-101.
- KARPAT, Kemal, (2012a) Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller, İstanbul, Timaş Yayınları.
- KARPAT, Kemal, (2012b) Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012, İstanbul, Timaş Yayınları.
- KAYA, Ayhan, (2014) “Kutuplaşma mı, Ayrışma mı?”, TÜSİAD Görüş Dergisi, Sayı 86, s.12-47.
- KEANE, John, (1994) Demokrasi ve Sivil Toplum: Avrupa Sosyalizminin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve Demokrasi Beklentisi Üzerine, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- KEYMAN, Fuat, (2012) “Türkiye’nin Geleceğini Yeni Orta Sınıf Belirleyecek”, TÜSİAD Görüş Dergisi, Sayı 76, s. 22-26.
- KEYMAN, Fuat, (2015) “Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum” www.stgm.org.tr:https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&q=avrupa+ve+t%C3%BCrkiyede+sivil+toplum+fuat+keyman&btnG=&lr= (Erişim Tarihi: 09.05.2015)
- KİRİŞ, Hakan Mehmet, (2010) “Kutuplaşan Türkiye”, Toplum ve Demokrasi Dergisi, Sayı 4 (8-9-10), s.203-204.
- KİTAPÇIOĞLU, Tülay, (2013) “Baskı Grupları ve Demokrasi”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı 106, s. 357.

- KORKMAZ, Tuğrul, (2008) “Siyasal Partilerin Sivil Toplum Yaklaşımları”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KÖSE, Güven ve ÖZEN, Kerem, (2010) “İnternet’te Sansür Üzerine Bir Değerlendirme”, Hacettepe Üniversitesi 2. Uluslararası Değişen Dünyada Bilgi Yönetimi Sempozyumu, Ankara.
- LİNZ, Juan Jose, (2012) Totaliter ve Otoriter Rejimler, Çev: Ergun Özbudun, Ankara, Liberte Yayınları.
- MARDİN, Şerif (2013) Türkiye’de Toplum ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayıncılık.
- MİLLİYET, (2007a) “MHP lideri Bahçeli: Cumhurbaşkanı seçiminde Meclis'teyiz”, <http://www.milliyet.com.tr/2007/07/26/yazar/bila.html> (Erişim Tarihi: 07.04.2015).
- MİLLİYET, (2013a) “Bülent Arınç’tan Gezi Parkı Açıklaması”, <http://www.milliyet.com.tr/bulent-arinc-tan-gezi-parki-/siyaset/detay/1717157/default.htm> Haber Tarihi: 01.06.2013 (Erişim Tarihi: 14.04.2013).
- MİLLİYET, (2013b) “İşte Taksim Dayanışma Platformu'nun talepleri”, <http://www.milliyet.com.tr/arinc-gostericilerin/siyaset/detay/1718886/default.htm> Haber Tarihi: 05.06.2013 (Erişim Tarihi: 14.04.2015).
- MİLLİYET, (2013c) “Gül: Gezi’nin başlangıç noktasından gurur duyarım”, <http://www.milliyet.com.tr/gul-gezi-nin-baslangic/siyaset/detay/1768142/default.htm> Haber Tarihi: 25.09.2013 (Erişim Tarihi: 12.04.2015).
- MİLLİYET, (2013d) “Başbakan Erdoğan’dan son dakika açıklaması”, <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-erdogan-dan-son-dakika/siyaset/detay/1809402/default.htm> Haber Tarihi: 18.12.2013 (Erişim Tarihi: 27.04.2015).
- MİLLİYET, (2013e) “TUSKON Başkanı: ‘Patron neden kızını getirmiyor?’ Meral Tamer’le Röportaj”, <http://www.milliyet.com.tr/tuskon-baskani-patron-neden/ekonomi/ydetay/1729818/default.htm> 30 Haziran 2013 (Erişim Tarihi: 24.04.2015).

- MİLLİYET, (2014). “MÜSİAD’tan 17 Aralık yorumu”,
<http://www.milliyet.com.tr/musiad-tan-17-aralik-yorumu/ekonomi/detay/1822404/default.htm> 15 Ocak 2014 (Erişim Tarihi: 21.04.2015)
- MUMYAKMAZ, Alper, (2014) “Elitlerin Yeni Yüzü, İslami Burjuvazi”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 27, Cilt 11, s. 367-382.
- MÜSİAD, (2013a) “MÜSİAD'a göre Gezi Olayları'nın kırılma noktası”,
<http://ekonomi.haber7.com/ozel-haber/haber/1046701-musiada-gore-gezi-olaylarinin-kirilma-noktasi> “MÜSİAD'a göre Gezi Olayları'nın kırılma noktası” 8 Temmuz 2013 (Erişim Tarihi: 13.04.2015)
- MÜSİAD, (2013b) “Vali MUTLU MÜSİAD’da ‘İşin Merkezi’ndeydi”
<http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/duyuru-haber/vali-mutlu-musiad%E2%80%99da-%E2%80%98isin-merkezi%E2%80%99ndeydi>
 (Erişim Tarihi: 10.05.2013)
- MÜSİAD, (2014) “10 Ocak Çalışan Gazeteciler Günüyle ilgili tebrik mesajı”,
<http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/musiad-baskani-olpaktan-calisan-gazeteciler-gunu-mesaji> 10 Ocak 2014 (Erişim Tarihi: 22.04.2015)
- OXFORD, (1993) Advanced Learner’s Dictionary, Great Britain, Oxford University Press.
- ÖZBUDUN, Ergun, (2011) Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖZER, M. Akif, (2006) “Yönetişim Üzerine Notlar”, Sayıştay Dergisi, Sayı 63, s. 59-89.
- ÖZER, M. Halis, (2008) “Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları”, Marmara Üniversitesi Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 26, s. 86-97.
- ÖZİPEK, B. Berat, (2012) “AK Parti Dönemi İç ve Dış Politika”, Osmanlı’dan İki binli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika (Kitabı İçindedir), Editör: Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kaplı, Ankara, Savaş Yayınları, s. 671-691.

- ÖZİPEK, B. Berat, (2014) “Kutuplaşma mı, Ayrışma mı?”, TÜSİAD Görüş Dergisi, Sayı 86, s.12-47.
- POLOMA, Margaret M. (2012) Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Çev: Prof. Dr. Hayriye Erbaş, Ankara, Palme Yayınları.
- RADİKAL, (2007) “Büyükkanıt cumhurbaşkanı adayını tarif etti”<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218257>) Haberi Tarihi 13.04.2007 (Erişim Tarihi: 11.04.2015).
- RADİKAL, (2013a) “Köprünün adı Yavuz Sultan Selim” http://www.radikal.com.tr/turkiye/3_kopru_icin_temel_atma_toreni-1135436 3. (Erişim Tarihi: 16.04.2015).
- RADİKAL, (2013b) “Başbakan Erdoğan: Biz birkaç çapulcunun yaptıklarını yapmayız” http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan_erdogan_biz_birkac_capulcunun_yaptiklarini_yapmayiz-1136875 Haber Tarihi: 09.06.2013 (Erişim Tarihi: 14.04.2015).
- RADİKAL, (2013c) “Gül: Topçu Kışlası projesi askıya alındı”, http://www.radikal.com.tr/turkiye/gul_topcu_kislası_projesi_askıya_alindi-1138117 Haber Tarihi: 18.06.2013 (Erişim Tarihi: 27.04.2015).
- RİCHTER, Rudolf, (2012) Sosyolojik Paradigmalar, Çev: Necmettin Doğan, İstanbul, Küre Yayınları.
- RİTZER, George, (2012) Modern Sosyoloji Kuramları, Ankara, DE Kİ Yayınevi.
- ROSKİN, Michael G., (2013) Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür, Ankara, Adres Yayınları.
- RYFMAN, Philippe, (2006) Sivil Toplum Kuruluşları, Çev: İsmail Yerguz, İstanbul, İletişim Yayınları.
- SABAH (2013a) “Başbakan’dan Gezi Parkı açıklaması” <http://www.sabah.com.tr/gundem/2013/06/01/basbakan-erdogan-konusuyor> (Erişim Tarihi: 16.04.2015).
- SABAH, (2014a) “Yeni Türkiye Vizyon Belgesi Dolmabahçe”, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2014/07/12/yeni-turkiye-vizyonu> (Erişim Tarihi: 18.02.2015).

- SANDIKLI, Atilla, (2014) “Türkiye’nin Yumuşak Gücünün Kırılma Noktası: Gezi Olayları”, Bilgesam Strateji Merkezi.
- SARIBAY, A. Yaşar, (2000) Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz, İsanbul, Alfa Yayıncılık.
- SARTORİ, Giovanni, (1993) Demokrasi Teorisine Geri Dönüş, çev: Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Ankara, Yetkin Yayınları.
- SCHMITT, Carl, (1996) Parlamenter Demokrasinin Krizi, çev: A. Emre Zeybekoğlu, Ankara, Dost Kitabevi.
- SLATER, Don, (2012) “Kamusal/Özel”, Temel Sosyolojik Dikotomiler (İçinde), ed: Chris Jenks, çev.ed.: İhsan Çapcıoğlu, çev: Fatma Kenevir, Ankara, Birleşik Yayınevi.
- SLATTERY, Martin, (2011) Sosyolojide Temel Fikirler, Editör: Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz, Çev: Özlem Balkız ve diğerleri, Bursa, Sentez Yayınları, 2011.
- SUMAN, Defne, (2013) “Feminizm, İslam ve Kamusal Alan”, (Göle’nin kitabı, 2013) İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri: İslam ve Kamusal Alan Üzerine Bir Atölye Çalışması, İstanbul, Metis Yayınları.
- TONKİSS, Fran, (2012) “Sivil/Siyasal”, Temel Sosyolojik Dikotomiler, Editör: Chris Jenks, Çev: Erkan Koca, Ankara, Birleşik Yayınları.
- TOURAINÉ, Alain, (2005) Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- TOSUN, KARAKURT Elif, (2007) “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları”, Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, Sayı 2, s. 1-15.
- TOSUN, ERDOĞAN Gülgün, (2001) Devlet Sivil Toplum İlişkisi, İstanbul, Alfa Yayınları.
- TUNÇ, Aslı, (2014) “Sosyal Medya Demokrasi”, TÜSİAD Görüş Dergisi, Sayı 83, s. 13-16.
- TÜRKOĞLU, Orhan, (2006) Etnik Sosyoloji, İstanbul, Timaş Yayınları.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, (2009) Siyaset, İstanbul, Opus Yayınları.
- TÜRKÖZ, Elif Nagihan, (2011) “Türkiye’de Muhafazakar Kimliğin İnşası”, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

- TÜSEV, (2011) “Türkiye’de Sivil Toplum: BİR DÖNÜM NOKTASI” CİVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi (STEP) Türkiye Ülke Raporu II Türkiye Üçüncü Sektör Yayını, Haz: Ahmet İçduygu, Zeynep Meydanoğlu, Deniz Ş. Sert, İstanbul, TÜSEV Yayınları, Sayı 51.
- TÜSİAD, (2007a) “Cumhurbaşkanlığı makamı, toplumsal uzlaşma ve demokratik meşruiyeti gözetmelidir.”, http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/basin-bulteni-2007-29.pdf TÜSİAD (Erişim Tarihi: 06.04.2015)
- TÜSİAD, (2007b) “Laiklik ve demokrasinin ayrılmaz bütünlüğünü korumak için hemen erken seçim zorunlu”, <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/basin-bultenleri/tusiad--laiklik-ve-demokrasinin-ayrilmaz-butunlugunu-korumak-icin-hemen-erken-secim-zorunlu/> Haber Tarihi 29 Nisan 2007 (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- TÜSİAD, (2007c) “Siyasal sistem değişikliği içeren Anayasa paketi yeni parlamentonun gündemini oluşturmalı” http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/basin-bulteni-2007-33.pdf (Erişim Tarihi: 06.04.2015).
- TÜSİAD, (2013a) “TÜSİAD Taksim Olayları Basın Açıklaması- Haziran 2013”, <http://www.tusiad.org.tr/blog/tusiad-taksim-olaylari-ile-ilgili-bir-aciklama-yapti/> 01.06.2013 (Erişim Tarihi: 10.05.2015)
- TÜSİAD, (2013b) “TÜSİAD Basın Açıklaması - 20 Aralık 2013”, <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/basin-bultenleri/tusiad-basin-aciklamasi-20-aralik-2013/> (Erişim Tarihi: 17.04.2015)
- TÜSİAD, (2014a) “Çalışma Raporu-2014”, <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/raporlar/tusiad-faaliyet-raporu-2014/> (Erişim Tarihi: 11.05.2015)
- TÜSİAD, (2014b) “Demokratikleşme ve Hukuk Devleti Konferansı-14 Ocak 2014”, <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/konusmalar/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-muharrem-yilmazin-demokratiklesme-ve-hukuk-devleti-konferansi-acilis-konusmasi/> (Erişim Tarihi: 17.04.2015)
- TÜSİAD, (2014c) “TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nun gündemine gelen ‘Torba Tasarı’, internette sansür uygulamalarını artıracak nitelikte, kaygı verici bir düzenlemedir-13 Ocak 2014” <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/basin-bultenleri/tusiad--tbmm-plan-ve-butce-komisyonunun->

- gundemine-gelen-torba-tasari--internette-sansur-uygulamalarini-artiracak-nitelikte--kaygi-verici-bir-duzenlemedir-/ (Erişim Tarihi: 18.04.2015)
- TÜSİAD, (2014d) “TÜSİAD Basın Açıklaması - 21 Mart 2014”, <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/basin-bultenleri/tusiad-basin-aciklamasi---21-mart-2014/> (Erişim Tarihi: 18.04.2015)
- TÜSİAD, (2014e) “TÜSİAD Basın Açıklaması - 15 Aralık 2014” <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/basin-odasi/basin-bultenleri/tusiad-basin-aciklamasi---15-aralik-2014/> (Erişim Tarihi: 18.04.2015)
- UYGUN, Oktay, (2008) İbni Haldun’un Toplum ve Devlet Kuramı, İstanbul, On iki Levha Yayınları.
- ÜREK Markus ve DOĞAN Nejat, (2011) Lobcilik ve Baskı Grupları: Devlet, Sivil Toplum ve Demokrasi, İstanbul, İnkılap Kitapevi.
- VARDAN, Ömer Cihat, (2012) Cihad ve MÜSİAD, İstanbul, Timaş Yayınları.
- YATKIN, Ahmet, (2010) “Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyelik Sürecinde Güçlü Sivil Toplum Kuruluşları”, Dernekler Dergisi, sayı:10.
- YAYLA, Atilla, (2014) Özgürlük Yolu, İstanbul, Profil Yayıncılık.
- YILDIZ, Özkan, (2007) “Sivil Toplum Örgütleri, ‘Özerklik’: Kavramsal Bir Açılım”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), s53-58.
- YILMAZ, Aytekin, (2001) Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar, Ankara, Vadi Yayınları.
- ZAMAN, (2007a) “Erdoğan: Nisan'a kadar adayımız açıklanmayacak”, http://www.zaman.com.tr/politika_erdogan-nisana-kadar-adayimiz-aciklanmayacak_482753.html Haber Tarihi 4 Ocak 2007 (Erişim Tarihi: 12.04.2015)
- ZAMAN, (2007b) “Son olaylar, kimlerin gerçek demokrat olduğunu gösterdi, MÜSİAD Başkanı”, http://www.zaman.com.tr/ekonomi_son-olaylar-kimlerin-gercek-demokrat-oldugunu-gosterdi_545235.html (Erişim Tarihi: 06.04.2015).
- ZAMAN, (2007c) “İş dünyası: Gül, başbakanlık yaptı, Köşk'e niye çıkmasın?” http://www.zaman.com.tr/ekonomi_is-dunyasi-gul-basbakanlik-yapti-koske-niye-cikmasin_576336.html (Erişim Tarihi: 10.05.2015).

- ZAMAN, (2013) “Moral zirvesi”, http://www.zaman.com.tr/ekonomi_moral-zirvesi_2102359.html. 20 Haziran 2013 (Erişim Tarihi: 14.04.2015).
- ZAMAN, (2014a) “G.G. Öztan ile Röportaj” http://www.zaman.com.tr/pazar_paylasim-ve-iktidar-degisse-de-ana-aktor-ordu_2207981.html (Erişim Tarihi: 07.05.2014).
- ZAMAN, (2014b) “Aydınlar 8 gazeteye ilan verdi; iktidara 'demokrasiye dön' çağrısı yaptı”, http://www.zaman.com.tr/gundem_aydinlar-8-gazeteye-ilan-verdi-iktidara-demokrasiye-don-cagrisi-yapti_2266970.html 27.12.2014 (Erişim Tarihi: 22.04.2015).
- ZAMAN, (2014c) “MÜSİAD: Bağımsız ve tarafsız yargı ile gelişmişlik düzeyine ulaşabiliriz”, http://www.zaman.com.tr/gundem_musiad-bagimsiz-ve-tarafsiz-yargi-ile-gelismislik-duzeyine-ulasabiliriz_2195533.html 24 Ocak 2014 (Erişim Tarihi: 22.04.2015).
- ZAMAN, (2014d) “Bilgi çağında Twitter yasağı hayal kırıklığı”, http://www.zaman.com.tr/ekonomi_bilgi-caginda-twitter-yasagi-hayal-kirikligi_2206593.html 23 Mart 2014 (Erişim Tarihi: 25.04.2015).
- ZAMAN, (2014e) “Basın özgürlüğü olmayan ülkelere yatırımcı gelmez”, http://www.zaman.com.tr/ekonomi_basin-ozgurlugu-olmayan-ulkelere-yatirimci-gelmez_2264670.html 16 Aralık 2014 (Erişim Tarihi: 23.04.2015).
- ZAMAN, (2015a) “Erdoğan'dan tehdit iması: 400 vekili verin, bu iş huzur içinde çözülsün”, http://www.zaman.com.tr/gundem_erdogandan-tehdit-imasi-400-vekili-verin-bu-is-huzur-icinde-cozulsun_2281993.html (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- ZAMAN, (2015b) “Uluslararası Af Örgütü 2014 raporu: İç Güvenlik Yasası işkenceyi artırma riski taşıyor”, http://www.zaman.com.tr/dunya_uluslararasi-af-orgutu-2014-raporu-ic-guvenlik-yasasi-iskenceyi-artirma-riski-tasiyor_2280126.html 26.02.2015 (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- ZÜRCHER, Erik Jan, (2012) Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul, İletişim Yayınları.

İnternet Kaynakları

- www.ab.gov.tr, (2014) “AB İlerleme Raporu-2014”,
http://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf
 (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- www.akparti.org.tr (2013a) “Manisa Mitingi, Ayrımcılığa Fırsat Vermeyeceğiz”
<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/ayrimciliga-firsat-vermeyecegiz/57257#1> (Erişim Tarihi: 15.04.2015).
- www.akparti.org.tr (2013b) “Genişletilmiş İl Başkanları Toplantısı”,
<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-25-aralik-tarihli-genisletilmis-il-baskanlari-toplantisi/57147#1> 26.12.2013 (Erişim Tarihi: 27.04.2015).
- www.akparti.org.tr (2014a) “17 Aralık Komplosu İhanet Hareketidir”,
<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/17-aralik-komplosu-ihanel-hareketidir/57690#1> 14.01.2014 (Erişim Tarihi: 27.04.2015).
- www.akparti.org.tr (2014b) “17 Aralık Bir Demokrasi Hırsızlığıdır”,
<http://www.akparti.org.tr/site/haberler/17-aralik-bir-demokrasi-hirsizligidir/59202> 06.02.2014 (Erişim Tarihi: 27.04.2015).
- www.akparti.org.tr (2015) “AK Parti Programı”,
https://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi#bolum_ (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- www.bbc.co.uk (2014) “17 Aralık AKP'yi nasıl etkiledi?”,
http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/12/141216_17_aralik_akp_etkisi_analiz_haber 17.12.2014 (Erişim Tarihi: 15.04.2015).
- www.cnnturk.com, (2014) “17 Aralık yolsuzluk ve rüşvet operasyonunun gün gün gelişimi...”
<http://www.cnnturk.com/haber/turkiye/17-aralik-yolsuzluk-ve-rusvet-operasyonunun-gun-gun-gelisimi> Haber Tarihi: 23.03.2014 (Erişim Tarihi: 15.04.2015).
- www.dernekler.gov.tr “Dernek Üye Sayılarının Türkiye Nüfusuna Oranı”,
<http://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/dernek-uye-sayilarinin-turkiye-nufusu.aspx> (Erişim Tarihi: 23.03.2015).

- www.dernekler.gov.tr “DERBİS 2015 Faaliyet Gösteren Dernek Sayıları”
<http://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/yillara-gore-faal-dernek.aspx> (Erişim Tarihi: 23.03.2015).
- www.economist.com, (2015) “The Economist Intelligence Unit’s index of democracy Demokrasi İndeksinde Türkiye”,
http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf
 (Erişim Tarihi: 03.05.2015).
- www.freedomhouse.org, (2014) “Freedom House’un 2014 Türkiye Raporu”,
<http://freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/turkey-0#.UukcbrTMrvk>
 (Erişim Tarihi: 08.04.2014).
- www.gpotcenter.org, (2014) “Gezi Parkı’nda Ne Oldu? Katılımcıların Penceresinden Bir Gezi Parkı Değerlendirmesi” İstanbul Kültür Üniversitesi Araştırması,
http://www.gpotcenter.org/dosyalar/Gezi_Parkinda_Ne_Oldu_May2014.pdf.
- www.haberler.com, (2007a) <http://www.haberler.com/baykal-miting-muhtesem-izmir-e-yakisan-da-bu-haberi/> (06.04.2015).
- www.haberler.com, (2014a) “Akdoğan’dan Twitter Açıklaması: Yasaklama Değil Engelleme”,
<http://www.haberler.com/akdogan-dan-twitter-aciklamasi-yasaklama-degil-5812699-haberi/> Haberi 21.03.2014 (Erişim Tarihi: 28.04.2015).
- www.haberler.com, (2014b) “Tuskon Başkanı Meral: Türkiye’de Kriz Yok Ama Daralmalar Var” <http://www.haberler.com/tuskon-baskani-meral-turkiye-de-kriz-yok-ama-5790803-haberi/> 15 Mart 2014 (24.04.2015).
- www.mhp.org.tr, (2014a) “Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet BAHÇELİ’nin, TBMM Grup Toplantısında yapmış oldukları konuşma”,
<http://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/3563/mhp/index.html> 21.10.2014
 (Erişim Tarihi: 28.04.2015).
- www.musiad.org.tr, (2015a) “Kurumsal Bilgiler”, <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiadla-tanisin/tarihce> (Erişim Tarihi: 23.03.2015).
- www.musiad.org.tr, (2015b) “Çerçeve Dergisi”, <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiad-kitapligi/cerceve-dergisi-> (Erişim Tarihi: 20.04.2015).

- www.musiad.org.tr, (2015c) “Sektör Faaliyetleri-17 Nisan 2015 Panel” yapılan <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/sektor-haber/cozum-surecinin-turizme-etkileri-paneli-duzenlendi> (Erişim Tarihi: 20.04.2015).
- www.musiad.org.tr, (2015d) “17 Aralık Hukuk Darbesi-MÜSİAD’dan 17-25 Aralık Konferansı”, <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/arama/hukuk%20darbesi> (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- www.ntv.com.tr, (2007) “Erdoğan: Mitinge katılanlar bindirilmiş kıta”, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/405722.asp> (Erişim Tarihi: 12.04.2015).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Cumhuriyet_Mitingleri (Erişim Tarihi: 05.04.2015).
- www.tdk.gov.tr, (2014) “Türk Dil Kurumu -Sivil”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54a157a6726de5.24122151 (Erişim Tarihi: 29.12.2014).
- www.tdk.gov.tr, (2015) “Türk Dil Kurumu -Sivil Toplum”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.55508a150773a4.33199895 (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- www.tdk.gov.tr, (2015) “Türk Dil Kurumu -Kutuplaşma” http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5546528ccdc265.38316501 Kutuplaşma (05.05.2015).
- www.tusiad.org.tr, (2015a) “Dernek Tüzüğü”, <http://www.tusiad.org.tr/tusiad/tuzuk/> (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- www.tusiad.org.tr, (2015b) “Verilerle TÜSİAD”, <http://www.tusiad.org.tr/tusiad/verilerle-tusiad/> (Erişim Tarihi: 10.05.2015)
- www.tusiad.org.tr, (2015c) “Görüş Dergisi” <http://www.tusiad.org.tr/bilgi-merkezi/sureli-yayinlar/tusiad-gorus-dergisi/> (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- www.tusiad.org.tr, (2015d) “Ankara Daimi Temsilciliği”, <http://www.tusiad.org.tr/tusiad/temsilcilik-ve-burolar/tusiad-ankara-daimi-temsilciligi/> (Erişim Tarihi: 10.05.2015).
- www.tuskon.org, (2015) “Kurumsal Bilgiler”, <http://www.tuskon.org/?p=content&cl=kurumsal&l=kurumsal> (Erişim Tarihi: 23.03.2015).
- www.dernekler.gov.tr/tr/Teskilat/tanitim.aspx (Erişim Tarihi: 06.04.2014).

www.derbis.dernekler.gov.tr/SSL/istatistik/FaalFesihdernek.aspx (Erişim Tarihi: 08.04.2014).

www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/dernekler-grafik-tablo.aspx

www.tusev.org.tr/tr(Erişim Tarihi: 08.04.2014).

www.afder.gov.tr/haber-detay.aspx?id=2 (Erişim Tarihi: 08.04.2014).

www.tr.wikipedia.org/wiki/17_Aral%C4%B1k_yolsuzluk_ve_r%C3%BC%C5%9Fvet_soru%C5%9Fturmas%C4%B1 (Erişim Tarihi: 28.04.2014).

EK-1: MÜLAKAT SORULARI

1. Siz/Kurumunuz, bir ülkenin siyasi ve toplumsal hayatı açısından, STK'ların önemini nasıl algılıyorsunuz? Ülkemizde sizce STK'ların toplumsal ve siyasi açıdan görev/sorumluluk ve etkinlikleri nasıl olmalıdır? Bu konuda kendi kurumunuzu nasıl konumlandırırsınız?

2. Sizin/Kurumunuzun, Türkiye'deki siyasal sistemin geldiği noktada, STK'ların rolü ve etkileri konusunda düşünceleriniz nelerdir.

3. Sizin/Kurumunuzun Türkiye'de polarizasyon (kutuplaşma) ve demokratik-otoriter yönetim tartışmaları konusundaki değerlendirmeleriniz nasıldır?

4. STK'lar Türkiye'nin siyasi kültürünün demokratik/katılımcı kültüre doğru gelişimi ve ülkemizdeki demokratikleşme düzeyinin gelişimi adına ne kadar önemli ya da nerede duruyor?

5. Sizin/kurumunuzun 'Yeni Türkiye' projesi ya da vizyonunun ülkemizdeki demokratik gelişmeye yapacağı etkiler konusunda düşünceleriniz nelerdir?

6. Türkiye'nin kutuplaşma sorununun aşılabilmesi için, toplumda 'öteki' olarak tanımlanan veya algılanan kimliklerle/gruplarla (sol-sağ, alevi-sünni, laik-antilaik, türk-kürt gibi kutuplaşmalar yanında son dönemde yaşanan hükümet-hükümet karşıtları arasındaki kutuplaşma gibi) birlikte yaşama düşüncesinin gelişmesi adına söylemlerinizde ve faaliyetlerinizde değişim yapılabileceğini/yapılması gerektiğini düşünüyor musunuz.

7. Özel olarak kendi örgütünüz genel olarak da ülkemizdeki sivil toplum örgütlerini dikkate aldığınızda, sivil toplum kurumlarının demokratik yönü ile geliştirmesi gerektiğini düşündüğünüz kurumlardan ya da siyasal ve toplumsal sistemden kaynaklanan yetersizlikler ya da eksiklikler olduğunu düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız bunları ifade edebilir misiniz?

